ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XIX

MONITORUL OFICIAL
ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

DEPOZITUL GENERAL
CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL ACADEMIEI, 3—5

BUCUREȘTI
1937

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III

	Lei
TOMUL I, (1922—23):	100.—
TOMUL II, (1923—24):	130.—
TOMUL III, (1924—26):	840.—
TOMUL IV, (1924):	160.—
TOMUL V, (1925—26):	160.—
TOMUL VI, (1926—27):	300.—
TOMUL VII, (1927):	300.—
TOMUL VIII, (1927—28):	320.—
TOMUL IX, (1928—29):	200.—
TOMUL X, (1929):	400.—
TOMUL XI, (1930):	340.—
TOMUL XII, (1931—32):	300.—
TOMUL XIII, (1932):	300.—

TOMUL XIV, (1933):	300.—
N. IORGA. Opinia publică germană și România lui Carol I, înainte și după războiul de independență	20.—
G-ral R. ROSETTI. Făptuirea războiului dela moartea lui Ștefan cel Mare la acea a lui Matei Basarab. V. Strategia	70.—
N. IORGA. Din vieața socială a Brăilei subt Turci	10.—
N. IORGA. Un observator englez asupra Românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu	20.—
N. IORGA. Un om de severă muncă și aprigă autoritate: D. A. Sturdza . .	5.—
CONST. I. KARADJA. Steagurile cucerite de Mihai Viteazul în lupta dela Guruslău din 3 August 1601	5.—
ALEX. LAPEDATU. In jurul asasinării lui Barbu Catargiu (Iunie 1862)	30.—
ANDREI RĂDULESCU. Cercetări privitoare la înființarea Curții de Casație în România	40.—
I. LUPAȘ. Corespondența lui Grigore Ghica, Domnul Moldovei, cu Felix von Schwarzenberg, ministru președinte al Austriei 1849—1850 . . .	25.—
G-ral R. ROSETTI. Inceputurile artei militare în cuprinsul României de azi	40.—
N. IORGA. Vicisitudinile celui dintâi student moldovean la Paris: Gh. Bogdan	30.—

TOMUL XV, (1934):	300.—
R. V. BOSSY. Agenția diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-sârbe sub Cuza-Vodă	50.—
P. PANAITESCU. Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare	25.—
G-ral R. ROSETTI. Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare . .	10.—
G-ral R. ROSETTI. Un document inedit asupra mișcării dela 3 August 1865	15.—
G-ral R. ROSETTI. Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljești, Vaslui și Șcheia	5.—
AUREL V. SAVA. Vornicul de Vrancea	48.—
ALEX. LAPEDATU. Doi misionari scoțieni în Țările Române acum o sută de ani	20.—

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XIX

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI IMPRIMERIA NAŢIONALĂ	DEPOZITUL GENERAL CARTEA ROMÂNEASCĂ B-DUL ACADEMIEI 3—5

BUCUREŞTI

1937

CUPRINSUL

UN UITAT
GENERALUL ION EM. FLORESCU

DE

GENERALUL RADU ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința din 11 Decemvrie 1936

Renașterea României, în mai puțin de o jumătate de veac, a fost una dintre îndeplinirile de seamă ale veacului al XIX-lea, o adevărată minune. Dar dacă renașterea României, în așa de scurtă vreme, este o adevărată minune, o altă minune o alcătuește, în sânul celei dintâi, renașterea armatei române.

In adevăr, din nimic a fost alcătuită o armată care, în mai puțin de cincizeci de ani, a câștigat pe câmpiile Bulgariei, neatârnarea Țării.

In privința acelora cari au creat și organizat această armată și cari au pregătit-o, s'a scris foarte puțin. Despre unul dintre aceștia, care avu rosturi neasemănat de mari în alcătuirea și pregătirea sus arătată, voiu vorbi azi.

Pentru a se înțelege mai bine și omul și faptele sale, este însă nevoie să reamintesc care erau împrejurările în mijlocul cărora s'a format și și-a început el rostul.

După decăderea crescândă, care, începând din veacul al XVI-lea, a cuprins principatele românești dela Dunăre, prima treime a veacului trecut a văzut zorile unei renașteri a Moldovei și a Țării Românești.

Incă de când au început să mijească aceste zori, atât Moldovenii cât și Muntenii au socotit că neamul lor nu va putea

să-și îndeplinească menirea, decât având o armată națională [1]).

Această dorință a căpătat un început de îndeplinire prin comisiunile care au alcătuit Regulamentul organic, în care au înscris principiul alcătuirii unor oștiri [2]). Este adevărat însă că, din cauza influenței atotputernice a Rusiei, acele mici oștiri urmau să aibe numai un rost de poliție, așa cum fusese prevăzut în tratatul dela Adrianopol [3]).

Caracteristicile acestor mici oștiri, alcătuite după tipicul rusesc și sub îndrumarea ofițerilor puterii protectoare erau:

Alcătuirea lor exclusivă din Români, prin opunere cu ceea ce fusese în trecutul apropiat.

Menirea de poliție.

Conștiința românească cerea însă mărirea acestor sâmburi de alcătuire ostășească și mai ales preschimbarea lor în armate înzestrate și instruite în vederea făptuirii războiului [4]).

Incetul cu încetul, folosindu-se de un prilej sau altul, guvernele ambelor țări au căutat și au izbutit, cu toată opunerea rusească și neîncrederea turcească, să mărească efectivele și să îmbunătățească alcătuirea și înzestrarea oștirilor lor. In această preschimbare un rost deosebit l-a avut corpul ofițeresc, alcătuit, este adevărat, la început dintr'un personal neavând pregătirea tehnică [5]), pregătire ce trebuia, cu atât mai mult, să o capete. Unii dintre ei au căpătat această pregătire în Rusia, alții aiurea, dar cei mai mulți au trebuit să se mulțumească cu ceea ce puteau învăța din cărți și din conferințe.

---

[1]) Lagan către Broglie, 1 Fevruarie 1833 (Hurmuzachi, XVII, p. 286).
Memoriul lui Bois-le-Comte, 17 Mai 1834 (Hurmuzachi, XVII, pp. 383—394).
Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie*, p. 21.

[2]) Art. 211, 240, 288 din regulamentul moldovenesc.

[3]) Clauzele adiționale dela art. 5 (*Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, I, p. 327).

[4]) General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, p. 10.

[5]) Art. 225, 235—237 al regulamentului organic moldovenesc.
Colson, *o. c.*, p. 19.

De aci și nevoia de a traduce cărți, manuale și regulamente străine, traduceri ce au început să apară curând [1]).

In această oștire, având o pregătire de paradă și de poliție și în care omul intrat în cazarmă se considera ca șters dintre ai săi, pierdut pentru familia sa [2]), a intrat în anul 1833 [3]) tânărul Ion Em. Florescu.

Născut la Râmnicul Vâlcei [4]), la 7 August 1819 [5]), era fiul lui Manolache Florescu (1790—1856) și al Zincăi

---

[1]) Regulamentele traduse din rusește de Skeletti pentru oastea moldovenească, de Banov pentru cea a Țării Românești și altele.

[2]) Maior I. Popovici, *Organizarea armatei române*, I, p. 142.
F. Colson, *o. c.*, pp. 19—21.

[3]) In cuvântarea ținută cu prilejul înmormântării lui Florescu, generalul I. Lahovary a arătat că Florescu a intrat în armată la vârsta de 14 ani (*Timpul*, 23 Mai 1893). El a intrat ca iuncăr sau subofițer nobil, ceea ce corespunde întrucâtva ostașului cu termen redus de azi, adică era candidat la gradul de ofițer.

Ca iuncăr Florescu se află de santinelă la ușa de intrare a palatului domnesc, într'o seară a iernii anului 1834—1835, când Domnitorul, Alex. D. Ghica, dădea un bal. La acest bal fusesă poftită și sora, mult mai în vârstă a Domnitorului, Anica, văduvă încă din 1801 a marelui vornic Ioniță Florescu și deci bunică a tânărului iuncăr. Cum și-a văzut nepotul în frig afară, a cerut domnitorului să poruncească nu numai înlocuirea lui în post, dar și poftirea lui la bal, ceea ce obținu destul de greu. Florescu fu înlocuit de alt iuncăr, Petrache Romanescu, căruia Florescu avu grijă să-i aducă, de mai multe ori, bunătăți dela masa domnească.

Petrache Romanescu (1817—1856) a avut un fiu Neculai (1851—1931), cunoscutul primar al Craiovei, care a scris această întâmplare unui membru al familiei Florescu puțin timp după moartea generalului Florescu. (Din notele d-lui G. D. Florescu).

Matricolele colegiului național Sf. Sava ne arată că în 1832, Florescu locuia cu tatăl său, în Mahalaua S-tul Spiridon la Nr. 1026.

Asupra locuințelor lui ulterioare, d-l G. D. Florescu îmi comunică următoarele: Vorniceasa Anica Florescu, bunica generalului (acea soră a lui Alexandru-Vodă Ghica care a făcut să fie scos din post spre a petrece la bal), a dăruit acestuia, în August 1842 (Anexa. Documentul No. 1), casa de pe podul Mogoșoaei (azi calea Victoriei) unde se află acum casa Manu, peste drum de Ministerul de Comerț și Industrie. Florescu a locuit în aceste case până ce le-a vândut la 3 Martie 1850 Hagicăi Scufi Haradur, când s'a mutat într'o casă din mahalaua Batiștei. De acolo s'a mutat în casa ce o construise în 1856—1857 pe locul ce-l cumpărase în strada Știrbey Vodă (unde a fost ulterior internatul liceului Sft. Sava — lângă actualul liceu de fete Carmen Sylva), în care a locuit până în 1882. Și-a cumpărat atunci o casă în strada ce-i poartă numele, casă în care a trăit până 'n preajma morții sale.

[4]) G. I. Ionescu-Gion, *Generalul Florescu*, p. 15. Biblioteca politică, *Generalul I. Em. Florescu* (1819—1893), p. 17.

[5]) Ioniță Florescu, fost mare vornic (1742—1801), tatăl lui Manolache, a copiat, la 25 Martie 1772, niște psalmi, în grecește. Manuscrisul a trecut prin moștenire fiului său Manolache, care, ca și tatăl său, a însemnat pe marginile manuscrisului (după un obiceiu curent pe acele vremuri) datele de nașteri, căsătorii, moarte, ale membrilor familiei. Dela Manolache manuscrisul a trecut în stăpânirea generalului I. Em. Florescu și apoi în acea a Doamnei Caterina Ghika, fiica generalului Florescu. De către aceasta manuscrsul a fost dăruit surorii sale Baroneasa Maria Szent-Kereszty. Azi manuscrisul este pierdut. Insemnările genealogice de pe acest manuscris au fost copiate de d-l George D. Florescu, care mi le-a dat în copie. Ii

Facă [1]). Studiile și le-a făcut la colegiul Sft. Sava, unde-l găsim înscris în 1832 [2]). Sârguința lui la carte i-a fost răsplătită cu premii în 1832 [3]), în 1833 la aritmetică [4]), la geometrie, algebră și dreptul comercial în 1835 [5]) și în 1836 la retorică și aritmetică [6]). Din anii lui de școală avem și mai multe traduceri, ca aceea a piesei de teatru de Florian: *Gemenii din Bergam* [7]) și cele publicate în *Muzeu Național* [8]). Tot în acești ani — 29 August 1834 pentru întâia oară — Florescu a jucat împreună cu colegi de ai săi o piesă de teatru [9]).

In 1835 fu înaintat la gradul de praporcic (sublocotenent) [10]).

In 1836 este trimis la Paris [11]), unde studiază patru ani la liceul Saint Louis [12]) și doi ani la Școala de Stat-Major [13]).

---

mulțumesc pe această cale, cum îi mulțumesc pentru multe note și însemnări ce mi-a dat pentru întreaga lucrare.

Aga Manolache Florescu fusese eterist și mavrofor (G. I. Ionescu-Gion, *Generalul Florescu*, p. 17. Ionescu-Gion cunoscuse bine pe generalul I. Em. Florescu care i-a povestit multe despre trecut), apoi:

Cilen în comisia reviziunei în Valahia-Mică cu începere dela 9 Ianuarie 1830 (*Analele parlamentare*. Tom. II, partea 1, p. 133).

Ispravnic de străini în Valahia-Mare dela 12 Mai 1830 (Id. p. 133).

Dvornic de temnițe la Vornicia Temnițelor, dela 13 Iunie 1831. (Id., p. 122).

Deputat al Obișnuitei Obșteștei Adunări, ales la Ilfov la 8 Noemvrie 1831. (Id., p. 170).

Vornic de temnițe în 1837. (*Buletinul gazetă oficială*, 1837, p. 122).

Șef al departamentului credinței la 29 Iunie 1843. (Idem, Nr. 58 din 30 Iunie 1843).

[1]) Aceleași însemnări.

[2]) Matricolele Colegiului Sf. Sava; G. I. Ionescu-Gion, *o. c.*, p. 18; Biblioteca politică, *Generalul I. Em. Florescu* (1819—1893), p. 17.

[3]) Ștefan Pop, *Colegiul Național Sf. Sava* (în «Boabe de Grâu», Iulie 1933, p. 15); V. A. Urechiă, *Istoria Școalelor*, I, p. 196.

[4]) *Supliment extraordinar la Buletinul Oficial*, Nr. 44 (14 Sept. 1833), p. 230.

[5]) N. Iorga, *Viața și Domnia lui B. Știrbey*, II, pp. 142, 143; *Muzeul Național*, Nr. 21 din 15.VII.1836.

[6]) Ștefan Pop., *o. c.*, p. 18; *Muzeul Național*, Nr. 5 din August 1837.

[7]) *Repertoriul Teatrului Național. Gemenii din Bergam.* Comedie dela Florian, tradusă de praporcicul I. Florescu, București 1836.

D. C. Ollănescu, *Teatrul la Români* (*Analele Academiei Române.* Seria II. Tom. XX. *Memoriile Secțiunii literare*, p. 45).

[8]) Nr. 39 din 30 Decemvrie 1836. Cinci schițe de copii cari au ajuns oameni de seamă.

[9]) N. Iorga, *Istoria Literaturii românești în veacul al XIX-lea*, pp. 149, 150.

[10]) Discursul generalului I. Lahovary sus citat arată că era sublocotenent la vârsta de 16 ani; pe titlul traducerii piesei *Gemenii din Bergam*, tipărită în 1836, Florescu e arătat ca praporcic (sublocotenent).

[11]) G. Ionescu-Gion, *o. c.*, p. 21; Biblioteca politică, *Generalul I. Em. Florescu*, *l. c.*

[12]) G. Ionescu-Gion, *l. c.*

[13]) Idem.

La Paris, mai erau atunci mulţi tineri Români, printre cari Dumitru Brătianu [1]), căruia îi scria fratele său Ion, la 30 Mai 1840: « Tatăl Florescului (a lui Ion Em. Florescu) este să « vie acolo; de aceea nu te destăinui lui ce gândeşti » [2]). Acest control al « duhului tinerilor » din Paris era făcut probabil după îndemnul consulului rusesc, ştiut fiind că Rusia nu a văzut cu ochi buni mergerea tinerilor Români la studii în Franţa.

Cunoaştem numele a doi din profesorii lui Florescu la Paris, generalul Aupic, directorul Şcoalei de Stat-Major [3]), ulterior ambasador francez la Constantinopol [4]) şi căpitanul Rocancourt, a căruia broşură despre datoriile ostaşului a tradus-o Florescu în româneşte [5]).

In timpul cât a fost la studii în Franţa, era înscris în cadrele Regimentului II Infanterie [6]), fiind înaintat la gradul de parucic (locotenent) la 3 Aprilie 1838 [7]), grad cu care se întoarce în ţară, în 1842 [8]).

Nu avem decât puţine ştiri despre viaţa lui în primii ani după întoarcerea din străinătate. Este numit la 27 Ianuarie 1843 adjutant al domnitorului Gh. Bibescu [9]). In această calitate însoţeşte pe Bibescu în călătoria sa la Constantinopol (August—Septemvrie 1843 [10]) şi este însărcinat să aducă în ţară tunurile pe care le dăruise Sultanul lui Bibescu [11]). Este înaintat la gradul de căpitan la 6 Decemvrie al aceluiaşi an [12]).

---

[1]) Nicolae Kretzulescu, *Amintiri istorice;* A. D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu* p. 18.

[2]) Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu,* I, p. 100.

[3]) G. Ionescu-Gion, *l. c.*

[4]) Născut în 1789, sublocotenent, luă parte la războaele întâiului imperiu până 'n 1815, când fu greu rănit la Ligny şi licenţiat din armată. Reprimit în 1818, luă parte la campaniile din Spania (1823) şi Algeria (1834). Ambasador la Constantinopol (1848—1851), Londra şi Madrid. Senator în 1853. Muri în 1857. *(Larousse du XX-e siècle).*

[5]) *Datoriile ostaşului* (de Rocancourt tradus de I. Em. Florescu). Bucureşti, 1844.

[6]) *Almanahul Statului* pe anii 1837, 1838, 1839.

[7]) Ofisul domnesc Nr. 22 publicat în *Buletinul Oficial* Nr. 25 din 11 Aprilie 1838.

[8]) G. I. Ionescu-Gion, *l. c.*

[9]) *Buletin. Gazeta Oficială* Nr. 9 din 6 Fevruarie 1843.

[10]) Poruncă de zi Nr. 210, publicată în *Buletin. Gazeta Oficială* Nr. 113 din 10 Decemvrie 1843.

[11]) *Curierul Românesc* Nr. 80 din 29 Octomvrie 1843 şi Nr. 82 din 8 Noemvrie 1843.

[12]) *Curierul Românesc* Nr. 62 din 16 August 1843.

In anul următor (1844) traduce o lecţie a căpitanului Rocancourt — care am văzut că-i fusese profesor — despre *Datoriile ostaşului* [1]). Din această traducere începe să se învedereze grija ce o avea despre disciplină, grijă ce-l va urmări până 'n ultimii ani ai vieţii sale.

O altă publicaţie a lui Floreşcu este: *Teoria Dări la semnu*, care a văzut lumina în anul 1845 [2]). In această broşură autorul se arată foarte înaintat ca idei pentru vremea sa, căci zice: « De şi baioneta slujaşte mult în răsboae, este învederat « astăzi că puterea unei bune infanterii stă mai cu osebire « în iuţeala focurilor ei » (p. 3). El dă o bună definiţiune a traectoriei pe care o arată ca drumul pe care-l face glonţul dela eşirea lui din ţeavă şi până la ajungerea lui în ţintă (p. 5, nota 1).

Anul 1845 a mai fost de mare însemnătate pentru Florescu, pentrucă în acest an, la 22 Fevruarie, s'a căsătorit cu Ecaterina, fiica Domnitorului Gh. Bibescu [3]) şi a fost înaintat, pe ziua de 22 Aprilie, la gradul de maior [4]).

Grija pregătirii ofiţerilor făcu pe Vodă Bibescu ca, să hotărască neprimirea ca iuncări sau subofiţeri nobili în oştire decât a acelora având anumite cunoştinţe [5]). Florescu a făcut

---

[1]) *Datoriile ostaşului* (Rocancourt — căpitanul — tradus de I. Em. Florescu). Bucureşti, 1844.

[2]) *Teoria Dări la Semnu* de aghiotantul Inălţimei Sale Maior I. E. Florescu. Bucureşti, 1845.

[3]) *Buletinul Oficial* Nr. 23 din 1845, în care este publicat decretul Nr. 72 din 16 Februarie; Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, 1843—1848, I, p. 218.

Din această căsătorie, Generalul Florescu a avut următorii copii:

Gheorghe, născut la 1 Ianuarie 1848, mort la 9 Noemvrie 1872. Nu a fost căsătorit.

Zoe, născută la 12 Octomvrie 1850, moartă la 29 Iulie 1863.

Maria, născută la 25 Mai 1853. A fost căsătorită cu Baronul Bela Szent-Kereszty şi a încetat din viaţă la Budapesta în ziua intrării trupelor româneşti (4 August 1919).

Eliza, născută la 14 Octomvrie 1854, căsătorită cu Emanoil Em. Băleanu, încetată din viaţă la 1/13 Iunie 1885.

Catrina, născută la 20 Noemvrie/2 Decemvrie 1858, căsătorită cu Emil Ghika-Brigadier, care trăieşte încă.

(După notele d-lui G. D. Florescu şi alte informaţiuni ale familiei).

In amintirile sale, colonelul Lăcusteanu spune (*Amintirile Colonelului Lăcusteanu*, publicate de Radu Crutzescu, p. 117) că în Iunie 1848 nevasta lui Florescu era însărcinată; e probabil o eroare.

[4]) Poruncă de zi Nr. 50, din 23 Aprilie 1845, către oştire, publicată în *Buletinul Oficial* Nr. 44 din 1845.

[5]) Poruncă de zi Nr. 137 din 23 Noemvrie 1845, publicată în *Buletinul Oficial* Nr. 109/1845.

parte din comisiunea însărcinată cu adunarea, ținerea și învățătura acestor tineri [1]). Când apoi în 1847, a fost vorba de înființarea unei școli de ofițeri, Florescu a făcut parte și din comisiunea însărcinată cu lucrările pregătitoare [2]).

In restul domniei socrului său, îl găsim adjutant domnesc [3]) — la 23 Aprilie 1848 este înaintat la gradul de colonel [4]) — și vornic al temnițelor (director general al închisorilor [5]), slujbă pe care o îndeplinise și tatăl său și în care îl vom găsi atât sub domnia lui Barbu Știrbey [6]), cât și sub căimăcămie [7]).

Am spus că un alt soiu de grijă a lui Florescu a fost aceea a instrucției obștești. Cu alți tineri a întemeiat, în anul 1845, *Asociația literară a Română*, al cărei scop era de a contribui la înaintarea literaturii și încurajarea autorilor și traducătorilor [8]). Am arătat că printre aceștia din urmă se afla și Florescu.

Veniră întâmplările din vara anului 1848 și abdicarea lui Gheorghe Bibescu. Florescu se găsi într'o situație grea; fusese doar timp de șase ani la Paris în mijlocul tinerimei pătrunsă de ideologia romantismului și a naționalismului, făcea parte din acea asociație literară ale cărei năzuinți nu erau numai încurajarea literilor. El nu era însă revoluționar [9]) — ci, cum a arătat și cum se va învedera și mai în urmă — un progresist și mai era și ginere al Domnitorului. Dar mai presus de toate era, cum a fost de-a-pururea, un ostaș credincios jurământului său. Credința aceasta în sfințenia jurământului de ostaș îl făcu să semneze, împreună cu alți 26 ofițeri, o cerere de cercetare amănunțită pentru descoperirea și pedepsirea ofițerilor vinovați de călcarea jurământului lor în Iunie 1848 [10]). Sentimentul

---

[1]) Poruncă de zi Nr. 138, din aceeași zi, publicată în același loc.

[2]) U. de Marsillac, *Histoire de l'armée roumaine*, p. 161; Maior I. Popovici, *Organizarea armatei române*, I, p. 69.

[3]) *Almanahul Statului pe anul 1846*, p. 122. *Același* pe anul 1848, p. 137.

[4]) Decret Nr. 40 din 23 Aprilie 1848, publicat în *Buletinul Oficial* Nr. 27/1848.

[5]) *Almanahul Statului pe anul 1848*, p. 82.

[6]) *Almanahul Statului pe anul 1853*, p. 92; *același* pe anul 1855, p. 172.

[7]) *Același* pe anul 1858, p. 137.

[8]) I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, pp. 399, 400; *Anul 1848 în Principatele Române*, p. 44; C. G. Mano, *Documentele familiei Mano*, p. 518.

[9]) Reacționarul hotărît care era Colonelul Lăcusteanu, spune că Florescu a fost foarte cuminte în 1848. (*Amintirile Colonelului Lăcusteanu*, publicate de Radu Crutzescu, p. 131).

[10]) Textul protestului în Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, II, pp. 405, 406.

cinstei militare care a cauzat această desolidarizare este temelia puterii unei oştiri. Este păcat evident că — aşa o cereau nevoile zilei — cererea să fi fost înmânată nu numai caimacamului Cantacutino ci şi generalului rus Duhamel [1]).

Tinerimea care a făcut revoluţia din 1848 era însufleţită aproape exclusiv de ideile de naţionalism şi de libertate individuală. Pentru ea duşmanul cel mare era Rusia şi de aceea ea era gata să colaboreze cu revoluţionarii unguri, luptând, după părerile de atunci, pentru libertate. Conducătorii Românilor din Transilvania şi din celelalte părţi ale Ungariei, erau însă adânc încredinţaţi de pericolul ce-l înfăţişa pentru cauza noastră izbânda revoluţionarilor unguri şi de aceea au văzut bine intervenţia armatelor ruseşti în Transilvania şi Ungaria. In rândul acestor trupe ruseşti a luptat şi Florescu fiind ataşat la statmajorul generalului Lüders. Destoinicia purtării sale în aceste operaţiuni i-a adus, mai târziu, decorarea de către Ruşi [2]).

In timpul nouei domnii, Florescu îndeplineşte slujbele de adjutant domnesc [3]), de vornic al temniţelor [4]), de efor al drumurilor [5]), de efor al şcoalelor [6]), de membru în comisia tehnică a direcţiei lucrărilor publice [7]), (slujbe pe care le îndeplineşte şi ulterior sub căimăcămie [8]) şi, în sfârşit, de membru în comisia de organizare a Şcoalei militare (de ofiţeri) [9]) şi de profesor de artă militară (strategie şi tactică) la acea şcoală, curs pe care-l preda de trei ori pe săptămână [10]).

S'ar putea spune că Florescu a slujit puţin în armată sau numai în posturi cari îl depărtau de front. Dar, ca adjutant pe lângă domnitori, fiind unul din singurii ofiţeri având o

---

[1]) Idem, p. 406.

[2]) Porunca de zi Nr. 77 din 30 Aprilie 1850, publicată în *Buletinul Ofiţial al Prinţipatului Ţării Romăneeşti* Nr. 34 din 8 Mai 1850, p. 135; G. I. Ionescu-Gion, *o. c.*, p. 23; Biblioteca politică, *o. c.*, p. 18.

[3]) *Buletin Ofiţial al Prinţipatului Ţării Romăneşti* Nr. 85 din 29 August 1849, p. 337; *Almanahul Statului* pe anii: 1850, p. 112, 1851.

[4]) *Almanahul Statului* pe anii: 1853, p. 92, 1855, p. 180.

[5]) *Idem*, anul 1855, p. 66.

[6]) N. Iorga, *Viaţa şi Domnia lui B. D. Ştirbey*, II, pp. 15, 16; *Almanahul Statului* pe anii: 1853, p. 165, 1855, p. 66.

[7]) *Almanahul Statului* pe anul 1855, p. 66.

[8]) *Almanahul Statului pe anul 1858*, pp. 31, 34, 137, 146.

[9]) U. de Marsillac, *o. c.*, p. 161; Maior I. Popovici, *o. c.*, I, p. 69.

[10]) *Amintirile Colonelului Lăcusteanu*, publicate de Radu Crutzescu, pp. 232, 233.

solidă pregătire militară, putea fi de mai mare folos decât comandând o gardă sau mânuirea armelor, singurele îndeletniciri de atunci. Iar publicațiile sale și cursurile sale, erau de mai mare folos decât ținerea de pildă a unui livret de ordinar. Cât despre slujbele civile ce a îndeplinit, le-a îndeplinit în același timp cu cele militare. Nevoia de oameni cari să aibe o cât de mică pregătire era așa de mare, încât trebuia să se folosească oricine; și Florescu avea multă experiență [1]).

Domnia lui Știrbey a fost întreruptă, prin ocupațiunea rusească, premergătoare războiului din Crimea.

Ca și în 1848, toți Românii nu văzură la fel de ce parte era interesul țărilor lor, în conflictul armat ce se desfășură la granițele lor. Toți câți erau liberali (liberal în înțelesul general ce se dă acestui cuvânt) și naționaliștii, fură de partea Englezilor și Francezilor și recomandau chiar intervenția noastră în luptă — după pilda Piemontului — alături de puterile occidentale, alții, și printre aceștia Panait Moruzi (tatăl Kneazului, dela care au rămas scrisori ce ar trebui publicate), Gh. Filipescu [2]) și I. Em. Florescu — slujiră în rândurile armatei rusești, cel din urmă sub ordinele generalilor Lüders și Dannenberg [3]).

Izbânda puterilor occidentale aduce apoi lupta pentru unire. In această luptă Florescu, care-și dăduse demisia din oaste [4]), luă parte.

Un memoriu contemporan străin, arată că el putea fi candidat eventual la tronul Țării-Românești [5]). De fapt a fost partizan al alegerii socrului său [6]), fiind în același timp pentru

---

[1]) *Oberst Johann Floresco* ein Kentniss reicher fähiger Mann, gegenwärtig, im Bau und Communicationswesen verwendet, thätig, arbeitsam, unbescholtenen Rufes, musterhaft in seinem Familienleben, entschieden einer des besten jüngern capacitäten seines Landes. (M. Popescu, *Documente inedite din preajma unirii Principatelor din arhivele austriace păstrate în Arhiva Ministerului de Războiu de la Viena*, p. 29).

[2]) *Amintirile Colonelului Lăcusteanu*, p. 131, nota 2.

[3]) G. I. Ionescu-Gion, *o. c.*, p. 23; Biblioteca politică, *o. c.*, p. 18; G. Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains*, I, p. 594, col. I.

[4]) Vezi *Monitorul Oficial al Țării Românești* Nr. 143 din 27.XI.1859 și Nr. 148 și 151 din Dec. 1859.

[5]) Mihail Popescu, *o. c.*, pp. 9, 29, 52.

[6]) Scrisoarea lui din 8/20 Ianuarie 1857 către socrul său (Bibescu, *o. c.*, II, pp. 481—499).

unirea celor două țări surori [1]). Atât în divanul ad-hoc, cât și în adunarea electivă, din care a făcut parte, și la desbaterile cărora a luat mereu parte [2]), a arătat în deobște un spirit împăciuitor [3]). In ziua de 23 Ianuarie (4 Fevruarie) 1859, în casa lui, avu loc întrunirea membrilor din dreapta a adunării ce era să aleagă, a doua zi, pe Domnitor. La propunerea sa de a se face un vot preliminar se văzu că voturile dreptei se împărțeau între G. Bibescu și B. Știrbey. Acest rezultat arătă neputința reușitei vreunuia din foștii domnitori — căci toată stânga era hotărîtă să aleagă pe Cuza — și atunci fiul lui Bibescu, Grigore Bibescu Brâncoveanu, propuse, în numele tatălui său, să se voteze a doua zi pentru Cuza, ceea ce fu primit de toți cei aflați de față [4]).

Rostul lui I. Em. Florescu în toate negocierile premergătoare și în votul de a doua zi trebue să fi fost destul de însemnat, deoarece corespondentul din București al ziarului *Steaoa Dunărei* arată că după proclamarea alegerii lui Cuza, I. Brătianu a îmbrățișat pe Florescu [5]).

Patimile fuseseră însă adânc răscolite și Florescu avu și el partea lui de bârfeli și ponegriri. Dar dacă pana mercenară a unui Valentineanu merge până a-l acuza de necinste [6]), Bolintineanu zice numai că nu va fi un mare general dar că sub un guvern bun va putea fi un destoinic funcționar [7]). In schimb contele austriac Alfons von Wimpffen, care studiase țara, în vremea ocupației austriace din 1854—1856, îl socotia ca un om cu o bogată experiență, energic, muncitor, foarte corect în viața familiară și socotit ca cea mai bună capacitate din

[1]) Intr'o scrisoare din 3/15 Iulie 1858 către Domnii Sturdza și Vărnav din Moldova, scrisoare aflată în posesiunea familiei Florescu, zice: « Mais espérons surtout, que la réunion des Principautés, qui gagne chaque jour du terrain, finira par triompher, et que nous nous trouvions ainsi réunis dans la même capitale ».

[2]) Dările de seamă publicate în ziarul oficial muntenesc din 13 Fevruarie 1859 (p. 49), 16 Fevruarie 1859 (p. 55), 20 Martie 1859 și 25 Mai 1858, etc.

[3]) *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, IV, p. 176; VIII, p. 583.

[4]) C. G. Mano, *Documente din secolele al XVI-lea—XIX-lea, privitoare la familia Mano*, pp. 579, 580.

[5]) *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, VIII, pp. 609, 611.

[6]) *Biografia oamenilor mari scrisă de un om micu*, pp. 54, 55. Paris, 1859.

[7]) *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques* par M. B***. Paris, 1856.

țară [1]). Viitorul era să arate curând că Austriacul era mai aproape de adevăr.

In adevăr, dacă prin îndoita alegere dela 5/17 Ianuarie și 24 Ianuarie (5 Fevruarie) 1859, unirea fusese făptuită numai în ființa Domnitorului, prin tratatul din Paris [2]) și Convențiunea pentru organizarea principatelor [3]), oștirile pământene își schimbaseră menirea din acea de trupe de poliție în acea de oștire apărătoare a granițelor.

Din faptul unirii și din darea acestei noui meniri oștirii reeșea pentru noua domnie o întreită îndatorire și anume:

Contopirea celor două oștiri într'un singur tot;

Mărirea oștirei astfel alcătuită și înzestrarea ei cu toate organele necesare făptuirii războiului;

Pregătirea armatei în vederea rostului ei de războiu.

Domnitorul Unirii avu norocul să găsească în I. Em. Florescu, reprimit în oaste [4]) și în curând înaintat general [5]), militarul pregătit pentru aducerea la îndeplinire a celor de nevoie și omul credincios care să se înhame la o asemenea muncă. Un istoric străin îl socotește ca cel mai de valoare dintre intimii lui Cuza și ca foarte — mereu — foarte activ [6]), iar Domnitorul Carol scrie în memoriile sale (14/26 Martie 1871): « Sub Cuza (Florescu) a « fost de mai multe ori ministru de războiu și i se datorește « mult din punctul de vedere al desvoltării armatei române ». Și știut este că regele Carol nu a fost prea darnic de laude pentru sfetnicii săi.

Ar fi o prea lungă și prea sarbădă înșiruire de a enumera unul după altul tot ce a făcut Florescu între anii 1859 și 1866 spre a transforma cele două mici miliții pământene într'o oștire. Nu este capitol din alcătuirea noastră militară care să nu poarte la începutul ei pecetea lui Florescu.

---

1) M. Popescu, *o. c.*, p. 29.
2) Din 30 Martie 1856; art. XXVI.
3) Din 19 August 1858; art. 42—45.
4) Pe ziua de 19 Noemvrie 1859 prin decretul Nr. 88 din 19 Noemvrie 1859 publicat în *Monitorul Oficial al Țării Românești* Nr. 143 din 27 Noemvrie 1859. Vezi și același monitor cu Nr. 148 și Nr. 151 din Decemvrie 1859.
5) 16 Iulie 1860 (Maior I. Popovici, *o. c.*, I, p. 154).
6) T. W. Riker, *The making of Roumania*, pp. 467, 474, pe temeiul rapoartelor consulilor străini.

Unirea oștirilor, crearea Statului-Major general, contopirea școalelor militare din Iași și București într'una singură, împărțirea de noui steaguri purtând armele țării unite, organizarea marelor comandamente, organizarea Ministerului de Războiu, înființarea consiliului permanent al instrucției oastei, a intendenții și a corpului ofițerilor de administrație, înființarea de noui corpuri de trupă, a companiei de disciplină, a regimentului de artilerie, a trupelor de tren, a celor de geniu, organizarea temeinică a serviciului sanitar, înființarea pirotecniei, arsenalului [1]) și pulberăriei cu serviciile și personalul respectiv, acea a școalelor de cavalerie, de copii de trupă, de scrimă, gimnastică și dare la semn, unificarea marinei și a justițiilor militare, reorganizarea unităților administrative și de pompieri, a dorobanților și a grănicerilor, toate fură făcute, dacă nu din inițiativa lui Florescu pe când deținea postul de ministru de războiu [2]), pe acela de Șef Stat-Major sau de comandant al oștirii, înlocuitor al Domnitorului [3]), dar cu colaborarea sa.

Tot lui se datoresc numeroase regulamente, editarea de hărți și cărți militare și facerea de manevre. El s'a bucurat de un deplin concurs din partea misiunii militare franceze, cu care a colaborat în chip armonios.

---

[1]) După ce Florescu înființase manufactura de arme, Serbia comandase acolo muniţiuni. Drept mulţumire prinţul Milan dărui generalului Florescu sabia lui Miloş Obrenovici. Această sabie se află azi în posesia familiei Florescu. (Nota d-lui G. D. Florescu).

[2]) A fost ministru de războiu: în Ţara Românească dela 28 Noemvrie 1859 la 27 Mai 1860; în Moldova dela 16 Iulie 1860 la 29 August 1860; în ambele ţări deodată: dela 30 August 1860 la 16 Aprilie 1861; în Principatele Unite dela 30 Septemvrie 1862 la 11 Octomvrie 1863. (Monitoarele vremei).

[3]) Activitatea nemărginită în toate ramurile pregătirii militare se poate vedea din următoarele publicaţiuni:

Monitorul Oastei (înfiinţat de Florescu).

Maior I. Popovici, *Organizarea armatei române*, o foarte bună şi temeinică lucrare.

Ul. de Marsillac, *Histoire de l'armée roumaine.*

Expunere de îmbunătăţirile cele mai însemnătoare introduse în armata Principatelor Unite dela 24 Ianuarie 1859—1 Iunie 1861 (semnat General Florescu) Bucureşti 1861.

G. Le Cler, *La Moldo-Valachie, ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait être.*

Discursul generalului I. Lahovari, citat mai sus.

General R. Rosetti, *Corespondenţa generalului Cantilli.*

General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878.*

General R. Rosetti, *Relations entre l'armée française et l'armée roumaine.* Şi toate publicaţiile privitoare la domnia lui Al. I. Cuza.

Două cifre sunt însă elocvente şi trebuesc date. Florescu a găsit în 1859 două mici armate de un efectiv total de circa 10.000 ostaşi. La venirea Domnitorului Carol armata permanentă avea un efectiv de 20.391 ostaşi iar cea teritorială 25.043 ostaşi. [1]).

In momentul alegerii lui Cuza, ambele oştiri nu aveau decât 4—5000 puşti din vremea împărătesei Caterina II-a şi vreo zece tunuri, turceşti, ruseşti şi austriace. La 1 Decemvrie 1865, armata Principatelor Unite dispunea de 70.000 puşti ghintuite, 25.000 neghintuite şi 72 tunuri ghintuite [2]).

Meritul lui Florescu este cu atât mai mare cu cât mijloacele băneşti de care dispunea ţara erau cât se poate de reduse şi cu cât neîncrederea Turciei şi reaua voinţă a unor vecini îngreuiă aducerea de armament din străinătate [3]).

Florescu nu fu însă numai un foarte destoinic colaborator a lui Cuza în privinţa pregătirii oştirii [4]); el îl ajută şi prin refuzul de a-l trăda când opoziţia contra acestuia făcu să lucească în faţa lui puterea şi chiar tronul [5]). Mai sluji de asemenea ca Ministru de Lucrări Publice şi de Interne [6]). In această din urmă calitate trebui să înnăbuşe încercarea de răscoală din 3/15 August 1865, din Bucureşti [7]). Devenit impopular Cuza fu nevoit a nu-l mai numi în ultimul său minister [8]), alcătuit cu câteva zile înainte de detronarea sa [9]).

---

[1]) *Expunere de îmbunătăţirile cele mai însemnătoare introduse în armata Principatelor Unite dela 24 Ianuarie 1859—1 Iunie 1861*, p. 22; Biblioteca politică, *Generalul I. Em. Florescu* (1819—1893), p. 21.

[2]) R. V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române*, pp. 125, 384. Scrisoarea lui A. I. Cuza către împăratul Napoleon III, 1 Octomvrie 1865.

[3]) R. V. Bossy, *o. c.*, pp. 118—125 şi nota 6 de pe pagina 122.

[4]) Baligot de Bayne, secretarul Domnitorului, scria, la 3 Septemvrie 1862, lui Ioan Alecsandri la Paris: « Floresco est le seul vrai militaire; il est trop gentleman, « trop bon enfant avec ses officiers, c'est son seul tort. Il a l'amour du métier, l'ac« tivité, l'amour propre, l'initiative ». (Academia Română — Mss I. Alecsandri, seria II, vol. I, f. 249 — citat şi de R. V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris*, p. 122, Nr. 1).

[5]) Tillos către Drouin de Lhuys, 30 August 1865 (citat de T. W. Riker, *o. c.*, p. 473).

[6]) D. Costescu, *Fazele ministeriale din România*, p. 21.

[7]) A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, pp. 32 sqq.; T. W. Riker, *o. c.*, pp. 472—475.

[8]) Tillos către Drouin de Lhuys, 12 Fevruarie 1866 (citat de T. W. Riker, *o. c.*, p. 478).

[9]) 30 Ianuarie 1866.

Este cunoscută pata aruncată asupra armatei prin acţiunea câtorva ofiţeri în noaptea de 11/23 Fevruarie 1866. Dacă este fapt că au izbutit a atrage lauda ziarului *Românul* [1]) şi că s'au găsit câţiva ofiţeri cari, postfactum, să declare că au fost şi ei pentru răsturnarea lui Cuza [2]), trebueşte recunoscut — spre cinstea corpului ofiţeresc — că majoritatea lui a desaprobat puternic acţiunea celor dintâi [3]). Ca urmare a acestor vederi deosebite mult timp ofiţerii au fost împărţiţi în fevruarişti şi antifevruarişti [4]) şi până în 1869 au fost în oştire certe şi dueluri pe această temă şi chiar o încercare — în vara 1869 în tabăra din Furceni — de a sili pe Leca să-şi deie demisia [5]). Acesta nu a priceput sau nu a vrut să priceapă, ca şi alţii, nevoia ce era de a se depărta din rândurile oştirii a cărei cinste o pătase. Ca şi în alte asemenea cazuri făptuitorii urmăreau nu atât un interes obştesc, cât un folos personal.

Florescu, rămas credincios jurământului său, a fost bănuit de guvernul provizoriu. Se credea că el voia să se pună în capul unei mişcări contrare [6]). Casa sa a fost mereu păzită [7]) şi, pentru a-l compromite [8]), D. A. Sturdza a publicat contra lui referate şi broşuri acuzându-l, în calitatea lui de fost ministru, de călcare de lege [9]). Florescu nu numai că a răspuns spulberând acuzările lui Sturdza [10]), dar, încă dela sosirea în ţară a Domnitorului Carol, a făcut să se înmâne acestuia un protest contra rămânerii în armată a ofiţerilor vinovaţi de fapta din noaptea de 11 Fevruarie, protest semnat de dânsul şi Savel Manu, ca generali, şi de 7 coloneli, 7 locotenenţi-

---

[1]) *Românul*, 16, 17, 18, 26 Fevruarie 1866.
[2]) *Românul*, 14 Fevruarie 1866.
[3]) P. Henry, *L'abdication du prince Cuza*, pp. 219, 280.
General R. Rosetti, *Corespondenţa generalului Gr. Cantilli*, p. 9.
Generalul R. Rosetti, *Jurnalul de operaţie al diviziei de infanterie de rezervă*, p. VI.
[4]) Memoriile Regelui Carol I, 5/17 Septemvrie 1868, 25 Septemvrie/7 Octomvrie 1869.
[5]) General R. Rosetti, *Corespondenţa generalului Gr. Cantilli*, p. 9.
[6]) P. Henry, *o. c.*, pp. 294, 295, 337, 366, 367.
[7]) Idem, pp. 337, 364, 367.
[8]) « Il fallait cependant se débarasser de cet « épouvantail qui s'appelait Floresco » (Moustier către Drouyn de Lhuys, 25 Aprilie 1866, citat de P. Henry, *o. c.*, p. 338).
[9]) Că Sturdza a făcut propunerea din această cauză, acelaşi raport al lui Moustier.
[10]) *Răspuns la referatele şi broşurile Domnului D. Sturdza Ministrului actual de Lucrări Publice.* Bucureşti 1866. (August).

coloneli, 12 maiori, 40 căpitani, 38 locotenenți și 48 sublocotenenți [1]). Adunând ofițerii la 24 Mai 1866, Domnitorul Carol le-a arătat că înțelege sentimentele celor cari au protestat, dar nu poate îngădui să se facă presiuni asupra sa [2]).

Florescu, care-și pierdu nevasta în acel an [3]), trăi retras până 'n primăvara 1871 [4]), când în urma scandalului din Sala Slătineanu și a amenințării de abdicare a Domnitorului, Lascăr Catargi luă puterea la 14 Martie și-i încredință conducerea Ministerului de Războiu [5]).

Venirea lui Florescu în capul Ministerului de Războiu fu bine văzută de Domnitor care-l stima pentru credința față de jurământul ce-l legase de prințul Cuza [6]), și fu bine primită de armată [7]).

In timpul celor cinci ani, o lună și treisprezece zile cât a fost Ministru de Războiu — cea mai lungă deținere neîntreruptă a acestui portofoliu în țara noastră — activitatea și făptuirile lui Florescu au fost foarte mari. Dacă el avea meritul de a fi pus la cale, în perioada 1859—1866, preschimbarea unor trupe de poliție în oștire, el îl are fără îndoială, pe acela de a fi desăvârșit, în anii 1871—1876, și alcătuirea și pregătirea oștirii, care era să câștige pe câmpul de luptă neatârnarea țării.

Sunt nevoit să repet cele ce am zis vorbind de îndeplinirile lui Florescu între 1859 și 1866 și anume că ar fi o prea lungă și o prea searbădă înșiruire de a arăta fapt cu fapt tot ce a înfăptuit el dela 14 Martie 1871 la 27 Aprilie 1876, căci iarăși

---

[1]) A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, p. 86.

[2]) *Memoriile Regelui Carol I*, 24 Mai 1866; Maior I. Popovici, *o. c.*, I, p. 342.

[3]) Scrisoarea lui I. Em. Florescu către Pappadopol Callimachi, București 6/18 Noemvrie 1866. (Academia Română, Msse, 765, 267).

[4]) Florescu se căsători a doua oră cu domnița Alina Știrbei (1834—1894) fiica Domnitorului Barbu Știrbey, care fusese căsătorită cu Alexandru Plagino, de care divorțase. Traiul lor nu fu fericit și Florescu divorță de dânsa în 1882.

[5]) *Memoriile Regelui Carol I*, la acea dată.

[6]) « Generalii Florescu și Solomon sunt ostași foarte buni. Generalul Florescu « a fost atât de mult criticat în 1866 fiindcă era devotat lui Cuza. Ofițerii cari au « fost devotați lui Cuza sunt tocmai aceia pe cari mă pot bizui, fiindcă au fost cre- « dincioși unui principiu iar nu unei persoane ». (Scrisoarea Domnitorului către tatăl său, 17(29) Aprilie 1872).

[7]) General R. Rosetti, *Corespondența Generalului Gr. Cantilli*, p. 13.

nu este capitol din alcătuirea armatei și din pregătirea ei de războiu care să nu poarte pecetea sa.

Infiinţarea comitetului consultativ permanent, legea organizării din 1872, desvoltarea Statului-Major, alcătuirea şi promulgarea codului de justiţie militară, crearea de şcoli militare şi facerea unui regulament al şcoalelor în care se prevedea şi înfiinţarea unei academii de războiu (viitoarea Şcoală superioară de războiu, care era să fie întemeiată şasesprezece ani mai târziu), crearea de noui unităţi, a hergheliei, desvoltarea stabilimentelor militare şi a tuturor serviciilor, organizarea temeinică a dorobanţilor şi călăraşilor, instruirea lor şi încorporarea lor în armata de operaţie, lucru justificat ulterior prin purtarea lor pe câmpul de luptă, organizarea în parte a miliţiilor şi a gărzilor orăşeneşti (cele din urmă au făcut serviciul de garnizoană în timpul războiului) [1]), publicarea de regulamente şi cărţi, o deosebită îngrijire de starea fizică şi morală a oştirii, de disciplină, asupra căreia insistă mereu [2]), nu sunt decât titlurile capitolelor mari a operei lui Florescu din aceşti ani [3]).

Şi meritul îndeplinirilor lui Florescu este cu atât mai mare cu cât, dacă finanţele ţării erau într'o stare ceva mai bună ca în primii ani ai unirii, ea era departe de a putea îndeplini nevoile mari ale armatei şi cu cât întâmpina rezistenţe din partea acelor ofiţeri cari nu erau îndestul pregătiţi şi cărora le impunea să citească şi să lucreze [4]). Dacă valoarea personală a lui Florescu n'a fost recunoscută atunci decât de puţini iar valoarea operei sale tot de puţini [5]), printre cari a fost Domnitorul [6]), această din urmă valoare a fost scoasă în

---

[1]) În *Însémnări zilnice* T. Maiorescu arată (pp. 276, 278, 279, 288, 291) cum trebuia să ieie parte la serviciul de gardă, făcut de garda naţională, şi cum nu a luat parte.

[2]) Discursul său la Cameră, 13 Ianuarie 1876, între altele.

[3]) Izvoarele mai de seamă pentru cunoaşterea acestor îndepliniri sunt: *Monitorul Oficial; Monitorul Oastei, Memoriile Regelui Carol I;* Maior I. Popovici, *Organizarea armatei române*, I; General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul 1877—1878*, pp. 15—23. General R. Rosetti, *Corespondenţa generalului Gr. Cantilli*, pp. 13—21; *Timpul* Nr. 19 din 20 Aprilie 1876, articolul *Armata română în 1876; Timpul* Nr. 49 din 10 Iunie 1876, cu răspunsul generalului Florescu; Academia Română, M-se, 765, 269.

[4]) General R. Rosetti, *Corespondenţa Generalului Gr. Cantilli*, p. 12.

[5]) *Timpul* din 20 Aprilie 1876. Vezi în anexe, documentul Nr. II.

[6]) Memorii 4/16 Aprilie 1876, 3/15 şi 14/27 Dec. 1876.

relief, în chip spontan, de atașatul militar turc, cu prilejul manevrelor din 1874, la Buzău, când a spus atașatului militar englez că cel mai bun lucru ar fi să se dea (de Turcia) României libertatea și să se încheie (de Turcia) un tratat (de alianță) cu dânsa [1]).

Căderea conservatorilor dela putere, în primăvara 1876, avu drept urmare darea în judecată a foștilor miniștri. Printre nouii miniștri, își luă menirea de coadă de topor contra lui Florescu, un fost elev al lui, colonelul Slăniceanu, acela care a trebuit să fie înlocuit din postul de ministru din cauza lipsei sale de energie [2]), din acel de șef de Stat-Major al armatei române în fața Plevnei și care s'a dovedit nedestoinic comandant al trupelor care au atacat Rahova [3]). Slăniceanu acuză pe Florescu că a înzestrat armata cu prea mult echipament [4]). Nu a fost greu lui Florescu să răspundă, dând în acelaşi timp peste nas lui Slăniceanu, care, în patima sa, dădea la iveală în ce consta echipamentul de mobilizare al armatei [5]).

Pilda lui Slăniceanu a fost urmată și de alții, cari au păstrat însă un prudent anonimat [6]).

Cu toată patima ce s'a pus [7]), parlamentarii acuzatori n'au putut să-i impute decât nerespectarea unor forme [8]). Asupra acestui proces (am arătat într'o conferință la Universitatea Liberă din București, 29 Noemvrie 1930) este îngăduit a crede cum că I. C. Brătianu, care din fire nu era răzbunător, dar care avea nevoie de o deplină libertate de acțiune spre a putea face față marei probleme a războiului, nu a văzut cu ochi răi Camera înfundându-se în afacerea judecării fostului guvern, prin care era distrată de la chestiunile mai importante și prin care totodată opozițiunea conservatoare era

---

[1]) *Memoriile Regelui Carol I,* 17/29 Octomvrie 1874.

[2]) *Memoriile Regelui Carol I,* 1/13 Aprilie 1877.

[3]) *Memoriile Regelui Carol I,* 9/21 Ianuarie 1877; General R. Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghika,* pp. 104, 112.

[4]) Referatul şi raportul său publicate în *Monitorul Oficial* Nr. 120 din 3 Iunie 1876.

[5]) Anexa Nr. III.

[6]) *Ion Emanoil Florescu, general de divizie,* Bucureşti, 1876.

[7]) Actele pe care se bazau acuzaţiile nu au fost trimise Curţii de Casaţie, dar un rezumat al acuzaţiilor a fost afişat în toată ţara. (Titu Maiorescu, *Istoria Contemporană a României* (1866—1900), p. 97.

[8]) *Monitorul Oficial* Nr. 161 din 23 Iulie (4 Aug. 1876).

oarecum decapitată și silită să se gândească nu la un atac, ci la propria sa apărare.

In starea spiritelor de atunci, când unirea țărilor surori era prea recentă iar unirea politicianilor era cu neputință, poate că a fost singurul mijloc pentru ca guvernul să fie nestânjenit în acțiunea sa. Şi ceea ce întărește, după părerea mea, această presupunere, este faptul că Brătianu a lăsat pe deputați să se joace de-a judecătorii de instrucție, până ce a trecut, cu succes, greul hop al războiului și până când pretențiile Rusiei făceau necesară acțiunea unei opozițiuni violente pe tema Basarabiei. Camera retrage atunci, sub imboldul guvernului, cu 55 voturi contra 6, acuzarea foștilor miniștri.

Cu toate necazurile ce i se fac, Florescu susține în Senat votarea legii asupra contingentului armatei [1]).

Veni și cea zi de sânge udă, cum spune prietenul lui Florescu, Alecsandri, aceea a războiului. Lui Florescu, care făurise spada României [2]), nu i s'a dat vreo comandă. S'a zis că din cauză de patimă politică. Generalul Sergiu Băicoianu, care era atunci șeful secției operațiilor și a personalului din Ministerul de Războiu, mi-a spus că unirea sufletească între Moldoveni și Munteni nu se desăvârșise încă în preajma războiului și că unul din temeiurile care a făcut ca Ion C. Brătianu — muntean — să numească pe generalul Cernat ministru de războiu și apoi comandant al trupelor române în fața Plevnei, a fost acela că acesta era moldovan și ca atare în caz de neizbândă aceasta n'ar fi putut fi atribuită numai unei părți a Românimei [3]).

Oricare ar fi însă temeiul sau temeiurile lăsării la o parte a lui Florescu, aceasta a fost o mare și strigătoare nedreptate și

---

[1]) *Discursul ținut în Senat cu ocazia votării legei pentru contingentul armatei*, de general Ion Em. Florescu. Şedința din 12 Martie 1877. Bucureşti, 1877. Florescu dă din nou peste nas, cu acest prilej, lui Slăniceanu, care spune că numai Oltenii sunt buni ostaşi.

[2]) Alecsandri în epistola către Florescu zice:

> Căci astă vie, jună, eroică armată,
> Sub Cuza şi sub Carol prin tine a fost creată.

[3]) S'ar părea de asemenea că nici Domnitorul nu a avut o dorință prea aprigă de a avea de tovarăş în izbânda, de care era sigur, pe cel care era socotit drept alcătuitorul oştirii.

dreptate avu Vasile Alecsandri, zicând în epistola adresată lui Florescu:

Ai fost ca un netrebnic lăsat în părăsire!
Netrebnic, tu netrebnic!... De când o Doamne 'n lume
Lumina zilei poartă al nopții negru nume?

De când netrebnic este acel ce cu iubire
Consacr' o viață 'ntreagă l'a patriei mărire?
De când netrebnic omul cu inimă măreață,
Ce 'n lupta pentru țară oferă braț și viață?
De când netrebnic șeful ce, oricum bate vântul
Iși apără stindardul și-și ține jurământul? [1])

Florescu fu foarte amărît, dar fu mângâiat de izbândele noastre, izbânzi pe cari le prevăzuse încă din anul 1863, când în ședința din 11 Fevruarie a Camerii, grăi: «Dar când e «vorba de acea armată care alaltăeri se trata (de) pretoriană, «să-mi fie permis a spune că dacă vreodată va veni momentul «să-și facă datoria în fața inamicului, și-o va face. Şi rog pe «Dumnezeu să-mi dea zile să văz acel moment, și jur că voiu «fi la postul meu» [2]).

Dacă era aprig în dorința de a lua parte la războiu, Florescu nu aproba însă cum se făcea acel războiu și 'ntr'o broșură, atunci tipărită [3]), arăta că după părerea sa, urmându-se pilda Piemontului în 1854, ar fi trebuit trimes peste Dunăre numai un corp de 15.000 oameni. Această părere a lui era greșită. Rușii aveau nevoie, în fața Plevnei atunci când ne-au chemat în ajutor, nu de 15.000 oameni, ci de tot ce puteam da, și chiar de mai mult, de tot ce au fost nevoiți să aducă apoi din Rusia. Faptele au dovedit că Domnitorul și Brătianu, îndrăznind mai mult decât socotea judecata prudentă a lui Florescu, au avut dreptate.

Când peste câteva luni Rușii ne amenință cu dezarmarea, Florescu scrie o nouă broșură [4]) în care propune organizarea unei pozițiuni întărite în care să poată rezista armata română.

---

[1]) Acestei scrisori Florescu-i răspunse. (Anexa Nr. IV).
[2]) I. Tanoviceanu, *Pagini din domnia lui Cuza-Vodă.* (*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, Vol. XIII, partea II, p. 23).
[3]) (General I. Em. Florescu), *Câteva cuvinte asupra intrărei în acțiune a trupelor noastre.* Bucureşti, 1877.
[4]) *Situațiunea* de I. Em. F(lorescu). Bucureşti, 1878.

Multă bucurie îi aduseră dovezile de dragoste ce primi de pe câmpul de luptă [1]). Ziua de 8 Octomvrie 1878, când armata română victorioasă a intrat în București, Florescu o socotea, mai apoi, ca cea mai frumoasă zi a vieții lui [2]).

După războiu Florescu se ocupă de politică [3]) și de instituțiuni culturale, fiind unul dintre conducătorii *Ateneului Român*, unde fusese ales membru în 1865 și în care ținu conferințe [4]). Fu și președinte al Societății pentru învățătura poporului român [5]) și al Societății de Tir [6]) și membru de onoare al Societății de arme și gimnastică [7]).

Dar cele ce tot îl interesau mai mult fură instituțiunile militare. Făcu mai multe conferințe cu subiect militar [8]), făcu de asemenea un curs de artă militară viitorilor învățători [9])

---

[1]) Discursul generalului Lahovari, sus citat.

[2]) A spus-o lui G. I. Ionescu-Gion. Vezi broșura acestuia, sus arătată, p. 24.

[3]) Intre altele face parte din comitetul de redacție a ziarului « România » (18 Martie 1884—29 Martie 1892).

Autocefalia bisericei române și cestiunea bisericei grece din Sulina. București, 1890. Interpelarea generalului Florescu în Senat, 26 Fevruarie 1890.

Multe discursuri în întruniri publice.

[4]) *Instituțiunea armatei bazată pe școală*. 14 Fevruarie 1885.

Discursul său la punerea pietrei fundamentale a Ateneului.

Conferința ținută la Ateneu, împreună cu V. Alecsandri, la 1 Aprilie 1884.

[5]) *Societatea pentru învățătura poporului român*, de P. Gârboviceanu, pp. CLXI, CLXII.

[6]) Inscripție pe bustul său la Societatea de tir: « Generalul Ioan Emanoil Flo- « rescu fost membru și președinte de onoare al Societății de dare la semn. București « 1864—1872—1893 ».

[7]) *Societatea Centrală română de arme, gimnastică, dare la semn și natațiune* (cercetări istorice). București, 1906, p. 72.

[8]) *Studii și pregătiri militare*.

Conferință asupra osebirei între armatele vechi și moderne (11 Aprilie 1890).

[9]) G. I. Ionescu-Gion, *o. c.*, p. 27; P. Gârboviceanu, *o. c.*, pp. CLXVIII, 75.

Asupra lecțiilor ce dădea cu acest prilej un învățător din Gorj a scris următoarele unui prieten al generalului: « Cunosc pe d-l general de când îmi era profesor. « In școala normală a Societății, generalul a predat mai acum 6 ani un curs de artă « militară. Dela domnia sa, pe lângă altele am învățat răbdarea și tăria în urmărirea « țintei ce ne propuneam. Nu uit și nu voiu uita niciodată tonul pătruns deși blajin « a d-lui general, când, întrerupându-se din lecție începea cu sfaturile și ne zicea « totdeauna: să nă vă așteptați băieți, nici la fericire, nici la petreceri prin satele pe « unde aveți să vă duceți. Invățătorul cinstit și luminat are să lupte greu și într'una « și cu cârciumarul și cu arendașul, și cu primarul și chiar cu subprefectul. O să « simțiți în dese rânduri că vă apucă desgustul, că vă cuprinde oboseala, că vă do- « boară desnădejdea. Piedici de tot felul și năcazuri fără număr veți întâmpina în « calea voastră. Să nu vă pierdeți, băieți, tăria de îngeri; să lăsați să treacă ziua cea « neagră și înviorându-vă din nou, să gândiți că la talpa casei în patria română, « muncitorii cei mai folositori sunteți voi, învățătorii. Gândiți-vă la mine care lupt

şi luă parte la discuţiile care avură loc cu privire la fortificaţia ţării [1]), chestiune al cărui studiu fusese început încă din 1872, după directivele sale [2]).

In 1891 fu chemat să prezideze al 22-lea minister din domnia regelui Carol I. Acesta fu de scurtă durată (20 Fevruarie—27 Noemvrie) ca şi primul minister (al 11-lea al regelui Carol) ce-l prezidase în 1876 (4—27 Aprilie). In timpul ministerului său au avut loc serbările jubileului de 25 ani de domnie a Regelui Carol I [3]).

Pe când era prim ministru, Regele Carol plecă în Italia ca să vadă pe Regina, bolnavă atunci la Pallanza [4]). Ceru lui Florescu să-l însoţească, căci Regele voia ca el să semneze reînnoirea tratatului de alianţă cu puterile din centrul Europei. In întrevederea ce o avu Florescu, după dorinţa Regelui, cu Di Rudini [5]), cel din urmă căută să convingă pe primul ministru român de importanţa pe care ar avea-o pentru România alianţa cu Puterile Centrale. Generalul Florescu răspunse în termeni curtenitori, admirând progresele Italiei şi Germaniei şi insistând asupra evenimentelor ce duseseră aceste două ţări la unitatea lor naţională. Apoi adăogă că România nu şi-a îndeplinit încă visul ei secular de a strânge, după pilda Italiei şi Germaniei, într'un singur tot şi sub un singur rege, pe toţi cei cari au fost şi sunt români, prin naştere. Când acest vis va fi fost îndeplinit — şi el unul îl doreşte din tot sufletul — ţara sa va putea fi pe un picior de egalitate cu puterile centrale şi atunci nu va vedea nicio stavilă care să-l împiedice

« într'una de 55 ani şi n'am avut niciodată niciun moment de descurajare. Să mer-« gem înainte şi totdeauna Dumnezeu va fi cu noi... ». (Revista *Ateneul Român*, anul I, Nr. 12, p. 900, citat de P. Gârboviceanu, *o. c.*, p. CLXVIII).

[1]) Discursuri la Senat (publicată şi în broşure separate) la 17 Mai 1889 şi 4 Mai 1890.

[2]) Locotenent-colonel D. I. Vasiliu. *Studii şi documente în legătură cu fortificaţiile române din secolul al 19-lea* I pp. 5. 14.

[3]) *Treizeci de ani de domnie ai Regelui Carol I*, II, p. 297.

[4]) In *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinete 1871—1914*. Vol. VII, p. 154 este un raport al lui Bülow, din 6 Martie 1891, în care zice că Regele Carol I doreşte a avea conservatorii la putere spre a nu se turbura serbările jubileului său de 25 ani.

[5]) Intrevederea a avut loc într'una din zilele de 18/30 Sept. 1891, 19 Sept./1 Oct. sau 20 Sept. /2 Oct. 1891, când Florescu a întovărăşit pe Regele Carol în vizita ce a făcut Regelui Italiei la Monza, unde era prezent şi di Rudini care a avut — spune comunicatul oficial — o întrevedere cu Florescu. (*România* Nr. 213 (2146) din 27.IX.1891).

a adera la planul propus [1]). După cum este ştiut, tratatul nu fu semnat decât în anul următor, de alt minister.

Pentru ultima oară Florescu luă parte la un eveniment politic în Decemvrie 1892, când fu faţă, la Sigmaringen, la căsătoria prinţului moştenitor Ferdinand, cu principesa Maria de Marea Britanie.

Florescu încetă din viaţă la 10 Mai 1893, la Paris, şi fu înmormântat, cu mare alaiu, la 22 Mai în cavoul său dela cimitirul Şerban-Vodă.

Resentimentele unor oameni mici la suflet, îl urmăriră după moarte. Nicio revistă militară nu publică necrologul său, iar *Monitorul Oastei*, înfiinţat de dânsul, care vestea moartea tuturor ofiţerilor activi, de rezervă sau în retragere, nu pomeni de acea a lui Florescu. Subscripţia pentru ridicarea unui bust a lui nu aduse — în urma unor anumite presiuni [2]) — sumele trebuincioase, care fură completate de familie. Bustul menit al fi aşezat în faţa comandamentului Corpului II Armată (azi Marele Stat-Major) fu mutat în grădina Ateneului, de unde a fost dus la Muzeul Militar, unde se află acum.

* * *

Aceasta a fost în trăsături mari viaţa şi opera generalului Ion Em. Florescu.

Intrat în viaţă atunci când abia mijiau zorile Renaşterii României, crescut în ţară şi în Franţa, înzestrat de fire cu frumuseţe fizică şi cu o înfăţişare marţială, cu mult farmec şi vino în-

---

[1]) Această întâlnire şi convorbire au fost povestite de generalul Florescu nepotului său Alexandru D. Florescu, care a povestit-o d-lui G. D. Florescu. Acesta din urmă a redactat în urma cererii mele, o notă pe care mă bizui pentru cele arătate în text.

Opunerea lui Florescu la semnarea tratatului este arătată în documentele diplomatice germane citate mai sus (VII, pp. 151, 152, 155), cum se arată tot acolo că Regele Carol a căutat şi a reuşit să convingă pe unii din colegii lui Florescu (VII, pp. 166, 199).

[2]) Mi s'a povestit de mai multe ori aceste infamii de şefi cari erau atunci în armată. D-l G. D. Florescu îmi comunică următoarea anecdotă:

In regimentul în care slujea Radu Grunau (Grunau al lui Odobescu, cum l-am cunoscut noi) comandantul subscrisese 50 bani pentru monumentul lui Florescu, iar sublocotenentul Grunau 10 lei. La observaţia făcută de colonel, Grunau răspunse: Atunci când se va ridica monumentul generalului *** Dv. o să subscrieţi 10 lei iar eu 50 bani.

coace [1]), bun muzicant, puternic mişcat de tot ce era frumos, femeie, artă, caractere şi natură, cu dragoste neţărmurită pentru meseria sa, având iniţiativă şi amor propriu [2]), iubind ostaşul şi plugarul [3]), vânător pătimaş, el a muncit mult şi cu succes, mai ales între anii 1859 şi 1866 şi anii 1871 şi 1876, pentru a făuri României acea spadă oţelită cu care aceasta îşi croi Neatârnarea.

Cu drept cuvânt putea spune Alecsandri în sfârşitul scrisoarei pe care am mai pomenit-o:

> Amice fii în pace, alin' a ta durere...
> In tot oşteanul astăzi tu vezi o mângâere,
> Căci astăzi tot Românul, cunoaşte, simte 'n sine,
> Că arma strămoşească s'a ascuţit prin tine...,
> Şi când priveşti stindardul, cu ochi plini de uimire,
> Stindardul viu tresare cu-o mândră fâlfâire.

Florescu nu a văzut numai mijirea Renaşterii României, ci şi făptuirea ei, făptuire la care avu parte mare.

Se cuvenea cred ca să se reamintească acest ostaş de-a-pururea stană de piatră în privinţa ţinerei jurământului său, în deosebi de destoinic şi vrednic alcătuitor al oştirii româneşti şi se cuvenea ca această reamintire să fie făcută azi când se împlinesc 59 ani dela luarea Plevnei, de către aceia cari au fost pregătiţi de Florescu pentru a făptui, prin suferinţe şi darnică vărsare de sânge, Neatârnarea, neatârnare trebuincioasă

---

[1]) « Generalul Florescu... e un bărbat energic a cărui frumoasă înfăţişare mi« litară exercitează o atracţie dublată prin manierele sale elegante ». (*Memoriile Regelui Carol I*, 14/26 Martie 1871).

« ... generalul Florescu. El era tânărul cel mai bine dotat cu acea frumuseţe « bărbătească, cu manierele cele mai seducătoare, cu o înlesnire de a înţelege ba « chiar de a-şi apropia idei pentru care altora le trebuia o muncă serioasă ca să ajungă « la acelaşi sfârşit ». (Ion C. Brătianu către fiul său Ionel. Govora, 29 August/10 Septemvrie 1887 — în *Corespondenţa familiei Ion C. Brătianu*, III, p. 166).

« The only really good-looking one amongst them was General Florescu, who « had a fine head and wore a pointed beard and huge moustaches in the Second » Empire Style ». (Marie Queen of Roumania *The story of my life*, I, p. 282).

[2]) Nota 4 pag. 13, mai sus.

[3]) Florescu moşteni dela părinţii săi moşia Vizureşti (Dâmboviţa) care fusese de zestre a mamei sale. In apropiere avea Odobeştii şi Sălcuţa, zestre a primei sale soţii. Şcoala din Odobeşti a fost clădită de dânsul (ruinându-se a fost reînnoită acum 15 ani) şi-i poartă numele. Işi avea conacul la Sălcuţa, unde a dăruit locul pe care s'a construit şcoala şi primăria. (Din notele d-lui G. D. Florescu).

pentru a se putea păşi, cu patruzeci ani în urmă, la întregirea Neamului.

Azi când patimile trecutului au amuţit, când vedem mai limpede rostul fiecăruia dintre acei cari au avut parte la alcătuirea României, putem spune despre Florescu:

Vrednic a fost, vrednică i-a fost făptuirea, vrednică i-a fost pilduirea.

6/XII 1936.

UN OUBLIÉ
LE GÉNÉRAL J. EM. FLORESCU
(Résumé)

Le général I. Em. Florescu fut l'organisateur de l'armée roumaine qui conquit l'indépendance de la Roumanie sous Plevna, à Rahova et devant Vidin, en 1877—1878. La politique l'éloigna toutefois du commandement de ces troupes.

D'un beau physique, ayant beaucoup de charme, l'amour du métier, beaucoup d'amour propre, de l'initiative et un sentiment très prononcé du beau, le général fit ses études en partie dans le pays et en partie à Paris (1836—1840 au lycée Saint-Louis, 1840—1842 à l'école d'état major) et eût un rôle déterminant dans l'organisation de l'armée roumaine de 1859 à 1866 (avec le concours de la mission militaire française) et de 1871 à 1876. Deux fois président du Conseil des ministres (avril 1876 et de mars à novembre 1891) il refusa de signer, pendant sa seconde présidence, le renouvellement du traité d'alliance avec les puissances centrales.

ANEXE

I

« Casele mele după podul Mogoşoaei ce le am cumpărate ohabnic
« de la d-lui Paharnicu Grigorie Lipănescu şi care nu'mi sunt nici cli-
« ronomie de la părinţii mei, nici rămase de la răposatul soţul meu,
« sau de la vre o rudă a D-sale, ci cumpărate de mine prin ajutorul
« prea Inălţatului nostru Domn Alecsandru Dimitrie Ghika al meu
« prea iubit frate, ca o bună stăpână ce sunt pe dânsele, de a mea bună
« voe, le dăruesc prea iubitului meu nepot D-lui Parucicului Ioan Ema-
« noil Florescu, rămâind de astăzi bun stăpân pe dânsele să facă ori

« ce va voi, dându-i D-lui şi doă sineturi ce am de stăpânire acestor « case, etc. etc.

. . . .

« Să stăpânească dar aceste case în bună pace, atât D-lui pe cât îi « va dărui milostivul Dumnezeu viaţă, precum şi cei ce după vremi « se vor trage din D-lui; iar pentru pacinică stăpânire a D-lui, am rugat « şi pe Cinst. Departament al Dreptăţii, să adivereze acest al meu dar, « ce de a mea bună voe fac prea iubitului meu nepot Parucicul Ioan « Emanoil Florescu, pentru a căruia îndelungă şi fericită viaţă, voiu « fi rugătoare către milostivul Dumnezeu pe cât îmi va mai dărui şi « mie viaţă, etc. etc.... ». (August 1842).

(Actul se află în posesia d-lui C. G. Manu).

II

Armata Română în 1876

Am scris adesea că armata Română merge progresând din an în an, şi organisaţia eĭ devine maĭ solidă de cât cum a fost ea cunoscută 'naintea anuluĭ 1870.

In acest interval de cincĭ anĭ împlinițĭ, aŭ vĕḑut'o toțĭ Româniĭ bine esercitată, bine equipată şi fórte bine disciplinată: dovadă sunt manevrele din acest interval fără nicĭ un accident şi admirate de toțĭ streiniĭ carĭ au venit expres a asista la ele şi ale admira. Cuĭ trebue dér să se arate recunoscinţă şi cuĭ trebue să se atribue acéstă capacitate şi silinţă, dacă nu respectabiluluĭ meŭ camarad d'arme şi cap al eĭ? — D-nu general de divisie I. E. Florescu.

Incă din copilărie, de la anul 1830, de la reînfiinţarea armateĭ naţionale am fost în front cu puşca, iar în dulciĭ anĭ aĭ tinereţilor mele, m'am aflat ca oficier în rêndurile armateĭ, şi am servit sub drapelele eĭ în tóte evenimentele la carĭ ea a fost chiămată. Aşa la Dunăre, în mijlocul celor mai teribile epidemiĭ, aşa prin oraşe contra resculătorilor şi făcătorilor de rele, precum şi chiar în serióasa încăerare din anul 1848 cu oştirea Otomană, unde ea a dat cele mai mari doveḑi despre bravură şi devotament către patrie.

Am fost ataşat împreună cu maĭ mulţĭ alţĭ pe lângă capiĭ diferitelor armate străine cu d-nu general Florescu ca colonel, cu repausatul general Solomon, ca major, cu Andronescu, Arion, colonel Stoica, colonel N. Haralambe, repausatul colonel Bărcănescu, general Zefchari ca căpitanĭ, general Vlădoianu ca colonel, şi alţĭ mulţĭ al căror nume vêrsta le-a şters din memoria mea. Am fost alăturaţĭ pe lêngă armatele Turco-Ruse şi Austriace, am fost recompensaţĭ cu ordine şi mulţumirĭ; şi sciţĭ pentru ce am fost daţĭ de ţéră în serviciul lor? Pentru ca să păḑim buna armonie între dênsele şi compatrioţiĭ noştri. Am mers şi maĭ departe cu devotamentul servicielor nóstre: am intrat chiar în focul şi încăe-

rarea lor cu inamicul comun. Atuncĭ s'aŭ vĕḑut din acești oficerĭ de ordonanță la Oltenița, la Timeșĭ, la gura Ialomițeĭ, la Maglavitul, la Calafat, pentru serviciile aduse de eĭ atât în avantagiul țĕreĭ cât șĭ al armatelor că aŭ meritat de la Patrie înaintări, iar de la acele armate decorațiuni. Prin urmare sfidez cu tótă bătrânețea mea pe orĭ cine ar cuteḑa să susțină că acele ordine sunt puse în van pe pepturile acelor oficerĭ, căcĭ grație lor, noi am rĕmas tot Românĭ și țéra tot a nóstră. Ba încă am fost fericițĭ că am trecut prin scóla unor brave armate, și lecțiunile cu carĭ ne aŭ adăpat, aḑi le desvoltă oficieriĭ noștri ceĭ ingenioșĭ și le admiră lumea străină.

De șĭ sînt bătrân în urma unuĭ serviciŭ de 28 de anĭ, totușĭ m'am târât tot-d'a-una pe la locurile pe unde oștirea Românéscă, școala mea, era chiămată să manevreze.

Aceeașĭ vechie iubire m'a îndemnat și erĭ, la 8 aprilie, ḑiua aniversară a nascereĭ iubituluĭ nostru Domnitor, să mĕ târăsc și eŭ în baston pe lângă patrontașul și ranița soldatuluĭ, până am sosit acolo unde dintr'un unghiŭ cu totul isolat am observat de la cărligul raniţeĭ soldatuluĭ până la calul artilerieĭ și am admirat, ca unul care am servit necontenit în front, tótă esactitatea și echipamentul, repunḑând celor carĭ mă întrebau: «Bine, d'o mie de orĭ bine!» Marciala vedere a oamenilor, perfecția amunițieĭ, admirabila curățenie și organisație, aŭ atras lauda și stima din partea tuturor cunoscĕtorilor de armate, d-luĭ general de divisie I. E. Florescu, precum și celor-l-alțĭ d-nĭ oficerĭ superiorĭ carĭ cu îndoitele d-lor silințe au făcut a înflori armata Română. Entusiasmul publiculuĭ nu se putea înfrêna, vĕḑênd acel nobil corp acum organisat, escadronul de milițianĭ. Facă Domnul, ca din acel ingenios corp de fiĭ aĭ magnaților să câștige oștirea în viitor pe ceĭ maĭ bravĭ comandanțĭ aĭ eĭ!

Artileria. — Nu pot trece cu tăcerea și peste acéstă frumósă ramură în care se găsesc toțĭ capiĭ eĭ bine instruițĭ și cu perfectă organisație.

Dreptul d'a avea țéra artilerie, cunóscem toțĭ că 'l perduse până la anul domnieĭ luĭ George Bibescu. Și scițĭ cine ni l-a câștigat? Numaĭ generalul I. Florescu, atuncĭ căpitan și adjutant al aceluĭ domn. In dorința d'a'șĭ desvolta în patria luĭ învĕțăturile cu carĭ se adăpase în străinătate, și cu ocasia mergereĭ la Constantinopole a ḑisului Domn pentru învestitură, rugă, stărui pentru a cere de la Sultanul recunóscerea acestuĭ drept al țereĭ. Suzeranul primi, și dărui chiar 6 tunurĭ carĭ fură aduse în România și intrate cu mare solemnitate în capitală în miḑlocul regimentului No. 2 de linie în care servém și eu, comandat de ingeniosul colonel Enghel.

Bine, dar acele gurĭ de tunurĭ nu putéu fulgera mulțimea de cetățenĭ care la 11 Iuniŭ intra cu stindardele în Palatul suveranului țereĭ? Pe acel suveran nu putea oare adjutantul și ginerele său să'l îndemne a nu subscrie Constituțiunea cerută cu atâta violență? Ori-care altul dintre calomniatoriĭ săi ar fi făcut-o, el însă n'a voit, pentru că în tóte împrejurările acest bun oficer s'a purtat cu cea maĭ mare înțelepciune

către ţéră şi compatrioţiĭ săĭ, chiar când a fost trebuinţă de tunurĭ. Terminând dar, mărturisesc că am văzut armata Română comandată de mai mulţi Spătarĭ: Alecu Ghica, Cost. Ghica, Cost. Herescu, Iorgu Stirbeiu şi Odobescu; că fiecare din aceştia au contribuit şi eĭ după înţelepciunea şi mijlócele lor la înflorirea armatei; Dar organisarea, instrucţia, echiparea şi disciplina nu o datorim de cât generalului Florescu, singurul care 'şi-a depus tóte silinţele şi 'i-aŭ albit pĕrul în muncă şi răbdare pentru acest scop naţional.

Sînt bĕtrân. M'am deprins a gândi ori când am vr'o ocasie d'a vedea armata română, că o vĕd pentru cea din urmă óră. Prin urmare, nu poate nimeni să mă bănuiască de vr'un interes oare-care scriind aceste rânduri. Mi-a sângerat însă inima când am auzit pe unele din lepădăturile societăţeĭ, individe fără Dumnezeu şi ţéră, insultând şi calomniând pe aceĭ carĭ luptă şi sufer pentru adevărata înflorire a României! Iacă ce m'a făcut să scriŭ aceste rânduri. Sunt răŭ scrise, sciŭ, dar ce aşteptaţi de la un militar bătrân şi fără carte! Ele însă es din inimă, şi aceasta va fi de ajuns pentru a'mi ierta nedibăcia condeiuluĭ.

L. — C. P.

(Articol publicat în «Timpul», Nr. 19 din 20 Aprilie 1876).

III

Răspunsul generalului Florescu la referatul ministrului de Răsboiu cu No. 4176 din 25 Mai, înserat în Monitorul Oficial de la 3 Iunie No. 120.

In diferite rândurĭ am fost îndemnat de uniĭ din amiciĭ meĭ a publica o dare de sémă asupra materialelor de tot felul cu care mă credém dator a înzestra armata şi n'am crec̦ut că o putém face acésta pentru douĕ cuvinte:

1. Pentru că ceea ce am putut face până la eşirea mea din minister este fórte puţin în raport cu trebuinţele armatei nóstre într'un cas de mobilisare.

2. Pentru că nu e bine ca să se publice de minister resursele militare ale uneĭ ţărĭ, şi chiar atuncĭ când o asemenea publicare ar fi de natură a aduce cea mai mare satisfacţiune unuĭ om saŭ unuĭ guvern.

Cu tóte acestea am declarat la toţĭ aceĭ carĭ se interesaŭ la desvoltarea ce lua pe tótă c̦iua puterea noastră armată, fie aceştia oamenĭ privaţĭ, fie învestiţĭ, cu un caracter oficial, că pot visita în tot momentul arsenalul şi depositele noastre militare. D. ministru actual de Rĕsboiu a crezut din contră că poate da publicităţiĭ nu numai resursele de îmbrăcăminte şi echipament, dar promite încă a o face şi pentru armătura şi muniţiunile de răsboiu. Mă opresc aci asupra acesteĭ chestiunĭ, căcĭ gravitatea eĭ se poate lesne aprecia de ori-care om luminat şi imparţial.

Voiŭ esamina acum dacă inculpările ce mi se fac sunt drepte saŭ nu.

D. ministru începe prin a declara în referatul sĕŭ că tótă armata permanentă şi cea teritorială se află înzestrată cu efectele de îmbrăcăminte şi încă, că oamenii din armata permanentă au mai multe garnituri; aceasta este o satisfacţiune pentru mine. Domnia sa însă adaogă că se mai află în deposite 10.163 mantale şi 19.666 căciuli pentru dorobanţi, şi că acestea nu pot începe a fi puse în serviciŭ maĭ nainte de anul 1879. Dar când s'ar chema sub arme rezervele armateĭ teritoriale care sunt peste 12.000 dorobanţi, ce s'ar face atuncĭ?

Eŭ ca unul ce m'am crezut responsabil la o asemenea eventualitate, am fost şi sunt de părere că ele urmează pururea a fi complecte şi păstrate în deposite şi când s'ar pune dintr'ênsele în serviciu aceasta se poate face cu scop de a le împrospăta, iar nici odată spre sleirea lor, ceea ce se presupune din referatul d-lui ministru.

Ca să termin cu chestiunea efectelor de îmbrăcăminte răspund şi la neputinţa care se declară prin acelaşi referat de a se păstra aceste efecte din cauza molielor care au şi deteriorat pe unele dintr'ânsele.

Dacă acésta ar fi serios, atunci ar trebui ca depozitele de îmbrăcăminte să nu mai esiste în nicĭ o armată, ceea ce o declar de mai nainte ca o absolută imposibilitate. Ar fi mai bine ca d. ministru să vaḑă în minister dacă chestiunea molielor nu m'a preocupat şi pe mine, dacă nu se găsesc instrucţiuni foarte conştiinţioase şi dacă acelea n'ar fi de ajuns să ia şi d-sa altele pe care le-ar crede mai nemerite. Dacă cu toate aceste precauţiuni acele insecte ar surprinde orice priveghere, aceasta se poate întâmpla în ori-care ţară, dar nimenĭ nu s'a gândit încă până acum că se pot condamna pentru acésta depositele militare de îmbrăcăminte.

In privinţa echipamentuluĭ se zice în acelaşĭ referat că esistă în deposite 124.000 cartuşiere şi 35.518 centuroane şi că ele ar fi de ajuns armatei până la anul 1900.

Să esaminăm aceasta ca să vedem dacă am cugetat a angaja viitorul cartuşierelor în armată pe 24 de ani.

Să-mi dau dar seamă de motivele cari m'au îndemnat a face aprovisionarea acelor cartuşiere, adăogând că acest efect de equipament este din cele maĭ absolut necesarii unui soldat.

Am aprovizionat în diferite rânduri 190.000 de cartuşiere: acestea după modelul aprobat de o comisiune specială şi după ce mai întâiu s'au experimentat puindu-se chiar în serviciu în batalioanele de vânători.

Quantitatea lor să justifică precum urmează:

190.000 cartuşiere represintă câte două de om echipamentul a 95.000 oameni din care:
14.670 infanteria de linie
14.000 rezerva ei
30.890 dorobanţi cu cadrele permanente

7.000 rezerva acestora
30.000 miliţieni, de şi numărul acestora este mult mai mare şi că legea obligă pe Stat a le da echipamentul, şi în timpii de răsboiu chiar şi îmbrăcămintea. Scăzându-se 95.000 perechi aprovizionate rezultă o lipsă de 1560 perechĭ.
96.560

Departe dar de a fi angajat viitorul, nu am putut complecta toată cantitatea necesară şi care lipsă devine şi maĭ însemnătoare astă-dĭ când toate efectivele sunt sporite. Ştiu bine că mi se va obiecta că am găsit în deposite la venirea mea la Ministeriu 30.000 cartuşiere aprovizionate de la 1869, dar culpa mea este dacă aceste cartuşiere sunt cu desăvârşire de neîntrebuinţat, după găsirea cu cale a oamenilor competinţi şi care se poate constata şi astăzi, căci ele esistă în deposite după chiar declaraţiunea d-lui ministru?

Pentru ce nu adaogă atunci d-sa şi pe cele vechi ale foştilor grănicerĭ, căcĭ eu le-am păstrat şi pe acelea pentru cuvântul că este tot d'a-una mijloc a profita de asemenea material, probă despre aceasta, dispoziţiunea ce am luat de a se transforma prin oameni din compania uvrierilor de administraţie, după un nou model, din care un număr de 500 cartuşiere le am şi dat în serviciu, spre a fi cercate, batalionului 1 de vânătorĭ.

Am înfiinţat de urgenţă gentele ofiţereştĭ pentru că mă aflam în apropiere de concentrările din anul 1872 şi pentru că osebit de ofiţeri, ele urmau a fi distribuite sergenţilor-majori şi sergenţilor-adjutanţi. In cât pentru considerantul din referatul d-lui ministru de Răsboiu că efectele de echipament militar sunt susceptibile de a fi perfecţionate, aceasta o recunosc şi eu, căci progresului nu i se poate impune margini, dar dacă aprovizionarea efectelor de orice categorie ar fi subordonată inventiunilor ce se pot face dintr'o zi într'alta, armatele şi reservele lor n'ar putea fi nici o-dată echipate la un moment dat.

In ceeace priveşte contractarea şi plata întrebuinţate pentru dobândirea obiectelor de echipament neapărate spre a servi armatei şi reservelor eĭ la trebuinţă, nu voiu răspunde nimic. Sunt împrejurări cari justifică măsuri estraordinare şi cari dau responsabilităţii ministeriale o latitudine de care cred că orice ministru va usa de dânsa şi pe care chiar legea contabilităţii generale a Statului le admite şi este mai puţin severă de cât jurnalul consiliului de miniştri. Care este ţara care ar erta ministrului său de Răsboiu neputinţa de a putea, într'un moment oare-care, concentra armata cu rezerva ei din causă de lipsă de echipament?

După ce am făcut aceste întâmpinări la referatul d-lui Ministru de Răsboiu, m'am întrebat: care poate fi scopul jurnaluluĭ consiliului de miniştrii încheiat în urma aceluĭ referat? Acela de a lovi în mine?

Dar eu priimesc răspunderea faptelor mele, şi dacă regret ceva este numaĭ că n'am putut face mai mult pentru o instituţiune pe care am

crezut-o tot d'a-una din cele mai folositoare ţĕrii mele şi căreia am consacrat toate silinţele şi devotamentul meu.

Dacă guvernul actual are alte idei economice relative la armată şi crede că poate preîntâmpina nevoile eĭ, *într'un moment dat*, fără a avea în depositele sale toate efectele necesarii, poate lua asupră'ĭ rĕspunderea uneĭ inovaţiunĭ necunoscută încă în ţările unde esistă armate precum a luat pe aceea d'a da publicităţei situaţiunea actuală a depositelor noastre carĭ, chiar dacă ar fi fost din cele maĭ satisfăcătoare, nu se cuvinea a fi cunoscută.

Ión Em. Florescu

(Din ziarul «Timpul», No. 49 din 10 Iunie 1876)

IV

1878 Fevruarie 8/20 Bucureşti [1])

Scumpe Alecsandri

Scrisoarea ce mi-ai adresat este pentru mine singura şi cea mai mare satisfacţie ce mi se putea da în urma atîtor decepţiuni ce am cercat. Ea va rămânea pentru copii mei un document precios şi o scumpă amintire pentru cea ce am putut face pentru desvoltarea armatei nóstre.

In interesul acestei Instituţii care a mai rămas în picioare în nenorocita nóstră Ţéră, tu vii să aduci un omagiu credinţei jurate. Fii sigur, scumpe Alecsandri, că aceste cuvinte pronunţate de tine, vor găsi un echou în inimile oficerilor noştri, care, precum au ştiut să sufere şi să rabde posiţiunea cumplită ce li s'au făcut în Bulgaria, vor şti asemenea să resiste la culpabilele uneltiri ce se fac în jurul lor de aceia ce ai ştiut să stigmatisesei aşa de bine prin cuvintele de *hidoasă pocitură*.

Vei fi aflat prin cele din urmă ḑiare, modul cu care s'a trimis la calendele grece alegerea lui Maiorescu. Vom vedea ce se va face şi cu alegerea mea; pretinşi liberali sînt în largul lor, căci sînt scutiţi de or ce control de vreme ce, şi chiar în fundul prăpăstiei M. S. va continua de a striga: «sînt constituţional!»

Cunoşti, scumpe Alecsandri, modul cum s'a retras acusarea miniştrilor. Elu a fost tot atît de infamu ca şi acusarea — Dar ce să'ţi mai vorbesc de asemenea miserie, când suntem în ajun de a perde Basarabia, sau mai bine când am perdut'o încă de la Livadia!

Mult simţ trebuinţa de a te vedea; spunemi, ce ai de gând să faci, şi pînă când te pociu găsi la Mirceşti, unde aşi veni cu cea mai mare plăcere să stăm împreună vre'o două ḑile.

O salutare amicală din partea întregei mele familii. O scenă care m'a impresionat a fost acea, când după citirea scrisorei ce mi ai adresat,

[1]) Scrisoarea originală în arhiva familiei Florescu.

un amic a credut că o poate lua cu sine spre a o copia, Alina și copilele s'au repedit toate de-o-dată spre a i-o smulge din mână, împinse de acelaș simțiment al conservărei unui document așa de scump pentru familia mea! — Eu am fost adînc mișcat de acéstă scenă, și cu o lacrimă în ochi îmi diceam: unde este Alecsandri să le vadă!

Pe unde se aflã tineri Catardgi? Or unde vor fi, copilele te roagă să le spui cum se aflã Madame Catardgi, căci au audit că nu i ar fi fost prea prea bine.

Termin prin ați exprima durerea ce am simțit aflând prin chiar frumoasele tale versuri, mórtea lui Rola, care, cum dici, s'a dus să găsească pe Cuza și pe Negri. Me întreb adesea, ce ar dice acești ómeni de ar reveni în viață? Eu cred că ar reintra în mormânt, vědĕnd roadele ce a dat sădirea *invidiei și a urei.*

Al tĕu vechiu și adevărat amic.

Florescu

P.S. Infirmitatea mănei drepte [1]) mĕ face a mĕ servi de secretar; da îmi vei erta acésta când îți voi spune că secretarul meu este acela pe care tu ilu numeai odată: Fluturaș mititelu [2]).

---

[1]) La o vânătoare fusese rănit accidental de Mihail C. Sutzu. A rămas infirm de mâna dreaptă, putând abia iscăli.

[2]) *Fluturaș mititelu* era Ecaterina, fiica lui Florescu, căsătorită cu Emil Ghika Brigadier.

ŞTIRI NOI DESPRE SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVI-lea ROMÂNESC

DE

NICOLAE IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 23 Octomvrie 1936

I

DANIILE ROMÂNEŞTI LA MĂNĂSTIREA MAICII DOMNULUI DIN PATMOS ŞI GENEALOGIA LUI PETRU-VODĂ ŞCHIOPUL

Nu se poate lăuda în deajuns cercetarea pe care o face în toate părţile Răsăritului cineva care nu e un istoric, ci, scriitor însărcinat cu funcţiuni consulare, arată un aşa de mare interes pentru un trecut românesc de care înaintaşii săi români din Macedonia s'au împărtăşit prea puţin. D. Marcu Beza ni-a adus şi acum două săptămâni unele ştiri de folos din părţile unde a străbătut, luând pretutindeni, pe sama sa, excelente fotografii, şi ni-a presintat, promiţându-ni şi posesiunea ei, aşa de frumoasa pecete de argint pe care se văd chipul lui Mihnea menit turcirii şi al acelei Doamne regente Ecaterina a cării figură s'a desemnat tot mai clar, ca bună şi strădalnică stăpânitoare şi ca ocrotitoare de sfintele lăcaşuri, în deceniile din urmă: o importantă operă a meşterilor noştri giuvaergii.

Dintr'una din aceste călătorii, d. Beza a mai adus şi patru fotografii de documente din insula scrierii Apocalipsului, cu aşa de venerata mănăstire a Sfântului Ioan, Patmos, şi a avut bunătatea să mi le încredinţeze spre publicare.

Primul act e de cea mai mare importanță. Prin el, la 30 August 7092, deci 1584, cu binecuvântarea șefilor Bisericii moldovenești, mitropolitul Teofan, Agafton, episcopul de Roman și Gheorghie de Rădăuți, și cu mărturia fiilor, Ștefan și Vlad, a boierilor: Bucium Vornic de Țara-de-Jos, Ieremia Movilă, de Țara-de-Sus, Gheorghe și Cocorea, pârcălabi de Hotin, Gavril și Vasile, de Neamț, David și Bejan, de Roman, Andrei, Portar al Sucevei, Bartolomeiu Bruti (Brut), vestitul Postelnic de origine albano-venețiană, Bârlădeanul Spătar, Iani, amestecat în atâtea lucruri, până și la înălțarea rudei sale, Mihai Viteazul, ca Vistier, un Ceașnic al cărui nume s'a șters, un Sava ca Stolnic, un Stan în rost de Comis, se face danie mănăstirii memorabile a Evanghelistului.

Priceputul pisar Crâstea Mihăilescul și-a dat cele mai mari silinți pentru a redacta într'o slavonă ornată, cu termini rari, un document după toate regulele artei.

El se înfățișează, și cu o scrisoare deosebit de aleasă, astfel:

[В] имѣ Ѡтца и Сина и свѧтого Дꙋха, се аз раб владыкы моего Іѵсѵса Христа и поклоник свѧтѣи единосѫщнѣи и животворѣщіеи и нераздѣлимѫи Троици еи же покланѣѫсѧ и слꙋжѫ и работаѫ дꙋхом моим православнїи господинъ Іѡ Петръ воевода, милостїю божїю господаръ въсеи Молдовлахїискои земли благословен въсеи прѣблагїи Богъ иже вес сы благо[и]стинни иже избравїи мѧ из чрѣва матере моеѫ и дарова мѧ царством и воеводством земны и за прѣвъсходѣще богатъства своеѫ милости присно ꙋбо благодарнте Бого подобает, ꙗко ѡтвръзе нам двери милости своеѫ и свѣт разꙋма и видѣх и познах ꙗко никаа слава стоит на земли непрѣложна и съмръти непричастна, нѫ ꙗко цвѣт оувѣдает и ꙗко сѣн мимо грѣдет и раздрꙋшаетсѧ въсѣк чловѣкъ.

Тѣмже благоволенїем Ѡтца и съ носпѣшенїем Сина и съ дѣиством свѧтого Дꙋха благопроизволих господство ми и оусръдием велицѧм распалихсѧ въсеѧ нашїѧ дꙋшеѫ и въсѣм сръдцем и всѣкоѫ крѣпостїѧ и въсеѫ мислїѫ и въсеѫ нашеѫ доброѫ волеѫ и ѡт Бога помощїѧ и моленїем прѣчистїѫ владичицѫ нашѫ и Богородицѫ и Приснодѣви Марїѫ, прѣстателницѫ мирꙋ и благословенїем прѣѡсвѧщенных и въсѡсвѧщенних трех ѡтцех и свѧтилъ молдавскых кѵр Ѳеѡфан, митрополит Сꙋчавских и кѵр Агаѳон, епископ Романскых и

кvр Геωргїе, епископ Радовских, поревновах древнѣишим православним царїем и господарїе иже въ православїе просїавших, послѣдовати стопам их и земным царством и господством и небесних благъ въспрїатїи полꙋчити.

Сего радї малнїем вишнїѧ премѫдрости възриновах господства мы назватисѧ новїи ктитор ꙋ сватое монастир глаголемы место Патмо, идеже ест храм свѧтого и въсехвалнаго иваггелистїи Iωана Богослова и дадох и сътворих обичнїи оборок свѧтѣи монастири пет тисѣч аспри ωт год до год и приходѣщим братїам спензꙋ тисѣч аспри ωт богоданнаго ми стѣжанїа. Тѣмже ꙋбо ωтци свѧты молим ви сѧ съ именем божїем и свѧтого iеvаггелиста Iωанна Богослова да напишите на господства мы въ свѧтїи помѣнек Iω Петръ и госпожди господства мы Марїѧ и сръдечних чѧди господства мы Стефана и Влада воеводове и сръдечна дъща господства ми госпожди Марїа и свѧтопочивших родителїи господства ми Мирча воевода и мати господства мы Деспина и братїе господства ми Михнѣ воевода и Влада воевода и Милоше воевода и Мирча воевода и сестрѣ господства ми госпожди Марїа и Софїѧ и Роѯанда и Деспина и Самфира и присно да въспомѣнꙋите нас въ свѧтых ваших молитвах и въ свѧтое проскомидїе, и да сътворит нам памет ωт год до год доидеже въсхощет Богъ стати свѧтаа монастир. А мы при дьни живота господства мы дължни и мы помиловати и оукрѣпити свѧтаа монастир със сїе вишереченное ωборωк на въсѣко лѣто бити свѧтѣи монастири въ ꙋкрѣпленїе, а божественим иноком въ пищѫ, а господства мы и родителем господства мы вѣчное въспоминанїе. А на то ест вѣра нашего господства вишеписаннаго Петра воеводи и вѣра прѣвъзлюбленних и срдечних чади господства мы Стефана и Влада воеводове и [вѣра б]оꙗр наших: вѣра пана Бꙋчꙋма дворника Долнѣи земли, вѣра пана Еремїѧ дворника Горнѣи земли, вѣра пана Геωргїе и пана Кокорѣ [пръкъла]бове Хотинских, вѣра пана Гаврила и пана Василїе пръкълабове Немецких, вѣра пана Давида и пана Бежана пръкълабове Ро[манских, вѣра пана] Андреѧ портарѣ Сꙋчавскаго, вѣра пана Брꙋт постелника, вѣра пана Бръладѣнꙋл спътарѣ, вѣра пана Ини вистѣр[ника, вѣра пана Геωргїе] чашника, вѣра пана Сава столника, вѣра пана Стан комиса, и вѣра въсѣх боꙗр наших молдавскых, великых и м[алых. А по нашем жи]вотѣ кто бꙋдет господар ωт дѣтих наших или ωт нашего рода или пак бꙋди кого Богъ

изберет господарем бити нашеи Молдавстѣи земл[и . . . .[1])
господства мы дадох и помиловах свѧтаа монастир, але би дал и ѹкрѣпил свѧтаа монастир. А на бол[шее крѣпост] и потвръжденїе тое въсе вышеписанное велѣли есми нашемѹ вѣрномѹ и почтенномѹ болѣриноѹ панѹ Строич великомѹ логофетѹ писати и нашѹ печат привѣсити к семѹ истинномѹ листѹ нашемѹ. Писал Кръстѣ Михънлескоул оу Исох в лѣто ͵зчв мѣсѧца Августа л҃.

El, documentul, a servit de model întăririlor care urmează și din care e de nevoie să se reproducă întreg numai acela dela Grigore-Vodă Ghica.

Duca-Vodă, cu blagoslovenia episcopilor săi: Ghedeon mitropolitul, Dosoftei de Roman, Efrem de Rădăuți, Ioan de Huși, dă o sumă aceleiași mănăstiri. Marturi: fiul Constantin și boierii: Miron Costin Mare Vornic de Țara-de-Jos, Grigorie Hăbășescul de Țara-de-Sus, Necula Racoviță Hatman, Prodan Drăgănescul și Hăjdău, pârcălabi de Hotin, Constantin Mare Postelnic, Gavril Costachie Mare Spătar, Talmaciu Mare Ceașnic, Lascarachie Mare Vistier, Ilie Sturdzea Mare Stolnic, Ion... rovici Mare Comis.

Impodobirea în stil curat popular, cum am găsit-o și de mâna unei femei din sat lângă Mănăstirea Humorului, e deosebit de interesantă, ca și curioasa stemă zugrăvită deasupra peceții.

Unul din ultimele frumoase documente slavone ieșite din cancelaria Moldovei e actul prin care, din Iași, la 29 Iunie 7214 (1706), Antioh Cantemir, cu binecuvântarea soborului său de vlădici: Misail mitropolitul, Lavrentie, episcop de Roman, Ghedeon, episcop de Rădăuți, Varlaam, episcop de Huși, dă mănăstirii Bogoslovului dela Patmos 4.000 de пинѣзи дробных, în fiecare lună a lui Septemvrie, la Sântămăria Mică, mănăstirea fiind « ca o corabie pe mare ». E de folos lista marturilor în acest act solemn, supt iscălituri, dar purtând pecetea cea mică. Se pomenește fiul Ioan Voevod, care nu era să domnească niciodată, și fratele Dimitrie, apoi boierii Neculai Costin (nu Costân; deci de atunci apare noua ortografie pentru numele familiei) Mare Vornic de Țara-de-Jos, Lupul

[1]) Rupt și text ilizibil. — Lectura e a d-lui Damian Bogdan.

Costachi Mare Vornic de Ţara-de-Sus, Antiohie Jora Hatman şi pârcâlab de Suceava (încă vechiul titlu), Maxut Mare Postelnic, Ion Neculcia Mare Spătar, Dabija Scrălet Mare Ceaşnic, Ilie Cantacuzino Mare Vistier, Ion Sturdzea Mare Stolnic, Gheorghie Mare Comis. Nu se scrie, ci se lasă în alb (!), numele Marelui Logofăt. Numele învăţatului meşter de slavonie nu este dat.

Ultimul act pentru Patmos e acesta, în româneşte:

Întru numele Tatălui şi a Fiiului şi a Svăntului Duhŭ, Troiţă întru o fiinţă şi nedespărţită, iată eu, robul stăpânului mieu, Domnului Dumnedzăului şi Măntuitoriului nostru Isus Hristos şi a Troiţăi adevărat închinător, noi Io Grigorie Ghica Voevod, cu mila lui Dumnedzău Domn ţărăi Moldovii, blagoslovit prea-bunul Dumnedzău, carele singur iaste bunătate, carele m'au ales din pântecele maicii mele şi m'au dăruit cu Domnie şi Voevozie ţării, din prè-covărşita bogăţie a milii sale, pururea dară a mulţumi lui Dumnedzău să cade că ni-au deşchis noao uşa milii sale şi lumina înţălegirii, am vădzut şi am cunoscut că nice o mărire nu este pre pămănt neschimbată şi morţii nepărtăşită, ce ca floare să veştejeaşte şi ca umbra treace şi să răsipeaşte totŭ omul. Pentru aceaia cu bună învoire Părintelui şi cu sirguiala Fiiului şi cu lucrare Svăntului Duhŭ bine au voit Domnie Mea cu a noastră bună învoire, cu curată inimă din totŭ sufletul nostru de la Dumnedzău agiutoriu şi cu rugile preasvintei şi prè-blagoslovitii stăpănii noastre de Dumnedzău născătoarei şi pururе fečoarei Marie şi cu blagoslovenie a patru arhierei moldoveneşti: chir Gheorghie mitropolit Moldovii şi chir Athanasie episcop la Roman şi chir Calistru episcop de Rădăuţ, şi chir — episcop de Huş şi cu vrere a totŭ sfatul nostru a boiarilor noştri moldoveneşti, a mari şi mici, răhnind *(sic)* altor Domni răposaţi care au fostu înnainte noastră, cari au miluit şi întărit svintele mănăstiri, aşia şi Domnie Mea am răhnit şi am cugetat ca de asiamine să luâm driapta datorie, precum singur Is. Hrs. grăiaşte întru svănta Evanghelie: fericiţi cei milostivi, că aceia vor fi miluiţ. Pentru aceaia şi Domnie Mia, precum mai sus scriem, am luat pre Hristos Dumnedzău întru agiutoriu şi den strănsura noastră ce ni-au dat noaâo, după datorie am făgăduit aceai mari svinte besăreci ce să chiamă Patmos, unde este marele şi minunatâ a svăntului Ioan Bogoslov, unde s'au scris şi svănta Evanghelie, în toţ anii vieţii noastre, ca să fim datori aceai svinte mănăstiri cu 4.000 de bani mănunţi; însă miluire noastră ačasta şi banii aceaştii care mai sus s'au scris, ce am făgăduit ca să să dea în luna lui Săptevrii, la Naştere Presvintei de Dumnedzău născătoare, pentru căci acia sfăntă mănăstire iaste ca o corabie care pururea înnoată prin valurile unii mări şi niciodată nu poate agiunge la locul său şi iarăş am socotitŭ şi călugărilor carii vin la ačastâ milostenie de la acea sfăntă mănăstire

li-am datu deosăbitŭ ca să le fie lor de la Domnii Mea căte o sută de bani mănunţi de cheltuială. Şi pentru aceaia este credinţa Domnii Meale care mai sus m'am scrisu Io Grigorie Ghica Voevoda, Domnul ţării Moldovii, şi credinţa prè-iubit fiiului Domnii Meale Io Scarlat Voevoda, şi credinţa boiarilor noştri Darie Donici Vel Vornic de Ţara-de-ğos, Costantin Rusetu Vel Vornic de Ţara-de-sus i Costantin Costachie Hatman ì părcălab sučavschi, i Iamandiiu Vel Postialnic i Iordachii Cantocozonò Vel Spatar i Andronachii Vel Paharnic i Sandul Sturdze Vel Vistiiarnic i Costachi Vel Stolnic i Mihălachi Vel Comis i Andreiu Rusăt Vel Cluciar şi credinţa tuturor boiarilor noştri, a mari şi mici. Iară după moarte noastră pe cine va aleage Dumnedzău a fi Domnu ori din fiii noştri sau pe cine a aleage Dumnedzău a fi Domnu în ţarâ noastră a Moldovii, poftim ca să nu străce a noastră danie şi miluire, ce mai vărtos să aibă a da şi a milui şi a întări ačastă svăntă mănăstire care mai sus scrisă, Patmos. Iară pentru mai multă vărtute şi întăritură am poruncitu alui nostru credinčos şi cinstit boiar dumnialui Gavril Miclescul Marele Logofăt, care au scris, şa *(sic)* al noastră peciate să pue. Ačasta scriem.

Io Grigorie Ghica Voevoda. U Iasoh, vlto 7236, April 30, перкаго гспдства.

Pecete pentagonală mică, de inel.

Şi în formula nouă se începe cu invocaţia Treimii, care în actul prim e « cea de o fiinţă şi de viaţă dătătoare şi nedespărţită ». Şi mulţămeşte apoi lui Dumnezeu care alege pe Domni « din pântecele mamei lor » şi li dărueşte « Domnie şi Voevozie », din bogăţia milostivirii sale. Pisarul lui Vodă-Ghica urmează apoi — caz rar — cu traducerea celorlalte înflorituri de stil, cu « uşa milii », cu « floarea care se veştejeşte » şi « umbra care trece ». Se arată învoirea înaltului cler al Moldovei, — după alte fraze care apar mai pe scurt în documentul secolului al XVIII-lea. Patmosul, prezintat în deosebitele versiuni ca o corabie în mijlocul mării, care nu va ajunge niciodată — Mihăilescu scrie după greceşte сто патмо = 'ς τὸν Πάτμον—, e dăruit cu o sumă de bani anuală, de luat, în cinstea Maicii Domnului, de Sântămăria Mică: cei 5.000 de aspri dela început devin 4.000 de « bani mărunţi » la capăt, pe lângă ce se dă de cheltuială călugărului care, dela 1584 înainte, tot venea la Iaşi cu hrisovul de danie.

Dar Petru-Vodă singur introdusese, înainte de obişnuitele formule care lasă donaţia în sama şi a urmaşilor, însemnarea, atât de preţioasă, a familiei dăruitorului.

El zice, arătând pe aceia cari, ca mulţămită, trebue să figureze în pomelnicul mănăstirii: « Io Petru Voevod şi cu Doamna Domniei Mele Maria » — Maria Amirali din Rodos, pe care o cunoşteam —« şi cu iubiţii fii ai Domniei Mele », cari—figurează apoi şi ca marturi —« Ştefan şi Vlad Voevod şi prea-iubita fiică a Domniei Mele, Doamna Maria » — acea care s'a măritat pe rând cu Zotu Ţigarà şi cu Polo Minio, lăsând o odraslă şi în aristocraţia veneţiană, — « şi sfânt-răposaţii părinţii Domniei Mele...».

Se ştie că Petru e fiul lui Mircea pretendentul, fiu el însuşi al lui Mihnea. Şi documentul urmează deci:

« Mircea Voevod ». Dar *iată că apare şi numele maicii, şi acest nume aminteşte pe al Doamnei lui Neagoe Basarab, Despina:* « şi mama Domniei Mele, Despina ».

Numele fraţilor sunt de tot ciudate, *părând că arată o confuzie la scriitor*. Lipseşte *Alexandru, Domnul Ţării-Româneşti, deşi legătura frăţească e mărturisită nu odată de izvoare, şi lângă fratele Miloş, şi el o cunoştinţă veche, apar ca fraţi nepoţii, şi ei Domni munteni, Mihnea şi Vlad:* « şi fraţii Domniei Mele Mihnea Voevod şi Vlad Voevod şi Miloş Voevod şi Mircea Voevod ».

In sfârşit, o revelaţie e numele a trei surori: una Maria, o a doua Despina şi alte trei, Sofia, Ruxanda şi Zamfira: « şi surorile Domniei Mele: Maria şi Sofia şi Ruxanda şi Despina şi Zamfira ».

In aceste vădiri genealogice, mai mult decât în legătura cu Patmos, care e deci de adăugit la binefacerile larg răspândite asupra ortodoxiei întregi ale Domnilor noştri, stă importanţa documentului.

II

O HARTĂ ŞI O DESCRIERE ITALIANĂ A ŢĂRILOR ROMÂNEŞTI LA 1595

La vechiul meu anticvariat de lângă frumoasa biserică San-Zaccaria din Veneţia, unde am văzut un şir întreg de negustori de cărţi vechi, cu cari se pot discuta prieteneşte preţurile până ajung la nivelul unei pungi mai supţiri, un ceas cu noroc

m'a ajutat să descopăr și să pot cumpăra un exemplar din geografia italiană din chiar anul când Mihai Viteazul, luptându-se de moarte cu Sinan-Pașa, câștiga, și cu ajutorul cavalerilor și inginerilor toscani, trimeși de Marele Duce Cosimo, creator al unui ordin de luptă contra Turcilor, biruința dela Călugăreni și Giurgiu. Nu e vorba de o carte necunoscută, căci d. Claudiu Isopescu o menționa pe scurt, arătând și legăturile cu opera originală, mult mai întinsă, a lui Botero, de care m'am ocupat altă dată, dar cred că nu e fără interes a da textul întreg și a reproduce harta care-l întovărășește.

Titlul lucrării, frumos ilustrate și cu mai multe hărți, e acesta: *Il mondo e sue parti cioè Europa, Affrica, Asia, et America. Nel quale, oltre alle tauole in disegno, si discorre delle sue provincie, Regni, Regioni, Città, Castelli, Ville, Monti, Fiumi, Laghi, Mari, Porti, Golfi, Isole, Populationi, Leggi, Riti, e Costumi. Da Gioseppe Rosaccio con breuita descritto. In Fiorenza, Appreso Francesco Tosi, 1595. Con Licenza dei Superiori.*

Harta («Tauola della Pollonia, Romania, Tracia, Bulgaria, et altre Regioni», pp. 122-3) are, în oarecare desordine, dar cu o foarte bună linie a Dunării și a gurilor ei: *Transilvania* cu *Bisticia* (Bistrița), Dobriținul *(Debrecin)*, *Moldavia* cu *Seoca*, la Nistru, deci *Soroca*, și *Moncastro*. La Dunăre, *Corsov* e *Hârșova*, iar, de cealaltă parte cetim: *Orsova*. Lângă Mare nu lipsește *Caliacra*. Este și Insula Șerpilor, fără titlu.

Textul întovărășitor (cap. 20, pp. 130-2) cuprinde, pe lângă largul împrumut pe care l-a stabilit d. Isopescu, și câteva lucruri noi:

DELLA UNDECIMA TAVOLA D'EUROPA
Cap. 20

La undecima tavola d'Europa è nominata coi diversi nomi di provincie cioè Ongaria, Valachia, Transilvania, Bulgaria, Romania gia detta Tracia e Serbia gia detta Dardania. L'Ongaria ha da Settentrione i monti Carpazi che la dividono dalla Polonia, e la Moldavia, a mezo dì la Sava, ad occidente l'Austria e la Stiria, e a Levante il fiume Alluria: nel qual spazio vien anco compresa Transilvania, si divide l'Ongaria citeriore e ulteriore, rispetto al Danubio che la passa per mezzo,

l'ulteriore si accosta ai monti Carparetij, e d'incredibil fertilità di vini, biade, bestiami, pesci, e minere d'argento e d'oro, vi hanno acqua che converte il ferro in purissimo rame, la citeriore traversata dalla Drava fiume, contiene due laghi nobili, il Balatone lungo tredici miglia, e il Fortoo non cosi lungo ma piu largo; le città piu importanti sono: Strigonia, Albareale, Buda, Belgrado, tutte dei Turchi, e di piu Vesperino, e cinque chiese, l'ulteriore e traversata dal Tibisco fiume pescosissimo, contiene Possonia, Tirnaria, Colosa, Cassovia, Agria, e oltre al Tibisco, Varadino, Debrecino e Lippa, sul fiume Merisco, e Temesvar, sul Tamer terre importante.

Queste è l'altre terre d'Ongaria hanno piu largheza e grandeza per benefizio dei siti che per arte da gli uomini perche fuor che in Buda e in Polonia non si vede ne gli edificii cosa riguardevole perchè i popoli essendo di natura austera e di costumi duri, e piu atti alla guerra che alla pace disprezano le comodità e non abitano nella città se non come stranieri e con animo di uscirne presto, i grandi collocano le loro delizie nei giardini, e nei bagni: nelle fabriche non si curano d'altro che d'abitar largamente: il resto abitano in capanne, e in case piccole e mal fatte, non dormono in letto finche non sono maritati, ma su tappeti e sul fieno, e cosa comune alla piu parte delle genti vicine, segue ai confini dell'Ongaria la Transilvania, che gli antichi chiamarono Dacia, è divisa dalla Ongaria da monti che si partono da' Carpazi e seguono fino a Severino, la quale e da detti monti circondato a guisa di una forte città, e la Transilvania lunga e larga quattro giornate, e copiosa d'oro, argento, metalli, bestiami e grani: parlano i Transilvani quasi ongaro, le sue città di maggior stima, sono: Albaiulia, Claudiopoli, Bistricia, Cibinio, Cantocoli, e passato il fiume Alute, Fogaras, e Stefanopoli, habitano tra il fiume Ternes, e'l Danubio: i Rasci, gente dedita al vino, rustica dedita all'agricoltura: ricca di biade, e bestiami, habitano per il piu in villaggi e luoghi di poco conto, le sue terre di piu conto sono Smizlerovi non lungi da Belgrado, Zarnovia, Crusovetia, Covino, Novabardio, Severino, Colambes, Colobosta, e Bodon. Uscendo fuori dei confini di Transilvania, si entra nella Valachia ove si vede ancora i vestigi del ponte di Traiano, i Turchi chiamano questa provincia Carabogdana perchè fa il formento negro, si stende di qui al Nester, e fino al Mar Negro, si divide in due, cioè maggiore e minore, la maggiore si chiama Moldavia di cui è parte Bessarabia, sopra il mare dov'è Mōcastro, ha il nome la Moldavia da un fiume che gli passa per mezo, la minore ha fatto di se solo queste terricciole, cioè Ternoviza, Brella e Trescorto, il resto sono villaggi, vicino a Trescorto, sorge una sorte di bitume negro che sente di cera, dal quale fanno bonissime candele. Segue la Valachia qual'è vicina al Danubio, massimo dalla parte del mezo giorno, e da levante ha il mar maggiore, da Ponente la Transilvania, e da Tramontana la Moldavia, è paese fertilissimo di bestiami, e grani: i popoli sono d'amino instabile e sdegnoso, amici delle taverne, e dell'ozio, habitano poveramente per lo piu nei casali, le loro case sono di legna, e di

paglia intonicate di creta, coperte di cannuccie delle quali abbondano, le mercanzie sono maneggiate qui, e in Moldavia da Armeni, Giudei, Sansoni, Ongari, e Ragugei, e consistono in grani, e vini che si portano in Russia, e Polonia, si levano anco di qui in quantità, cuoi di vacche, schiavine, cere, mele, carne secche di bue, legumi, e butiri per Costantinopoli, per de qui passa il moscatello e il malvagia di Candia che va in Polonia, e altri parti Settentrionali, onde il Prencipe ne cava gran summa di denari del Datio, l'essercizio principale de i naturali è la vettura, mostrano questi popoli tirar l'origine da Romani perche intendono la lingua Latina, ma piu corrotta, che noi chiamano il cavallo callo, l'acqua apa, e il pane-pa[ne].

Nel culto divino usano la lingua Serbiana che è quasi Toscana tra gli Schiavoni, i Valachi pagano grosso tributo al Turco, e lo accompagnano alla guerra con cavalleria perchè questo paese abbonda assai di cavalli fortissimi, venendo oltre al Danubio si trova la Bulgaria, Serbia, e Bosna, divise tra il Danubio e monte Eno, dalla Schiavonia, Macedonia e Tracia, la Bosna giace tra il fiume Danubio, e la Schiavonia e prende il nome da un fiume che mette nella Sava, è paese aspero, e pieno di monti, perciò è forte di sito, eui una fortezza che si chiama Iaiza sua metropoli, posta sopra un giogo d'un monte in mezzo di due fiumi con una rocca inaccessibile. Si comprende anco nella Bosna Cozzacca, e Clissa, si va poi spiegando il paese quasi alq uanto nella Serbia che da Samandria città posta sopra le rive del Danubio, si stende sino a Nissa, ove comincia Bulgaria, i luoghi piu notabili di Serbia sono Stonibirgado, sua Metropoli, Prisdeno, ove nacque Giustiniano Imperatore.

Se pomenesc, în legătură cu Ungaria, Oradea, Dobriținul, Lipova pe Murăș («sul fiume Merisco») și Timișoara pe Timiș («sul Tames»). Părerea aspră în ce privește înapoiarea țărilor noastre e deci și pentru Ungaria însăși: «acestea și alte teritorii din Ungaria au mai multă frumusețǎ și maiestate din cauza așezării lor decât prin arta oamenilor, căci afară de Buda și de Pojon nu se vede în clădiri nimic vrednic de văzut, pentrucă, locuitorii fiind de o fire aspră *(austera)* și de obiceiuri dure și mai potriviți pentru războiu decât pentru pace, desprețuesc lucrurile comode și nu locuesc în orașe decât ca străini și cu gândul de a ieși răpede din ele. Cei mari își pun plăcerile în grădini și în băi; de clădiri n'au grijă decât să locuiască larg. Ceilalți stau în colibe și în case mici și rău făcute; nu dorm în pat până nu se căsătoresc, ci pe coceni și pe fân, lucru răspândit la cea mai mare parte din neamurile vecine».

Se arată bine hotarele Ardealului și până la Severin *(Severina)*, « care e încunjurat de acei munți ca o cetate tare ». Se arată producțiile cunoscute ale Ardealului, locuitorii unguri, orașele: Alba-Iulia, Cluj, Bistrița, Sibiiu, « Cantocoli » (?), apoi, peste Olt: Făgărașul și Brașovul *(Stefanopoli)*. Se trece la Sârbi, « între râul Timiș și Dunăre », însemnându-se localitățile lor balcanice, în care e pus însăși Severinul.

Urmează « Valahia », cu urmele podului lui Traian, confundând-o cu « Carabogdan » a Turcilor, țara « grâului negru » (« Carà »).

Moldova, țara « cea mare », e numită « după un râu ce trece prin mijlocul ei », Țara-Românească, « mai mică » având cetățile Târgoviște *(Ternoviza)*, Brăila *(Bella)* și Târșor *(Trescosto)*, cu petrolul, pomenit și de Botero, care se aflǎ acolo: « smoala neagră, care miroasă a ceară din care se fac lumânări *(candele)* foarte bune ». Această țară e îmbielșugată în vite și grâu, dar ai noștri sunt presintați ca « în suflet nestatornici și supărăcioși *(e sdegnosi)*, prieteni ai cârciumilor și ai lipsei de ocupație », stând în case « de lemn și de paie, văruite *(intonacate di creta)*, acoperite cu papură, *cannuccie*. Negoțul, cu grâne și vin, dus până în Rusia și Polonia, cu piei de vacă, cergi, ceară, miere, pastramă, legume și unt pentru Constantinopol, în afară de vinurile din Creta, *moscatello* și *malvagia*, care pe aici trec în Polonia « și alte părți de miazănoapte », folosind vămii domnești și căruțașilor noștri, cărăușilor, se face de « Armeni, Evrei, Sași, Unguri și Ragusani ».

Interesant e ce se spune cu privire la limbă ca și la origine. « Aceste popoare arată că-și trag originea dela Romani pentrucă înțeleg latinește, dar mai stricat, ceea ce noi numim *cavallo: callo*, *aqua: apă* și *pane: pa (sic)* ». Dar în biserică se întrebuințează limba sârbească, « *toscana la Slavi* ».

Se mai adauge doar mențiunea tributului și contingentul de cavalerie dat Turcilor, căci « țara e plină de cai foarte voinici »[1]).

Restul privește Peninsula Balcanică, a cării hartă urmează.

---

[1]) V. ceva, pentru hotarul cu Polonia, și la pagina 126.

Inchinarea către Marele-Duce de Toscana nu dă nicio lămurire asupra altor izvoare decât Botero. Se dau unele indicații în ce privește geografia matematică. Aiurea nu găsim nicio explicație cu privire la informația întrebuințată. La Franța s'ar vedea urme ale unei călătorii personale. La Udine se pomenesc lucruri din 1593 [1]. La Gradisca pe Isonzo autorul povestește cum în Februar 1592, în casa lui Hermann («Armano») de Atems (« d'Atemis »), pe care-l laudă, a văzut creșterea subită a apei și i s'a spus cum speria pe locuitori [2]. La Trigesimo, în aceeași regiune, a văzut un copac de trandafir în vârstă de peste optzeci de ani și dând încă flori [3]. La Spilimberg se laudă seniorul, Erasm [4]. Toată partea de-asupra Veneției e prezintată în stil de călător atent și cu multe și prețioase cunoștinți. Il preocupă mai ales rozele, cu frumuseța și parfumul lor. Sunt și părți elegante, cartea întreagă fiind scrisă, de altfel, cu o deosebită îngrijire. Alături, numai două, trei rânduri despre Veneția, « cetatea cea mai minunată din lume ».

Ar fi posibil ca unele informații să vie dela Venețieni, cum iarăși nu ar fi exclus să fie și amintiri de-ale Toscanilor, deși aceștia abia-și terminau aventura dunăreană către sfârșitul acestui an 1595.

III

Cu prilejul Congresului de studii bizantine la Roma, colegul mieu Silvio Mercati, căruia-i datorim cu toții așa de mult pentru așa de greaua organizare a acestei adunări științifice, mi-a făcut plăcuta surprindere, pentru care-i mulțămesc călduros și astfel, de a-mi dărui, între alte amintiri, nu numai un mare număr de portrete halcografiate, dar și un important stoc de hărți.

Ele sunt, afară de una, evident mai veche, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

---

[1]) P. 107.
[2]) P. 108.
[3]) *Ibid.*
[4]) *Ibid.*, pp. 108 — 9.

Privesc Ardealul şi părţile vecine, cu planuri de oraşe. Imi par necunoscute şi de un interes deosebit, aşa încât s'ar putea reproduce.

Iată lista lor:

1. *Samosch Uywar in Transilvania.*

A. Castello.
B. Fossa del Castello.
C. Fiume Samosch.
D. Stalle per cavalli et animali
E. Borgo.
F. Fossa.

2. *Transilvania.*

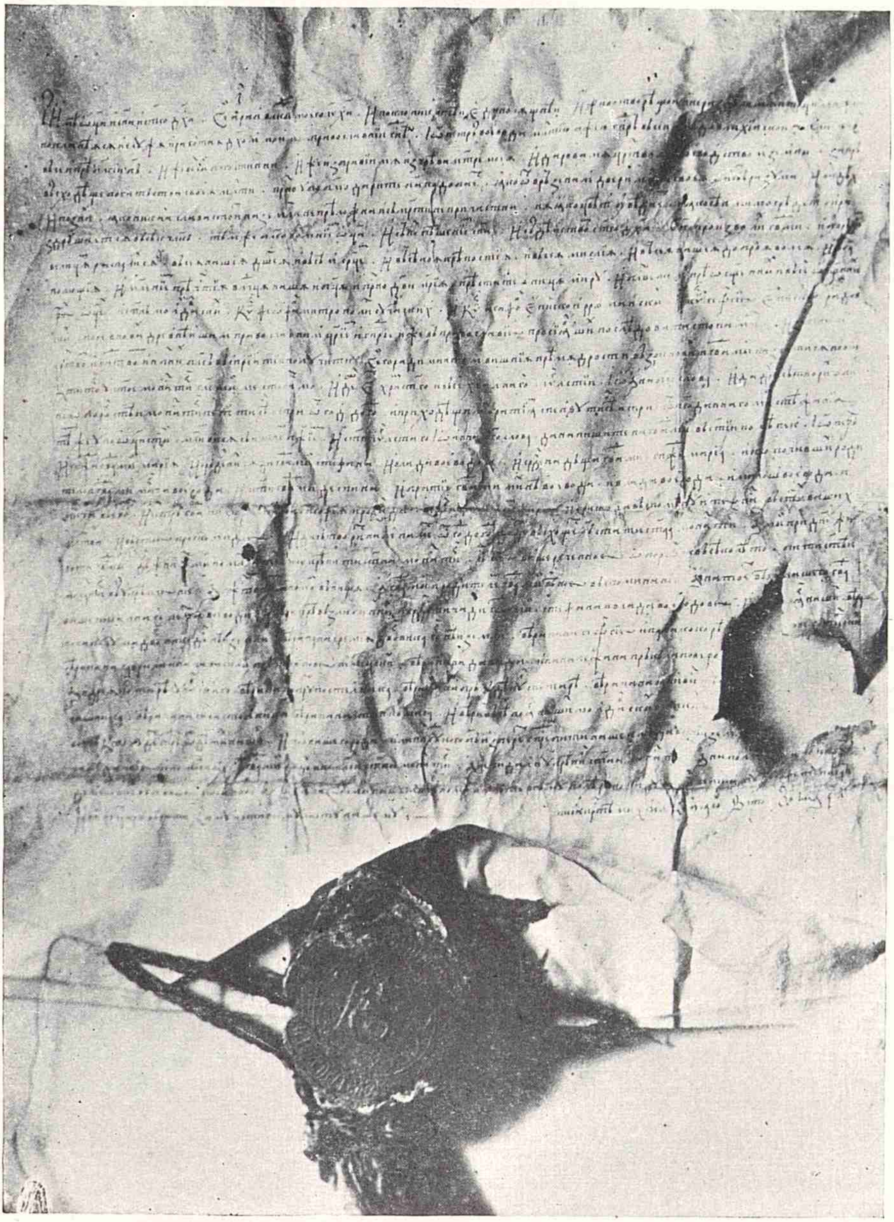
3. *Kőwar in Transilvania.*

Kőwar in Transilvania 4 leghe de Neubania nella montagne è un passo dall' Ungheria in Transilvania ui sono due Castelli: il magiore al basso, e'l minore ad alto, circandati da balze grandissime pieno il basso de boschi, per mezzo scorre un riuolo chiamate Lapusch. Nel maggiore habitaua la moglie del Principe Kemmi lanos, e nel minore la guarniggione Imperiale.

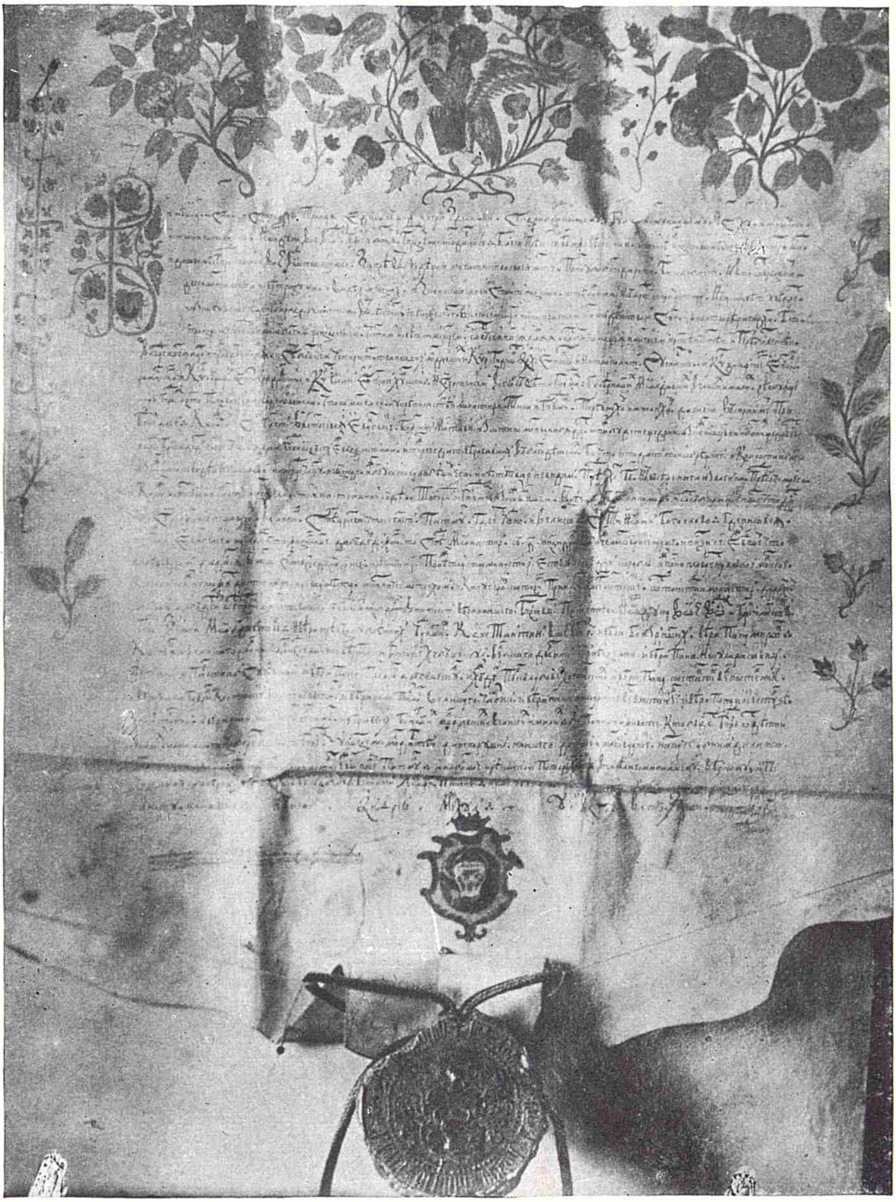
A. Il Castello maggiore.
B. Il Castello minore.
C. I precipitii delle rupi.
D. Il riuolo Lapusch.
E. Un picciol prato.
F. Monti ripieni de boschi et alberi.
G. L'entrada del Castello maggiore.
H. L'entrata del Castello minore.
I. Strada de Neubania.

4. *Zattmar.*

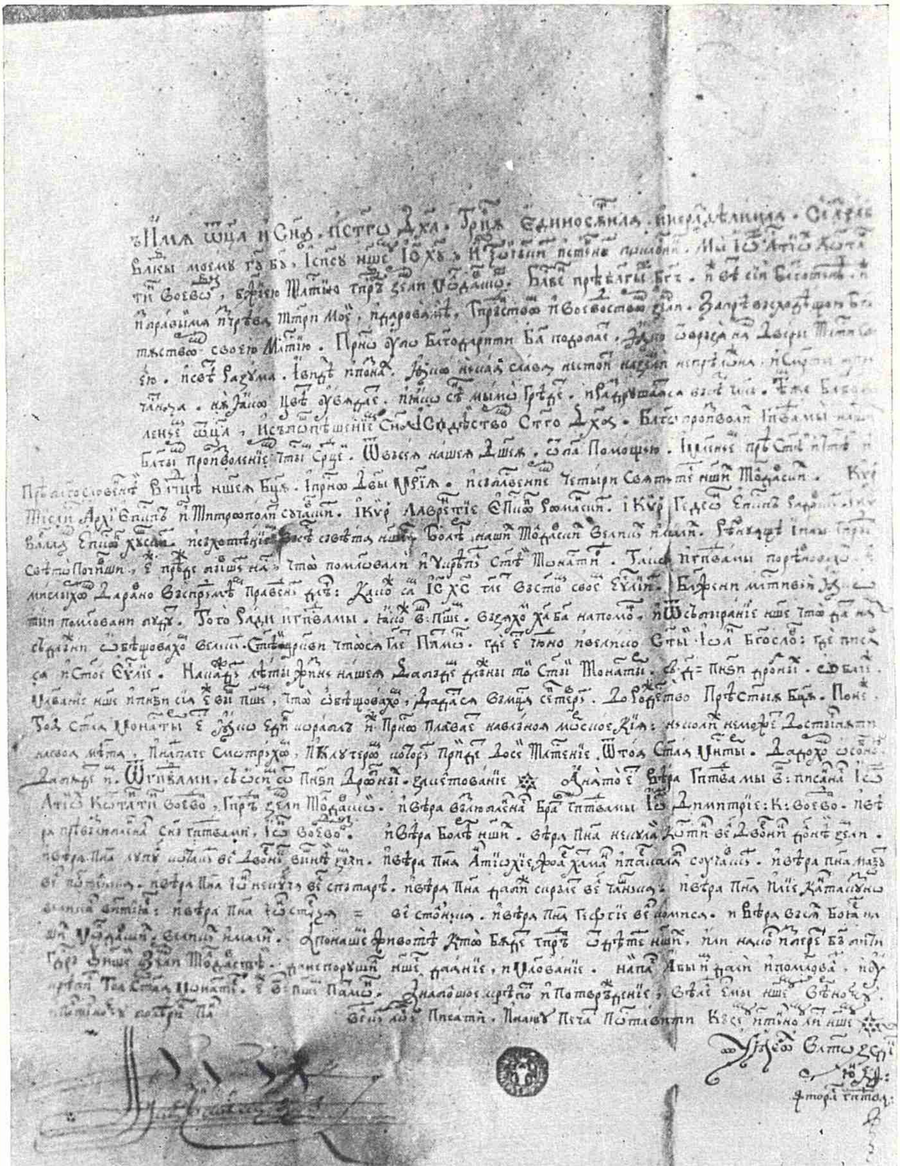
B. Fortezza.
C. Borgo.
D. Fiume.
E. Ponto.

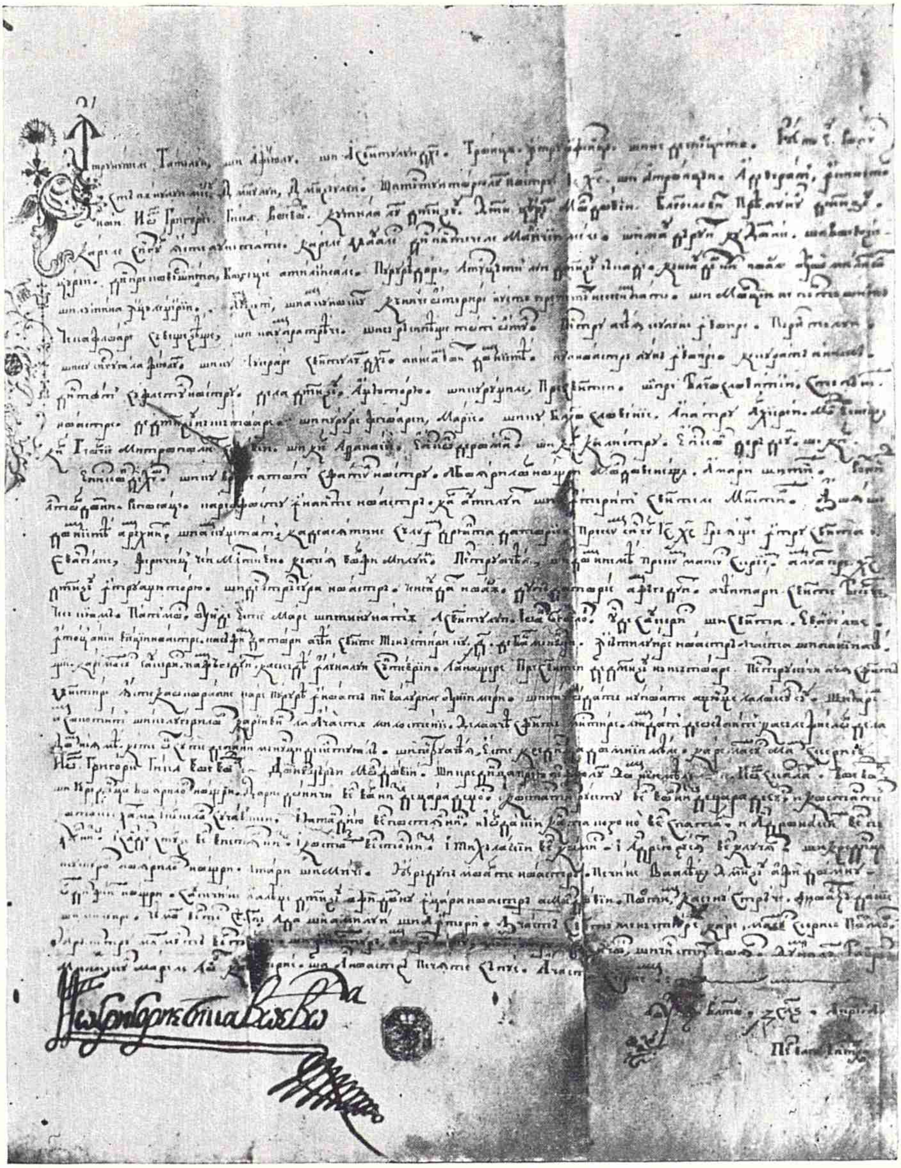
Document dela Petru-Vodă Șchiopul pentru mănăstirea Patmos

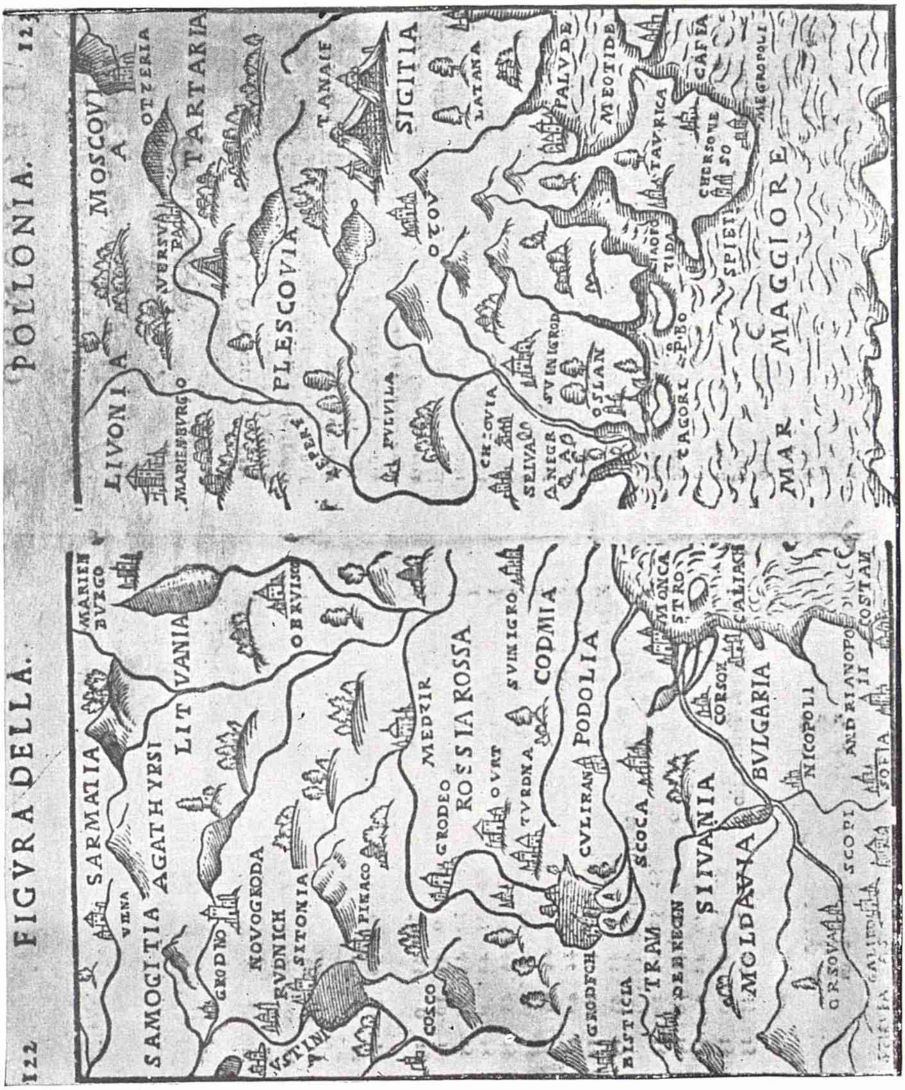
Document dela Duca-Vodă pentru mănăstirea din Patmos

Documentul lui Antioh-Vodă Cantemir pentru mănăstirea din Patmos

Documentul lui Grigore-Vodă Ghica pentru mănăstirea din Patmos

Harta regiunii dunărene la Rosaccio

URME ROMÂNEŞTI LA MIAZĂ-NOAPTE

I. ALTĂ REPLICĂ A PORTRETULUI LUI MIHAI VITEAZUL
II. CHEIA CETĂŢII HOTINULUI

DE

R. V. BOSSY

Şedinţa dela 18 Decemvrie 1936

I

ALTĂ REPLICĂ A PORTRETULUI LUI MIHAI VITEAZUL

In anul 1892, D. A. Sturdza a semnalat prezenţa în galeria de pictură din Viena (Kaiserliche Gemälde-Galerie) a tabloului alegoric « Cresus arătându-şi bogăţiile lui Solon », atribuit pictorului flamand Frans Francken II şi reprezentând de fapt personagii din curtea dela Praga a împăratului Rudolf II, printre cari şi pe Mihai Viteazul [1], al cărui portret este contemporan cu cel gravat în 1601 de Aegidius Sadeler. D-l profesor N. Iorga a reprodus tabloul [2], însoţindu-l de lămuriri [3]. Rezumând iconografia marelui domnitor [4], d-l Al. Busuioceanu a ajuns la concluzia că tabloul în chestiune este opera nu a lui Frans Francken II, ci a tatălui său Frans Francken I. Acesta ar fi dus cu sine la Anvers o replică, după care ar fi făcut ulterior còpii Frans Francken II şi Ambrosius Francken.

[1] *Analele A. R.*, t. XV (1892—1893), p. 27.
[2] Col. Hurmuzachi, vol. XII.
[3] N. Iorga, *Basta şi Mihai Viteazul*, p. 19, nota 3. Alte comentarii au fost făcute apoi de d-nii Const. V. Obedeanu (*Portretele lui Mihai Viteazul*, 1906) şi Ioan C. Băcilă (*Portretele lui Mihai Viteazul*, « Ilustraţia », Martie 1922, şi Sibiu, Asociaţiunea, 1926, p. 22).
[4] Al. Busuioceanu, *Câteva portrete noui ale lui Mihai Viteazul*, A. R., Memoriile Secţ. Istorice, seria III, t. V, mem. 3, 1925.

Se cunoșteau până acum șapte [1]) din aceste còpii sau replice a pânzei dela galeria din Viena, și anume cele aflate în următoarele colecțiuni: 1. Muzeul Calvet din Avignon (semnalat de d-l prof. G. Oprescu [3]); 2. Galeria Corsini din Roma [2]); 3. Muzeul regal din Bruxelles; 4. Galeria de pictură din Berlin; 5. Galeria Luvrului din Paris; 6. Galeria de pictură din Erfurt; 7. Galeria de pictură din Gotha (acestea identificate de d-l Busuioceanu).

Sunt în măsură acuma a adăoga la lista de mai sus o a opta replică a tabloului lui Francken care, până în anul 1926, se afla în Palatul Gacina de lângă Petrograd (fosta reședință a marelui duce Constantin Constantinovici), fiind trecut în catalogul din 1859 al tablourilor familiei imperiale ruse ca opera lui Frans Francken I. In 1926, pânza aceasta a fost așezată în Muzeul Ermitaj din Leningrad. După reluarea relațiunilor diplomatice cu Uniunea Sovietică, am avut putința să vizitez acest muzeu, în primăvara anului 1935, și am găsit tabloul, sub titlul « Cresus și Solon », în sala 338 (secțiunea flamandă-olandeză) [4]). Este în totul identic cu acela dela galeria de pictură din Viena, după cum se poate constata din reproducerea fotografică alăturată.

UNE AUTRE RÉPLIQUE DU PORTRAIT DE MICHEL LE BRAVE

Le tableau « Crésus montrant ses richesses à Solon » par le peintre flamand Frans Francken I (attribué à tort à Frans Francken II), qui se trouve à la galerie de peinture de Vienne, a plusieurs répliques ou copies. On en connaissait jusqu'à

---

[1]) Nu menționez aci tabloul cu portretul lui Mihai Viteazul dela Muzeul Prado din Madrid, descoperit de d-l prof. Iorga (*Incă un portret al lui Mihai Viteazul*, A. R., Mem. Secț. Ist., Seria III, t. VII, mem. 11), nici acel dela galeria Liechtenstein din Viena, descoperit de d-l prof. G. Oprescu și semnalat de d-l prof. Iorga (*Analele A. R.*, t. XXXIII, 1910—1911), cari se deosebesc ca subiect general de acela al lui Francken și sunt datorite probabil altor pictori.

[2]) G. Oprescu, *Un portret al lui Mihai Viteazul în Muzeul din Avignon*, Anuarul de Istorie națională, Universitatea din Cluj, I, 1921—1922, pag. 402.

[3]) *Analele A. R.*, t. XXVII (1904—1905), p. 61.

[4]) Despre acest tablou, ca și despre celelalte ale lui Francken aflate la Ermitaj, tratează un studiu al d-lui M. J. Warchawskii, colaborator științific al Muzeului.

présent sept: à Paris, Avignon, Bruxelles, Rome, Berlin, Erfurt et Gotha. L'auteur du présent mémoire signale l'existence d'une huitième réplique se trouvant, depuis 1926, au Musée de l'Ermitage de Leningrad. Cette toile, placée auparavant dans le palais impérial de Gatchina, était passée, comme étant l'oeuvre de Frans Francken I, dans le catalogue des tableaux de l'Ermitage et des palais impériaux, rédigé en 1859.

II

CHEIA CETĂŢII HOTINULUI

D-l Feldmareşal baron Carl-Gustaf *Mannerheim*, fost Şef de Stat al Finlandei, care, în timpul marelui războiu, a comandat o divizie rusă pe frontul român, posedă în casa sa din Helsinki (Helsingfors) o chee a cetăţii Hotinului.

Cheia este de bronz aurit şi poartă următoarea inscripţiune: pe una din feţe:

Хотинской крѣпости
(Cetatea Hotinului),

iar pe cealaltă faţă:

Главнихъ Воротъ
(Intrarea mare).

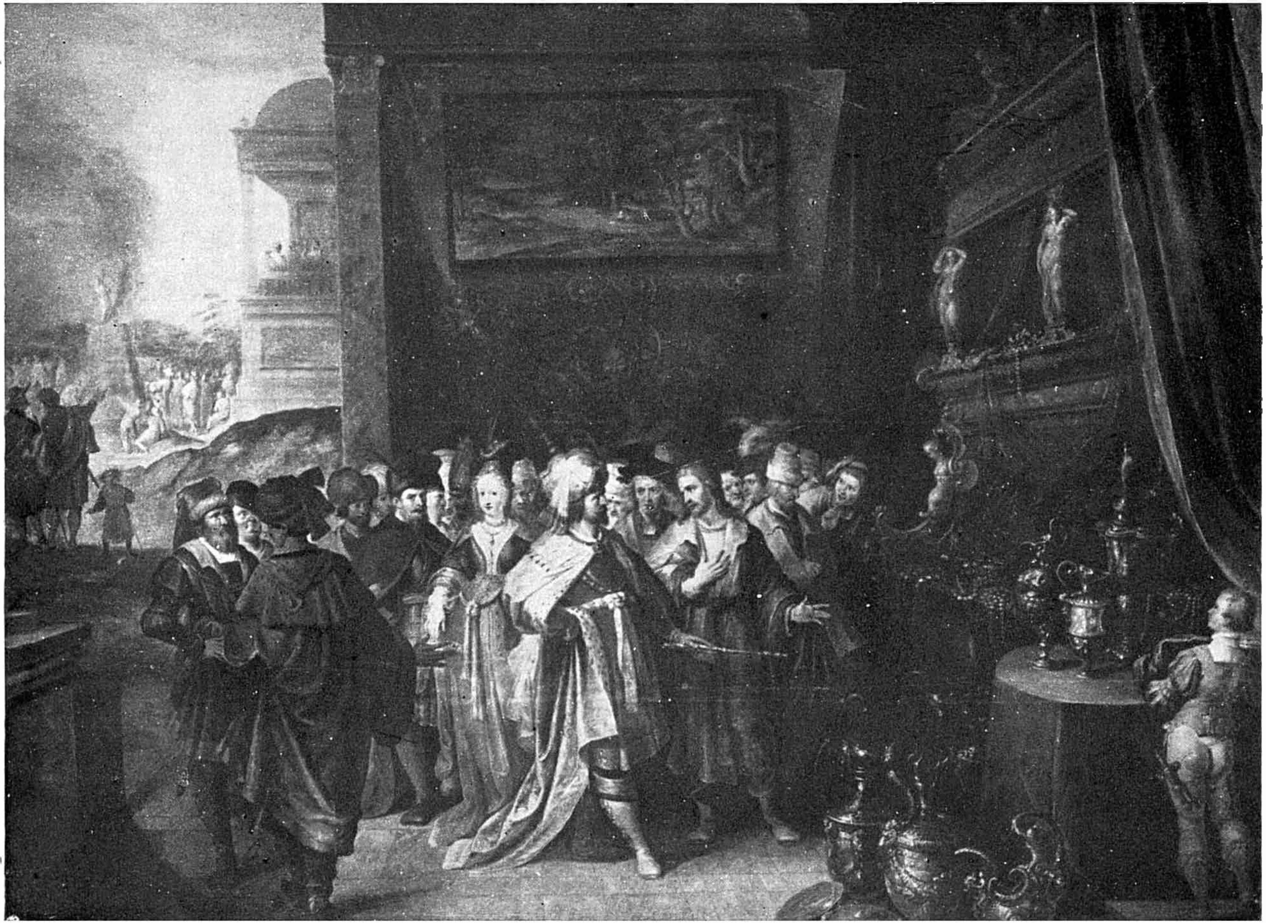
Pare a fi mai mult o chee simbolică, în genul acelora cari se remiteau suveranilor sau comandanţilor de oştiri.

Datoresc bunăvoinţei d-lui Mareşal *Mannerheim* de a putea reproduce aci alăturat fotografia celor două feţe ale cheii.

LA CLEF DE LA FORTERESSE DE HOTIN

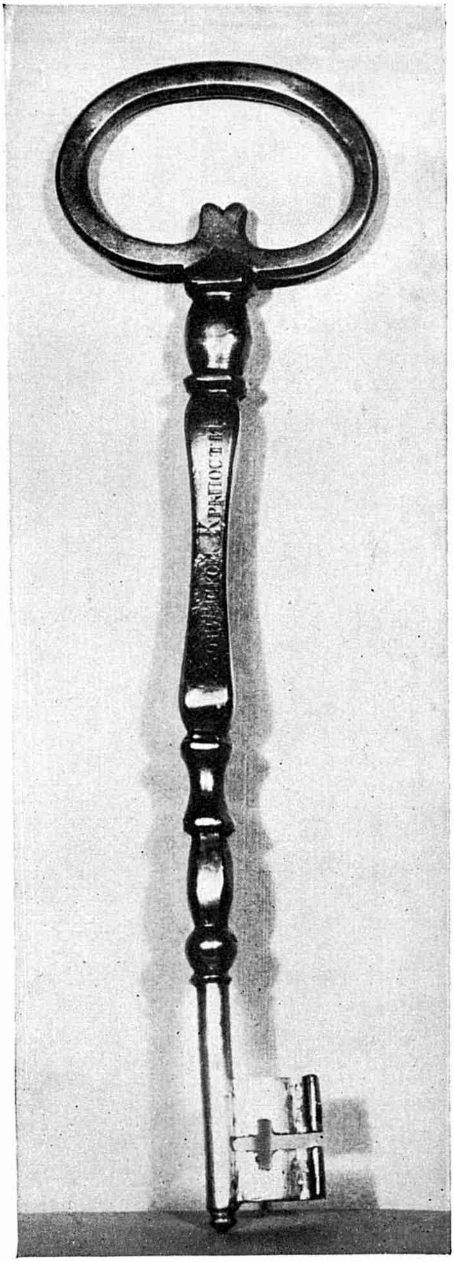
L'auteur signale une vieille clef de la forteresse de Hotin, en Moldavie orientale, se trouvant actuellement dans la possession de Son Exc. M. le Feld-Maréchal Baron Carl-Gustaf *Mannerheim*, ancien Chef d'État de Finlande.

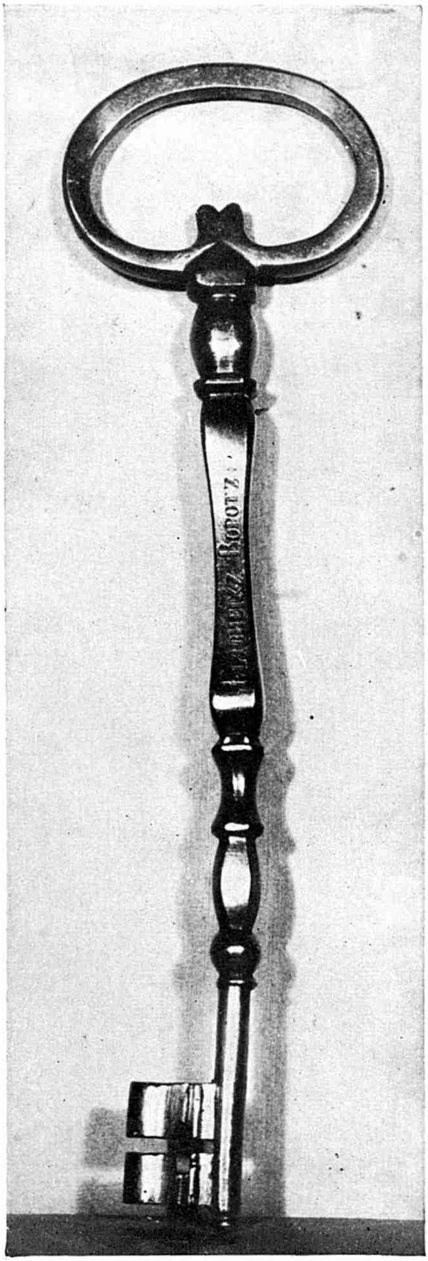
La clef, en bronze doré, porte l'inscription: «Forteresse de Hotin. Entrée principale».

Frans Francken I.

Cresus şi Solon (Muzeul Ermitaj) cu portretul lui Mihai Viteazu

Cheia cetăţii Hotinului

OPERA ECONOMICA A LUI ION GHICA

DE

VICTOR SLĂVESCU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 29 Ianuarie 1937

In primăvara acestui an se împlinesc 40 de ani dela moartea lui Ion Ghica.

Intr'adevăr, la 22 Aprilie 1897 se stingea la conacul moșiei sale din Ghergani — Dâmbovița — în vârstă de peste 80 ani, Ion Ghica, după ce timp de 60 de ani lucrase și luptase cu vorba, cu fapta și mai ales cu condeiul, pentru neamul și țara sa. Pentru locul ce ocupă el, în perioada de renaștere națională din veacul al XIX-lea, căci îl găsim activând în atâtea direcțiuni, în ciuda atâtor piedici, primejdii și suferințe morale și materiale, socotim că Ion Ghica nu se bucură astăzi de toată prețuirea ce i se cuvine. Am putea spune că este un uitat. Și cu toate acestea cine îi urmărește lunga și rodnica lui viață și activitate, dar mai ales cine îi adâncește bogata și variata lui operă de scriitor, nu-i poate precupeți adânci sentimente de admirație.

După împrejurările de atunci, Ion Ghica, cu bogata lui personalitate, nu se putea mărgini a lucra într'o singură direcțiune. Prin cultura variată și temeinică ce-și apropiase, dar mai ales prin sentimentele lui adânci de dragoste de țară, Ion Ghica se amestecă și ia o parte însemnată, de multe ori decisivă, la toate actele publice ale Țării dintre 1840—1890, desfășurând o activitate din cele mai intense. Va fi de îndeplinit, de cei chemați, o lucrare de temeinică sinteză asupra lui Ion Ghica, ca om de Stat, ca patriot, ca scriitor, ca om

de cultură și ca educator al neamului său, pentru ca să se cunoască în lumina cea adevărată, ce reprezintă el, în epoca de renaștere și consolidare politică și socială a României moderne. Poate în acest chip va ieși din uitarea nemeritată în care zace astăzi. Implinirea a 40 de ani dela moartea lui ar fi poate un prilej nimerit, în acest sens.

Dacă mi-am permis a vă vorbi și aci de Ion Ghica este pentru a vi-l înfățișa numai subt unul din aspectele atât de variate ale bogatei lui personalități și anume subt aspectul de scriitor economist.

Opera economică ce ne-a lăsat Ion Ghica este variată, bogată, interesantă și de o însemnată valoare documentară. Și cum și această operă este astăzi destul de uitată, am luat inițiativa prin « *Asociația Generală a Economiștilor din România* » să o reedităm în trei volume, ce vor apare în câteva luni, cu prilejul comemorării celor 40 de ani ce s'au scurs dela moartea lui. In chipul acesta generația economiștilor Români de astăzi își dau tributul lor de admirațiune pentru marele lor înaintaș, socotit cu drept cuvânt ca primul scriitor economist al țării noastre.

*

Născut la 16 August 1816 în București, ca fiu al Banului Dimitrie Scarlat Ghica și al soției acestuia Maria, fiica lui Scarlat Câmpineanu, Ion Ghica învață în București mai întâi carte grecească și apoi gramatică românească subt conducerea lui Eliade. Îndrumat de unchii lui, Constantin și Ion Câmpineanu, cărora le poartă o adâncă recunoștință, se aplică cu multă hărnicie la învățătură. In 1830 intră în școala lui Vaillant, adăpostită la Sf. Sava, unde întâlnește și pe alți copii de care se va lega mai târziu, ca N. Bălcescu, Rosetti, Grigore Alexandrescu, etc. Trece apoi la școala românească dela Colegiul Sf. Sava, unde are ca dascăli pe foștii elevi ai lui Gheorghe Lazăr: Gheorghe Pop, Petrache Poenaru, Eufrosin Poteca, Costake Moroiu, etc. Aci i se desvoltă gustul pentru știință și literatură, dar mai ales sentimentul lui de adâncă dragoste de țară.

In 1834 pleacă la Paris, iar în Ianuarie 1836 își trece bacalaureatul la Sorbona, după care se înscrie la Școala de Mine și în 1841, își dobândește titlul de inginer de mine, la vârsta de 25 ani.

In acei 7 ani, cât a trăit și a studiat Ion Ghica la Paris, el nu se mulțumește numai cu viața obișnuită de student. Deși avea o deosebită înclinare pentru științele exacte — după cum singur o mărturisește — el nu neglijează nici alte domenii științifice. Dornic a-și apropia o cultură generală cât mai complectă, el urmărește cu un viu interes și alte discipline. Astfel, el urmărește cursurile de economie politică ținute la Sorbona de Jean Baptiste Say și alți economiști, dar mai ales studiază cu mare hărnicie operele economiștilor de seamă ai timpului: Rossi, Garnier, Laboulaye, Blanqui, Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill, etc., după cum reiese din însăși scrierile lui de mai târziu.

Urmărește cu un egal interes diferitele curente literare ale epocei, dar mai ales acordă problemelor politice o adevărată pasiune, în acea vreme de frământări sociale și bogate evenimente politice din Franța.

Din epoca de studenție, Ghica începe să se formeze și să judece cu maturitate evenimentele politice, formulând aprecieri juste și dovedind preocupări continue asupra soartei Principatelor, aflate atunci în plină frământare și subt influența celor trei Mari Puteri — Rusia, Turcia și Austria — fiecare urmărind gânduri ascunse și în orice caz dușmănoase pentru neamul nostru.

De altfel aceste preocupări politice, cu pronunțat caracter național, le aveau toți tinerii studioși, aflați atunci la Paris și de care Ion Ghica era legat prin trainice sentimente de prietenie.

Dovada preocupărilor lui în această ordine de idei, este că în 1838, student fiind, Ion Ghica publică prima sa lucrare cu caracter politic: « *Poids de la Moldo-Valachie dans la question d'Orient. Coup d'oeil sur la dernière occupation militaire russe de ces provinces* ».

In 1841 se întoarce în țară, prin urmare bine pregătit, cu o frumoasă cultură generală și specială, pătruns de ideile

liberale, politice, sociale și economice ale timpului, dar mai ales însuflețit de o mare dragoste de țară și îmboldit de dorul, abia stăpânit, de a lucra de îndată și din toate puterile pentru ridicarea patriei.

In țară, nu-l așteaptă decât deziluzii, piedici, amenințări, din cauza ideilor lui naționale și liberale. In acea vreme — 1841 — domnea Alexandru Dumitru Ghica, rudă cu Ion Ghica. Ar fi putut ocupa de îndată slujbe înalte, dată fiind și pregătirea lui serioasă. Tatăl său, Banul Dimitrie Scarlat Ghica, dorea să-l facă prefect. Ion Ghica dorea să lucreze ca inginer la exploatarea minelor de sare sau să ia o catedră la Colegiul Sf. Sava. Nu face niciuna, nici alta. Incepând să fie bănuit pentru sentimentele lui anti-ruse, tocmai într'o vreme când Alexandru Ghica pierdea tronul, fiindcă nu ținuse seamă de interesele rusești, el nu întâmpină decât vrăjmășii și piedeci. Devine chiar indezirabil în București. Aceasta nu-l descurajează. Dimpotrivă, devine și mai dârz în ideile sale naționale. In această perioadă fundează cu N. Bălcescu și Christian Tell, o societate politică secretă «*Frăția*» ce va juca în viitor un rol însemnat.

In 1842 pleacă la Iași, având între altele și însărcinarea politică de a oferi lui Mihai-Vodă Sturdza domnia Țării Românești, în locul lui Alexandru D. Ghica, violent combătut de o seamă de boieri, în frunte cu Gh. Bibescu, ce avea să devină Domn în 1843. Mihai-Vodă Sturdza refuză propunerea.

Călătoria la Iași înseamnă un moment important pentru economistul Ion Ghica. Intr'adevăr, acolo el întâlnește pe *Niculae Șuțu* — «*Beizadea Nicolache*» — cum i se spunea, fiind fiul lui Alexandru Șuțu, fost Domn al Moldovei și Țării Românești în mai multe rânduri — care se ocupa mult cu problemele economice moldovenești, publicând în limba franceză însemnate lucrări. Poate fi considerat ca primul nostru economist român moldovean, numai că trebue menționat faptul că el scria în limba franceză.

Beizadeaua Niculae Șuțu, postelnic și efor al școalelor din Moldova, cunoscând pregătirea serioasă a lui Ion Ghica, îi propuse și acesta acceptă, să facă cursuri de economie politică la Academia Mihăileană.

La 23 Noemvrie 1843 deschide cursul său la Academia Mihăileană cu prelegerea: «*Despre importanța economiei politice*». Este deci de reținut faptul că Ion Ghica este acela care a ținut cel dintâi curs de economie politică, cu caracter universitar, și anume *la Iași*, acum *94 de ani*.

Problemele economice, prezentate subt forma de prelegeri academice, constituiau o noutate şi în acelaş timp o atracțiune pentru intelectualii ieşeni și moldoveni din vremea aceea. Se pare că, la început cel puțin, chiar Mihai-Vodă Sturdza le urmărea cu un deosebit interes. Prezentate cu măestrie și cu acel incomparabil talent de povestitor al lui Ion Ghica, problemele economice interesau mult și după însăși spusele lui, prelegerile sale erau urmate de multă lume.

Ne-au rămas, din nenorocire, numai un rezumat al primei lecțiuni de deschidere dela 23 Noemvrie 1843, publicat în «*Propășirea*» (1844, An. I, pag. 57—62); celelalte prelegeri nu s'au publicat. Este de presupus însă că ideile cuprinse în aceste prelegeri au servit lui Ion Ghica pentru studiile sale economice ulterioare.

Din textul prelegerii inaugurale, așa cum s'a publicat în «*Propășirea*» reținem nota națională, proprie lui Ion Ghica, și subliniem faptul că el anunță publicului ieșan noutatea unor tratative ce se ducea la Iași pentru întocmirea unei «*unități bănești*» (uniune monetară) între cele două Principate, căreia Ion Ghica îi atribuia — și cu drept cuvânt — o însemnătate considerabilă, nu atât din punct de vedere economic, dar mai ales din punct de vedere politic, socotind faptul ca un prim pas către Unirea politică a celor două țări surori.

Cât a stat la Iași, unde și-a continuat regulat cursul său de economie politică, Ion Ghica a înființat împreună cu alți tineri intelectuali moldoveni, revista «*Propășirea*» (apărută între Ianuarie și Octomvrie 1844). In chiar primul număr al revistei Ion Ghica publică un alt studiu cu carater economic: «*Uniunea vămilor între Moldova și Valachia*», suprimat însă de cenzură. Urmează apoi studiul său: «*Ochire asupra științelor*» și studiul «*Măsuri și greutăți*», ambele

publicate în «*Propășirea*». Amintim că la această revistă ieșană mai colaborează și un alt economist *Ion Ionescu dela Brad*, despre care ne vom ocupa cu alt prilej.

La sfârșitul anului 1844 pleacă din Iași, chemat de interese familiare la București, căci tatăl său cade grav bolnav și moare în 1845. După ce pune în ordine averea părintească, pleacă în străinătate, unde rămâne până în 1847, colindând Italia, Franța, Anglia, etc. La Paris se reîntâlnește cu vechii lui prieteni Kogălniceanu, Bălcescu, frații Brătianu, etc.

In 1847 se reîntoarce în țară. Vrea să fie ales deputat în județul Dâmbovița, unde își avea moșia. Domnitorul Bibescu îi contestă dreptul de a fi ales, poate cu știința și din dorința Rușilor, al căror dușman neîmpăcat era Ion Ghica. In această vreme el se căsătorește cu fiica lui Nicolae Mavrus, un om bogat și învățat, întemeind o căsătorie din cele mai fericite.

Cu toate împrejurările politice turburi din această vreme și cu toată activitatea pe tărâm național desfășurată de Ion Ghica, în acest timp, el nu uita preocupările lui științifice. In 1848 publică la *Tipografia C. A. Rosetti și Winterhalder*, lucrarea sa: «*Măsurile și greutățile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri, cu un articol asupra mijloacelor de comunicații*».

Intre 1848—1859, Ion Ghica este ocupat și preocupat numai de problemele politice ale Principatelor, fiind amestecat și luând o parte activă și câteodată chiar decisivă la toate evenimentele de seamă din această perioadă. Amestecat în Revoluția din 1848, desfășură apoi la Constantinopol o activitate diplomatică din cele mai intense și mai utile cauzei naționale.

Chiar și atunci când Ion Ghica întreprinde o acțiune de propagandă politică, el nu pierde din vedere necesitatea documentării economice prin cifre și date precise, cum o face în broșura sa: «*Dernière occupation des Principautés danubiennes par les Russes*», semnată *G. Chainoi*. Astfel găsim, capitole întregi ca: «*Notions statistiques*» (pag. 31—39) «*état financier*» (pag. 64—72); *problema agrară* (pag. 95—102) prin care se arată situația economică și financiară a Principatelor, de cel mai mare interes documentar.

Amintim în treacăt că între 1854—1859, Ion Ghica, primeşte la propunerea *Lordului Redcliffe*, ambasadorul Angliei la Constantinopol, să guverneze insula Samos. Acolo el desvoltă o activitate din cele mai fecunde, vădind calităţile sale administrative şi gospodăreşti, recunoscute de Sultan care îi conferă titlul de Prinţ de Samos (18 Februarie 1856).

Se întoarce în ţară în 1857 şi ia parte la toate evenimentele politice preparatorii, care aveau să ducă la Unirea celor două Principate, în Ianuarie 1859.

Subt Domnia lui Cuza-Vodă, Ion Ghica şi-a avut rolul său bine determinat, apropierea dintre Domnitor şi Ion Ghica fiind făcută prin ajutorul prietenului său Vasile Alecsandri. Intre 6 Martie—26 Aprilie 1859 îl găsim Ministru de Interne şi preşedinte de Consiliu în Moldova, iar apoi îl găsim îndeplinind aceleaşi funcţiuni în Muntenia între 11 Octomvrie 1859—27 Mai 1860.

Mai târziu se depărtează de Vodă-Cuza, mai ales după lovitura de Stat din 1864, luptând chiar pentru detronarea acestuia.

Între detronarea lui Vodă-Cuza şi venirea în ţară a Domnitorului Carol, adică între 11 Februarie şi 11 Mai 1866, Ion Ghica este preşedinte de Consiliu şi Ministru de Externe.

Subt Domnitorul Carol redevine ministru în două rânduri, între 15 Iulie 1866—28 Februarie 1867 şi prim ministru între 18 Decemvrie 1870 şi 10 Martie 1871, la Departamentul Internelor. După 1871 n'a mai activat în politica militantă internă.

In toată această perioadă de adânci frământări şi mare prefacere politică şi socială, în care are un rol din cele mai proeminente, Ion Ghica nu părăseşte niciun moment preocupările lui ştiinţifice, tocmai pe tărîmul economic, publicând numeroase studii şi articole în diferitele reviste ale timpului.

Amintim:

1. *Prejudeţe şi vămi* (« Independenţa »), 1861.

2. *Deprecierea valorii şi creditului cu statutele Băncii Române* (« Independenţa »), 1861.

3. *Impozitul pe venit* (« Ţăranul Român »), 1861.

4. *Misiunea Românilor* (« Ţăranul Român »), 1862.
5. *Drumurile de fer* (« Revista română pentru ştiinţă, litere şi artă »), 1862.
6. *Convorbiri economice*. Introducere. Creditul. Imprumuturile Statului. Bucureşti (1864?), C. Ştefan Razidescu.
7. *Convorbiri economice*. Munca. Bucureşti, 1865, Ştefan Razidescu.
8. *Vademecum al inginerului şi al comerciantului, greutăţi, şi măsuri, formule întrebuinţate în ingineria civilă şi militară şi în comerţ*. Bucureşti, 1865, Ştefan Razidescu.
9. *Convorbiri economice*. Ed., II. Bucureşti, 1868 (Munca, Creditul, Proprietatea). Imp. Ion Weiss.
10. *Convorbiri economice*. Industria. Bucureşti, 1872, Tip. Laboratoriilor Români).
11. *Ajutorul comerciantului, al agricultorului şi al inginerului*. Greutăţi şi măsuri. Formule întrebuinţate în comerţ, bancă, agricultură şi inginerie civilă. Bucureşti, 1873 (Socec). In colaborare cu D. A. Sturdza.
12. *Convorbiri economice* (Finanţele). Bucureşti, 1873, Imp. Laboratoriilor Români.
13. *Consideraţiuni asupra creditului funciar român* (« Românul »), Ianuarie şi Februarie 1873.
14. *Convorbiri economice. Bucureştiul industrial şi politic*. Bucureşti, 1875 (Imp. Laboratoriilor Români).
15. *Convorbiri economice*. Ed. III, 2 vol. Bucureşti, 1879 (Socec), pag. X + 643 pag.

Pentru bogata lui activitate ştiinţifică, Ion Ghica este ales la 13 August 1873 membru al Academiei Române, secţiunea ştiinţifică, iar la 18 Septemvrie 1876 este ales preşedintele Academiei şi apoi reales de mai multe ori.

Ca membru al *Academiei Române*, pe lângă alte comunicări şi discursuri, a scris rapoarte documentate, unul în 1881 asupra cărţii lui *A. D. Xenopol: « Studii economice »*, Iaşi, 1879, şi altul în 1882 asupra cărţii lui *P. S. Aurelian: « Ţara Noastră »*, Bucureşti 1875.

Intre 1881—1889, Ion Ghica este trimis ca ministru al ţării la Londra. De acolo, el continuă fecunda lui activitate

de scriitor economist publicând prin diferite reviste studii şi articole de mare însemnătate.

Amintim:

1. *Producţiunea, consumaţiunea şi schimbul*, 1882 (« Convorbiri literare »).

2. *Mehtupciu* (Theodor Diamant), 1883 (« Convobiri literare »).

3. *Convorbiri economice*. Vol. III (Producţiunea, consumaţiunea şi schimbul). Bucureşti, 1884 (Socec).

4. *Insula Prosta*, 1885 (« Convorbiri literare »).

5. *Două călătorii în vis*, 1889 (« Revista Nouă »).

6. *Moravuri de altădată*, 1890 (« Revista Nouă »).

In 1889 se reîntoarce în ţară. Avea 73 de ani. Se retrage la moşia sa Ghergani în Dâmboviţa, la frumoasa sa gospodărie şi lângă biblioteca lui atât de bogată. Scrie amintiri politice şi literare în admirabile scrisori către V. Alecsandri.

In primăvara anului 1897, se stinge, după grele încercări şi suferinţe, la vârsta de peste 80 de ani.

Opera economică a lui Ion Ghica trebue judecată ţinând seamă de cultura şi pregătirea lui ştiinţifică, în această direcţiune, dar mai ales nepierzând din vedere vremea şi împrejurările în care scria acest prim şi mare economist român.

Am văzut că încă din timpul când îşi făcea la Paris temeinicile studii de inginerie, Ion Ghica dovedea un mare interes şi pentru problemele economice. El audia la Sorbona şi aiurea, cursurile de economie politică ale economiştilor francezi de seamă din perioada 1836—1841, primind de sigur influenţa ideilor liberale economice ce domneau atunci atot stăpânitoare. După aceea, de sigur Ion Ghica va fi trebuit să se ţină la curent cu mersul gândirii economice din Apus, iar desele călătorii întreprinse i-au dat de sigur putinţa să-şi îmbogăţească mereu cultura sa economică.

Judecând după citatele ce face în diferitele sale scrieri economice şi după ideile ce susţine, reiese cu prisosinţă că Ion Ghica a cunoscut şi studiat serios literatura economică franceză şi engleză a epocei sale şi până la el, rămânând până la urmă un credincios partizan al doctrinei clasice şi al şcoalei

liberale franceze strâns legate de cea dintâi. Cunoştea deci pe Adam Smith, David Ricardo, Robert Malthus, John Stuart Mill, Jean Baptiste Say, Rossi, Garnier, Michel Chevalier, Laboulaye, Blanqui, Cobden, Sismonde de Sismondi, etc. După cum arătă în lucrarea sa atât de frumoasă « *Teodor Diamant* », Ion Ghica a cunoscut şi noile doctrine social-economice mai înaintate, precum şi pe mulţi din reprezentanţii lor. Astfel ne vorbeşte de Saint-Simonism, de şcoala dela *Ménilmontant* cu *Enfantin*, *Michel Chevalier*, *Félicien David*, *Victor Considérant*, apoi de doctrinele lui *Charles Fourrier*, la ale cărui conferinţe asistă cu un deosebit interes.

Nu pare a fi cunoscut literatura economică germană; în orice caz, nu pomeneşte niciodată de vreun economist german sau de vreo doctrină germană. Se pare că n'a ignorat doctrinele lui *Friederich List*, dar nici nu le-a împărtăşit.

Pentru vremea lui şi ţinând seamă, mai ales, de multiplele preocupări ale lui Ion Ghica şi în alte direcţiuni, se poate trage această primă concluziune că el îşi apropiase o solidă cultură economică, ţinută la curent şi înprospătată prin bogate lecturi.

Am spus că Ion Ghica este primul economist român, în orice caz primul nostru scriitor economist care întrebuinţează limba românească în lucrările sale. *Nicolae Şuţu* a scris şi s'a ocupat de problemele economice româneşti înaintea lui Ion Ghica; era de altfel şi mult mai în vârstă decât el (1798—1871), dar a scris numai în limba franceză.

Se cuvine să subliniem aşa dar, meritul lui Ion Ghica de a fi cel dintâi care a scris despre problemele economice, în limba românească. Aceasta constitue un real merit, căci multe au fost neajunsurile întâmpinate de el pentru a exprima în româneşte anumiţi termeni technici, cu caracter economic. In lipsa unui vocabular apropiat, Ion Ghica a trebuit să creeze el însuşi termeni corespunzători, dintre cari unii ne apar astăzi cu o savoare deosebită. Amintim câţiva: « *materii întăetoare* » în loc de *materii prime*; « *compania de plutire* » în loc de *compania de navigaţie*; « *lasă să treacă slobod* » corespunzător formulei liberale « *laissez faire, laissez passer* », « *unitate de vămi* » în loc de *uniune vamală*;

« *slobozenie de comerț* » în loc de *libertate comercială ;* « *unitate de de comerț* » în loc de *uniune vamală ;* « *afrancarea dela glebă* » traducerea expresiunii « *affranchissement de la glèbe* », adică *eliberarea din șerbie ;* « *prejudețe și vămi* », în loc de *prejudecăți și vămi ;* « *să amorțească datoria* », în loc de *să amortizeze datoria ;* « *venit doganal* » în loc de *venit vamal ;* « *vasul fumegător*, în loc de *vapor cu aburi*, etc.

Toate aceste neîndemânări de termeni nu micșorează cu nimic meritul de scriitor economist al lui Ion Ghica și nici nu face ca el să nu poată fi cetit și astăzi cu un viu și real interes. Dimpotrivă, el este un scriitor fermecător și prin marele lui talent de povestitor, chiar când se ocupă de probleme aride, face să fie cetit cu o mare plăcere și cu mare ușurință. Chiar Vasile Alecsandri, care nu prea gusta problemele economice, ne face mărturisirea undeva că a cetit « pe nerăsuflate cele 80 de pagini de convorbiri economice », atât erau de admirabil scrise.

Dar cu această constatare venim la examinarea unui alt aspect subt care se înfățișează opera lui Ion Ghica.

Deplin stăpân pe principiile fundamentale ale economiei politice și mereu la curent cu literatura economică a timpului său, prin bogatele sale lecturi, Ion Ghica ar fi putut de sigur, cu ușurință să scrie un tratat de economie politică, în care să se mărginească la expunere teoretică și aridă a diferitelor probleme economice.

Ion Ghica nu adoptă această cale, urmată mai târziu de alții. El își dădea seama și *când* scria și *pentru cine scria.* Nu pierdea din vedere nici nivelul intelectual al epocei în care trăia, nici preocupările de seamă ale lumii românești dela mijlocul veacului al XIX-lea. De aceea, tocmai pentru a răspândi cunoștințele și noțiunile economice, așa de puțin răspândite pe acea vreme în țara noastră, cât și pentru a critica anumite stări de lucruri, anumite credințe și prejudecăți, anumite deprinderi și moravuri, el adoptă o formă proprie lui, forma *convorbirilor și expunerilor cu caracter quasi-didactic*, fără a lăsa să se vădească prea mult scopul lor educativ. De aceea, Ion Ghica îmbină expunerea unor principii abstracte cu povestiri de fapte și întâmplări din trecutul

nostru, cu care prilej nu se oprește de a satiriza și ironiza unele stări de lucruri și a le pune în comparație cu altele de aiurea.

In felul acesta Ion Ghica nu este numai un scriitor economist în sensul propriu al cuvântului; el este un adevărat educator, un adevărat dascăl, care nu-și recrutează elevii în zidurile de școală, ci în cercurile largi de cărturari, dela cei mai modești până la conducătorii țării. Căutând să răspândească ideile noi, în legătură cu organizarea economică a țării pe alte baze, pe alte principii, el nu se sfiește să ironizeze și să satirizeze anumite păreri, concepțiuni și deprinderi, trecând câteodată chiar la un limbaj inciziv, violent chiar, aceasta numai din marea lui dorință de a vedea introducându-se și la noi în țară, alte metode de organizare economică și alte preocupări, mai înalte și mai desinteresate.

De aceea scrierile economice ale lui Ion Ghica nu au atât valoarea unor opere de pură știință economică, cât mai ales cuprind strădania de gândire a unui mare patriot de a răspândi idei noi potrivite pentru ridicarea țării din situația de primitivitate economică în care se găsea.

Este util și interesant să amintim, cum concepea Ion Ghica rolul scriitorului economist, pentru epoca când se silea să răspândească tainele științei economice, în țara noastră.

« Datoria acelui ce apucă pana » — spunea Ion Ghica — « este de a scrie după povățuirea unei convingeri, luminată « printr'o cercetare adâncă și serioasă, curată de interes per- « sonal, care să nu se conducă de opiniuni la care se intere- « sează amorul său propriu, iubirea de popularitate, ura sau « afecțiunea către persoane sau clase ». *(Prejudețe și vămi.* « Independența », An. IV, 1861, Nr. din 2 Noemvrie).

Mai târziu, când Ion Ghica începe să dea la iveală numeroasele sale lucrări economice, nu scapă prilejul de a face unele observațiuni cu caracter general, din care reiese marile și nobilele lui preocupări.

In *introducerea* operei sale fundamentale: « *Convorbiri economice* », spune Ion Ghica:

« Departe de aceste lupte, urmașii noștri vor ceti câte « s'au scris într'acești timpi, vor vedea cu mâhnire *sărăcia*

« *de idei și avuția de patimi* care ne sfâșie într'un timp atât « de critic, într'un timp când trebuia ca toată inteligența să « aducă contingentul său la o lucrare atât de mare, atât de « anevoioasă, ca renașterea unei națiuni ». Iar mai departe adaugă Ion Ghica: « *Nu domnia puterii, ci domnia legilor* », căci, spunea tot el: « *Mulțimea se măgulește lesne de ceea ce* « *place patimilor ei* ». Iar cu alt prilej, și mai aproape de bătrânețe, spunea Ion Ghica: « *Ar fi de dorit ca publiciștii noștri* « *să facă mai puțină politică și mai multă economie. Românii* « *de toate clasele nu ar avea decât să câștige prin aceasta* ». (Raport asupra lucrării lui A. D. Xenopol: « Studii istorice », Iași, 1879).

Reiese din toate cele amintite mai sus, care era punctul de vedere al lui Ion Ghica, atunci când apuca condeiul de economist, spre a lămuri atâtea probleme sau pentru a reprezenta și apăra un anumit punct de vedere.

Este adevărat că uneori Ion Ghica era și nedrept în judecata lui sau când opiniunile ce exprima erau puternic influențate de împrejurări trecătoare. Astfel în studiul său « *Misiunea Românilor* » (« Țăranul Român », 1862, Aprilie) din care reiese încrederea deplină ce avea în viitorul neamului nostru, lasă să-i scape (sau o face cu intenție), aprecieri atât de crude asupra situației din țară, numai la trei ani dela Unirea Principatelor:

« Câtă mâhnire nu trebue să aibă acei cari au pus spe« ranțele în noi, când văd că după 3 ani (1862 față de 1859) « nu am așezat nici măcar bazele unei organizațiuni serioase, « când văd că conrupția în obiceiuri, abuzul, prevaricațiunea « și concuțiunea în administrație și în magistratură și risipa « banului Statului în loc să dispară, merg crescând din zi « în zi ». Chiar dacă opiniunile exprimate se rezemau pe adevăr, nu se putea uita influențele vătămătoare ce se exercitau asupra țării noastre de-a-lungul unor vremuri nepriel- nice și în orice caz, o schimbare în bine nu se putea realiza numai în câțiva ani. De sigur, numai dragostea lui de țară și dorința vie ce resimțea Ion Ghica de a vedea țara îndrumată spre o bună așezare, îl făcea să fie atât de aspru în aprecierile sale.

Am spus că Ion Ghica este cel dintâi economist român chemat să ție prelegeri publice, cu caracter academic. Din rezumatul primei prelegeri ținute la Academia Mihăileană din Iași (23 Noemvrie 1843) ce s'a publicat, reținem în ce chip deosebit sublinia el putința de a se realiza o unitate monetară între Moldova și Muntenia.

« Nu pot să nu vă împărtășesc noutatea că în zilele acestea « se tratează aci în Iași despre o *unitate bănească* între Prin- « cipatele noastre; folosurile ce ar ieși dintr'o asemenea alcă- « tuire nu pot fi măsurate. Cât despre pagubele ce zic că s'ar « pricinui unora din lucrători, lesne ar putea dovedi cineva « că nu pot fi decât numai niște închipuiri, niște năluciri ».

In studiul său « *Ochire asupra științelor* » (*Propășirea*, 1844) se exprimă în chipul următor asupra economiei politice: « Această știință ni se pare că până acum stă în două « principiuri: 1) Ca fiecare nație să producă obiecturile la « care are mai multe înlesniri locale și să le schimbe cu acelaș « ale celorlalte și 2) A lăsa să treacă slobod o materie dela « un loc la altul. Aceste două principiuri, până acum nepuse « în lucrare mai nicăiri, făgăduesc să înmulțească binele « omului și să-l ducă spre cea mai desăvârșită fericire ».

Reiese din acest citat, cu prisosință, cât era de câștigat Ion Ghica pentru ideile economice liberale, pe care de altfel le va susține cu tărie și mai târziu și în alte opere, după cum vom arăta imediat.

In lucrarea sa: « *Măsurile și greutățile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri, cu un articol asupra mijloacelor de comunicații* » (1848) se pot constata observațiuni de un mare interes și unele chiar de mare curaj, *când pledează pentru unificarea acestor măsuri și greutăți și chiar a monetelor*, nu numai înlăuntrul țărilor noastre, dar și între toate țările, ideal ce nu a putut fi realizat nici până astăzi, decât în parte.

« Mulțimea măsurilor și nenumăratele monete întrebuințate « în deosebitele părți ale lumii sunt o neîndemânare și o « piedică foarte însemnate pentru comerț. Mulțime de vreme « pierdută pentru calculul raporturilor deosebite a felurilor « de măsuri; o mulțime de anevoințe pentru combinarea

« speculațiilor între țări deosebite; câtă băgare de seamă ca să « se apere cineva de pagubele ce pot urma dintr'o greșală în « contracturi. *Și din nenorocire nu poate nădăjdui cineva pe « curând primirea unei sisteme monetare și generale într'acest « ram al conoștințelor omenești*». Multă vreme încă fiecare « neam își va avea măsurile, greutățile și monetele sale, deși « mai toți înțeleg că o asemenea unitate ar fi folositoare tu- « turor fără să atingă câtuși de puțin naționalitatea vreunuia ».

Idealul unei *unificări monetare mondiale*, preconizată de Ion Ghica acum 90 de ani nu s'a putut realiza nici astăzi deși a fost propusă de atâtea ori și este continuu discutată chiar și în zilele noastre. Faptul că Ion Ghica apăra un astfel de punct de vedere, acum 90 de ani, dovedește buna lui judecată și curajul de a-și exprima părerile lui, oricât de îndrăznețe și înaintate.

După 1861, Ion Ghica publică o serie întreagă de studii asupra diferitelor probleme economice interesând țara noastră, căutând să răspândească concepțiuni noui și să apere formule occidentale de organizare ce-i se păreau necesare propășirii poporului românesc.

Astfel, în studiul său « *Prejudețe și vămi* » (« Independența », 1861) combate prejudecățile în legătură cu prohibițiunile și protecțiunea vamale; le numește « *ireșuri și slăbiciuni* ». Se declară un partizan hotărît al libertății comerciale, invocând tot felul de argumente în acest sens. Cât era de convins Ion Ghica în această privință o putem constata și altfel. In lucrarea sa: « *Trei ani în România* », publicată în 1876, el scrie foarte neted:

« Cât pentru mine, orice s'ar zice, declar sus și tare că « sunt liber-eșangist, pentru toate țările în general și mai « cu deosebire pentru România, care numai prin liberul « schimb poate ajunge a avea într'o zi o industrie națională, să « ajungă a fabrica astfel ca fără subvențiune să poată concura « înăuntru cât și în afară pentru obiecte cu fabricile străine ».

Nu poate fi nicio îndoială că toate aceste opiniuni de politică comercială se datorau influenței ce Ion Ghica primise dela economiștii francezi pe care îi audiase și îi studiase, influență ce se menține deci îndelungată vreme.

Ion Ghica şi-a dat seama de timpuriu de necesitatea creditului în ţara noastră, pentru acel prim început de organizare economică, pe baze moderne. De aceea nenumărate sunt studiile sale asupra creditului.

Amintim:

« *Deprecierea valorii şi creditului* », cu *statutele Băncii Române* (1861) în care face o minunată analiză a creditului şi a rolului său în viaţa economică.

« După cum o dovedeşte numele — spune Ion Ghica — « creditul este credinţa că la timp determinat, împrumută- « torul îşi va lua îndărăt obiectul ce a încredinţat altuia. « El naşte din încrederea în persoane sau în lucruri: trăieşte « şi creşte prin intensitatea acelei credinţe şi atârnă dela « gradul de moralitate, de capacitate şi de activitate a per- « soanelor care se servesc cu dânsul, dela buna întrebuin- « ţare ce fac şi dela stabilitatea lucrurilor. *Orice împrejurare,* « *orice prefacere în ordinea morală sau materială are înrâuriri* « *asupra-i, întocmai ca schimbările în starea atmosferei asupra* « *barometrului, creşte şi scade, se suie şi se coboară, după acele* « *întâmplări* ».

Faţă de necesitatea organizării unui credit agricol, spre a scăpa pe marii proprietari de pământ din ghiarele cămătarilor străini, Ion Ghica elaborează proiectul de organizare al unei *Bănci Române*, « o bancă de scont şi circulaţie, de depozite de producte, de obiecte şi de efecte de comerţ, de industrie agricolă şi ipotecare », cu un capital de *un milion de galbeni*.

Mai târziu, în 1864, când începe publicarea « *Convorbirilor economice* » primul capitol tratează « *Creditul* », cu o expunere clară a operaţiunilor de bancă şi cu arătarea modului cum este organizat creditul în apus. Vorbeşte de bănci de emisiune şi în special de *Bank of England*, de casele de compensaţie « *Clearinghouse* »-uri, de băncile comerciale şi de depozit « *Joint stock banks* » şi nu pierde din vedere să ne amintească şi de bancherii acelor vremuri, din Bucureşti « Banca Poumay », Halfon şi Fii, Banca Otomană din piaţa Sf. Gheorghe, etc.

In sfârşit, în 1873, când se ajunge după îndelungate lupte şi greutăţi să se organizeze şi la noi « *Creditul Funciar Rural* »,

pe baze de mutualitate, Ion Ghica este un cald apărător al acestor instituţii al cărei prim director şi organizator strălucit a şi fost. Publică şi un studiu remarcabil: « *Consideraţiuni asupra Creditului Funciar Român* » (1873), răspunzând cu strălucire la toate argumentele protivnice ce se aduceau împotriva noii întreprinderi, mai ales de cei ce doreau să obţină concesiunea acestei instituţii spre a o organiza pe baze capitaliste, cu ajutorul capitalului străin.

Ion Ghica, spirit luminat şi pătrunzător, informat şi călătorit şi-a dat seama dela început de însemnătatea căilor de comunicaţie pentru desvoltarea economică a unei ţări. Insufleţit de cel mai curat sentiment de dragoste de ţară dorind fierbinte să vadă România îndrumată pe calea unei propăşiri sănătoase, Ion Ghica publică încă din 1848 un studiu asupra *Căilor noastre de comunicaţie*, în volumul în care se ocupă de « *Măsurile şi greutăţile româneşti* ». Se ocupă de şosele, de căile plutitoare, de drumurile de fier şi aduce bogate informaţii de ceea ce se făcuse aiurea, în această privinţă, în speranţă că aceste pilde vor fi imitate şi la noi. In 1862 revine din nou asupra acestei probleme, publicând în « *Revista Română* » un bogat şi documentat studiu întitulat: « *Drumurile de fier* ».

Intre 1864 şi 1882, Ion Ghica dă la iveală minunatele sale « *Convorbiri economice* », în care tratează, într'o formă originală şi pitorească, cu un neasemuit talent de povestitor, diferite capitole ale ştiinţelor economice. Rând pe rând se ocupă de *muncă*, *credit*, *împrumuturile Statului*, *proprietate*, *industrie*, *finanţele*, *producţiunea*, *consumaţiunea* şi *schimbul*. Aceste studii sub numele de « *Convorbiri economice* » apar în broşuri separate sau în volume reunite, din care au apărut trei ediţiuni, în viaţă fiind Ion Ghica, ceea ce dovedeşte marele lor interes şi felul cum au fost primite de lumea intelectuală din vremea sa.

In toate aceste studii economice — sub formă de convorbiri — Ion Ghica pleacă totdeauna dela starea de lucruri din ţară, pe care o descrie în colorile cele mai vii şi mai expresive. El combătea tot ce era rău şi învechit şi îndemna către o nouă îndrumare, din care să iasă belşug şi propăşire pentru

neamul românesc. Preocuparea de a fi util țării sale și gândul de a provoca o schimbare în stările social-economice din vremea sa, răsare la fiecare pagină, cu puterea unei adevărate obsesiuni. *Judecăți abstracte* și *formule teoretice nu abundă în această operă de seamă a lui Ion Ghica.* Aprecierea critică a stării noastre economice și indicarea către ce țeluri urmează să ne îndreptăm acțiunea creatoare, acestea se pot observa pretutindeni, așezând pe Ion Ghica printre adevărații îndrumători și educatori ai neamului nostru, în epoca de renaștere și consolidare națională.

Vorbind de muncă și rostul ei în procesul economic, Ion Ghica folosește prilejul pentru a critica aplecarea bolnăvicioasă spre birocrație și funcționarism, observată pe vremea lui, mai ales în pătura conducătoare. Vorbind de capital ca factor de producție arată că numai munca și spiritul de cruțare (economie) pot alimenta capitalurile, atât de necesare punerii în valoare a bogățiilor naturale.

Ocupându-se de producțiunea economică, arătând rostul și rolul industriei într'o economie națională, critică fără cruțare obiceiul acelor vremi, când tot românul se îmbulzea spre slujbe gras plătite, iar « *comerțul și industria sunt lăsate* « *pe mâna Nemților și Ovreilor. Stăm cu mâinile în sân și ne* « *bocim că ne copleșesc străinii. Jurnalistica, politica militantă,* « *limbuția tribunei și birocrația par singurile cariere demne de* « *un român, singurul tărâm în care crește gloria, considerațiunea* « *stima și averea* ». Alături de aceste observațiuni crude, pe cât de adevărate, Ion Ghica nu pierde apoi din vedere și ne arătă ce se petrece aiurea, dovedind cu acest prilej o excelentă documentare și o bună judecată a lucrurilor.

Cât de mare Român și întreg la minte ne apare Ion Ghica, atunci când se ocupă de proprietate și de regimul agrar din țară, în vremea lui.

Adânc pătruns de principiile fundamentale ce stau la baza ideii de proprietate, Ion Ghica se exprimă astfel:

« Proprietatea pământului este atât de inerentă naturii « omului, încât este de însemnat că din toate proprietățile, « la niciuna nu ține el ca la proprietatea de pământ; nu « iubește nicio avere cum iubește casa în care s'a născut,

« arborele în umbra căruia a copilărit. Proprietatea pământului « este cea mai sacră din toate, căci ea unind familia prin in- « terese și prin sentimente, desvoltă într'însa toate virtuțile « domestice, care devin mai în urmă izvorul virtuților sociale. « *Omul care nu are amorul familiei și al proprietății nu va « avea niciodată amorul patriei* ». Iar în altă parte, el spune: « *Fără proprietate nu putem vedea alta decât mizerie și bar- « barie. Proprietatea îmboldește munca* ».

Ocupându-se pe larg de reforma agrară dela 1864, el o aprobă în principiile ei fundamentale, arătând însă și laturile slabe.

« *In ceea ce privește împroprietărirea fostului clăcaș, vă pot « încredința că sunt un vechiu partizan al acestei idei*, nu pen- « trucă am putut crede vreodată că se poate lua ceva, cât « de puțin, dela cineva și a se da la altul; dar pentrucă ve- « deam în regulament și în firmanul dela 1862, în prescrip- « țiunile întitulate « datorii reciproce », un drept exercitat de « foștii clăcași asupra unei părți din pământul proprietarului « precum și pentru proprietar un drept asupra muncii plu- « garului ».

« După legea din 1831, precum și după firmanul din 1832, « nici proprietarul, nici munca nu erau libere, în toată ac- « cepțiunea cuvântului; legea le robea pe amândouă.

« *Am fost totdeauna pentru recunoașterea fostului clăcaș ca « proprietar pe partea de pământ ce-i acorda regulamentul, « fiindcă vedeam în această măsură desființarea a două robii: « robia muncii și a robiei pământului ;* fiindcă vedeam într'a- « ceastă măsură întemeierea dreptului de proprietate pe ba- « zele pe care se află așezată în Occident; pentrucă vedeam « într'însa și singurul remediu de a îndrepta lovirile aduse « proprietății și libertății omului de pravila lui Caragea și « condica lui Calimach, de regulament și de firmanul din « 1852.

« Am fost totdeauna pentru împroprietărirea țăranului « clăcaș pentrucă aceasta fiind o chestiune care interesa « marea parte a Românilor, pe 400.000 familii plugari, oameni « puțini luminați, putea să facă să periclíteze libertățile noastre, « pentrucă putea să aducă o perturbațiune mare.

« *Aceasta însă m'a făcut să consider pe acei cari nu cugetau*
« *ca mine ca răi Români, toate convicțiunile sunt respectabile,*
« *când sunt adânc împlântate în spirit.*

« Am fost pentru împroprietărirea țăranului fiindcă *claca*
« era o cauză de dezarmonie și de luptă, în clasele societății
« române, luptă care trebuia să înceteze devălmășia care nu
« poate exista și nu trebue să existe în starea de civilizație.

« Devălmășia este un început sau o urmare a comunismului;
« mărturisesc însă că n'am cugetat niciodată *ca să poată lua*
« *cineva cel mai mic lucru, cea mai mică valoare, fie chiar în*
« *numele patriei și al binelui general, fără dreaptă și deplină*
« *despăgubire* ».

După cum se vede din aceste lungi pasagii citate, Ion Ghica era adânc pătruns de toată justificarea economică și socială a reformei agrare, fără însă a admite abateri principiale dela legile fundamentale ce stau la temelia ideii de proprietate. In această ordine de idei el combate principiul inalienabilității pământului, deoarece această dispoziție a legii din 1864 este « atentatorie proprietății și liberelor transacțiuni, contrarie regulilor și legilor naturale ».

Studiile și cercetările lui Ion Ghica în legătură cu finanțele publice sunt pe cât de interesante, pe atât de documentate. Alăturea de informațiuni prețioase, cum sunt cele privitoare la modul cum s'au contractat împrumuturile Stern și Oppenheimer, modele de operațiuni oneroase pentru țara noastră, aceste studii cuprind observațiuni juste asupra stărilor economice și sociale, de o mare valoare documentară. Astfel Ion Ghica biciuește cu neîntrecutul său talent și cu o fină ironie, moravurile timpului său, birocrația, slujbomania, aplecarea spre o consumație grăbită a averilor în viață ușoară și nefolositoare. « *Ideea de trai și de ostentație înneacă dorința de a observa, de a studia și de a lumina* ».

Iar mai departe, tot el este nevoit să constate, cu adâncă amărăciune, cum clasa boerească nu dă pildă unei mai bune înțelegeri a vremurilor schimbate și nici nu caută să se adapteze noilor împrejurări.

Alături de aceste observațiuni privind țara noastră, la epoca când scrie, Ion Ghica face în studiile sale financiare

adevărate expuneri de teorie și technică financiară, citând la tot pasul opiniunile marilor economiști și oameni de stat ca *Sully*, *Vauban*, *Boisguilbert*, *Quesnay*, *Colbert*, *David Hume*, *Say*, *Ricardo*, *Mac Cullok*, *Mac Leod*, *Gladstone* și alții. El emite totdeauna idei și opiniuni juste și raționale, căutând să strecoare la tot pasul sugestiuni și sfaturi de mare valoare.

« Bogăția unui popor » — spune Ion Ghica — « se mă-« soară după mărimea trebuințelor ce își satisface. Adevă-« ratul merit al omului de Stat, al economistului și al finan-« ciarului este de a ști să satisfacă trebuințele naționale, una « după alta, în ordinul cel mai priincios și cel mai folositor « desvoltării politice și economice a națiunii. Implinirea lor « nu trebue să fie nici rezultatul impunerilor dinafară, nici « al prejudecăților și impacienţelor dinlăuntru ».

Dându-și seamă de strânsa corelație între situația economică și situațiunea financiară a unei națiuni, Ion Ghica încearcă să stabilească un raport între venitul național, buget, și impozite pe cap de locuitor, în comparație cu alte țări, ceea ce constitue iarăși o dovadă mai mult de puterea de discernământ și dreaptă judecată ce avea Ion Ghica.

Cine va scrie istoria financiară a României nu va putea trece peste nevoia de a consulta operele lui Ion Ghica în această materie, în care va găsi documentație, observațiuni prețioase și multe constatări judicioase.

In studiul său « *Bucureștiul industrial și politic* » se găsește un bogat material documentar și informativ asupra diferitelor ramuri de meserii, cultivate în țară noastră și ajunse la o mare faimă, până în cele mai depărtate piețe.

In lucrarea sa « *Trei ani în România* », se găsește de asemenea o interesantă expunere asupra finanțelor țării în perioada dintre 1871—1876 și apoi o cercetare critică a politicei noastre vamale. In special convenția vamală încheiată în 1875 în Austro-Ungaria este aspru criticată de Ion Ghica, căci « Convențiunea aceasta nu corespunde la niciuna din « trebuințele române, nu satisface nici trebuințele comer-« ciale, nici pe cele industriale. La facerea ei nu a existat « din partea guvernului de aci nici o idee economică, pe când

« interesele austro-ungare a fost căutate şi îngrijite cu cea « mai mare solicitudine ». Şi în acest studiu, Ion Ghica face din nou o caldă profesiune de credinţă în favoarea liberului schimb, dela care de altfel nu s'a depărtat niciodată.

In lucrarea sa « *Mehtupciu* » (Theodor Diamant), Ion Ghica ne face o amplă expunere a ideilor saint-simoniste şi fourieriste din Franţa, făcând cu acest prilej un impresionant portret al acestui *Theodor Diamant*, adânc convins pentru concepţiile falanstierene preconizate de Charles Fourier. Ne aduce amănuntul preţios că acest *Theodor Diamant*, întors în ţară, încearcă cu ajutorul lui Manolache Bălăceanu, fiul lui Nicolae Bălăceanu din Floreşti (zis şi *Naiba)*, să facă un falanster la moşia Scăeni din Prahova. Guvernul temându-se de aceste experienţe, a disolvat falansterul, trimiţând în exil pe Manolache Bălăceanu la Bolintin şi pe Theodor Diaman t la Snagov.

In lucrările sale « *Insula Prosta* » şi « *Două călătorii în vis* », Ion Ghica descrie o organizare social-economică ideală, pe baze cooperatiste şi liber-schimbiste, lăsând să se înţeleagă cam în ce direcţie socoate el că ar trebui îndrumată organizarea ţării noastre pe tărâm economic.

Iată cine a fost Ion Ghica, iată opera economică a lui Ion Ghica. Vorbind despre economistul Ion Ghica, *Dr. C. Istrate*, în cuvântarea sa de recepţie la Academia Română, spunea:

« Ca economist, scrierile sale sunt de o importanţă excep-« ţională şi afară de Marţian, nimeni n'a văzut mai clar, ca « el, situaţia ţărilor noastre şi este primul şi singurul care a « vulgarizat chestiunile economice, subt forma de convor-« biri ».

Iar *D. A. Sturdza* răspunzând D-rului C. Istrati, adăuga:

« Ion Ghica este fără îndoială economistul cel mai distins « ce l-a avut România şi bărbatul care în această direcţiune « a tras brazde adânci şi binefăcătoare ».

Opera economică a lui Ion Ghica n'a pierdut nici până astăzi din valoarea ei. Iar economistul Ion Ghica, prin claritatea ideilor expuse, prin bogăţia materialului ce a întrebuinţat şi comentat, prin curajul cu care a combătut

prejudecăţile timpului său şi a apărat ideile cele mai generoase, prin talentul său neîntrecut, cu care a ştiut să prezinte problemele cele mai aride şi mai ales prin preocuparea lui constantă de a fi un dascăl şi un îndrumător al naţiei sale în ce priveşte organizarea ei (economică şi financiară) şi-a asigurat un loc de frunte în cultura românească, şi i-a dat dreptul la veşnica noastră recunoştinţă.

STEAGUL ROMÂNESC AL LUI ISTRATIE DABIJA VOEVOD

(PIERDUT ÎN ANUL 1664, REDOBÂNDIT ÎN ANUL 1937)

DE

CONSTANTIN I. KARADJA

Şedinţa dela 19 Fevruarie 1937

In şedinţa Academiei Române din 3 Maiu 1885 [1]), răposatul Dimitrie A. Sturdza prezinta învăţaţilor săi colegi o fotografie de pe un steag românesc pe care-l credea el ca aparţinând odată ostaşilor români de sub zidurile Vienei, în anul 1683.

Acest steag a fost de atunci cunoscut în literatura noastră ca « al lui Şerban Vodă Cantacuzino », fiind de mai multe ori reprodus în diferite cărţi de istorie, prima oară, după cum ni se pare, de G. I. Ionescu-Gion în *Istoria Bucureştilor* [2]).

In urma stăruinţelor ministrului ţării la Berlin, D. Nicolae Petrescu-Comnen, Guvernul Regal a binevoit a afecta recent suma necesară pentru achiziţionarea acestei venerabile relicve dela Muzeul Istoric din Dresda, după ce a dat greş, în vremurile noastre lipsite de idealism, o subscripţie publică deschisă de doi ani prin coloanele ziarului « Universul », în urma unui apel lansat de direcţia Muzeului Militar din Bucureşti.

Deoarece am avut onoarea, în calitatea oficială ce ocupăm actualmente în Germania şi în urma delegaţiei ce ne-a fost

[1]) V. Anal. Acad. Rom., II, VIII. Sect. 2 (1888), p. 266.
[2]) Bucureşti, 1889, p. 590.

dată de şeful nostru, să ducem negocierile cu direcţia muzeului saxon ce au izbutit acum în mod fericit, să ne fie îngăduit să dăm unele lămuriri despre acel obiect preţios care s'a întors în sfârşit în ţară, fiind prezentat M. S. Regelui în ziua de 24 Ianuarie, urmând acum a fi depus la Muzeul nostru Militar.

Evidenţa documentară ce ne-a fost pusă la dispoziţie de directorul Muzeului Istoric din Dresda, d-l Profesor Dr. Erich Haenel, savant vestit în domeniul istoriei armelor de războiu, arată, indiscutabil, că steagul se afla în Saxonia încă dinainte de asediul Vienei — nu poate deci să fi aparţinut lui Şerban Vodă Cantacuzino, cum s'a crezut până acum, în mod eronat.

Arhivele muzeului conţin de fapt următoarea însemnare, ce dăm în facsimile la Pl. II.

INVENTARIUM ÜBER DIE TÜRKISCHE KAMMER 1674.

Pag. 20, No. 46.

Eine Gelbe damaschkene Fahne mit bunden Farben und dem Salvatore Mundi auch frembder Schrifft gemahlet welche nach der Ausdeutung also lauten soll:

Der Ehrliche Ritterstand
steth in Gottes Hand
Hoffnung ist meine Freude
doch steht es in Gottes Hand
J E S U S C H R I S T U S.
Erscheinen solt ihr unsren Himmlischen Vater
Noch so seid ihr gebenedeyet
Sie werden erscheinen in meines
Vaters Hause nach Verlangen.

an einer gelb und roth gemahlten Stangen, oben mit einer Viereckigten Spitzen, welche in dem neulichsten Türcken Kriege denen Moldauern abgenommen, und Ihrer Churf. Durchl. unsern gnädigsten Herrn, von den Herzoge von Hollstein praesentiret worden.

Această însemnare, de o importanţă capitală pentru istoria steagului, ne dovedeşte următoarele cinci fapte:

1. Că steagul făcea, în anul 1674, parte din « Türkische Kammer » al Electorului din Saxonia, bogatul şi strălucitul Kurfürst Johann Georg II (1613+1680).

2. Că fu dăruit acelui principe de un duce de Holstein. Direcţia Muzeului din Dresda a crezut până acum, în mod greşit după cum vom vedea, că era vorba de ducele Ernst Günther de Holstein-Augustburg (1606+1682), care principe n'a luat însă nicio parte personală în războaiele cu Turcii.

3. Că steagul era atunci, în anul 1674, fixat de un lemn vopsit în culorile galben şi roşu, având probabil un vârf de metal.

4. Că steagul a fost cucerit dela oştirile « moldoveneşti » în « ultimul războiu împotriva Turcilor ».

5. Că autorul inventarului nu ştia nici limba română nici cea slavonă, deoarece aşa zisa traducere a inscripţiilor ce ne dă este cu totul închipuită.

Pe baza acestor date, ne-a fost posibil să stabilim cu oarecare preciziune, în urma căror evenimente steagul a ajuns la Dresda.

In primul rând este necesar să ţinem seama că distincţiunea între « Moldauer » şi « Wallach » nu era nicidecum absolută în ţările apusene în veacul al XVII-lea. Nemţii întrebuinţau acele două denumiri pentru strămoşii noştri, indiferent dacă erau din Moldova sau din Muntenia. Până şi hărţile geografice arată de multe ori aceeaşi confuzie. Chiar dacă aceasta n'ar fi fost cazul, este şi evident că nu se putea spune cu o certitudine desăvârşită ce anume obiecte, făcând parte dintr'o foarte bogată pradă de războiu aparţinuseră unuia sau celuilalt Principat, după o bătălie la care amândoi domnitorii luaseră parte, fiecare cu oştirile sale.

Prin cercetările noastre, ajungem de fapt şi noi la o probabilitate că steagul este într'adevăr moldovenesc; precizăm însă că nu este cu putinţă a stabili cu certitudine că nu ar putea fi şi din Muntenia.

Sigur este în tot cazul, că avem în faţa noastră o relicvă românească, precum dovedeşte fragmentul de inscripţie care

s'a mai păstrat « vitejia dreaptă să biruiască » în limba noastră. Cuvintele slavone pe cartea de liturgie (v. Pl. I) ţinută de Mântuitor, absolut greşit reprodusă de D. A. Sturdza în comunicarea menţionată, sunt în traducere precum urmează:

« Veniţi spre a primi blagoslovenia Tatălui meu » [1]).

Mătasa steagului, din care nu s'a păstrat azi decât partea din spre lemn, precum şi suprafaţa acoperită de pictură, este din veacul al XIV-lea sau poate chiar mai veche şi de provenienţă italiană, probabil din Genova sau Veneţia.

Pictura nu poate fi anterioară veacului al XVII-lea, picioarele jilţului de exemplu sunt evident în stil baroc.

Pe la începutul veacului al XIX-lea, rămăşiţele steagului, atunci în sdrenţe, au fost lipite pe pânză şi întinse pe o ramă, ca un tablou. Tot atunci, se va fi restaurat şi pictura, aceste lucrări de conservare fiind efectuate în mod îngrijit, după cunoştinţele tehnice din acea vreme. Reversul steagului nu se poate deci vedea. Se observă totuşi, prin transparenţă, a doua iniţială a Mântuitorului XC, prima iniţială lipsind dimpreună cu o mare parte a inscripţiei române de pe avers, precum şi probabil o repetare a celor trei stele din stânga.

Din cele de mai sus, vedem că nici inventarul din 1674, nici steagul însuşi, nu arată când şi unde a fost cucerit.

Izvoarele ce ne stau la dispoziţie ajung totuşi pentru ca să tragem concluziuni destul de precise:

In primul rând, amintim că ultimul războiu dintre Imperiul German şi cel Turcesc anterior anului 1674 (al inventarului), e cel terminat cu pacea dela Vasvár (Eisenberg), din 10 August 1664.

Războiul menţionat în inventar nu poate fi deci altul decât cel din 1663-64, la care Grigore Ghica, atunci Domn al Munteniei şi Istratie Dabija, Voevodul Moldovei luară parte cu ostaşii lor români. Atunci s'a cucerit steagul!

Spre a merge un pas mai departe, rămâne acum de stabilit care Duce de Holstein a putut trimite trofeul la Dresda

---

[1]) D-l Dr. Ulrich Johannsen dela Staatsbibliothek din Berlin a binevoit a ne face traducerea.

şi în ce bătălie a fost luat. Ducele Ernst-Günther care până acum era presupusul donator, nici n'a luat parte la acest războiu; el trebue deci scos din discuţie. Intâmpinăm însă o nouă dificultate, prin faptul că doi alţi duci de Holstein au luptat în campania din Ungaria dela 1664.

Erau doi fraţi dintre cari cel mai cunoscut este Johann-Adolf de Holstein-Ploen (n. 1634 m. 1704) atunci general de cavalerie [1]) şi mai târziu mareşal în armatele împărăteşti. S'a distins în bătălia dela St. Gotthard din 22 Iulie/1 August 1664, la care domnitorii noştri şi ostaşii lor n'au luat însă parte. Nici nu s'a putut stabili vreo legătură între acest duce de Holstein şi trupele saxone care luptau în acel războiu.

Cu totul altfel stă chestiunea că fratele său care este într'adevăr cel care a trimis steagul la Dresda, ceeace reiese din următoarele fapte:

Singura acţiune însemnată la care domnitorii noştri au luat parte, este bătălia din 9/19 Iulie 1664 dela St. Benedict lângă Leventz (Leva), o mică cetate situată la miazăzi de Gran.

In această luptă nu stăteau faţă în faţă decât o parte a armatelor creştine şi turceşti. Comandantul-şef al Impăratului, mareşalul Montecuculi şi Marele-vizir Ahmed Köpriliu se aflau atunci mult mai la SW, aproape de St. Gotthard, unde a şi avut loc vestita înfrângere a Turcilor, treisprezece zile mai târziu.

La Leventz, trupele creştine se aflau sub comanda Mareşalului Conte de Souches. Alături de ei se mai găseau circa 8.500 oameni din Brandenburg şi Saxonia, infanterie şi artilerie, conduşi de Ducele August de Holstein (n. 9 Mai 1635 m. 17 Sept. 1699), fratele celui menţionat mai sus [2]). Acel principe

---

[1]) V. de ex.: *Urkundenbuch zur Chronik der Stadt Ploen*, Plön, 1890 p. 91; *L'art de vérifier les dates*, ed. Paris 1787. Vol. III, p. 480 şi Euch. Gottlieb Rink: *Leopolds des Grossen Leben und Thaten*. Leipzig 1708. Vol. II, p. 71.

[2]) Cf. v. Zwiedineck-Südenhorst: Die Schlacht von St. Gotthard, în *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung X*, Innsbruck 1889, p. 444 şi Gualdo-Priorato: *Historia di Leopoldo Cesare*, Viena 1670, vol. II, pp. 417 437 şi 438. Ducele de Holstein avea atunci gradul de « Sargente Generale di battaglia e comandante all'hora alle truppe di Brandemburg » (sic). Cf. şi *Theatrum Europaeum*, Frankf. a. M. 1699, vol. IX, pp. 1144 şi 1146; Christl Boethius: *Kriegs-Helm.*,

pare a fi dat lovitura hotărîtoare la Leventz, spre sfârșitul bătăliei cu infanteria sa brandenburgheză *și saxonă*. Atacul său puse pe fugă și călăreții din Moldova care luptau alături de Tătari [1]. Izvoarele ne mai arată că tot el fu printre urmăritorii armatelor fugare până aproape de Gran, capturând o bogată pradă de războiu.

Nimic mai probabil deci decât ca steagul nostru să fi fost cucerit atunci, tocmai dela Moldoveni.

Poziția trupelor ne duce la aceeași concluziune. Ostașii din Moldova și Muntenia nu luptau alături. Centrul armatei Sultanului era alcătuit din ieniceri și cavalerie turcească; contingentul din Muntenia, sub Grigorie Ghica Vodă, care s'a retras dela începutul bătăliei [2], se afla la aripa dreaptă, iar Moldovenii lui Istrate Dabija luptau, împreună cu Tătarii, pe aripa stângă [3].

Toți autorii sunt de acord asupra acestei așezări a trupelor. Gualdo Priorato [4] ne spune că Moldovenii și Tătarii atacau aripa dreaptă a armatelor germane, iar Muntenii cea stângă. Pe unele din gravurile ce reproducem (Pl. V și VI) constatăm de asemenea că Tătarii laolaltă cu Moldovenii se aflau la extrema stângă, aproape de râul Gran și cu spatele spre cetatea Leventz care va fi fost conturnată în fuga lor spre Dunăre, după înfrângere.

Trupele românești nu luară de sigur decât în mod silit parte la această campanie, în slujba asupritorilor păgâni. Consulul englez Ricaut ne prezintă un număr de amănunte în această privință [5], adăugând că ostașii moldoveni și

---

Nürn. 1687, vol. I, p. 24 și Rink: *Op. cit.*, vol. II, p. 71. Ducele August de Holstein ajunse mai târziu la gradul de Churf. Brandenb. General-Feld-Zeug-Meister. Cf. Hübner: *Hohen Häuser in Europa Genealogien*, Hamburg 1707. Tabl. 57.

[1] Cf. Gualdo: *Op. cit.*, II, p. 438; raportul Contelui de Souches la sfârșitul prezentei comunicări precum și *Theatrum Europ.*, IX, pp. 1145—46 și ziarul contimporan *Kurzer Bericht über die Entsatzung; Leventz und darbey erfolgten harten Feldt-Schlacht*, Augsburg 1664 (Apponyi No. 911).

[2] Aceasta întărește încă ipoteza că steagul este moldovenesc, deoarece infanteria comandată de Ducele de Holstein nu pare a fi intrat în acțiune decât spre sfârșitul bătăliei, când Muntenii erau de mult plecați.

[3] V. Paul Ricaut: *History of the Turkish Empire from 1623 to 1677*, London, 1680, p. 163.

[4] *Op. cit.*, p. 435.

[5] *Op. cit.*, p. 164: « Moldavian and Valachian Christians, forced to this war by compulsion, not of choice ».

munteni flămânzi și istoviți după bătălia dela Leventz siliră prinții lor să se înapoieze acasă, fiind foarte bucuroși să scape astfel de un războiu în care erau obligați să servească mai mult ca robi decât ca ostași [1]). Această întoarcere a Românilor în țara lor explică de ce Voevozii noștri n'au luat parte la alte bătălii din aceeași campanie. Steagul nostru nu poate să fi fost cucerit decât la Leventz.

Obișnuit era ca prada de războiu să fie împărțită printre ostașii și suveranii ce trimiseseră contingente în luptă [2]). Având-se mai ales în vedere că Saxonii luptaseră la Leventz cu o vitejie deosebită [3]) era deci firesc ca și Electorul din Dresda să primească o parte a prăzii, deci și unele din cele 100 steaguri cucerite în această bătălie [4]).

Pe de altă parte, este de presupus că autorul inventarului obiectelor ce se aflau în « Türkische Kammer » în anul 1674, știa foarte bine că Ducele Adolf de Holstein comanda contingente de trupe saxone în « ultimul războiu cu Turcii ». N'avea nevoie deci să mai precizeze care Duce trimisese steagul.

Față de cele expuse, credem deci că am stabilit că steagul nostru a aparținut armatei moldovenești a lui Istratie Dabija,

---

[1]) *Op. cit.*, p. 165. Această informație mai este confirmată de G. Brusoni în *Le Campagna dell'Ungheria de gl'Anni 1663 e 1664.* Veneția 1665, p. 108. Cf. și Hurmuzaki: *Fragmente,* III, ed. germ. p. 260 și I. Neculce în *Letopisețele,* ed. Kogălniceanu 1872, II, p. 193.

[2]) Trofeele de războiu luate de ex. la Viena în anul 1683 se găsesc astfel încă azi împărțite între Cracovia, Viena, Dresda, Berlin, etc. Cf. și tipăritura *Les drapeaux Turcs enuayéz au Roy,* Paris 1664 (Apponyi: *Hungarica,* No. 2075). Aci este vorba de steaguri cucerite în bătălia dela St.-Gotthard la care au luat parte și trupe franceze.

[3]) Cf. Oswald Redlich: *Geschichte Oesterreichs,* Gotha 1921, Band. VI, p. 233. « Sie haben sich mit unglaublicher Resolution gefochten ». Pasagiul este dat în raportul generalului de Souches anexat prezentei comunicări.

[4]) Cifra de 100 de steaguri cucerite este confirmată de mai multe izvoare contimporane. Cf. de ex.: *Kurzer Bericht über die Entsatzung Lewentz und darbey erfolgten harten Feldtschlacht...* Augsburg, Elias Wellhofer 1664 (Apponyi No. 911). Aceeași cifră este dată și de Rycaut, *Op. cit.*, p. 165 și în *Pannoniens Kriegs und Fiedens Begebnüsse.* Nürnberg 1686 (Apponyi No. 1287).— Cu acest prilej, notăm că și steagul descoperit de noi în anul 1929 în depozitul Muzeului Istoric din Stockholm, și care este și el probabil românesc, va fi fost poate cucerit de asemenea la Leventz. Cunoscut este că unele regimente suedeze au luat parte la campania din Ungaria în anul 1664. Nu este deci improbabil ca o parte din trofeele cucerite să fi fost trimise ulterior în Suedia. Despre steagul dela Stockholm, ne referim de altfel la articolu nostru din Revista Istorică din April-Iunie 1929, pp. 145—48.

fălfâind poate în faţa cortului domnesc, deoarece proporţiile sale nu ne lasă să credem că ar fi fost un steag de cavalerie. Rămâne în tot cazul cert că a fost cucerit de infanteria brandenburgheză sau saxonă la Leventz în ziua de 9/19 Iulie 1664. S'a întors deci acum în ţară după o înstrăinare de 273 de ani.

RAPORTUL GENERALULUI CONTE DE SOUCHES ADRESAT IMPĂRATULUI LEOPOLD I, A DOUA ZI DUPĂ BĂTĂLIA DELA LEVENTZ [1])

Allergnädigster Herr etc.,

Nachdem E. Kaiserl. Maj. allergnädigstes Befehl vom 9. dieses, den damals um Neuhäusel stehenden Feind zu übervortheilen, betreffend gehorsamlichst erhalten, habe mich von Turnau, ungeachtet der erst angefangener Cur und grosser Leibes-Schwachheit aufgemacht, und aus grossen Eifer, E. Kays. Maj. mir anvertrauten Waffen bisz anhero erlangete Reputation noch mehr zu vergrössern, so viel Krafft bekommen, dasz E. Kaiserl. Maj. allergnädigsten Willen von mir nachfolgender Gestalt allergehorsamst nachgelebet worden:

Ich schickte Überbringern dieses den General-Adjutanten Gregori Kleindienst zum Grafen von Puchheimb auf Comorren, um dessen Gemütserzeigung, wegen der vorhabenden Operation, zu vernehmen, und den March der Berchenischen Husaren zu beschleunigen; und zugleich beordnete ich durch eigene Staffeta den Feld-Marschall-Leutenant von Heister [2]) dasz er, weil der Feind aufgebrochen, und gegen Lewentz zumarchieret wäre, mit seinem Regiment, der Heidelbergischen LeibCompagnie, und 5. Montefortischen zu Fusz, bey Tag und Nacht zu mir eilen möchte, dann wir Lewentz zu entsetzen trachten wolten. Worauf er auch den 15. dito zu Freystädtel ins Lager kommen, und ist folgenden Tages, nachdem die Völker mit Brod oder Mehl auf 6. Tage versehen, von dannen nach Neutra gangen, allda über Nacht in unsern vorigen Trenchement gestanden, und zugleich die morastige Wiesen mit Fachinen belegen lassen, also dasz, die Reuterey durch die Neutra über gedachte Wiesen gesetzet, die Infanterie, Stücke und Bagage über die Brücken, und die gantze Armee innerhalb 5. bis 6.

---

[1]) Extras din *Diarium... Belägerung der Vestung Canischa...* [s. l.] 1664 pp. 64—70 (Apponyi, No. 906). Reprodus apoi în rezumat în *Pannoniens Kriegs- und Friedens-Begebnusse.* Nürnberg 1686, 8-o. Vol. II, pp. 675—682 (Apponyi, No. 1287) şi apoi de Rink, *op. cit.*, I, pp. 64—71. Raportul a fost tipărit în traducere engleză sub titlul: *A true and perfect relation of the battail and victory obtained near Leventz, against twenty five thousand Turks, Tartars and Moldavians, by General Souches, as it was sent to His Imperial Majesty, dated july 20. 1664,* London, Tho. Mabb 1664, 4-o. Trad. ital. în *Brusoni,* op. cit. (Apponyi No. 941).

[2]) In ed. 2. Häussler ceeace este desigur mai corect.

Stunden übergangen. Selbigen Tag marchiret bisz auf ein Meilwegs von Sant Benedict, und liesz folgenden Tag mit anbrechendem Tage (die gantze Armee) in Bataglie stellen, und also gegen St. Benedict avanciren lassen. Unterwegs kam Zeitung, 1000. Tartarn hätten über die Gran gesetzet, und von unsern 300. Teutsche und Ungarn, so untern Obristen Kochari, und den Brandenb. Obrist. Lieut. zu Pferde, noch den Tag vorm Aufbruch von Freystädel aus, commandirt worden, einen Theil angefallen, und bisz in 43. erleget, wiewohl auch in die 80. vom Feinde geblieben wären. Darum ich dann mit der Armee eilete, und an den Fusz des Berges, unterhalb St. Benedict, logirte. Ich nahm den Praetext, ob wolte der Feind, welcher von demgegen uns übergelegenem Gebürge uns sehen können, wiederum herüber setzen, und sich des Flusses gantz und gar bemächtigen, welches zu verhüten, ich den Feld-Mar-schall-Lieutenant von Heister mit den Brandenburgischen Tragonern, u. 6. Compagnien zu Pferde voraus commandirte, und darauf mit dem gantzen Corpo bis an den Graan-Flusz folgete. Entzwischen hielt der Feind auf der Höhe desz Gebirgs langs der Graan, und setzten etliche der Unsrigen durchs Wasser, und hielten mit ihnen etliche kleine Scharmützel, darauf liesz ich eilends 4. kleine Redouten aufwerffen, die Feldstücklein hinein führen, und logirte also diese Nacht am Ufer des Flusses. Eine Stunde vor Tages entstunde ein kleiner Wind und trübe Wolken, welche das Gesträuch und kleine Bäume auf der Höhe so artlich bewegete, dasz es schiene, ob marchirte die gantze Armee des Feindes herüber gegen die Berg-Städte, worüber dann die Wachten Alarm schlugen, welches so eigentlich gewesen, dasz ichs selber geglaubet. Und bin gesinnet gewesen die Völker zu stellen um den Feind auf den Pasz vorzubigen. Auf diesen falschen Alarm aber, hab ich gleich eine gute Würkung erfunden, und in grosser Geschwindigkeit die Graan an 3. Orten durchsetzen, und zwar hinter einem jeden Reuter einen Muszquetirer aufsitzen lassen, der Gestalt dasz innerhalb 2. Stunden, die Armee recht in Bataglien stunde. E. Kays. Maj. allergnädigsten Befehl nun zu volenziehen, habe ich den Obristen Kochari, so in dieser Occasion geblieben, und dessen Tod uns zu unzeitig kommen, den Obristen Caprara mit einem Obrist-Lieut. einen Obrist-Wachtmeister, 3. Rittmeister, und 5. prima plana, wie auch den Brandenburgis. Obrist-Wachtmeister Marwitz, mit 100. Tragonern, zusammen 800. Mann auf den Feind. so bereits in Schlacht-Ordnung stunde, loszzugehen, beordret, welche, als der Feind gesehen, dasz unsere Armee folgete, hat er vermeinet, am Pasz eines kleinen. Wassers, so am Flusz desz Berges, wo er stund, einen bösen Morast machet, bey trockenen Wetter aber, leicht zu passiren ist, mit 1000. Mann vorzubiegen, zuschlagen, und dann uns zu umringen; bevorab, weil ihre Mannschafft zweymal stärcker als Unsere war. Es ist ihm aber, Gott Lob, miszlungen, dann ich den Feld-Marschall-Lieuten. vor den rechten Flügel gestellet, und den Modum angedeutet, wo er denjenigen, so sich bereits in grosser Anzahl

in den Busch an einen andern Pasz zur rechten Seiten verborgen hielte, könte widerstehen. Als nun der Feind aus diesem Walde den rechten Flügel in dem Rucken, oder in die Flanchen zu kommen vermeinet hat das Heisterische Regiment, und die Chur-Pfältzische Compagnie ihn wohl empfangen, und repousiret, zugleich fielen die beste Janitscharen, und die wackerste Türckische Reuterey so auf die Caprarische commandirte Esquadronen losz kommen. Und weil ich gesehen, dasz die Gefahr an diesem Ort am grössesten wäre, habe mich dahin selbst gewendet, und den Feind mit mannhaffter Resolution erwartet. Den ersten Angriff hat diese Esquadron mit grossen Valor abgeschlagen. Weilen aber der Feind um mehr als 4000. Mann stärker war, ha ter sich in etwas müssen zurückziehen, bis an eine kleine Embuscada, allwo der Brandenburgis. Obrist-Lieut. Glock mit 150 Tragonern sich verstecket hielt. Dieser hat eine solche Salve, und so wol à propos geben, dasz der Feind sich hat trennen, und zurukziehen müssen, wordurch dann dem Caprara, und denen mit ihm commandirten Officirern, Lufft ge macht wurde, ihre Leute, welche anfiengen zu weichen, wieder zu sammlen. Von diesen sind auch einige, so ihre Ehre wenig betrachtet, zur Bagage kommen, und haben geschworen, die gantze Armee wäre schon geschlagen, und darum sind auch etliche Wägen, von etlichen leichtsinnigen Leuten, geplündert worden.

Wie nun diese Trouppen wieder zusammen gezogen, und mit 3. Squadronen vom linken Flügel secundiret worden, hat sich auch der Feind mit frischem Volk verstärket, und sich rechnen wollen. Habe aber einige Infanterie, nebst 4. kleinen Stücken von dem linken Flügel avanciren lassen, so ihn statlich empfangen, dasz er mit Hinterlassung einer grossen Anzahl Todten und mehr Beschädigten hat weichen müssen. Als nun die Gefahr an diesem Ort geringer worden, und mich um soviel mehr auf die 2. Squadronen Fusz-Volks und 4. Stücken, welche hinter einem Gesträusz gesetzet, und auf desz Feindes Flügel gerichtet hatte, habe verlassen können, habe ich das Caprarische Regiment, und die 4. Brandenburgische Compagnien zu Pferd, und andere Squadronen von dem zweyten Gefechte nehmen müssen, wobey der Obrist Caprara sich nebst andern commandirten Officirern vor sein Regiment gestellet, und insgesamt mit dem Obrist-Wachtmeister Marwitz, und dessen 3. Compagnien Tragonern, gegen *mehr als 8000. Tartarn und Moldauern* mit guter resolution und rühmlicher Tapferkeit gefochten. Und wären die Unsrige zwar auf diesem Ort pousiret und repousiret worden, *durch die Sächsischen und Brandenburgischen* [1]) wie auch commandirte Mannschafft von der Infanterie aber, und die 6. kleine Stück habe sie wieder sustiniret, und den Feind abgewendet.

Indessen liesz ich den Gener. Wachtmeister Kniege in der Mitten, allwo der Feind auch mit grosser Furie angesetzet, diesen aber hat

[1]) Sub comanda Ducelui August de Holstein. Cuvintele în litere cursive sunt subliniate de noi. C. K.

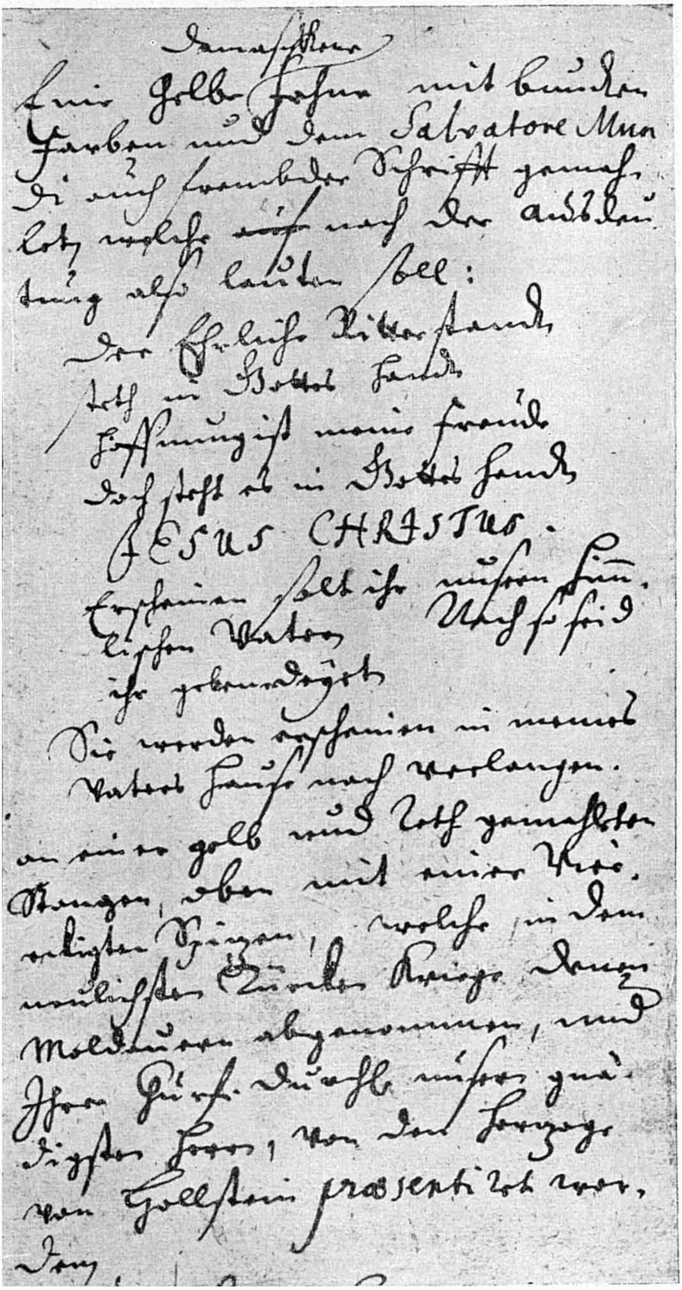
der Gener. Wachtmeister, und die ihm untergebene Squadronen tapfer repousiret, bisz wir sahen, dasz *die Tartarische und Moldauische Armeen gantz geschlagen, und getrennet worden*, und wir also auf dreyen Orten den Sieg durch Gott erhalten. Hernach wendeten wir uns auf die Haubt-Strassen, gegen Lewentz, und scheinete, ob wolte der Feind auf der nähe wieder einsetzen. Indem sie aber uns im Grunde neue Squadronen ordiniren, und den *Hertzog Augustum von Holstein mit der gesamten Infanterie und Artollerie anmarschiren sahe, um sie wieder anzugreiffen*, haben sie angefangen die Flucht zu nehmen, weszwegen die voraus commandirte, und die folgende Squadronen von der linken Seiten, und hernach die Heisterische und Chur-Pfältzische auch in Eile hinauf marchirten, und was sie noch in dem ersten Lager, deren 3. waren, zur Gegenwehr sich stellen wolte, niedergemachet die Stücke auf der Batterien erobert, Bagage geplündert, die Flüchtige bisz auf 2. Meil verfolget, und alle mit den Degen erleget, wie ich es anbefohlen hatte. Nicht mehr als 3. Gefangene haben wir lebendig behalten, und erstrecket sich die Zahl der Todten über 6000. Mann, und damit auch die Infanterie sich mit den Türcken erlustigen möchte, habe sie in mein altes Lager avanciren lassen. Unterwegs trafen sie an 500. Janitscharen so von dem Bassa von Ofen in Buscada verleget worden, und machten sie alle nieder. Die Beute, so unsere Leute bekommen haben, ist sehr grosz; die wenige Ungarn, so bey mir gewesen, haben sich auch wol gehalten, und bevorab der Graf Valentin Balasta mit Verwunderung gefochten. Der Obriste Zersz und der Cammer-Graf Baron Joannelli haben auch ihre dapferkeit erwiesen, und mit einem Worte, alle andere Officirer ihr Devoir gethan. *Nicht weniger haben die Chur-Sächsische und Brandenburgische Völker mit unglaublicher Resolution gefochten.* Die grosse Niederlage, wird zweiffels den Grand-Vezier zwingen, sein Corpo zu vertheilen, und grössere Macht anhero zu schicken, und wäre ich der allerunterthänigsten jedoch unmassgeblichen Meinung, dass, wofern es müglich, E. Kais, Majest. mir mehrere Hülffe zu schicken möchten, um diesen Sieg fortzusetzen. Ich werde, wenn es müglich, noch heute aufbrechen, und die eroberte Stücke, deren allhier eine gantze und 2. Halbe Cartaunen, in einem Wald, ohnweit von hier 2. Viertel Cartaunen, und auf eine Meilweges nebenst vielen Proviant-Wägen, so alle vom Feind müssig gelassen, noch stehen, auch eines in der Schlacht bekommen habe, aufs beste suchen fortzubringen. Der hiesige Commendant Haubtmann Joachim Neumutscha, von dem de Mersischen Regiment, wie auch die gantze Besatzung, haben sich dapfer gewehret, und einige Furcht überwältiget zu werden, von sich nicht spüren lassen, haben auch um einige Tractaten nicht wissen wollen. Der Feind hat zwar die Pressa, so ich vorhin geleget, und verwahren lassen, eröffnen wollen, und selbige zweymal gestürmet, ist aber mit grossen Verlust jedesmal abgetrieben worden. Gleichwol hat der Commendant Beysorge, es möchte der Feind ihm einmal den Pasz aus der Stadt inș Schlosz abschneiden, und die

Balanca, so die Stadt und Schlosz zwischen den Morast conjungiret, anstecken, also, dasz der Ort gantz offen, so doch zur Defension dess Schlosses, sehr vorträglich ist; keine Cavallerie kan sich aber darinn aufhalten. Der durch die Stück dem Schlosz zugefügte Schaden, ist mit geringen kosten zu repariren, und wann gleich der Feind das Schlosz hätte bestürmet, wo er Pressa geschossen, wäre er doch nicht herein gekommen, dann der Commendant fürsichtig gewesen, und gute Abschnitt gemacht hatte. Desz Feindes Macht ist um ein Gutes stärker gewesen, als biszhero die Avisen gangen, dann es ist kein Mensch, der Soldaten öffters im Felde gesehen, der ihm nicht auf 25000. Mann geschätzet. Die Gefangene sagen zwar von 30 bisz 40000. Mann, welches aber ich nicht glaube, sondern gewisz selbst, auf 25000 schâtzte. etc. etc.

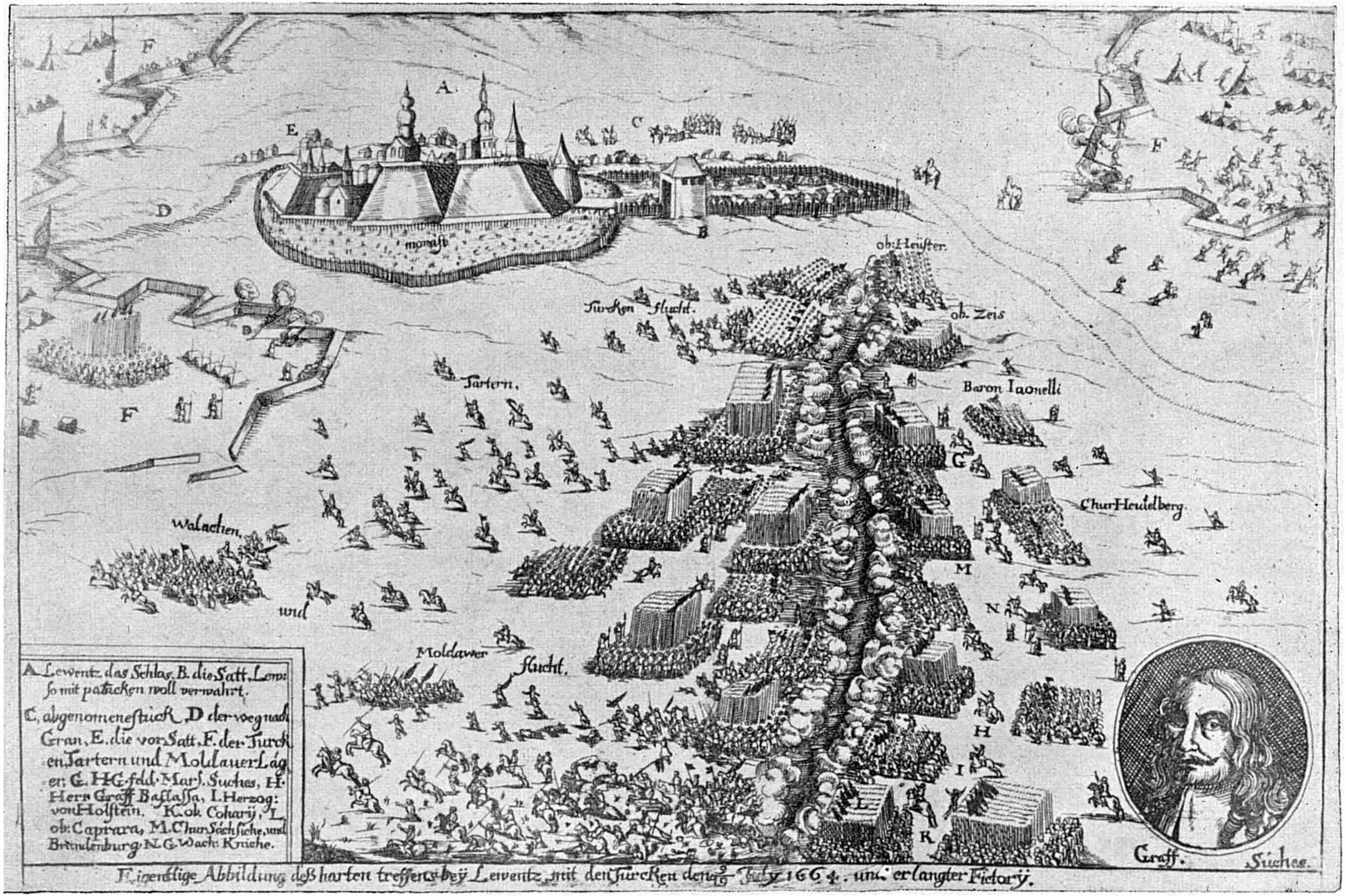
Sonsten allergnädigsten Herr, bitte ich Gott etc.
Ew. Kais. Maj.
Lewentz, den 20 (10) Jul. 1664.
Allerunterthänigster treugehorsamster
Vasall
de Souches.

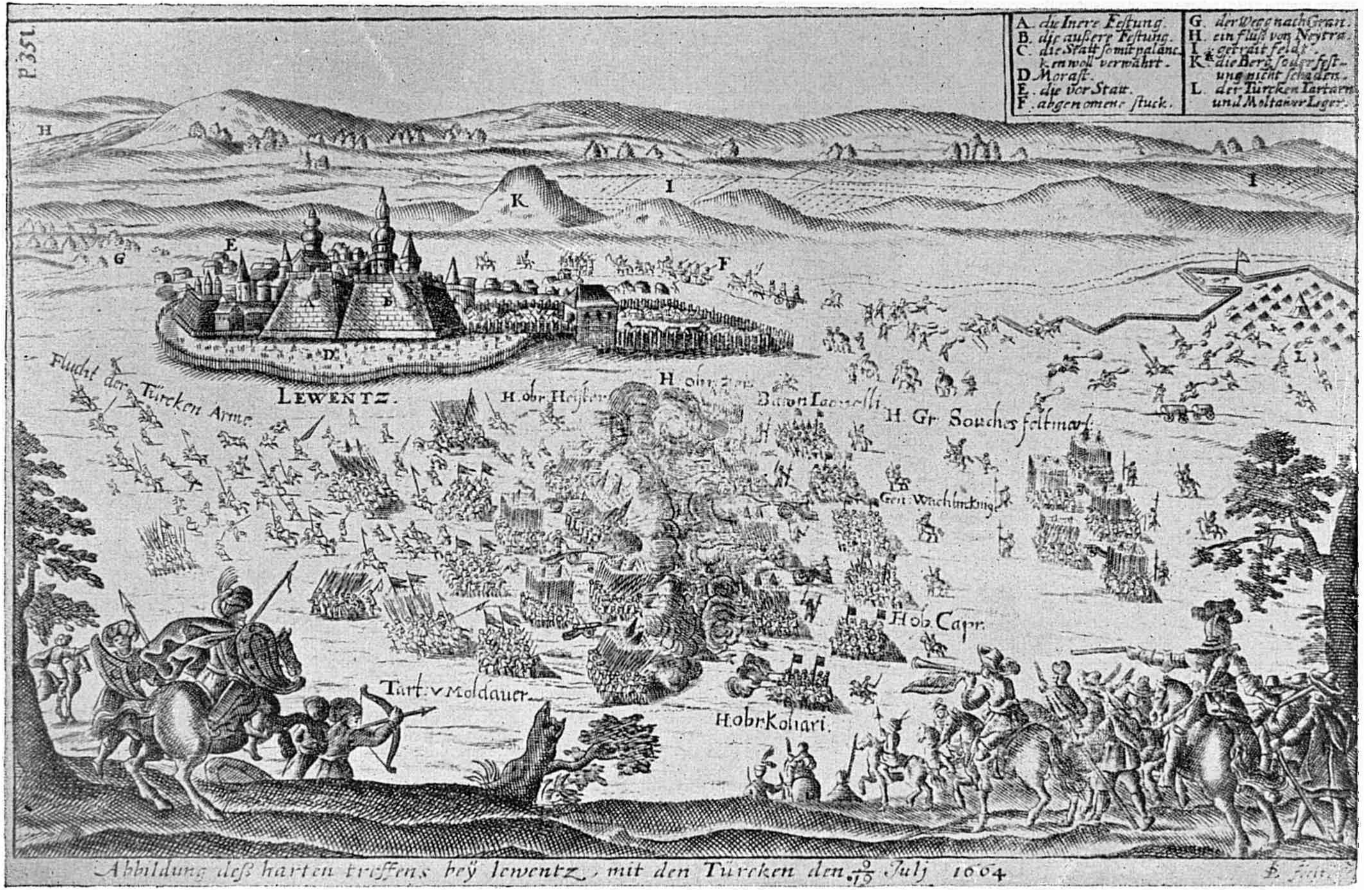
Steagul lui Istratie Dabija Voevod

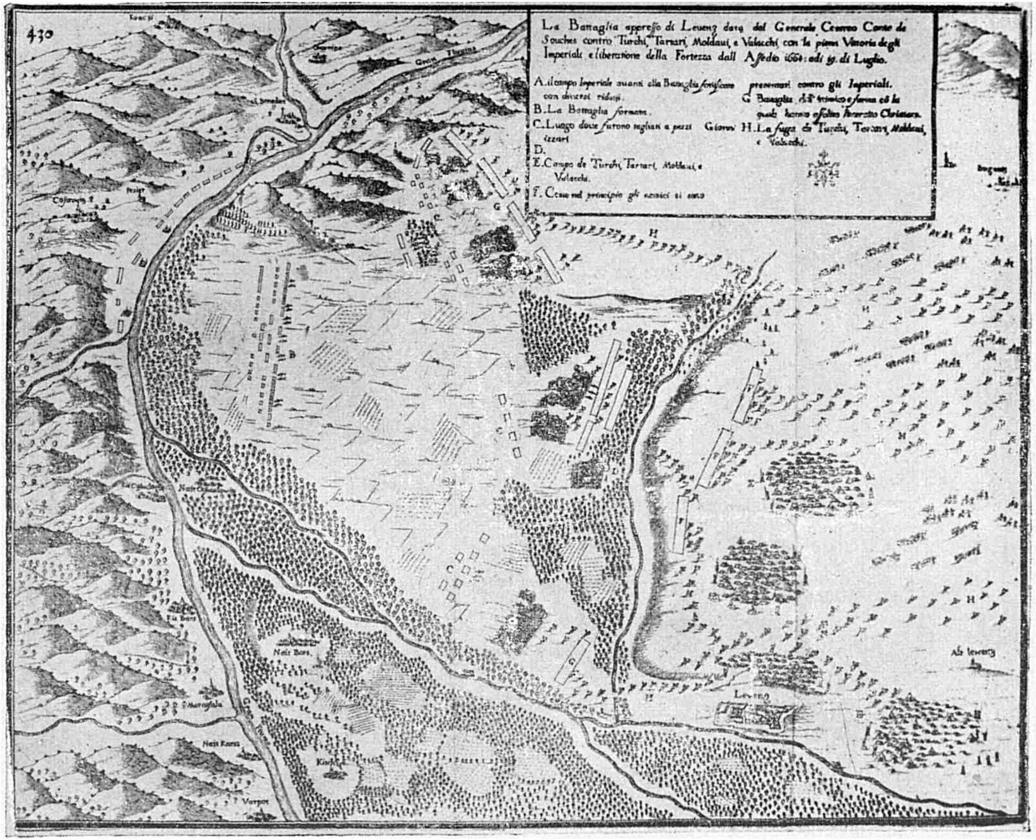
Insemnarea din inventarul dela 1674

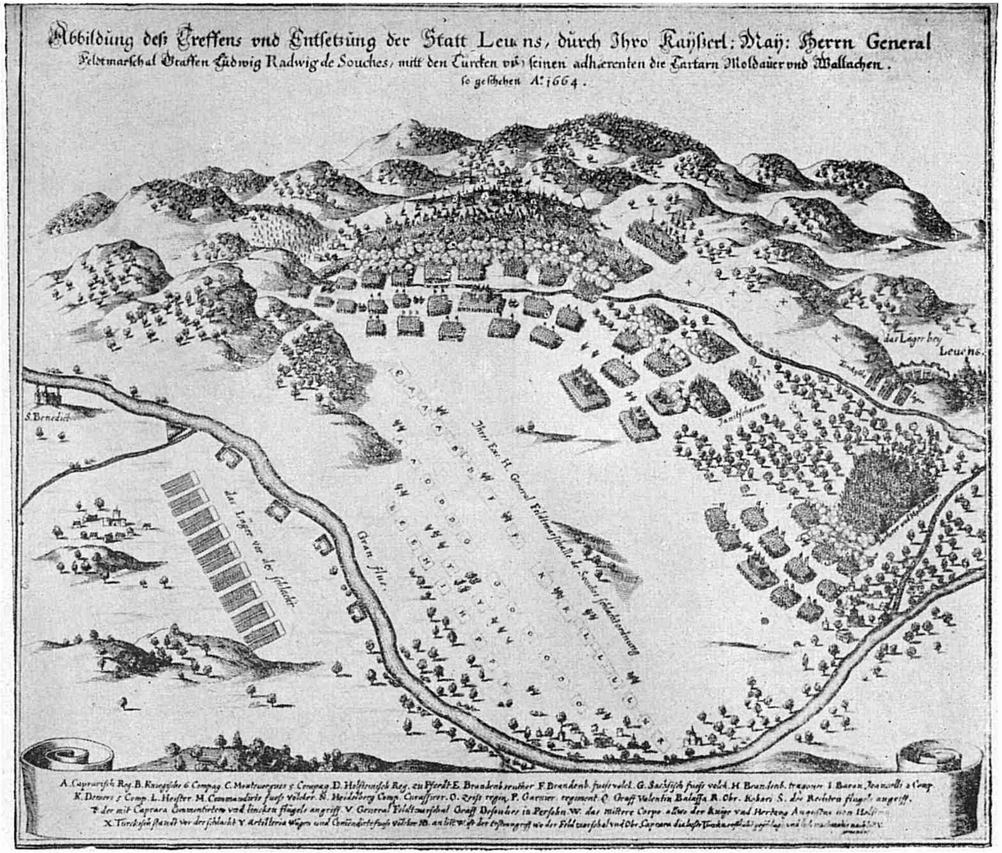
Bătalia dela Leventz, după Neue Ungarische und Siebenbürgische Chronick. Frankfurt a M. 1664 (Apponyi No. 914). Exemplare la Ac. Rom. și la Grumăze ti.

Bătalia dela Leventz, după Ortelius Redivivus et Continuatus, Frankfurt A. M. 1665. Exemplare la Acad. Rom. şi la Grumăzeşti.

Batălia dela Leventz, dupa Gualdo-Priorato II, 1670. Exemplar la Grun aze ti.

Batălia dela Leventz, după Theatrum Europaeum IX, 1699

Steagul Muzeului Istoric din Stockholm, cucerit poate tot la Leventz.

COMEMORAREA LUI GIACOMO LEOPARDI

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 2 Aprilie 1937

Italia comemorează pe Giacomo Leopardi, şi între naţiile cărora numele acestui cântăreţ al fatalităţilor vieţii, al durerii cuprinse li trezeşte un adânc răsunet în existenţa însăşi, al râvnirii către timpuri mai nobile, mai senine şi mai fericite, dar şi al silinţilor către o mai fericită soartă a patriei,a naţiei sale, de un aşa de mare trecut şi de o aşa de grea suferinţă, ni putem cere şi noi un modest loc.

Şi poate chiar, într'o vreme când ieşim din imitaţia înaintaşilor noştri în cultură pentru a gândi după firea noastră însăşi, aceste cuvinte româneşti să cuprindă şi observaţii care au scăpat altora şi judecăţi care, cu toată erudiţia istoricilor literari, de o metodă aşa de sigură, poate chiar prea sigură, astăzi, nu s'au rostit încă.

Dar noi n'am ales din Leopardi ceea ce formează de sigur adevărata lui esenţă şi marele lui merit.

Se cunoaşte o destul de scurtă viaţă, cu totul nenorocită. Se vede acel cuib de părăsire şi singurătate, care era, în spre Adriatica mai mult pustie în acele părţi, vechiul cuib de feudalitate aspră Recanati, în posesiunile Bisericii, care se înfăţişa acolo ca exploatatoarea seculară, nedând niciun îndemn celor exploataţi de dânsa. In apropiere, sanctuariul din Loreto cu perândarea pelerinilor internaţionali. O familie tristă şi destul de săracă, de nobili decăzuţi şi înăcriţi, ceva ca negrul

cuib breton al lui Chateaubriand. In față, nicio carieră și nicio chemare.

Copilul e slab și menit necontenitei suferinți fisice, care-i va amărî până la capăt zilele singuratece. O biată iubire neîmpărtășită, pe care o taie soarta, și în această privință vitregă:

O, Nerino, în inimă-mi stă
Doamnă, iubirea cea veche. Dacă 'n serbări câte-odată
Și 'n adunări eu apar, îmi spun în mine:
In adunări și 'n serbări nu mai ești tu, Nerino.
Nu te apropii, nu te mai miști.
Dacă se'ntoarce un Maiu, și fiori dau, și cântec
Cei ce iubesc copilelor lor,
Eu zic: Nerina mea, pentru tine
Nu se întoarce lumina, nu se întoarce iubirea.

Din muceda viață de acasă, din vitregia soartei față de orice dorință a lui, din lipsa de orice înțelegre, de orice sprijin, de orice speranță — căci, spune el, nici speranța măcar nu-i este îngăduită —, bietul suflet, închis în neîndestulătorul, necontenit durerosul trup care se cerea împrietenit și iubit, încunjurat de acea simpatie care face să rodească și mai puternic talentele înăscute, iese blăstămul, teribilul, veșnic repetatul blăstăm pe care-l aruncă, nu asupra oamenilor atacați ca atari și osebit, ci asupra existenței însăși, cu nemiloasele-i condiții. Dincolo de viață, care e așa, care nu poate fi altfel, fiindcă osânda de neînlăturat apasă asupra ei, nu mijește nimic. Nu-l mângâie sunetele clopotelor care întovărășesc pe cele dela Loreto, casa închinărilor, dar și a darurilor de pretutindeni, cântărite și trecute la catalog, acel lăcaș sfânt pentru atâtea dureri și nădejdi, care i se va fi părut o capiște a îndurărilor divine care se câștigă și se vând. El a fost necontenit în afară de creștinismul oficial, încremenit în forme și fără nimic din acea intimitate de care a simțit, zădarnic, atâta nevoie. In vremea când atâția Italieni, sprijinitori ai Francesilor, pe cari, ca și acel Alfieri pe care l-a prețuit și cu care, cum vom vedea, se asamănă așa de mult prin aceeași voință a vremii, nu i-a desprețuit numai, ci i-a urît, visau

de înfrățirea, înălțarea și fericirea omenirii întregi, socotită ca de aceiași fire, prin democrația revoluționară, cu creațiunile ei republicane, lui această ilusie, stropită cu atâta sânge, pătată cu atâtea păcate și mai ales însemnată de la început cu atâta prostie, nu-i inspiră decât un adânc desgust. Intr'un nou creștinism mistic, așa cum îl proclama manifestul literar al lui Chateaubriand, pe care l-a cunoscut din primele sale lecturi și care trebuia să deie literaturii și cugetării italiene pe un Manzoni, nu-și caută niciun razim acela care, și în oposiție cu spiritul clerical, ca și prin însuși instinctul său fundamental, se simția și crescuse păgân.

Acela care a murit la Neapole în 1837 a apucat vremea când se proclama supt un steag de revoluție universală posibilitatea unei noi Italii, a lui Mazzini, care nu era încă zeul lumii noi cerând jertfele de la 1848, dar el nu s'a lăsat prins nici de acest nou ideal care atrăgea spre dânsul un întreg tineret gata de luptă cu prețul vieții, și nici de misticismul național care prin cugetarea unui Rosmini aștepta de la Scaunul roman, adânc prefăcut și pus în concordanță cu cerințile unui timp nou, învierea unei Italii ispitite, apoi călcate în picioare și umilite. Cu atât mai puțin putea el să-și puie speranțele în opera politică, militară, de războiu și de cucerire, a monarhiei piemontese, care acestui așa de adânc Italian a putut să-i pară, prin originea, tradițiile și aplecările sale, un lucru străin. Cel care a rămas străin de capriciile și greșelile de măsură ale noului romantism și-a arătat ura și față de acel curent nou care căuta să sprijine, ca în saint-simonismul inginerilor de la Paris, societatea viitoare pe o «economie politică» materialistă, ca aceea care e la originile cugetării și acțiunii unui Cavour. Și nu-l atingea pe bolnăviciosul oprit de acest blăstăm de a străbate țerile — și el s'a dorit cândva, mai mult din curiositate, fără îndoială, la Paris —, acel spirit de aventură care a dus până în pustiile Americei-de-Sud, așteptând vremea când va fi ctitorul prin revoluție al Italiei unite, pe Genovesul Garibaldi.

Acelor cari nu sânt legați de poporul lui, cu toate patimile lui de atâtea secole, cu toate nădejdile lui zdrobite, acelor cari nu se pot cufunda, ca dânsul, în misterele, mai greu de

străbătut de cum se crede, ale antichității greco-romane, în sfârșit acelora cari nu pot prinde esența însăși a acestui nobil și aspru păgânism de protestare și osândă în general înțeleasă, partea din opera aceluia care încă de la unsprezece ani pusese mâna pe condeiu, scormonind în nesfârșita comoară a clasicismului, a apărut numai în neagra maiestate a acestei sentințe fără apel împotriva vieții înseși:

Nouă, din leagăn,
Drept ni stă, și la mormânt, nimica!

Sau:

Muri-vom. Vălul nedemn zdrobit la pământ
Va alerga sufletul gol către Iaduri.

Aiurea:

Ce este suferința noastră, suspinul
Ce este acest: a muri?

Și, în sfârșit:

Două lucruri frumoase le are lumea
Iubirea și moartea.

De aceea adoptarea lui, înțeles, adecă foarte mărgenit — astfel, de toți cei cari se socot și se intitulează: pesimiști, dispoziție de spirit care nu se poate preface într'o formulă și nu poate îndrepta pe cine nu trage ultima conclusie, suprimându-se, spre nicio acțiune în viață.

De aici, la noi, îndemnul lui Anton Naum către desperatul Leopardi, căruia crede că-i poate reda ceea ce însuși n'ar fi putut să vadă în jurul și de-asupra lui:

O, vino, Leopardi, vino în sferele strălucitoare.

De aici poate și acea am zice «popularitate» leopardiană la noi, care a îndemnat și la cercetări ca acelea, așa de adâncite în ce privește unele legături ale poetului cu străinătatea, ale unui profesor din generația mai nouă d-l N. Șerban [1]). De aici tot ce a putut spune, cu privire la soarta scrisului acestui mag al nimicniciei:

[1]) D-na Anita Belciugățeanu i-a consacrat o lucrare anume, foarte bine întemeiată.

Ştiu că natura e surdă,
Că mila nu este a ei,
Că binele nu-l caută; numai
Singurătatea-i a ei,

acum în urmă, în Italia însăși, harnicul urmăritor a tot ce ne leagă în domeniul literar de Italieni, d-l Alexandru Marcu.

II

Dar de sigur nu pentru această osândă aruncată existenței, pentru acest refus de a colabora la zădărnicia intrinsecă a oricării fapte, a oricării ilusii de îndreptare a lucrurilor, a fost comemorat Leopardi, la o sută de ani de la moartea lui urîtă și obscură, în chinurile holerei de la Neapole! nu pentru aceasta, într'o epocă de optimism, de încredere, de necontenită și roditoare creațiune entusiastă, de încercare fericită a refacerii zilelor Romei, iubite de poet, regele Italiei a presidat una din aceste serbătoriri a memoriei lui.

I se va fi părut lui Leopardi surdă și oarbă, necruțătoare față de tot ce produce ca să distrugă, natura, decât care nu putem ști, înțelege și, în totalitatea ei, care ne cuprinde și pe noi, și iubi. Dar puțini au putut-o concepe în măreția ei și iubi în fiecare amănunt al ei ca dânsul.

Da, orășelul e întunecat, lipsit de orice altă viață decât a nimicurilor provinciei celei mai meschine, da, acolo, unde sânt așa de puține și de sărace amintirile trecutului, nimic nu-l îndeamnă la închinare, fiind acolo și așa de puțin din viața, de o nesfârșită bogăție, a poporului italian. Dar nimic nu-i scapă din tot ce este împrejur, și priveliștile de de-asupra colțișorului acestuia de lume îl fac închinător al puterilor de de-asupra vieții, condamnată.

Nu-i piere din minte nici « dealul pustiu », nici casa primelor suferinți, nici gardul care-i taie privirea, cu atât mai puțin depărtata priveliște a « munților albaștri », a pădurii de chiparoşi, cum nici miresmele de codru. Aude broaștele din

lacuri, vede iepurii jucând la lună, se încântă de strălucirea candelelor fugare ale licuricilor, urmărește

... în noaptea târzie
Cântul ce s'aude perind peste cărări
Și care 'ncet se pierde în fundul depărtării.

In vântul care vuiește în arbori el caută tălmăcirea problemei de zbucium și pace care a rămas în fundul acestui gând chinuit, care nu odată ajunge la mari momente de liniște, în părăsirea finală a egoismului uman, care nu înțelege că viața noastră nu e decât o parte trecătoare în imensele mișcări ale universului, căruia-i aparținem cu tot ceea ce cuprindem, cu tot ceea ce sântem și cu tot ceea ce facem.

Dar marea lui mângâiere nu o caută el acolo, ci aiurea.

Intr'o bibliotecă al cărui singur cetitor este, copilul dintre cincisprezece și optsprezece ani, care nu știe de bietele școli ale noastre, mâncătoare de vreme și de sănătate, pentru a da în loc formule veștede, aceleași pentru toată lumea și de fapt pentru lăuntrul nimănui, a descoperit pe oamenii antichității.

Pe toți, până la cei mai puțin cunoscuți și cercetați, până la un Moschos, până la gânditorii misticismului asiatic și alexandrin, un Hesichiu din Mialet, un Porfiriu, până la cei d'intâi codificatori ai creștinismului, ca doctrină și ca istorie, un Eusebiu. Devine filolog fără nicio învățătură de seminariu, așa cum devenise în Franța un Paul Louis Courier și publicațiile lui asupra lui Hesiod și a Odiseii, asupra lui Virgil și lui Horațiu îl puseră în același rând cu un Niebuhr și-i aduseră onoarea de care, fiind cum era, va fi zâmbit, a unei chemări ca profesor la Berlin.

A fost un adânc cunoscător, nu numai al scrisului roman, dar și al celui, care presintă cu totul alte greutăți, al Greciei înseși, pe care atât de mult a iubit-o și a urmărit-o în toate tainele scrisului și gândului ei. Se poate ca, prin contrast cu ce avea supt ochi, disprețul lui pentru lume să fi fost și mai mare, dar în micile descoperiri de fiecare clipă, în noile interpretări el va fi găsit acel înălțător simț al biruinții pe care nu-l putea afla tânărul în iubire și omul matur într'o viață

politică pe care i-au refusat-o împrejurările şi, mai ales, el însuşi şi-a refusat-o.

Din această cunoaştere a antichităţii clasice,— mai mult: din această *deplină identificare cu dânsa*, a scos el şi forma scrisului său în presă: dialogurile, aforismele, precum şi acea ironie, de sigur atică, acea satiră cu pipărat miros de ierburi ce cresc şi azi pe piatra elenică în care şi-a îmbrăcat cugetarea şi care cer, ca o pregătire, coborîrea în tainele idealismului platonician.

III

Dar, în singurătatea lui cântată şi iubită cu fanatism, ca un suprem gest de sfidare, el aruncă, în contemplarea supremelor revelaţii ale gândului şi în suirea culmelor spre care el se poate avânta, melancolia pe care superficiala privire a naturii şi a vieţii poate s'o inspire.

O mărturiseşte el însuşi:

« Cel ce comunică puţin cu oamenii e rare ori misantrop. Adevăraţii misantropi nu se găsesc în singurătate, ci în lume. Pentru că întrebuinţarea practică a vieţii şi nu filosofia e ceea ce face a se urî oamenii. Şi, dacă vre unul care e astfel, se retrage din societate, pierde în retragere misantropia » [1]).

Sau aiurea, vorbind, de felul cum poate şi trebuie să se formeze reputaţia scriitorului, mărturisitor de adevăr şi urmăritor de idealuri:

« Neputând în tovărăşia cu oamenii să te bucuri de orice beneficiu al gloriei tale, cel mai mare folos ce-l vei trage va fi să te întorci în sufletul tău şi să te complaci cu tine însuţi în singurătatea ta, luând îndemn şi mângâiere pentru osteneli noi şi făcându-ţi temeiu de noi speranţe » [2]).

Spre o poesie de luptă, care trezeşte amintirile, biciuind păcatele vremii moderne, fără a se înduioşa de miseriile ei, care-l desgustă, ferindu-se de orice atingere cu lumea încunjurătoare, îl împingea de la început acel contact, pe care-l căutase

---

[1]) Cugetarea LXXIX.
[2]) Capitolul X din *Il. Parini ovvero della storia*.

cu greutate, trăgând din el însufleţire pentru opera unei vieţe întregi, celalt represintant al acelei mici nobilimi italiene pe care de atâtea ori o găsim la începutul renaşterii naţionale italiene, Piemontesul francisat prin mediu care a fost, şi el cu un înalt ideal, căutându-şi realizările în lumea clasică, educatorul spre credinţă, voinţă şi luptă al naţiei sale, Vittorio Alfieri. E vorba de trecerea peste filosofismul de fond şi iesuitismul de formă ale veacului al XVIII-lea pentru a descoperi curagios şi a urma cu credinţă pe Dante şi pe Petrarca. Şi pentru Leopardi, care-i citează şi-i imită, care iea de la dânşii şi forma versului de mers şerpuitor, fără artificii de rimă şi cu largi cadenţe retorice, ei au fost revelatorii. De la dânşii e pornirea războinică, duşmănia împotriva străinului cuceritor, până la «Franţa scelerată şi neagră», până la împăratul tiran, totuşi o nouă întrupare de Cesar, care duce în pustiile de ghiaţă ruseşti şi ucide în zăpezi, «pe jumătate goi, slabi şi crunţi», pe atâţia dintre tinerii Italieni cari ar fi avut de purtat, pentru alte scopuri, cu totul alte lupte. Şi tot de acolo şi acea iubire pentru micul amănunt, pitoresc şi duios, care se culege din miile de aspecte, umile, dar pline de înţeles, ale naturii şi din viaţa însăşi de toate zilele a umanităţii, care nu face decât o întregeşte, o resumă şi, prin cugetare, o înalţă.

Iată-l astfel pe acest infirm, nesigur, adesea, de ziua de mâne, campion al Italiei ce trebuie să fie. Şi astfel, tot pe urmele lui Petrarca, el înalţă cel mai frumos imn Italiei care a fost şi care trebuie neapărat să învie. In ritmuri de lirică elenică, în graiu ca al lui Alceu luptătorul el se vede chemat să iea parte la lupta de liberare a celei căreia îi vede zidurile şi arcele

Şi stâlpii şi statuile şi pustiile
Turnuri ale străbunilor,
Dar gloria nu i-o vede,

ci numai rănile şi vânătăile, lanţurile pe amândouă braţele şi-i aude plânsul, al celei

Deprinsă a învinge neamuri.

S'ar răpezi asupra duşmanilor pe cari atâta-i urăşte:

Nu luptă nimeni pentru tine şi nu te apără
Niciunul din ai tăi?
Hai, arme, daţi-mi arme: eu singur
Mă voiu lupta şi voiu cădea eu singur.
Din cer să mă ajute să fie-un foc
Pentru inimi italiene sângele mieu.

Va lupta pentru Italia însăşi, nu pentru aceia cari cad în oştile Franciei tinzând la stăpânirea lumii întregi:

Şi vai acelui care se stinge 'n bătălie,
Nu pentru-a lui moşie şi pentru-a lui bună
Soţie şi copii iubiţi,
Ci pentru duşmanii altuia
Şi pentru un alt neam,
Şi nu poate, la moarte, să spuie:
« Sfântă ţară-mamă,
Tu care mi-ai dat viaţa, primeşte-o înapoi ».

Ca un Xerxe învins de freamătul răzbunător al Greciei îi apare Napoleon, jertfitorul de neamuri, şi amintirile războaielor medice învie înaintea visionarului, atunci când el se preface în cântăreţul acelor biruitoare lupte pentru libertate.

* * *

Supuşi fatalităţii pe care n'o putem învinge şi la care se adaugă miseriile vremilor în care trăim, cea mai înaltă valoare a poetului stă în aceia că peste toate acestea el ştie să glorifice ceia ce dă un preţ acestei vieţi de care se împărtăşeşte o clipă pentru a da o nouă expresie lucrurilor care ne înalţă şi ne întrec.

Peste tot ce plângea în inima sa pentru el şi peste tot ce-l umplea de ironie în gândul său pentru ţara şi naţia sa, Leopardi a ajuns astfel la această culme a nobilei singurătăţi senine de unde toate se văd în lumina clară a lucrurilor nemuritoare [1]).

---

[1]) Pentru amănunte trimet la cartea mea *Istoria literaturilor romane*, III, Bucureşti 1920, pp. 291—9. Şi, pentru traducerea odei, la Iorga, *Opere poetice*, pp. 305—9.

EXISTĂ O TRADIŢIE LITERARĂ ROMÂNEASCĂ?

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 9 Aprilie 1937

O literatură nu înseamnă o colecţie de scriitori şi tezaurul pe care-l formează operele cărora le dau naştere aceşti scriitori.

O literatură concepută în adevăratul ei sens, dincolo de care nu poate să existe decât numai confuzie şi anarhie, este, ca orice lucru care cuprinde viaţă şi lucrează la rândul lui asupra vieţii, un organism. Un organism care-şi creează, modifică şi desvoltă legile sale, legi din care nu se poate înlătura ceea ce rezultă din acţiunea vitală de până atunci a generaţiilor care au lucrat în acest sens, ceia ce se numeşte tradiţie.

Iau cuvântul la începutul unei serii de lămuriri care se vor da, în urma unui schimb de vederi între noi, în cursul a două şedinţe, pentru a contribui să se fixeze dela înălţimea acestui aşezământ, norme pe care literatura de astăzi, pierdută în lipsa de logică sau în lipsa de observaţie a celor mai elementare norme de bună cuviinţă şi de moralitate, nu numai superioare, dar esenţiale oricării societăţi, le-a pierdut prea mult din vedere. Şi cred că nu se poate găsi un mai bun punct de plecare decât definiţia pe care am formulat-o la începutul acestei expuneri şi pe care trebuie s'o verific şi în ideologii de aiurea şi în desvoltarea propriului nostru scris, arătând că baza nezguduită şi cea mai plină de contemporaneitate a stării de lucruri actuale şi a celei mai mari

îndrăzneli în ceea ce privește o creație al cării drept nu se poate tăgădui nimănui, nu poate să fie decât în opera realisată pe drumuri sănătoase, întoarsă înapoi dela rătăcirea de un moment prin sforțările neuitaților luptători pentru viața sufletească a acestei națiuni, deci în acea tradiție, pe care a o uita ar însemna o săritură în vid cu toate riscurile ei și pe care, firește, a o menținea, așa cum este, fără tot ce poate adăugi viața d'imprejur ar însemna închiderea de bună voie într'un sicriu de fier.

Acest sens organic al literaturii a fost observat acum aproape jumătate de veac, dacă nu în totalitatea însăși a scrisului unei națiuni — și tot așa se poate vorbi de scrisul tuturor națiunilor, legate dela una la alta prin fire, mai vizibile, sau mai puțin vizibile, fără a căror cunoștință nu se poate face istoria tuturor literaturilor, adecă istoria gândului uman, exprimat în forme trainice de frumusețe—, cel puțin în deosebite domenii literare, de un cugetător francez, de un aspru ideolog, legat de tipuri fixe, dincolo de care n'a vrut să vadă nimic, de acel îndrumător a mai mult decât o generație, de cercetătorul literaturii franceze, care a fost Brunetière.

In fața unei critici foiletoniste, care, proclamând ca în cazul lui Lemaître, sau chiar cu toată înfățișarea filosofică și științifică, al lui Faguet, dreptul fiecăruia de a prețui și judeca, de a condamna și lăuda după impresia momentană pe care i-a produs-o o lectură uneori cu totul fugitivă, în fața unui dogmatism de altă natură, ca acel al lui Taine, care reducea totul la probleme presintate și discutate după normele cu totul străine ale știinților naturale, în fața rămășiților sistemului lui Sainte-Beuve, pe care-l interesa biografia, adecă de fapt ceva mai puțin decât o biografie plină de umanitate și luminată de un ideal, ci biete amănunte de multe ori fără nicio însemnătate ale unei vieți umane care nu este totdeauna și viața scriitorului și care poate chiar să-i fie opusă, el a ridicat dogma, de care nu s'a depărtat și pe care a încercat a o exemplifica printr'o serie întreagă de lucrări, că: fiecare gen literar, mai presus de oamenii cari se exercită într'însul, are necesitățile sale proprii, că pornind dela un om, sau mai mulți oameni, el este o făptură, că

această făptură, element de viață, se supune la legile vieții, că ea trăiește după sine, ajutată, dar nu dominată de individualitățile care se manifestă, că ea ajunge a li impune anumite direcții și a li trage anumite hotare, și, prin ceea ce cuprinde misterios, neanalizabil, îi face une ori, imediat ce întră în acel gen, să participe la moștenirea înaintașilor, să fie chiar altceva decât ceia ce sunt în alt domeniu, sau în viața lor, în afară de orice activitate literară.

Generalizând, se poate spune exact același lucru și despre literatură.

Literatura într'o anumită limbă cuprinde în ceea ce este limba însăși anumite porunci dela care nu se poate îndepărta nimeni. Limba aceasta poate înălța și poate coborî pe cineva. Ea îi poate impune o natură, sau îl poate desbăra de natura pe care a avut-o până atunci. In această privință nimic nu este mai caracteristic decât comparația oamenilor cari au scris în mai multe limbi.

Evident că opera într'una din aceste limbi va avea, pornind dela același om, multe și puternice asămănări cu ceea ce a scris el în altă limbă, dar deosebiri de intensitate, deosebiri de intimitate, deosebiri de nivel se observă. Şi eu presupun cunoștința perfectă, întru cât este cu putință, a amânduror limbilor, între ceia ce a fost scris de o parte și între ceia ce a fost scris de partea cealaltă.

Trei cazuri pot să fie aduse înainte în această privință, și ele mi se par atât de caracteristice, încât nici o altă explicație nu este nevoie să se dea pe alături.

Un caz este al scriitorilor cari, multă vreme, în cursul evului mediu și într'o bună parte din epoca modernă, s'au folosit în același timp de limba lor și de limba latină.

Dacă latina lor nu este decât o transpunere în alt vocabulariu a aceleeași sinteze în care rezidă de fapt sufletul unui scriitor, atunci se poate întâmpla ca același scriitor care este plin de spontaneitate în scris și particular să devie imediat solemn, rigid, didactic, dacă trece la limba pe care, cu alte mijloace, cu altă pregătire, față de altă viață, au întrebuințat-o scriitorii Romei de odinioară.

Al doilea caz. Am avut la noi o literatură bilinguă în secolul al XVIII-lea. Scriitori cari fără îndoială că și-au exprimat idei şi sentimente în legătură cu propria lor viaţă, în scrisori sau în însemnări care nu ni s'au păstrat, — cazul lui Naum Râmniceanu, — precum, în ce priveşte întrebuinţarea limbii latine, ar fi de pus alături ceia ce au scris în româneşte şi latineşte fruntaşii literaturii ardelene din secolul al XVIII-lea, un Şincai, un Clain, un Petru Maior, aceşti scriitori români din secolul al XVIII-lea cari au trebuit să aibă și o manifestare sufletească în limba românească, îndată ce întră în liniile de largi perioade, de artificialitate și emfază ale limbii elenice, capătă fără îndoială un alt suflet subt raportul formei: ei sunt superiori manifestaţiei lor în româneşte, dar, supt alt raport, acela al inspiraţiei, sunt însă cu mult inferiori.

Al treilea caz. Sunt în epoca noastră scriitoare române care și-au căpătat un loc de frunte în literatura franceză. Unele dintre dânsele, cum a fost cazul doamnei de Noailles — şi un altul —, nu s'au gândit niciodată să scrie româneşte decât doar în scrisori particulare și mici articolașe, cărora nu li-au atribuit nicio importanţă. Una dintre ele, care este membră de onoare a acestei Academii, d-ra Văcărescu, a vrut la un moment dat, supt influenţa curentului naţionalist al « Sămănătorului », și datorită sentimentelor de mare credinţă pe care urmașa Văcăreștilor le-a păstrat naţiunii sale, să scrie versuri și în românește; deosebirea este enormă între ceea ce a putut da în limba franceză și ceea ce, fără contactul cu tradiţia, fără necontenita comunicaţie cu mediul, a putut să dea în cutare bucată, bine intenționată, dar care nu se ridică până la nivelul adevăratei poezii.

Incă odată, limba însăși este o învăţătură, limba însăși este un îndreptariu, limba însăși este o platoșă care apără și care închide.

Dacă scrie cineva într'o limbă care, în cursul secolelor, făcând alegerea între termeni, înlăturând pe toţi aceia cari sunt vulgari, afară de ce se păstrează prin domeniul cel mai inferior al unei vieţi în legătură cu animalitatea, într'o limbă cum este limba românească, dușmană a oricării confusii,

care din această cauză preferă cuvinte străine de limbă celor mai frumoase cuvinte latine, dacă acestea expun la un sens dublu, atunci această disciplină a limbii românești însăși contribuie a face din scriitor ceeace, dacă el ar fi scris într'o limbă iubitoare de sens dublu, iubitoare de cuvinte ațâțătoare, n'ar fi putut niciodată să fie.

Sântem înainte de toate un popor de o desăvârșită claritate și de o înaltă bună cuviință, de o aristocrație de simțire de care face și din cel din urmă țăran inteligent — și este așa greu să se găsească unul care să nu fie astfel — un nobil și un cavaler, în care se păstrează, peste tristele vicisitudini ale timpului, virtuțile cele mari ale unor străvechi rase și disciplina superioară a celui mai stăpânit și mai măsurat în solemnitatea sa imperială dintre toate popoarele: poporul roman. Nu poți bâigui în românește, nu poți să te joci de-a cuvintele împotriva normelor unei logice care, creată în Atena, a fost primită de Roma și scrisă cu aceeași hotărîre, menită să învingă veacurile, ca și înseși legile romane, norme care se păstrează în ciuda tuturor schimbărilor și până astăzi.

Nu poți să faci apel la instincte josnice într'o limbă care s'a ținut curată, care, întrebuințată în biserică, a fost secole întregi în legătură cu închinarea care se aducea lui Dumnezeu, într'o limbă care își are astfel, cum puține altele, un caracter religios.

Am vorbit de caracterul religios pe care-l are limba în care serviciul din biserică a lăsat urme așa de profunde, chiar dacă este vorba de unele cuvinte luate de aiurea pentru noțiuni pe care nu le aveam și care, cu tot caracterul lor une ori displăcut, în ciuda silinților noastre de a le armonisa, au rămas și până astăzi ca un balast adaus de aiurea, pe care toate silințile Bisericii unite din Ardeal și ale reformatorilor ortodocși de aici nu le-au putut înlătura.

Dar același element religios îl vom întâlni și în ceea ce privește originile acelei tradiții, acelui element istoric pe care nimic nu-l poate înlătura și nimic nu-l poate face să se uite, care este al doilea element normativ pentru scrisul românesc.

Aici câteva observații de caracter general.

Am observat de mai multe ori, în legătură cu istoria politică și socială, un lucru care a scăpat atenției celorlalți cercetători ai trecutului și celorlalți gânditori asupra rostului popoarelor, asupra normelor Statului, asupra necesității ca un popor să urmeze cutare drum și un Stat să păstreze neapărat cutare formă. Adaug că am ridicat totdeauna această obiecție împotriva tentativelor, care s'au înmulțit așa de des în timpurile din urmă, de a da un nou așezământ constituțional Statului român, pornind de la imitații ale străinătății sau de la închipuiri ideologice personale.

Iată care este această constatare, și mi se pare că nimic nu o poate opri, îndată ce are cineva despre trecut o altă concepție decât înșirarea de nume și date așa de obișnuită în opere care sunt atât de departe de adevărata istorie. Statul păstrează totdeauna caracterul acelora cari l-au întemeiat; el este, cu toate așezămintele lui, un fel de « moșie » a « moșului » care a întemeiat-o. Sau, chiar când se întâmplă că un Stat se formează din alte State mai mici, care, din motive de rasă, de cucerire, de asociație, s'au reunit, încă fiecare din părțile constitutive păstrează, decenii și poate secole întregi, o altă concepție a Statului, după originile sale deosebite. Iată-le. In Statul românesc cel dintâi, « Domnia a toată Țara Românească », — am adăugi și formațiile asămănătoare din Ardeal, care au avut mai puțin noroc, — s'a format, prin legarea împreună a mai multor democrații rurale, o viață pe sate, pe județe, pe văi voevodale. Acolo n'au fost cuceriți și cuceritori din alt neam, sau din același. Rezultatul este că, pentru Românii din Muntenia, și până acum felul de a gândi țărănesc, în legătură cu Statul de o libertate patriarhală, se menține, și vedem aceasta în caracterul acelora pe cari această viață țărănească, peste boierimea care s'a desvoltat dintr'însa, i-a ridicat din mijlocul ei.

Altfel în ce privește Moldova. Aici cavalerii maramurășeni ai Angevinilor din Ungaria au întemeiat un Stat militar. Forma primă, sprijinită pe cetăți și pe ținuturile lor, de o formă pătrată, s'a impus dela început. Rezultatul este că Moldova a putut da, nu numai în domeniul politic, dar și

în domeniul literaturii, un şir întreg de oameni cari nu-şi trag inspiraţia din mediul în care trăiesc, ci impun, ostăşeşte, cugetarea lor oricării activităţi în care sânt amestecaţi, creând în jurul lor o viaţă, în loc să se supună vieţii care îi încunjură pe dânşii.

Un alt exemplu, în Franţa. Din vechea viaţă galică s'a păstrat fără îndoială capriciul, gluma, avântul şi de la Francii cuceritori o pornire bătăioasă de veşnică ofensivă. Dar Roma a cucerit pe Gali şi Roma a trăit supt Franci; de aici caracterul disciplinat, de neiertătoare normă a toate stăpânitoare, de aici măsura limbii franceze şi de aici linia dreaptă a unei civilizaţii care răspinge orice poate să aibă un caracter prea puternic individual.

Cu literatura se întâmplă acelaşi lucru. Nu toate literaturile pleacă dela aceeaşi manifestaţie sufletească, a aceluiaşi grup şi urmărind acelaşi scop. O literatură poate să vie din cugetarea abstractă a unui număr oarecare de oameni, cari au urmat o şcoală, cari au cetit anumite cărţi, cari au intrat în anumite forme, cari au creat un crez, un decalog.

Aşa a fost cu literatura Renaşterii în Franţa, care, prin Curtea lui Ludovic al XIV-lea şi prin filosofii secolului al XVIII-lea, se continuă şi până acum: o literatură aristocratică, de un caracter strict şi exclusiv.

Un adânc gânditor, Salomon Reinach, cuteza să spună că Racine este străin de sufletul poporului francez, precum d-l Seignobos, fostul mieu profesor, rostia, într'o şedinţă a unei societăţi de istorie, această crudă sentinţă: « Ludovic al XIV-lea este cel mai puţin francez dintre regii noştri ».

O literatură poate să vină, de şi nu ştiu ce caz caracteristic se poate aduce înainte, — afară de al Norvegiei, desfăcându-se din spiritul danez şi creând o limbă proprie prin Bjoernstjern Bjoernson şi Ibsen, sau cazul încercării de a învia vechea limbă provenţală, cu elemente împrumutate din monumentele medievale şi din ce s'a păstrat încă în graiul poporului, sau silinţile de a da o formă literară limbii albaneze, iar, după războiu, sforţările desperate de a pune la îndemână popoarelor de la Marea Baltică mijloace de expresie corespunzătoare cu Statele independente, mijloace care

pleacă dela înoitori îndrăzneţi, pe cari-i primesc toate naţiunile —, din iniţiative individuale care aduc lucruri de aiurea, cărora li trebue timp ca să se formeze, ceea ce permite oricui să facă încercări în sensul pe care îl crede de nevoie, fiind corespunzătoare cu sufletul său adevărat sau cel închipuit.

Pentru literatura românească nu este nici una, nici alta. Această literatură are două temeiuri pe care nimeni nu le va putea atinge decât cu urmări pentru el şi scrisul lui, chiar pentru gustul public şi moralitatea generală, pe care le voiu semnala la sfârşitul acestei comunicări introductive pentru manifestarea academică hotărîtă de noi.

Poporul românesc în totalitatea lui, nu clasa ţărănească, fiindcă deosebirea pe clase nu se făcuse, şi astăzi chiar ea nu este deplin stabilită, poporul românesc unitar a creat literatura românească. De la el a pornit ritmul poeziei, pe acest ritm s'au înşirat cuvintele, o lirică străveche schimbându-se de-a lungul veacurilor, fără să-şi piardă caracterul iniţial, şi, în acelaşi timp, alături e o altă poezie manifestată în strigătele de horă sau în acel « peste sat » sau în forma, versificată la început, a proverbelor.

Poporul românesc, în acest sens de o perfectă unitate, a dat manifestaţii literare pe care tot el le-a corectat, potrivit, armonizat, înoit, încetul cu încetul, căci noi am scris târziu. Până atunci toată literatura a fost purtată din gură în gură şi, precum au dovedit studiile adâncite făcute în timpul cel din urmă asupra poeziei populare spaniole, din «romancero» şi «romanţe», pecetea poeziei a fost adausă asupra acestui miez iniţial printr'un necontenit consens, am zice printr'un fel de votare a naţiunii cu privire la dreptul de existenţă al unei bucăţi şi cu privire la forma cea mai potrivită în care această bucată trebuie să se înfăţişeze. Şi cel mai mic fragment de doină este astfel rezultatul unui adevărat sufragiu universal.

Proza apare de obiceiu mai târziu decât poezia: versul are un mers al său care înlocuieşte gramatica, proza se sprijină pe o gramatică a cării alcătuire este o necesitate primordială. Şi ea îşi are ritmurile ei la adevăratul scriitor, care nici nu poate fi conceput fără această muzică personală, capabilă de

a fi recunoscută şi de alţii, îndată ce se rostesc câteva cuvinte din scrisul lui.

Această proză a pornit la noi tot din mijlocul poporului, de data aceasta ciobanul, sau fata îndrăgostită, sau iubitul ei, fiind înlocuiţi prin călugăraşul de mănăstire care voia să facă înţeles altora cuvântul lui Dumnezeu. Creatorul prozei româneşti este prin urmare smeritul monah din cutare schit între Maramurăş, Ardeal, Bucovina şi Moldova, centrul de adunare al curentelor plecate din mai multe provincii româneşti. El, acel traducător, pe jumătate cărturar, a stabilit dela început care sânt normele unui stil prozaic, trecut apoi, peste atâţia anonimi, prin părintele Varlaam şi părintele Dosoftei, prin călugării cărturari ai mănăstirilor şi episcopiilor din secolul al XVIII-lea, traducători ai Bibliei greceşti, cărturari mireni de felul atât de învăţatului Constantin Cantacuzino Stolnicul, colaborator al Bibliei din 1688, adăugindu-se cu ceea ce culeseseră din literaturi străine aceşti modeşti înaintaşi.

In această Biblie, reprodusă la Blaj, la Petersburg, la Buzău, monument de limbă superior încercărilor carei s'au făcut şi până astăzi, noi avem într'adevăr o Biblie de proză.

Nu este nicio deosebire între scrisul cronicarilor şi între acest scris popular şi bisericesc; şi ei ca şi ceilalţi întră în disciplina odată stabilită.

Când s'au făcut cele dintâi încercări de ştiinţă, ele au mers pe acelaşi drum. Din cauza aceasta orice gândire poate să străbată şi până la cel din urmă ţăran, participând, şi din cauza inspiraţiei de care vorbim acum şi din cauza caracterului limbii, de care am vorbit, la aceleaşi însuşiri de perfectă logică, de claritate cristalină şi de exemplară bună cuviinţă.

Când a venit poezia filozofică a lui Conachi şi a Văcăreştilor, iar apoi cea romantică a lui Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri şi însuşi Bolintineanu, ea a mers la temelia indicată de această tradiţie: vieaţa populară, trecutul istoric, şi cu acelaş sentiment de intimitate religioasă, într'un graiu pe care cine a încercat să-l înoiască, fie şi un Eliade Rădulescu, a căzut imediat, cu tot ceeace a scris. Aşa s'a mers înainte, nu după normele abstracte ale «Junimii», care a criticat,

cu înaltă pregătire europeană, uşurinţa unei poezii false şi unei gândiri şchioape, ci prin putinţa de a strânge împreună toate curentele plecate din toate vremurile şi din toate provinciile, prin acest dar genial de a concentra într'o lumină orbitoare toate razele pe care le-a prins de pretutindeni Eminescu.

Dincolo de Eminescu nu poate fi decât observaţia unor realităţi noi, decât cunoştinţa unor elemente de graiu vorbit, care n'au ieşit încă la lumină şi pe care le pot introduce înseşi urmările fericitei unităţi politice ale neamului. Nu poate fi vorba decât de inspiraţii, culese pentru a fi imediat asimilate, de la acele popoare care reprezintă ele înseşi continuitatea onestă a gândirii şi armonioasa menţinere a singurelor expresii poetice la popoarele înaintate ale lumii, excluzându-se acelea pe care turburări de care am fost scutiţi le-au făcut să alunece spre decădere.

Incheind această expunere, care fără voia mea a luat aerul unei adevărate teorii, voiu observa, faţă de valul turbure care împroaşcă în obraz demnitatea noastră naţională însăşi, că, odată ce există un organism urmând legile sale, oricine se pune împotriva acestor legi, sufere ceea ce trebue să sufere, spre binele societăţii şi uneori poate spre îndreptarea ei: eliminarea imediată şi definitivă.

O RELAȚIUNE NEOBSERVATĂ DESPRE MOLDOVA SUB DOMNIA LUI ANTONIE-VODĂ RUSET (1676)

DE

FRANZ BABINGER

Ședința dela 19 Martie 1937

Numărul relațiunilor occidentale asupra Moldovei dintr'a doua jumătate a veacului al XVII-lea, s'a îmbogățit în timpul cel din urmă cu câteva lucrări interesante. Anul trecut am putut prezenta Academiei Române părțile referitoare la Principate din descrierea călătoriei Englezului Robert Bargrave (1628—1661) [1]), cărora le-a urmat zilele acestea textul complet — cunoscut până acum propriu zis din auzite — al itinerariului pastorului Pomeran Conrad Jacob Hiltebrandt (1629—1679) [2]). Iar în prezent, unul dintre elevii mei, d-l Gheorghe I. Constantin pregătește o traducere românească comentată a pasagiului privitor la Moldova cuprins în relațiunea agentului diplomatic suedez Johann Mayer, scrisă în 1651 și tipărită la Kiev în 1908,— text neluat în seamă până acum, aici, în țară [3]). Astăzi îmi îngădui să atrag atenția asupra unei alte relațiuni, publicată la Paris încă din anul 1684, însă, după cum văd, neutilizată

[1]) V. Franz Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. XVII, mem. 7 (București, 1936), 42 p.

[2]) Cf. Franz Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656—1658)*, Leiden, E. J. Brill, 1937, XXX, 260 pagini 8°.

[3]) Jurnalul de drum a fost tipărit în parte în *Archiv Iugo-Zapadnoi Rossii*, secț. III, vol. 6 (Kiev, 1908), pp. 8—43, publicat de N. J. Molčinovski († 1908).

până acum de nimeni. Este vorba de *Relation des provinces de Moldavie et de Valachie*, care se găsește ca apendice la scrisoarea treia, datată Constantinopol 4 Mai 1676, tipărită în tomul II din *Mémoires du Sieur de La Croix, cy-devant secrétaire de l'ambassade de Constantinople, contenans Diverses Relations très-curieuses de l'Empire Othoman.*

Numele autorului nu-i cu totul necunoscut în România, deoarece s'a extras parțial din alte cărți ale lui[1]),— după cum vom vedea de îndată. Cu toate acestea, mi se pare folositor de a ne ocupa pe scurt de vieața lui în înlănțuirea celor ce vor urma, ca să recunoaștem însemnătatea și autenticitatea acestui raportor pentru istoria moldoveană.

François Pétis, Sieur de La Croix se trage dintr'o familie engleză de origină [2]), stabilită însă în Franța probabil încă din veacul al XVI-lea. El veni pe lume la sfârșitul lui 1653 în Paris ca fiu al unui eminent orientalist cu același nume, care, însărcinat de Jean-Baptiste Colbert [3]), scrisese o istorie a lui Gingis-Han, sguduitorul lumilor, și tradusese o *Histoire de France* în limba turcă. Tatăl lui François Pétis, Sieur de La Croix (1622—1695)[4]) ocupa, dela 1652, funcțiunea de *secrétaire-interprète du roi pour les langues turque et arabe*. De aceea nu e nicio mirare că și fiul începu să se entuziasmeze de timpuriu pentru Răsărit și

---

[1]) Este just că s'au tipărit câteva pasaje din *Mémoires* de N. Iorga, *Acte și Fragmente cu privire la Istoria Românilor*, vol. I (București, 1895), pp. 151—152. Mai vine vorba de Sieur de La Croix într'a sa *Istoria Românilor prin călători*, ed. II, vol. II (București, 1928), pp. 57—60 și 63. Dar nicăieri nu s'a referit la *Relation.*

[2]) Cel puțin așa afirmă J. M. Quérard, *La France littéraire*, vol. VII (Paris, 1836), p. 85.

[3]) Jean-Baptiste Colbert (1619—1683), ca protector al Companiei Indiei Orientale, manifestă un interes deosebit pentru răsărit și trimise acolo mai multe expediţiuni ştiinţifice. Vezi minunata lucrare a lui Henri Omont, *Les missions archéolologiques en Orient aux XVII-e et XVIII-e siècles* (Paris, 1903).

[4]) Despre François Pétis, Sieur de La Croix, cf. în afară de J.-M. Quérard, *loc. cit.*, vol. VII, p. 85, și *Nouvelle Biographie Générale*, vol. XXXIX (Paris, 1862); col. 704 s., unde se trimite la Cl.-Pierre Goujet, *Mémoires historiques et littéraires sur le Collège Royal de France* (Paris, 1758). In ceea ce privește cei trei orientaliști Pétis de La Croix, expunerea lui Goujet a fost completată, în urmă, dar fără vreo oarecare importanță, de istoria acestei instituții a lui Abel Lefranc, *Histoire du Collège de France* (Paris, 1892). Dimpotrivă, v. Paul Casanova, *L'Enseignement de l'arabe au Collège de France. Leçons des 22 avril et 6 décembre 1909.* (Paris, 1910).

limbile sale. Incă din 1670, J.-B. Colbert îl trimise în Levant, pentru ca să se perfecționeze în literaturile și limbile Orientului[1]). Rămase mai mult de trei ani în Aleppo și în 1674 se duse la Bāgdad și prin Basra la Isfahān, unde își însuși în mod temeinic limba persană. In primăvara lui 1676, el străbătu Turcia europeană — înainte de toate regiunile dela Dunăre, — iar vara se duse în Anatolia. In urmă rămase 4 ani în capitala Osmanliilor ca secretar al ambasadorului francez Charles-François Olier, Marquis de Nointel[2]). Silința și zelul lui de colecționar nu cunoșteau margini. In 1680 se întoarse în orașul lui natal cu cunoștințe bogate și colecții prețioase — mai ales manuscrise —, iar de aci fu trimis îndată în Africa de Nord, pentru a fi de cel mai mare folos acolo trupelor franceze, prin practica pe care o avea prin legăturile sale cu orientalii. Trăi în Algeria și Maroc și, când se ajunse la un tractat de pace dintre un sultan indigen și regele Franței, François Pétis a fost cel care l-a redactat în limba turcă. Incă din 1682 el a fost angajat ca *secrétaire-interprète* al Departamentului Marinei. In această calitate, el a fost trimis în repetate rânduri în Tripolitania și, Maroc. In 1684 duse tratativele cu Tunis, în 1685 cu Tripolitania și în 1687 cu Marocul. Râvna lui și înainte de toate, perfecta cunoaștere de limbi îi aduse considerațiunea unui strălucit orientalist, care a activat productiv și ca scriitor. In 1692 i se încredință catedra de limba arabă la Collège de France[3]) și în 1695 urmă tatălui său în postul de încredere de *secrétaire-interprète du roi*. Despre lucrările lui științifice, nu poate fi vorba aici decât în mod superficial, mai cu seamă numai de acelea făcute accesibile până acum pe calea tiparului. Când, acum câteva săptămâni, am parcurs catalogul manuscriselor franceze din Bibliothèque Nationale din Paris, am regretat din nou faptul că acest eminent orientalist, — care a trecut talentul

[1]) Unele scrisori adresate de Fr. Pétis de La Croix către J.-B. Colbert conține cartea lui G. D. Depping, *Correspondance administrative sous le règne de Louis XIV*, (Paris 1855) în volumul IV.

[2]) V. pentru aceasta Albert Vandal, *L'Odyssée d'un ambassadeur. Les voyages du Marquis de Nointel (1570—1680)*. Paris 1900.

[3]) Cf. Paul Casanova, *loco cit.*, p. 53 u.

fiului său Alexandre-Louis-Marie (n. 10.II.1698, † 6.XI.1751) [1]) —, nu a găsit până acum un demn biograf. Şi îmi păru rău că cele mai multe dintre operele sale, printre care unele de o valoare permanentă, nu au ieşit din starea de manuscris. Lista [2]) operelor tipărite cât şi netipărite va întări, cred, convingerea mea.

---

[1]) Despre el vezi şi *Nouvelle Biographie Générale*, vol. XXXIX (Paris, 1862), col. 705 şi Paul *Casanova*, *loco cit.*, p. 48 u. Alexandre-Louis-Marie Pétis de La Croix s'a născut în Paris la 10 Februarie 1698 şi a murit aici la 6 Noemvrie 1751.

[2]) Dintre operele sale s'au tipărit doar următoarele: In afară de *Mémoires* lucrarea — citată la pag. 2. — *État présent des nations et églises grecque, arménienne et maronite en Turquie* (Paris, 1695, şi nu 1715 cum greşit se găseşte pe titlu; v. şi Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, vol. IV, Paris, 1896, p. 166 s.). Apoi *Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie* (Haga, 1689), apărută şi în traducere germană sub titlul *Geschichte der Kriege der Türken mit Pohlen*, (Fürth, Bavaria, 1775); *Histoire de la sultane de Perse et des vizirs, contes persans, traduits du Dervis Moclez* [adică: Muchlis] (Paris, 1710—1712); *Histoire de Timur Bec*, tipărită după moartea lui la Paris 1722, în 4 vol.; cf. p. 7, nota 1. In stare de manuscript se află următoarele lucrări:

a) *État ancien et moderne de la Terre Sainte (Ms. fr. 2130—2131)*;

b) *Journal du Sieur de La Croix*, compus din trei părţi, scrise caligrafic, gata pentru tipar: Partea I-a (Ms. fr. 6101); v. *Catalogue des Manuscrits Français*, vol. V (Paris, 1902), p. 212. Ea conţine 465 pagini. Partea II-a (Ms. fr. 6102); cf. *ibidem*. Este scrisă pe 325 pagini. Partea II-a (Ms. nouv. acq. fr. 1724); v. *Bibliothèque Nationale. Catalogue Général des manuscrits français* par Henri Omont: *Nouvelles acquisitions françaises*, I—III (Paris, 1900), p. 272. Partea aceasta ocupă 378 pagini;

c) *Description de la Haute Éthiopie ou Abyssinie (Ms. nouv. acq. fr. 1822)*.

d) *Recherches géographique sur l'Abyssinie (Ms. fr. 2144)*;

e) *Vestiges de Jésus-Christ durant la semaine sainte et l'octave de Pâques (Ms. fr. 5100)*.

f) *Le Sérail des empereurs turcs par le Sieur de la Croix divisé en deux livres (Ms. fr. 6123)*;

g) *Mémoires du Sieur de La Croix, secrétaire de l'ambassade de Constantinople contenant diverses relations très exactes des moeurs, coutumes, religion et gouvernement des Turcs (Ms. fr. 6094—6095)*. Tipărit.

h) *Mémoires du Sieur de La Croix, contenant l'état présent de l'église grecque et les révolutions du royaume de Tunis depuis la conquête de l'empereur Charles V, jusqu'en 1678 (Ms. fr. 6098)*;

i) *Mémoires en forme de lettres, conservant les moeurs, la religion, la justice et le gouvernement des Turcs, la guerre de Pologne, le renouvellement des capitulations avec la France*, etc., de ...., *secrétaire de l'ambassade de Constantinople du temps de Mr. de Nointel* (Ms. fr. 6096—6097); cf. Nr. h.

j) *Extraits de journal du Sieur de La Croix sur les dix années qu'il a passées en Orient (Ms. fr. 14683)*.

k) *Relation nouvelle et exacte de l'Italie en général contenant son état ancien et moderne (Ms. fr. 6099)*;

l) *Stations, prières et cérémonies du Saint Pélérinage de Jérusalem (Ms. fr. 6114)*;

m) *Histoire des antiquités d'Égipte jusqu'à la domination Othomane (Ms. fr. 6145)*;

n) *Relation nouvelles de l'Égipte ancienne et moderne (Ms. fr. 6093)*;

o) *État de la marine turque de l'empire Othoman et journal de l'année navale (Ms. fr. 14.679)*;

In cazul nostru, ne interesează înainte de toate lucrarea sa, tipărită în 1695 la Paris, *Etat présent des nations et églises Grecque, Armenienne et Maronite en Turquie*, care nu a scăpat cercetărilor de aici. In primul an al revistei *Drum Drept* (Bucureşti 1913), d-l Nicolae Bănescu (Cluj) [1]) a publicat din această carte capitolul privitor la sărbătorirea Paştilor în Principate, iar 12 ani mai târziu, d-l Petre P. Panaitescu, fără să-şi cunoască înaintaşul, a mai făcut cunoscute încă odată aceleaşi pasagii în *Revista Arhivelor* [2]). In ceea ce priveşte manuscrisele, d-l Nicolae Iorga a publicat în vol. II dintr'ale sale *Acte şi Fragmente* [3]), câteva foi din *Journal du Sieur de La Croix*. Acelaşi cercetător a mai tipărit în vol. I al aceleiaşi colecţii mai multe pagini din *Mémoires du Sieur de La Croix* [4]). Dar nimeni n'a luat în consideraţie până acum scrierea sa *Relation des Provinces de Moldavie et de Valachie*. Cum opera de faţă este foarte rară în bibliotecile europene, nu îmi pare nepotrivit ca această relaţiune să fie înoită şi publicată în întregime, deoarece cercetarea istorică română

p) *Traduction de* Paul Viromale, *Vérité de la religion chrétienne (Ms. fr. 20.000)*.

q) *Traduction du livre de Hamza Bin-Ahmed sur la Religion des Druses (Ms. Clair. 1013—1014)*; cf. *Journal des Sçavans* 1703, vol. XXXI (Amsterdam 1704), pp. 278—289.

In afară de cele 17 opere pomenite în Catalogul Manuscriptelor, găsim în *Nouvelle Biographie Générale*, vol. XXXIX (Paris, 1862) următoarele opere ale lui François Pétis, Sieur de La Croix, neçitate acolo:

r) *État de la Perse;*

s) *Dictionnaire arménien et latin.*

A sa *Relation d'un voyage en Syrie et en Perse de 1670 à 1680* a fost tipărită în excerpte în *Magasin encyclopédique* 1808 şi retipărită de Louis Langlès în lucrarea *Relation du Dourry Efendi* (Paris 1810; cf. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, p. 326). In afară de aceasta, el a mai alcătuit o traducere persană din Histoire de Louis XIV par les médailles, pe care o dărui în 1708 Şahului Persiei. Sieur de La Croix al nostru nu trebue confundat — cum a făcut-o J. v. Hammer-Purgstall — cu M[onsieur] De la Croix, autorul cărţii *Abbrégé chronologique de l'Histoire Ottoman* (Paris, 1768), 2 vol., tradus şi în germană sub titlul *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Leipzig, 1769), în 3 tomuri.

[1]) V. *Drum Drept*, anul I (Bucureşti, 1913), pp. 43—45: *Două ştiri mai vechi privitoare la ţările noastre.*

[2]) Cf. *Revista Arhivelor*, anul I (Bucureşti, 1925), pp. 291—292: *O descriere franceză necunoscută a serbării Paştilor în Principatele Române la sfârşitul veacului al XVII-lea.*

[3]) V. N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, vol. II (Bucureşti, 1906), pp. 734—738, după *Ms. Philipp, 1934*, pp. 39—41 şi 45—46.

[4]) V. N. Iorga *Acte şi Fragmente* vol. I, (Bucureşti 1895). pp. 82—83.

va trebui să se ocupe de ea, probabil ca de un izvor important în special pentru ceremonialul moldovean [1]). Să vedem mai de aproape despre ce este vorba.

In călătoria sa prin țările dela Dunăre, Sieur de La Croix s'a întâlnit cu câțiva Greci, cari i-au oferit o *relation assez exacte de la Moldavie et de la Valachie* [2]), aceeași pe care el o adaugă scrisorii sale ca anexă. Printre altele, în ea se dă o descriere exactă a înscăunării unui prinț moldovean. Cred că nu ne înșelăm dacă afirmăm că această expunere se referă la solemnitățile ce avuseseră loc la Iași câteva luni înainte, adică în Decembrie 1675, în cinstea noului Domnitor al Moldovei, Antonie-Vodă Ruset, care se numise înainte Chiriță (*Κυρίτζης*) Draco [3]). Comunicările lui Sieur de La Croix asupra stărilor și evenimentelor din Moldova, mai ales cu privire la ceremonialul dela Curte, întregesc — ceea ce ne bucură — știrile sărăcăcioase de până acum, pe care le avem asupra scurtei domnii a Voevodului. O examinare rapidă a dovedit că această relație tipărită e mai amănunțită decât capitolul *De la Valachie et de la Moldavie*, care umple 25 de pagini scrise cu rânduri foarte rare, în primul volum manuscris din *Journal du Sieur de La Croix*, ce se găsește în Bibliothèque Nationale din Paris [4]). Mai apoi, dacă se compară indicațiunile asupra ceremonialului și alcătuirii Curții domnești moldovene cu știrile competente

---

[1]) D-l Dan Simonescu (București) pregătește un studiu temeinic asupra acestui ceremonial.

[2]) Astfel accentuează Sieur de La Croix la sfârșitul scrisorii a III-a.

[3]) Numele Chiriță Draco amintit de cronicarii moldoveni (N. Costin și I. Neculce), lasă să se înțeleagă că: Chiriță era pronumele și Draco numele de familie (*Δραγγάν* la Dionisie Fotino).

Nu este de mirare că, odată înălțat în scaunul țării Moldovei, noul Voevod să-și fi părăsit numele neobișnuit de Chiriță, luând pe cel de Antonie, și totodată să-și părăsească și pe cel de Draco (dracul) nume nefast în concepția românească. Nu ar fi deci excepțional ca Russéto să fi fost numele de familie al mamei, sau poate chiar cel al soției, lucru care în Moldova este întâlnit adesea în acele timpuri. Acest proces matriarhal nu este cu totul singular, căci aflăm cazuri bine cunoscute acelor vremi, ca spre pildă: un Antonie Kalliarhi (n. 1700, † 1748) se numește incidental și Antonie Florescul după numele de familie al soției sale. Alt caz asemuitor este cel al Goleștilor veacurilor XVI și XVII, și multe altele în familiile boierești din Muntenia pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

In lipsa altei explicări decât cea de sus, ar trebui să admitem că termenul de « Chiriță » să fi fost « cuconaș » (*κυρίτσης*) și cel de « Draco » un fel de poreclă.

[4]) Capitolul începe în partea III-a, p. 283 și se sfârșește la p. 308 sus.

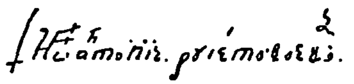
pe care le-a dat, cam după 40 de ani, Dimitrie Cantemir într'a sa *Descriptio Moldaviae*, încrederea ce trebue să acordăm autenticității lui Sieur de La Croix nu e sguduită cu nimic. Ba, se poate spune, că, în anumite puncte, o completează pe aceasta, ca de exemplu, în ceea ce privește obiceiurile înmormântării, datinele la nùntă, ceremonia botezului precum și sărbătorile de orice fel, așa cum erau la modă pe atunci în Moldova. Confruntarea acestor informații cu sursele contimporane, iată o problemă rodnică pentru cercetarea amănunțită a izvoarelor, lucru pe care îl îngăduie tipărirea textului lucrării *Relation des Provinces de Moldavie et de Valachie*.

Lui François Pétis, Sieur de La Croix, fiul, trebue, așadar, să i se dea un loc de cinste în istoriografia românească. Privit în legătură cu ceea ce a dat în lucrările sale ca un excelent cunoscător al țărilor din Orient și limbilor respective: araba, turca, persana, copta, armeana și, probabil, chiar etiopiana, el se așează în primul rând al strălucitului șir de orientaliști francezi din veacul al XVII-lea. In legătură cu aceasta, contribuțiile lui la istoria culturală a Moldovei sunt, de sigur, de importanță secundară și locală. Alexandre-Louis-Marie Pétis, Sieur de La Croix a luat asupra-și ca o firească datorie să întregească și să dea la iveală opera de căpetenie a tatălui său adică: traducerea franceză a istoriei lui Timur — *Zafer-nāme* — a lui Șeref ed-Dīn 'Alī Iezdī (apărută la Paris în 1722 cu un *Avertissement et Éloge de l'Auteur* [1]). Dar, dela moartea lui, survenită la Paris în 4 Decembrie 1713, și până acum, nimeni nu s'a ocupat cu moștenirea-i științifică și nimeni n'a examinat ceea ce este de o valoare permanentă, urmând să fie transmisă posterității.

Din întâmplare, acelaș Sieur de La Croix era socotit până acum ca o autoritate pentru cea mai veche istorie a familiei lui Antonie-Vodă, și anume a Ruseteștilor din Constantinopol. Intr'a sa *Livre d'Or de la*

[1]) Despre aceasta v. *Encyclopaedia Britannica*, vol. XXI, ed. II, pp. 305—306. Lucrarea a fost publicată într'o traducere englezească îngrijită de J. Darby (Londra, 1723).

noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie,— apărută în a doua ediție la Atena în 1904 —, E. Rhizo-Rangabé oferă o cantitate uimitor de mare, mai mult decât considerabilă, de construcții genealogice fanteziste și pretenții ridicole la nobleță, pe baza cărora se încearcă până în prezent să se întemeieze acele ambițiuni. Cartea se ocupă și de familia Ruseteștilor[1]), înfățișându-se acolo un arbore genealogic, pe care putem să-l lăsăm deoparte aici. Totul se sprijină pe mărturia lui Sieur de La Croix, care pomenește familia *Rosetti* printre acele neamuri din Constantinopol [2]), despre care se pretinde că au fost invitate de Mehmed al II-lea Cuceritorul să se stabilească în Stambul [3]). Izvorul, ce trebue să se fi aflat în cercurile Patriarhiei [4]),— dar pe care nu-l cercetez aici —, n'a vrut să fie autentic, căci dintre neamurile arătate acolo, se poate dovedi că majoritatea au venit în Constantinopol mult timp după cucerirea acestuia de către Osmanlii. Cum stau lucrurile cu neamul Ruseteștilor nu este încă sigur. Dar nu se poate pune în legătură acel *Καλλοιάννη Ῥοσωτᾶς* din anul 1430, indicat de Martin Crusius [5]) și d-l N. Iorga [6]), cu Ruseteștii cari se bucurau de o oarecare considerație acolo, în veacul al XVII-lea. Pe calea documentelor se poate dovedi că în Stambul, înainte de anul 1600, nu exista niciun om care să poarte acest nume.

«Io Antonie Ruseto Voevoda»

[1]) Și anume, la pp. 183—202: *Famille Rosetti.*

[2]) V. la p. 5, unde Rosetti apare de îndată pe listă în locul al doilea.

[3]) După cum se poate vedea din lista care se află în scrisoarea lui de La Croix e vorba, în mare parte, de familii grecești cari se strămutară din Insule la Stambul de abia în cursul veacului al XVII-lea.

[4]) V. prefața lui de La Croix, unde vorbește lămurit despre relațiile lui cu membrii patriarhiei: *Ils sont tirez des conferences que j'ai eu durant mon emploi avec divers Patriarches, et autres Prelats refugiez dans le Palais de V*[*otre*] *M*[*ajesté*] *à Pera qui est leur azile ordinaire.*

[5]) Cf. M. Crusius, *Turco-Graecia* (Basilia, 1584), pp. 343—344.

[6]) V. N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades*, vol. II, p. 316, nota 4. *Manoli quondam Calojanni* — pomenit aci la p. 8 — poate fi fiul acestui Caloianni. Dar lucrul nu e de loc așa de temeinic stabilit, cum socotește d-l Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino* (București, 1919), p. 290.

Iar [1]) nu se poate stabili vreo oarecare legătură între Rosetti sau — cum îl numeau Grecii: Ruset, Ῥωσσαιτος, Рѹсето — şi acel Rosetti din Morea şi Insulele Arhipelagului. Aşa, de exemplu, Eugen Rhizo-Rangabé afirmă că un Ioan Rossetos fugi la Coroni după luarea Ţarigradului de către Mehmed al II-lea, se căsători şi muri în acelaşi oraş, unde se vede mormântul lui [2]). Afirmaţia nu poate rămâne în picioare, dacă citeşte cineva textul [3]) — tipărit acum —[4]) de pe lespedea funerară. De aci reiese clar că acel Ioan Rossetos a murit în anul 1574, aşa dar 121 de ani după cucerirea Constantinopolului. Incepând cu secolul al XVI-lea găsim pretutindeni, în Grecia, purtători ai numelui Rosetti, Rossetti. Italieni şi grecizaţi, cum de pildă în Morea, în Creta, în Chios, în Macedonia şi în unele insule ale Mării Mediterane. Dar ar fi o muncă de prisos să căutăm să-i punem în legătură, din pricina că numele apare peste măsură de des în şi afară de Italia [5]).

In ceea ce priveşte familiile cu numele Ruset, Roset, (Rosetti) care se ilustrară mai târziu în Moldova şi în

[1]) Adopt numele de familie al domnului aşa cum este aflat în cronicele moldoveneşti, în inscripţii (cf. de pildă buletinul *Ioan Neculce*, vol. V. [Iaşi 1925], p. 275 u.: *Io Antonie Ruset Voevoda*), şi în documentele ieşite din cancelaria Voevodului. In ceeace priveşte grafia de Rosetti (Rossetti) ea nu-mi este cunoscută decât de prin al doilea sfert al veacului trecut. Faptul că, cu ocazia suirei în scaunul ţării Moldovei a lui Antonie-Vodă, bailul veneţian Zuane Morosini dela Ţarigrad îl numeşte *Antonie Rosetti, Greco, negoziante in questa città* (v. Hurmuzaki, *Documente*, V, 2, p. 148: 20 Noemvrie 1653), nu se împotriveşte acestei păreri.

[2]) V. Radu Rosetti, *Note genealogice şi biografice despre famililile Buhuş şi Rosetti*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVIII, Memoriile Secţiunii Istorice (Bucureşti, 1906), p. 3.

[3]) Cf. Andreas Mustaxydis, *Ἑλληνομνήμων*, vol. I (1843), p. 157: Ioanni Rossetto (!) Patritio Coronae; v. *ibidem*, p. 295, un Michael Rossetto (*Μιχαὴλ Ρωσσαιτος*). Cunoaşterea acestui pasaj o datoresc amabilităţii d-lui Demostene Russo (Bucureşti), care mă face atent asupra faptului că Patriarhul Nectarie al Ierusalimului (1605—1688), care a călătorit prin Moldova în 1662, a închinat, în 1677, opera sa *'Επιτομὴ τῆς ἱεροσολυμιτικῆς ἱστορίας* Domnului moldovean Antonie-Vodă. Fac trimitere şi la Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, vol. II (Paris, 1894), p. 337 ss.

[4]) Despre Rossetti din Italia, d-l General Radu R. Rosetti, îmi arată scrierea d-nei Maria Luisa Giartosio de Courtan, *I Rosetti, storia di una famiglia* (Milano, 1931), care, însă, se ocupă exclusiv de familia cunoscutului Gabriel Rossetti (1783—1854) şi fiul său Dante Gabriel Rossetti (1828—1882), ai căror urmaşi sunt ramificaţi şi azi în Anglia.

[5]) Cf. Ioan Bianu, *Documente româneşti*, partea I, tom. I, fasc. I (Bucureşti, 1907), pp. 142—143).

Ţara Românească,— şi care au dat până astăzi membri distinşi —, cercetând cu conştiinciozitate izvoarele existente, putem afirma următoarele: este aproape sigur că acel Constantin Cuparul, care pentru prima dată apare în această funcţie la Curtea Domnitorului muntean din Bucureşti în Octombrie 1627 [1]), a fost fiul lui Lascăr Ruset, mare skevophylax (1613), şi, mai târziu, mare logofăt al Patriarhiei. Dacă mama lui era acea Bella, fiica lui Ioan Cantacuzino [2]) şi nepoata lui Şaitan-oglu, nu s'a lămurit încă până acum. Pe ea o pretinde, însă, ca mamă a lui Antonie-Vodă şi soţie a lui Lascăr Ruset, acel Constantin Dapontes (1714—1774) de mai târziu, care, în ceea ce priveşte trecutul, nu-i de loc demn de încredere. Că a existat ca o legătură de rudenie între Lascăr şi Cuparul Constantin Ruset, o face plauzibil faptul că şi fiul lui Constantin se numea Lascăr, în timp ce între fiii cunoscuţi ai lui Antonie-Vodă, nimeni nu poartă numele acesta. De oarece lipseşte orice fel de mărturie contimporană, trebue să socotim — fără însă a aduce dovada — că Antonie-Vodă şi Constantin erau fraţi. In acest caz, Constantin trebue să fi fost mult mai bătrân decât Antonie-Vodă. Surprinzător este faptul că niciunul dintre ceilalţi fraţi ori surori nu ne sunt cunoscuţi. Cu siguranţă, ambii se trăgeau din Constantinopol, fiind *ţarigrădeni de frunte* — după cum ne spune cronicarul [3]) —, probabil erau înrudiţi; se prea poate să fi fost veri. Indicaţiile cu privire la Antonie-Vodă, care se găsesc la istoricii Moldovei, adică la Niculae Costin şi Ioan Neculce [4]) nu ajung pentru a se stabili prea multe lucruri asupra originei şi familiei lui. Impreună cu d-l Gheorghe D. Florescu am căutat să stabilim o spiţă genealogică, care rezumă informaţiunile împrăştiate şi cele mai demne de încredere

[1]) V. E. Legrand, *Bibliographie hellénique*, vol. IV (Paris, 1896). p. 289, unde se publică un document din 25 August 1613.

[2]) Cf. K. N. Sathas, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, vol. III (Veneţia, 1872), p. 17, ca şi Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre Români în Epoca Fanariotă* (Bucureşti, 1888), p. 18.

[3]) Cf. *Letopiseţele*, vol. II, p. 16 şi 18.

[4]) V. *Letopiseţele*, vol. II, pp. 14, 16, 17, 39, 192, 195, 197, 210 şi 212.

asupra celor mai vechi membri ai familiei Rosetti din Moldova—, prezentat aici ca Apendice [1]).

O completare fericită a izvoarelor româneşti asupra scurtei domnii a lui Antonie-Vodă o dă în afară de *Relation* a lui Sieur de La Croix, acea scrisoare pe care a adresat-o ambasadorul polonez Jan Gniński [2]) către regele său, în timpul călătoriei din Polonia la Inalta Poartă, din drum şi din Constantinopol. Ele sunt cuprinse în lucrarea rară şi editată doar într'un număr restrâns de exemplare, întitulată *Zródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody Chełmińskiego do Turcji* — editată de Franciszek Pułaski la Varşovia în anul 1907 în *Biblioteka ordynacji Krasinskich* din Varşovia, indicată pentru prima oară în România de d-l P. P. Panaitescu în cartea d-sale *Călători poloni în Ţările Române* (Bucureşti 1930 [3]). Jan Gniński apucă primele luni ale acestui Voevod, pe care cronicarul îl caracterizează, pe drept, ca *om creştin şi om bun şi milostiv şi blând* [4]) şi care, încărcat de ani şi de experienţa vieţii, privea îndatoririle sale mult mai serios decât mulţi dintre înaintaşii lui de pe tronul Moldovei. La 26 Iunie 1676, ambasadorul polonez a fost întâmpinat la o milă înaintea Iaşului, în mod solemn, de către Domn, asistat de o trupă de vre-o 1000 de oameni şi invitat apoi la dejun după serviciul religios ţinut în ritul catolic [5]). Pe Jan Gniński îl impresionează înalta ospitalitate pe care i-o acordă Antonie-Vodă; dar tot el găseşte vorbe tari pentru a înfiera purtarea păgubitoare pe care au avut-o supuşii acestuia în tot timpul parcursului ambasadei prin Moldova [6]). Când, în anul următor, Jan Gniński reluă drumul prin Moldova pentru a se înapoia în Polonia, nefericirea se şi abătuse asupra lui Antonie-Vodă şi domnia lui se sfârşise. Fusese mazilit la 21 Octombrie 1678 [7]) şi târît în lanţuri la Stambul. Jan Gniński dă

[1]) Cf.
[2]) Despre aceasta şi ambasada lui; v. şi Sieur de La Croix, *Mémoires*, partea II, p. 209 ss.
[3]) Cf. pp. 66—79.
[4]) V. *Letopiseţele*, vol. II, p. 213.
[5]) Cf. F. Pułaski, pp. 10—12.
[6]) *Ibidem*, pp. 24—25.
[7]) *Ibidem*, p. 377.

ca motiv al arestării, faptul că țara s'ar fi plâns de guvernarea lui; dar tot el spune mai jos că o parte dintre caii armatei turcești cari se întorcea din Ucraina, trebui să moară de foame din pricina că fusese arsă iarba [1]. Insă ca motiv probabil, el dă faptul că Antonie-Vodă ar fi anunțat de timpuriu la Stambul victoria moscovită asupra Osmanliilor. E cunoscută soarta moșneagului care — după cum raportează în Mai 1679 un agent secret către Impăratul din Viena —, *flagellato e martirizato*, a fost silit să indice locurile unde ascunsese banii lui, fiind nevoit să dea pentru aceasta trei sute de pungi [2]. Tot așa, se cunoaște tristul lui sfârșit în mare nevoie — *trăind cu multă lipsă* — în casa lui din Stambul încă în timpul domniei lui Dumitrașcu-Vodă (1684—1685) [3]. Dar toate acestea nu le mai trăi Jan Gniński în Stambul, ci numai soarta fiului celui mai în vârstă care urmă dimpreună cu mama lui, Zoe, în exil la Constantinopol pe tatăl său, *beizāde* Alexandru, căsătorit cu Ancuța, o nepoată a lui Vasile Lupu [4]. Despre acest om, cronicarii ne dau un portret neplăcut [5], pe care informațiile lui Jan Gniński îl întăresc. La sfârșitul lui August 1678, trebuia să fie arestat pentrucă falsificase bani. In timp ce soția lui era întemnițată și averea confiscată, el însuși reuși să fugă, dar se pare că, într'un fel sau altul, s'a sfârșit de timpuriu și fără glorie. Căci de aci înainte, toate izvoarele tac asupra lui.

Jalnicul desnodământ al lui Antonie-Vodă în orașul său natal pricinuește cronicarilor [6] o reflecție amară: *vedeți păcatul și osînda, la ce aduce pe om la vreme de bătrânețe, sărăcie și cazne* [7]. Cu aceasta pare să fi venit și sfârșitul familiei

---

[1] *Ibidem*, p. 377.

[2] V. Eudoxius Frh. von Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III (București, 1884), p. 320. Raportul a fost scris probabil la Constantinopol între 10 Mai și 18 Iunie 1679.

[3] Cf. *Letopisețele*, vol. II, p. 234.

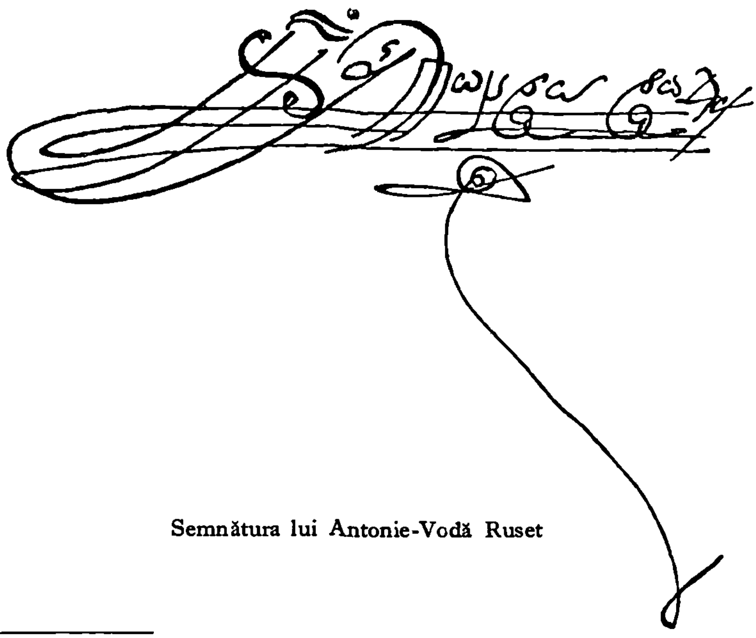
[4] V. Fr. Babinger, *Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu*, în *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. XVIII, mem. 2 (București, 1936), p. 19. Numele mamei îl cunoaștem numai din Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. XIV, partea I, p. 217.

[5] Cf. *Letopisețele*, vol. II, p. 16.

[6] V. Fr. Pułaski, *op. cit.*, pp. 246—248.

[7] Cf. *Letopisețele*, vol. II, p. 213.

Rosetti din Stambul[1]). Intre timp, ea se strămutase în Moldova și în Muntenia și se despărțise aici în mai multe ramuri [2]), ale căror relații nu se pot stabili cu ajutorul izvoarelor pe care le cunoaștem până acum. Scurtele aluziuni pe care le face *Relation des Provinces de Moldavie et de Valachie* în această direcție, nu reclamă rezolvirea problemelor în vre-un punct esențial. Poate însă că ele au arătat ce teme așteaptă cercetarea amănunțită a acestor lucruri pe care, fără îndoială, d-l General Radu R. Rosetti, cultivatorul istoriei Ruseteștilor[3]), le va birui în modul cel mai fericit.

Semnătura lui Antonie-Vodă Ruset

[1]) Că vor fi fost încă la Țarigrad și alți Ruseteşti în vremurile mai noi, dintre cari unii vor fi emigrat în țările române, reese din faptul, că în catagrafia boerilor munteni dela 1829 (v. I. C. Filitti, *Catagrafie oficială de toți boerii țării Românești la 1829* în *Revista Arhivelor*, nr. V [anul 1928], p. 294) se află un Alexandru Roset, n. Țarigrad, 70 de ani, spătar de Moldova șade în București, în mahalaoa Bradului «în casele mele» văpseaoa de galben nr. 717. Acest Alexandru Roset cred, nu este altul decât părintele lui Constantin A. Rosetti (1816—1885).

[2]) Se pot dovedi patru ramuri ale familiei Rosetti, în Principate, respectiv în Regatul României, care, încă, nu pot dovedi, până acum, nicio înrudire între ele.

[3]) Pentru aceasta v. mai ales Radu Rosetti (1853—1927), *Note genealogice și biografice despre familiile Buhuș și Rosetti*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVIII, Memoriile Secț. Istorice (București, 1906), repetate, în parte, într'ale sale *Amintiri*, vol. I (Iași, fără an).

APENDICE

MÉMOIRES DU SIEUR DE LA CROIX,

cy-devant secrétaire de l'ambassade de Constantinople, contenans Diverses Relations très-curieuses de l'Empire Othoman. Seconde partie (Paris 1684), p. 173—206.

RELATION DES PROVINCES DE MOLDAVIE & DE VALACHIE.

[*p. 173*] *Relation de Moldavie & de Valachie.*

Les Païs que l'on appelle presentement Moldavie, & Valachie ne composoient anciennement qu'une seule Province des Daces nommée Valachie, laquelle estoit divisée en haute & basse, à cause d'une riviere qui les separoit, mais la haute par succession de temps s'est appellée Moldavie, & la basse a retenu son ancien nom de Valachie, aujourd'huy ce sont deux Principautez differentes, lesquelles ont chacune sept cens milles ou environ de circuit, & trois mille villages.

Description des Provinces de Moldavie, & Valachie. [*p. 174*]

La paix ou la guerre les rendent plus ou moins peuplées, dautant que la pluspart des habitans se retirent en Transsylvanie pendant la guerre, & ne reviennent point que leur païs n'ait commencé à se rétablir par la paix.

Ces deux Provinces sont fort abondantes en bled, orge, millet, avoine, miel, cire, chevaux, bœufs, moutons, volailles, gibier, herbes, fruits, & pasturages tres bons, elles sont aussi fort marchandes, servant de passages pour les Royaumes de Pologne, de Hongrie, de Tartarie, & de Moscovie, où ils negotient pendant la paix.

Le Danube facilite beaucoup ce commerce par ses trois embouchures, Kili, Selina, & saint George, par lesquelles entrent toutes les Saïques qui viennent de la mer noire, & vont jusques au Braylow où elles déchargent leurs marchandises dans des bateaux plats qui les portent à Belgrade.

[*p. 175*] *Villes considerables de Moldavie.*

Les Villes les plus considerables de Moldavie sont, Yaz lieu de la residence du Prince, Galaz, Ysacci bâtie par l'Empereur Osman, Braylow, & Lepouma, qui est

le lieu de l'assemblée des troupes Othomannes, lorsqu'elles vont en guerre contre les Moscovites, ou les Cosaques.

Celles de Valachie sont Tergoüisks, Boukoureste residance du Prince, Braylas, Kyrious, Rimnicou, & Poziou.

Villes considerables de Valachie.

La Moldavie n'a point esté subjuguée par les Turcs, Bogdan Voda l'offrit, & se soûmit volontairement à Mehemet II, d'où vient que les Turcs la nomment à present *Bogdan Vilayet, Bogdanie.*

Raison de Bogdan Voda pour soûmettre la Moldavie au grand Seigneur

La raison qui obligea ce Prince de soûmettre ainsi ses Estats à la domination Turque, c'est que sa bravoure l'ayant fait souvent venir aux mains avec ses voisins & mesme avec l'Empereur Mehemet II, qu'il avoit fort incommodé, il se persuada qu'aprés sa mort ceux qu'il avoit tourmenté pourroient rendre la pareille à ses enfans; c'est pourquoy se voyant prest de mourir, il les fit assembler avec les principaux Seigneurs de ses Estats, [p. 176] leur remonstra la Ligue que tous leurs voisins ne manqueroient pas de faire contr'eux, à laquelle il leur seroit impossible de resister s'ils n'êtoient soûtenus par la puissante protection de l'Empereur Mehemet, qu'il leur conseilloit de prendre ce parti pour se garantir de leurs ennemis, & de se servir du peu de temps qui luy restoit à vivre, de crainte que s'ils differoient aprés sa mort, ce Prince ne leur fut pas si favorable, & ne voulut se servir de l'occasion du desordre qui naistroit entr'eux pour agrandir ses Etats.

L'avis de ce Prince fut approuvé, son fils aisné partit, & s'achemina avec une grande partie de sa Noblesse vers Sultan Mehemet, duquel il fut receu tres-favorablement, luy accorda sa protection, au moyen d'un tribut annuel arresté par les Capitulations, & le confirma dans tous les honneurs que l'on fait encore aujourd'huy au Beig de Moldavie au moment de sa reception à la Porte, & de son installation dans la Principauté.

Conqueste la Valachie & en tribut.

La Valachie fut reduite par les Turcs qui la conquirent [p. 177] sur les Princes naturels, & la mirent entre les mains de Mikal Voda en 1588 sous les conditions d'un tribut annuel, & des mêmes honneurs qu'au Prince de Moldavie, dont joüissent encore à present ses descendans.

Augmentation du tribut de Valachie.

Le tribut de Valachie fut augmenté sous le regne de Sultan Mourat par Mathias Besaraba, lequel voulant faire sa paix avec la Porte, à cause de la violence qu'il avoit faite à Radula Voda fils d'Alexandre Beig de Moldavie, se servit du ministere d'Abaza Pacha du Kaire, de celuy de Selistrée, & de Selictar Pacha, lesquels estant

corrompus par argent remonstrerent à l'Empereur que l'entreprise contre Mathias estoit extrémement dangereuse, qu'il avoit des intelligences secrettes en Hongrie, & avec l'Empereur d'Allemagne, qu'il pourroit l'appeller à son secours s'il se voyoit pressé, & qu'ainsi sa Hautesse pourroit perdre cette Province, que d'ailleurs les affaires qu'elle avoit contre les Perses, & les Venitiens jointes au déplaisir que venoit de recevoir son peuple par l'augmentation du karatche, ne luy permettoient pas de tant entreprendre tout à la fois, & qu'ainsi il valoit mieux pardonner à Mathias, & recevoir l'augmentation du tribut pour se conserver la possession d'une Province qui estoit à la veille de se soustraire de sa domination.

[*p. 178*] *De la Valachie & son tribut.*

La remonstrance fut receuë favorablement, le pardon accordé, & le tribut augmenté. Mathias qui estoit un Prince adroit, fit trouver bon cette augmentation à son peuple, dautant que l'on retrancha le droit de gabelle qui estoit fort haut à cause des concussions des Agas, que la Porte commenttoit à la recepte.

Autrefois les Princes de Valachie & Moldavie, s'élisoient par le peuple, avec l'agréement de la Porte.

Autrefois ces Princes que la Porte appelle *Vayvodes* par une espece de mêpris, se tiroient d'entre les Nobles du païs par une élection generale, que l'on faisoit agréer au grand Seigneur, auquel il venoit faire la reverence pour recevoir sa confirmation & les marques essentielles de sa dignité. A present c'est le grand Visir qui fait ce choix, ou pour mieux dire qui afferme au plus offrant la qualité de *Beig*, *Vayvode*, ou Prince, laquelle quoi que tres-mal-heureuse, finissant toûjours par quelque catastrophe, ne laisse pas d'estre extrémement briguée.

[*p. 179*]

De quelle façon la Porte établit les Princes de Moldavie, & Valachie.

Aprés que le grand Visir a fait ses conventions avec celuy qu'il destine à la Principauté, il envoye un placet au grand Seigneur, par lequel il luy propose trois personnes, & refere à sa Hautesse la nomination de celuy qu'il luy plaira, cependant elle nomme toûjours celuy que sont premier Visir a *in petto*.

Aussi-tost que le grand Seigneur a prononcé, le Visir envoye un ordre à ce designé Prince par un Capigi Bachi pour prendre son Audiance. Il se fait un Cortege le plus nombreux & dans le meilleur ordre qu'il luy est possible, de sa maison & de tous ses amis, lesquels ne manquent pas d'étaler dans ce rencontre tout ce que la superbe Grecque a de plus magnifique, pour honorer leur ami & se satisfaire eux-mesmes. Tous les conviez conduisent le Prince au Palais du grand Visir, lequel luy declare l'intention de sa Hautesse, le choix qu'elle a fait de sa personne, pour gouverner ses peuples, & luy donne pour

marque de sa nomination un Caftan, l'on en distribuë d'autres aux principaux de sa suite, & lorsqu'il sort cent Chaoux l'accompagnent à son Serail, où il les regale de trois Piastres chacun, pendant tout ce jour & les suivans, l'on n'entend dans la Cour de ce Prince que tambours, trompettes, timballes & haut-bois de la maison du grand Visir & des autres, ausquels il est obligé de faire des largesses. [*p. 180*]

Audiance du grand Seigneur aux Princes de Moldavie & de Valachie, aprés leur élection.

Le lendemain il va à l'Audiance du grand Seigneur, laquelle, se passe à peu prés avec la mesme ceremonie que celle des Ambassadeurs, c'est-à-dire qu'un grand nombre de Chaoux le vont prendre & le conduisent avec son Cortege ordinaire au grand Divan où est le grand Visir, qui le fait revestir d'un Caftan, & luy fait mettre en teste un bonnet avec une grande aigrette de Capitaine de Janissaires, d'où l'on peut inferer que cette dignité n'est guerres plus estimée parmi les Turcs que celle de ces Officiers d'Infanterie. Deux Capigis Bachis le prennent par les bras & l'introduisent dans cette posture en presence du grand Seigneur, qui est sur son trône environné de tous les Visirs. [*p. 181*]

Lorsqu'il est devant sa Hautesse, les Capigis Bachis luy laissent la liberté de ses mains, quoy qu'ils ne le quittent pas, il les tient croisées, sur son estomac, & il a les yeux fichez en terre pendant que cet Empereur luy ordonne de gouverner le peuple qu'il commet à sa conduite avec justice & moderation.

Au sortir de l'Audiance, il trouve à la Porte du Serail un cheval richement harnaché, que le petit Escuyer luy presente de la part du grand Seigneur. Il le monte en presence de cet Officier, & le palfrenier qui le conduit tient l'étrier qu'il n'abandonne point qu'au Palais de ce Prince; deux Peiks ou valets de pied de sa Hautesse en habit de ceremonie, marchent à côté de son cheval, il est precedé des Chaoux, & suivi de ses amis qui l'accompagnent chez luy.

Ceremonie des Princes de Moldavie & de Valachie, pour recevoir l'étendard du grand Seigneur.

Le *Miralem Aga* qui donne les étendarts, ayant receu l'ordre du grand Seigneur en donne avis au Prince, & luy mande de se preparer à le recevoir, d'envoyer sa Cour pour faire honneur au Sangiac, & l'accompagner. Tous les amis, & le Cortege du Prince, vont au devant de l'Allem ou êtendard, jusques au Serail du *Miralem Aga*, qu'ils accompagnent à celuy de ce Beig, lequel voyant arriver cette marque d'honneur & de sa confirmation, sort à pied quatre pas hors de son Palais, reçoit cet étendard qu'il baise, & qu'il porte à pied devant le Miralem, [*p. 182*]

lequel entre à cheval jusqu'à l'escalier, pendant que le Prince va déposer ce gage precieux de sa nouvelle dignité dans une chambre preparée exprés, & ornée des meubles les plus riches.

Toutes ces ceremonies honorables, & pleines, ce semble, de satisfaction, sont suivies de beaucoup de chagrin, lorsqu'il s'agit de compter les bourses qu'il faut distribuer à cette reception, tous les Officiers grands & petits de l'Empereur ont part au gâteau, & cette dépense, monte à cinq cens bourses qui sont deux cens cinquante mille écus, dont il entre cinquante mille au tresor du grand Seigneur, autant dans celuy du Visir, & vingt cinq mille pour le kehaia. Les cent vingt-cinq mille restantes sont [*p. 183*] employées aux presens des Sultanes de tous les Cubé Visirs, du keiflar Aga, & des autres Officiers, jusqu'au palfrenier, qui a tenu l'étrier, auquel l'on donne cent écus pour cette fonction.

L'honneur que fait la Porte aux Princes de Moldavie & Valachie à leur depart pour aller à leur gouvernement.

Lorsque le Beig part pour aller à son Gouvernement, il sort de Constantinople en ceremonie, tambour batant, enseigne déployée. Les Chaoux, la Musique du grand Seigneur, & tous ses amis luy font Cortege jusques dehors la ville à la Porte appelée d'*Andrinople*; deux compagnies Turques à pied & à cheval, que la Porte luy donne pour sa garde, mais qu'elle ne soudoye pas, commencent la marche, elle est continuée par les Chaoux, & soixante Itch-Oglans du Prince à cheval avec l'arc & les fléches ayant à leur teste le Selictar porte épée. Ils sont suivis de quelques chevaux de main, qui precedent le Prince, lequel paroist monté sur celuy dont sa Hautesse l'a honoré, & revestu du Caftan & de l'Aigrette qu'il a receus, le Capigi Bachi qui l'accompagne marche à sa gauche.

Pendant tout le Voyage le Prince peut aller à cheval [*p. 184*] ou en carosse, comme bon luy semble, à la reserve des passages par les villes royales, où il est obligé d'entrer avec une pompe pareille à celle de sa sortie de Constantinople.

Le grand Seigneur le défraye jusques aux bords du Danube, le Capigi Bachi qui est chargé de ce soin, luy envoye à chaque repas vingt-cinq bassins remplis de vivres. En contréchange aprés le passage du fleuve, le Prince fournit la subsistance du Capigi Bachi qu'il tire de celle que le païs est obligé de luy fournir, jusques à sa prise de possession.

C'est pour cet effet que la Noblesse de Galaz, se trouve à son passage accompagnée de la milice à pied & à cheval, avec plusieurs carosses, & quantité de chariots, chevaux,

& mulets chargez de provisions, pour la nourriture du Prince & de sa suite jusques à Yaz qui est à quatre journées du Danube.

Entrée du Prince de Moldavie dans la Capitale de ses Etats.

A l'arrivée de ce Prince dans la Capitale de ses Etats, les Magistrats, & le peuple le vont recevoir, le complimentent aux portes, & l'accompagnent dans son Palais. L'on le fait entrer d'abord dans la salle du Divan, le [p. 185] Capigi Bachi le prend par la main, le fait seoir sur le trône, & prend sa place vis-à-vis de luy, sur un tabouret qui luy est preparé, tous les Officiers prennent la leur suivant leur rang, ainsi que je le diray en parlant de la Justice.

Installation du Prince de Moldavie.

Ensuitte le Capigi Bachi se leve, tire de son sein le *Hatcherif*, commandement Imperial, qu'il baise, & en fait lecture à haute-voix à toute l'assemblée qui est debout & nud teste, le Prince est en pied aussi bien que le Capigi Bachi, mais couvert de son bonnet à grande aigrette.

Aprés la lecture de l'ordre Imperial, il s'éleve un bourdonnement de voix confuses qui font des vœux pour la prosperité & la conservation du grand Seigneur, & pour celle du Prince, quoi qu'ils le regardent comme leur destructeur, estant persuadez que c'est l'ambition & l'envie d'enrichir sa famille plûtost que l'amour de la patrie & le bien public qui l'ont porté à solliciter le Gouvernement. Chacun ensuite vient à son rang luy faire la reverence, & au Capigi Bachi, ce qui finit la ceremonie de l'installation. [p. 186]

Le Capigi Bachi se retire au Palais qui luy a esté preparé aux dépens de la ville, où il est gardé par une compagnie du Prince qui luy fournit sa subsistance pendant son sejour.

Le lendemain le Prince va visiter cet Officier Turc en ceremonie, lequel luy rend exactement sa visite le jour suivant à la mesme heure.

Honneur que rend le Prince de Moldavie à l'Officier de la Porte, qui l'a accompagné & installé.

L'Officier Turc s'estant reposé quelques jours des fatigues du Voyage, & voulant partir se transporte au Palais du Beig qui sort au devant de luy. Ils se font à cette reception des complimens reciproques, ensuite desquels ils montent à cheval, & le Beig suivi de toute la Noblesse conduit le Capigi Bachi à deux lieuës hors la ville, où il prend congé de luy, & le met entre les mains de quelques-uns des principaux *Boyars*, *Nobles*, lesquels sont chargez par le Prince, du soin de le défrayer, & de l'accompagner jusques au Danube, avec une escorte de cinq cens chevaux & deux cens pietons.

[p. 187] *Description de la Ville d'Yaz Capitale de Moldavie.*

La ville d'Yaz Capitale de Moldavie, n'a rien de considerable que sa situation qui est fort agreable, à cause du voisinage d'une petite riviere qui coule le long de ses murailles. Les maisons sont basties de bois, enduites de chaux, & couvertes en pointe de planches en guise d'ardoise, dont la disposition est assez jolie. Les ruës que la bouë rend presque impraticables l'Hyver, sont tellement remplies de poussiere l'Esté que l'on n'y voit goute, celles que l'on frequente le plus, sont couvertes de troncs & de racines d'arbres, rangez l'un aprés l'autre, en forme de pavé pour les rendre accessibles.

Il y a plusieurs Eglises assez jolies, entr'autres deux desservies par des Caloyers, dont la plus ancienne qui est auprés le Palais du Prince, est toute revestuë de marbre avec des feüillages fort bien travaillez, & peinte par dedans.

L'autre est bastie d'une tres-belle pierre avec des voutes & des tours fort élevées, enrichie de colonnes, & de galeries, son fondateur fut le fameux Vayvode Basile qui fit venir des Maîtres d'Italie & de Rome pour le bâti- [p. 188] ment, lequel quoy qu'il soit d'une Architecture confuse, ne laisse pas de marquer par sa masse, & sa construction, que ce Prince n'y a rien espargné; l'on y voit son tableau, & ceux de sa femme, & de ses enfans.

Le Palais du Prince de Moldavie.

Le Serail du Prince, lequel devroit estre un Palais magnifique, consiste en une grande basse-court, tout à l'entour de laquelle il y a des corps-de-garde. La seconde court communique à l'appartement du Prince, en entrant l'on voit la salle du Divan fort grande, & fort enfumée, au bout de laquelle il y a un fauteüil de velours posé sur un marche-pied à deux degrez avec une espece de dais qui compose le trône, cette salle est accompagnée de deux chambres simplement ornées à l'usage du païs.

L'appartement de la Princesse, *Domna*, est derriere celuy-là, elle y habite avec ses Esclaves, & les portes sont gardées par une espece de keislar Aga qui est un vieillard qu'ils appellent en Grec *Vorniko*, lequel porte un baston rouge à la main pour marquer sa fonction, il y a outre cela un corps-de-garde à la porte de vingt-cinq [p. 189] ou trente Lanciers. Les Officiers de la maison du Prince ont leurs appartemens separez, & n'ont aucune communication avec les femmes.

Garde du Prince de Moldavie.

Il y a toûjours deux cens Fuseliers de garde au Palais, & une Compagnie de Lanciers, lesquels vont à pied, lorsque le Prince ne sort point de la ville & à cheval, quand il va en campagne. Cette garde dure une semaine,

pendant laquelle le Prince leur fournit du pain, de la viande, & du bois.

Tous les matins au lever du Prince, les Compagnies Turques de Cavalerie & d'Infanterie, s'assemblent dans la seconde court avec leurs Chefs, l'on déploye le Sangiac ou Etendard du grand Seigneur, l'on bat le tambour, l'on sonne la trompette, & le *Selam Chaoux*, *Chaoux des Saluts*, monte sur une pierre, & fait le *Doa*, priere pour la prosperité des armes Mussulmannes, pour la conservation de sa Hautesse, & du Prince.

Officiers du Prince de Moldavie.

Les Officiers principaux sont le *Logotete* grand Chancelier, dont les fonctions sont de porter la parole du Prince, de lire les Requestes dans les jours de Divan, & d'écrire les Arrests.

Karnikos Megas le grand Bailli. *[p. 190]*

Hatmanos, le Commandant de la Cavalerie.

Le *Vestiari*, sur-Intendant des Finances.

Comissos Megas grand Escuyer.

Postolnicos Megas grand-Maistre des ceremonies.

Stolnicos, Maistre d'Hostel.

Zulictaris Megas, Sur-intendant des viandes.

Zignissaris Megas Sur-intendant des grains.

Mentevelksiaris Megas grand Escuyer Trenchant.

Tsatraris Megas Intendant des Pavillons.

Pittaris Megas grand Pannetier.

Pikarnicos Megas Intendant des vins.

Armatis Megas grand Prevost, qui a la direction des prisons.

Vamalis Megas, grand Doannier.

Ca aralis Megas tis Oknas Intendans des Mines.

Outre ces Officiers, le Prince en a d'autres qui logent dans son Palais, qui sont deux *Camarassides* Chambellans, le premier garde l'argent du Prince, le second a soin de la Garderobbe.

Un *Spatari* Maistre de Chambre, qui a quatre jeunes hommes au dessous de luy, qui servent le Prince à la Chambre. Ils sont habillez de vestes de brocard d'or, avec des fourures de Zebeline, & leur bonnet est de velours en broderie d'or semée de perles. *[p. 191]*

Le *Coupari*, Eschanson, qui fait l'essay du vin.

Le *Tchokadari* Porte-manteau, & soixante Itch Oglans, dont les uns servent au dedans, & les autres sont destinez pour le dehors, ils reçoivent trois écus de paye par mois, deux habits de drap & de satin par an, quatre paires de souliers, deux paires de bottes, & bouche en cour.

Revenus du Prince de Moldavie.

Les revenus du Prince: sont,

La Doüanne six-vingt Bourses.
Les mines de sel vingt-cinq Bourses.
La disme des biens de la terre quarante bourses.
Le lieux où l'ont fait les cendres cent Bourses.
Les Salpêtres, huit Bourses.
Et vingt mille Moutons.

Voila à peu prés quels sont les revenus du Prince, qui ne seroient pas suffisans pour le faire subsister & [p. 192] l'enrichir en peu de temps, s'il ne faisoit pas des exactions terribles sur le peuple, & si outre les deux cens Bourses destinées ordinairement pour le tribut annuel de la Porte, & pour les presens, il n'en levoit pas encore trois ou quatre cens sous divers pretextes.

Milice du Prince de Moldavie.

La milice monte à sept ou huit mille hommes qui ne sont point soudoyez par le Prince.

La ville entretient deux mille hommes de Cavalerie & d'Infanterie pour la garde du Prince, & de la Ville.

Il y en a mille autres, lesquels sont exempts de toutes sortes de contributions à la charge de fournir deux ou trois hommes à cheval.

Et quatre mille rèpandus dans toute la Province, lesquels joüissent de toutes sortes d'exemptions, & sont obligez de suivre le Prince à l'armée, s'ils y manquent l'on efface leurs noms des Registres, & l'on en met d'autres à leur place.

Les charges de Moldavie sont Venales.

Les charges sont venales au profit du Prince, & leur prix est depuis trois cens écus, jusques à douze-mille. Pour leurs gages, ils joüissent de certains droits qui [p. 193] leur sont attribuez sur la vente des bestiaux, le pied fourché.

Iustice de Moldavie.

Le Prince tient Divan tous les jours dans la Chambre nommée *Spataria*, lors qu'il vient au Divan, il est precedé du Maistre des ceremonies & de plusieurs Huissiers à Masse qu'ils appellent *Aprotas*, lesquels contraignent les debiteurs & tirent dix pour cent des sommes qu'ils font payer, son *Spatari* le suit avec ses enfans d'honneur, la Noblesse se leve pour le saluer, & en mesme temps chacun prend seance.

Le Prince se met dans son fauteüil avec une table devant luy, le *Spatari* est à sa droite, le *Postolnik* à sa gauche, & les enfans d'honneur derriere sa chaire.

Il y a des bancs des deux côtez couverts de drap rouge, sur lesquels s'asseoient adroite le Metropolithe, les Evesques & les huit Gentils-hommes du Conseil, & à gauche quelques Agas Turcs, & les Officiers qui ne sont plus en charge.

Le *Logotete* est debout en face du Prince hors l'enceinte des bancs, il porte une chaîne d'argent doré au col où pend le cachet du Prince qu'il serre dans son sein, [p. 194] le grand Prevost est à côté de luy avec une masse à la main, & quantité de Gentils-hommes debout nommez *Gentils-hommes d'armes.*

Le Logotete lit toutes les Requestes & autres papiers, lorsque l'affaire est de consequence, les Conseillers s'approchent auprés du Prince pour opiner, sinon il prononce ce qu'il juge à propos, les Clients sont derriere le Logotete.

S'il s'agit de crime, les criminels comparoissent à genoux, le Prince les interroge, mais il ne les juge pas publiquement, on les remet entre les mains du grand Prevost qui les renvoye en prison, & au sortir du Divan public le Prince se retire au cabinet où les Conseillers vont opiner, & le Logotete dresse l'Arrest qu'il met ensuite entre les mais du Prevost pour l'execution.

Conseil secret de Moldavie.

Lors que le Prince veut deliberer sur quelque affaire qui regarde le Gouvernement, l'interest public, ou le sien particulier, il a des Conseillers secrets, le grand Bailli, le grand Maître des ceremonies, le Chambellan, le grand [p. 195] Tresorier, & le Logotete.

De quelle façon mange le Prince de Moldavie.

Le Prince mange dans cette mesme salle où il rend la Justice, il y vient avec la mesme ceremonie qu'au Divan, à l'exception que le grand Maître des ceremonies, & le grand Chambrier ne s'y trouvent qu'aux Festins publics, & qu'il est servi par leurs Substituts.

On luy donne à laver lors qu'il est assis, & ensuite à tous ceux qui mangent avec luy, les Officiers en charge tiennent la droite, & ceux qui ne le sont plus, occupent la gauche, & aprés eux les Officiers d'armée.

Le Chapelain vient benir la table, le Prince, & les assistants sont de bout, & il reçoit de la main du Prince deux plats pour sa subsistance.

Lorsque l'on sert les plats, le Maître d'Hostel prend un morceau qu'il fait manger à celuy qui l'apporte, quand le Prince boit, tous les autres sont debout & nud teste, & quatre Pages à genoux tiennent des flambeaux allumez, les Escuyers tranchans vont autour de la table, pour couper les viandes, & plusieurs Gentils hommes font leur Cour pendant le disner. [p. 196]

Le Prince fait trois repas publics dans le cours de l'année le jour de Noël, à l'Epiphanie, & à Pasques, aprés qu'il a assisté en ceremonie à l'Office divin, dont je vous parleray avant que de vous faire la description du repas.

Le jour de Pasques, le Prince se leve trois heures devant le jour, il met un bonnet de velours à l'antique, en forme de Thiarre brodé d'or, enrichi de pierreries, & d'une aigrette attachée à une enseigne de diamans. Sa veste fourée de Zebeline a un grand collet de mesme peau pendant jusqu'à la ceinture, tous ses Officiers principaux du dedans sont habillez de vestes de brocard d'or, dont ils leur fait present ce jour-là, les autres à proportion sont aussi vestus de neuf, il sort de son Palais au son des trompettes & des tambours, & il se transporte avec toute sa Cour à l'Eglise Metropolithe, où la Princesse se rend aussi quelque temps aprês.

Festins publics du Princes de Moldavie.

Ceremonie de la Feste de Pasques en Moldavie.

L'Office divin estant fini, il sort de l'Eglise, & s'arreste dans la place, au milieu de laquelle il y a un Autel fort [p. 197] paré, & deux trônes, l'un pour le Prince & la Princesse, & l'autre plus éloigné pour le Metropolithe, tous les assistants se rangent & forment une ovalle à cinq rangs: Le premier ordre est composé des Officiers de Justice, le second des principaux Officiers de guerre, le troisiéme des Nobles, le quatriéme des Marchands, & le cinquiéme de la milice en arme, derriere laquelle le peuple est en foulle.

Chacun ayant pris sa place, suivant sa qualité, les Officians chantent & entonnent un verset *Christos anesti*, Christ est ressuscité, le Prince part de son trône, le Metropolithe s'avance au devant de luy, ils se rencontrent à l'endroit de l'Autel, ils s'embrassent en prononçant ces deux mots, & se donnent reciproquement à baiser de petites Croix, qu'ils ont en main toutes enrichies de pierreries, pour se distinguer des assistans qui n'en ont que de bois, ou de cuivre.

Pendant cette ceremonie la milice fait une décharge de mousqueterie, aprés laquelle le Prince & le Metropolithe se retirent à leurs places où tous les Officiers à [p. 198] leur rang leurs vont baiser la main, & celle de la *Domna*, en disant les mesmes paroles, *Qui est-ce que nous appellons le baiser de paix?* & il se pratique pendant quarante jours parmi tous les Grecs de l'Orient, au lieu du salut ordinaire, lorsqu'ils se rencontrent.

Le Baptême des eaux en Moldavie.

A la Feste de l'Epiphanie l'on observe la mesme ceremonie pour la disposition du lieu & l'ordre des assistans; le Metropolithe fait l'Eau-Beniste, dans laquelle il trempe une petite branche de Basilic, le Prince s'avance à l'Autel, au bruit de l'artillerie des tambours & des trompettes; le Metropolithe luy presente la Croix qu'il baise, & approche son front de ce brin de Basilic trempé

dans l'Eau-Beniste, la Princesse en fait autant, & tous les Officiers à leur rang.

Tous les chevaux du Beig richement harnachez & conduits par le grand Escuyer, qui monte celui dont le grand Seigneur a honoré ce Prince, passent pour recevoir la benediction, ils sont suivis de ceux des principaux Officiers & noble, & de tout le peuple en foule.

Cette ceremonie finit par le Baptême des enfans orphelins, ausquels le Prince donne un habit & de l'argent. [*p. 199*] Il se retire ensuite à son Palais où tous les Abbez, & les Curez de la ville luy vont porter l'Eau-Benite pour avoir de l'argent.

Presens du nouvel an en Moldavie.

C'est une ancienne coûtume, receuë universellement chez tous les peuples de se faire des presens au commencement de l'année. C'est pourquoy, le Prince qui ne veut point abolir les bonnes coûtumes fait un Divan solemnel ce jour-là, où tous les Seigneurs & les principaux Officiers reguliers, & seculiers luy vont faire la reverence & porter leurs presens, lesquels sont enregistrez par un Commis du Logotete, & enlevez à mesure par les Itchoglans. L'on les appelle tous par leurs noms pour venir à l'Offrande, le premier est le Metropolithe, lequel se leve seulement & fait la reverence sans sortir de sa place, les autres vont baiser la main du Prince.

Le Logotete dit tout haut, Tres-excellent Seigneur sa Sainteté vous souhaite une bonne année & vous offre un tapis, une piece de velours, & deux tasses d'argent, le Prince répond je remercie sa Sainteté. [*p. 200*]

C'est ce mesme Logotete qui va le second à l'Offrande, & qui baise le premier la main du Prince. Il fait son compliment luy-mesme & l'enumeration de son present d'un tapis, de deux fourures de loup cervier, d'une piece de velours, & de deux tasses d'argent.

Le present du Doannier est le plus considerable, deux tapis, quatre fourures de loup cervier, quatre tasses, & de plus un bassin & une aiguiere, valans mille écus, il donne aussi deux mille ducats d'or, mais par ceremonie seulement, & pour bon augure, l'on les luy conte sur la Doanne.

Presens du Prince de Moldavie à ses Officiers.

Le Prince fait ses presens à Pasques au lieu du jour de l'An, aprés le repas public le Metropolithe, & les huit principaux Officiers on chacun trois vestes de drap, de satin, & de velours, & tous les Nobles deux, une de drap, & l'autre de satin.

Les repas publics du Prince de Moldavie.

Dans le repas public que fait le Prince aux jours de Noël, de l'Epiphanie & de Pasques, il mange seul sur une petite table posée au bout d'une autre fort longue, c'est [*p. 201*]

le grand Maître qui le sert. Les autres Officiers servent la longue, & ils ont sur le bras une piece de tafetas rouge de deux aunes de long au lieu de serviette.

C'est le Metropolithe qui benit les viandes, il se sied à la grande table au costé droit avec tout le Clergé, & les Officiers qui ont passé les charges, les Officiers en charge & les Nobles sont de l'autre.

Le Prince pendant la repas envoye des plats de sa table à ses Favoris, & à d'autres des assiettes remplies des meilleurs mets, que les Itch-Oglans mettent devant eux pour marque de l'estime du Prince; à la fin du repas un des principaux se leve, & boit nud teste à la santé de la Princesse, tous les autres en font autant à la ronde, & demeurent debout tant qu'elle soit finie. Le Prince fait raison au bruit des décharges de l'artillerie, & aux fanfares des trompettes, & des tambours.

Le repas finit par la santé du Prince, l'on étend un tapis à ses pieds, & tous les Nobles deux à deux viennent [*p. 202*] à ses genoux nud teste boire une rasade & retournent à leur place, le Prince les remercie de mesme & chacun se retire.

Divertissemens publics du Prince de Moldavie.

La seconde Feste de Pasques, l'on fait une course de Bague, le Prince monte à cheval avec la Noblesse, la milice le suit à pied, l'on choisit une belle place où la milice fait une double haye & ferme la carriere, au milieu de laquelle l'on plante un pieu, & une barre où pend une bague, il est permis à tout le monde de courir, la lance est une canne de quatre brasses ferrée par le bout que l'on pose sous l'aisselle, la course est longue, ceux qui emportent l'anneau se presentent au Prince qui recompense leur adresse.

Ils ont un autre jeu qui ne veut pas moins d'adresse, l'on jette un bonnet en l'air qu'il faut percer d'une flesche à course de cheval avant qu'il retombe à terre.

Mariages de Moldavie.

Je crois qu'il ne sera pas mal de finir cette relation de Moldavie, & de Valachie, par les ceremonies qui s'observent dans les mariages, & les enterremens.

[*p. 203*] Lorsque quelqu'un se marie tous ses parens s'assemblent chez luy, l'on fait un bransle composé des garçons les mieux faits, & des plus belles filles, lesquels vont dançant par la ville, passer sous les fenestres de la mariée, où l'on leur donne la collation, ceux de la mariée en font autant de leur côté, & reçoivent la mesme honnesteté des parens du marié.

Le jour des Nopces deux Officiers du Prince vont aux maisons des Epoux pour mener les bransles jusques

au Palais, où l'on dance deux heures, & les filles se retirent.

Si l'Espoux est Officier ou fils d'un Officier, le mariage se fait chez le Prince dans la Salle du Divan, il luy preste ce jour là un de ses bonnets en broderie enrichi d'une aigrette, il est couvert & debout à la droite du Prince, auquel l'Epouse accompagnée des Dames vient baiser la main & se range à côté du mari. La ceremonie Nuptiale se fait dans la Chapelle du Palais par le Metropolithe en habits Pontificaux, le Prince conduit les mariez, est le compere, tient les couronnes du mariage, & fait un present de vestes de brocart d'or de la valeur de deux cens écus.

Les parens de la mariée n'assistent point à la nopce, *[p. 204]* ce sont ceux du marié qui la vont prendre chez elle, & la conduisent au Palais du Prince ou au logis de l'Epoux.

Les festins des nopces se font toûjours chez l'Epoux, le Prince, & la Princesse y assistent, ils mangent à des tables differentes, le marié prend sa place auprés du Prince, & la mariée auprés de la Princesse. Durant le repas les femmes se levent deux ou trois fois pour dancer devant le Prince, & si le marié ou la mariée sont ses parens, la Princesse dance aussi, autrement ce n'est pas la coûtume.

Les parens de la mariée festinent chez eux & ils s'envoyent des verres de vin les uns les autres d'une maison à l'autre.

Enterremens des Princes de Moldavie.

L'on n'enterre les morts qu'au bout de trois jours, si c'est le Prince on l'expose pendant ce temps sous un pavillon à trois pilliers entouré de sieges, dans un lit de parade avec beaucoup de lumiere, à costé duquel il y a une table où sont plusieurs Psautiers; les Prestres y vont prier Dieu ,& les Nobles y assistent jour & nuit. L'on donne à manger chair, & poisson, ce sont les Offi- *[p. 205]* ciers du Prince qui servent comme s'il estoit vivant.

Au bout de trois jours l'on porte le cadavre à l'Eglise, où l'on fait les prieres accoûtumées, & entr'autres un certain Psalme, où l'on dit: *Venez, mes Freres, donnons à celuy que nous voulons enterrer le dernier baiser, & le dernier salut.* Alors le plus proche parent du mort luy baise le visage, & les mains, les autres, la main seulement, l'on enterre avec lui l'étendart, & le bonnet de ceremonie, & la pompe funebre finit par une distribution de viandes cuittes, principalement de bœufs, dont le nombre monte quelquefois à plus de cinquante, que l'on donne aux pauvres.

Les autres s'enterrent à peu prés de la mesme maniere à la reserve que les femmes sont obligées de venir avec leurs parens pleurer auprés du mort, & de s'arracher les cheveux, quoi que quelquefois elles n'en ayent gueres envie, elles loüent des pleureuses, & se servent d'instrumens lugubres pour s'exciter à la douleur en recitant les belles qualitez du mort, cette Musique recommence [*p. 206*] tout autant de fois que l'on voit entrer quelque ami du deffunt. Je suis,

De Constantinople
ce 4. May 1676.

ÎNRUDIRILE PRIMILOR RUSET (ROSETTI) DIN ŢĂRILE ROMÂNE DUPĂ IZVOARE

IZVOARE

1. P. P. PANAITESCU, *Mihai Vit azul* (Buc. 1936), p. 50.
   I. C. FILITTI, *N tice sur les Cantacuzène du XI e au XVII-e siecles* (Buc. 1) p. 14; v. şi nota 91.
2. MARTIN CRUSIUS, *Turco-Graecia* (Basilia, 1584), pp. 67, 91.
   I. C. FILITTI, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino* (Buc. 1919) pp. 284—285.
3. *Letopiseţe*, II, p. 192.
4. C. ERBICEANU, *Cronicarii greci*, p. 18 (C. DAPONTE).
5. HURMUZAKI, *Documente*, IV, 2, p. 429.
   I. C. FIILITTI, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, p. 290.
6. HURMUZAKI, *Doc.* XIV, p. 141.
   I. C. FILITTI, *op. cit.* p. 290.
7. I. C. FILITTI, *op. cit.*, p. 284.
8. *Letopiseţe*, II, p. 210.
9. I. BIANU, *Documente româneşti part. I, tom I, fasc. 1—2* (Buc. 1907), pp. 142—143.
10. *Letopiseţe*, II, pp. 3, 192.
11. HURMUZAKI, *Doc.* V, 2, p. 148.
12. *Letopiseţe*, II, p. 212.
13. P. V. NĂSTUREL, *N amul boierilor Cantacuzino din ramura lui Şerban Vodă*, în revista: « *Literatura şi arta română* », an. XII (1908), pp. 326 329.
14. HURMUZAKI, *D c.*, XIV, 1 p. 217.
15. AUREL V. SAVA. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei* (Buc. 1937), pp. 125, 133.

ORIGINEA LUI VASILE LUPU

DE

FRANZ BABINGER

Ședința dela 19 Martie 1937

La 3 Iulie 1936 am avut onoarea să fac cunoscute, din acest loc, unele descoperiri cu privire la *Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu*[1]). Câteva săptămâni mai târziu, părintele Aurel V. Ursăcescu din Huși și-a exprimat — pe calea unui cotidian bucureștean [2]) — părerea, că se poate stabili numele de familie al acestui prinț moldovean — și, prin urmare cu certitudine, origina lui. In acest scop, el se slujise de două obiecte [3]), care sunt păstrate în Muzeul Episcopal din Huși, fără îndoială, danii ale lui Vasile Lupu înainte de domnia sa în Moldova,— așa cum o dovedesc inscripțiile slavone, bine conservate. Primul obiect este o nebedernița (fig. 1), care are brodate pe un fond de mătase vișiniu închis figurile subiectului cu mătase și fir de argint aurit, după cum la fel este și inscripția de pe cele 4 laturi ale rombului mărginaș.

[1]) V. *Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu*, în *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tomul XVIII, mem. 2 (București, 20 pag.).

[2]) Cf. *Universul*, anul LIII, Nr. 212, din 3.VIII.1936, p. 8: *Numele de familie al voievodului Moldovei Vasile Lupu.*

[3]) Trebuie subliniat aici că încă acum zece ani, răposatul Gh. Ghibănescu († 1936) era de părere că numele neamului lui Vasile Lupu a fost Cocii. Faptul reiese din cartea sa *Vasluiul, Studii și documente* (Iași 19.6) unde la p. 86, el numește pe tatăl lui Vasile Lupu Neculai Cocii aga. Dar din ce izvor a luat Gh. Ghibănescu această informație, iată un lucru care, din nefericire, nu se poate constata. Câțiva ani mai târziu d-l Sever Zotta a stabilit o spiță genealogică referitoare la hatmanul Gheorghe, fiatele lui Vasile Lupu, în care așează ca strămoș pe Neculai Coci aga. V. G. Ungureanu, *Mânăstirea Pionul sau Schitul Hangul și Ruinele Palatului Cnejilor Cantacuzini* în *Anuarul liceului de băeți din Piatra-Neamț*, pe anul 1933/4 la pag. 7 a extrasului.

Această inscripţie cu text și caractere slavone este în original următoarea:

† сьи небѣдерницѫ. сътвори. пань. лѹпѹль. хетмань. и пърькъ-лабь. сѹчавски. синь кочи. и подрѹжне [е]го. тѹдоска. е даде въ епи[ско]пие [1]). ѡтръхѹшїи [2]). вaₓз. р. ли [†]

Adică în românește:

« *Această nebedernițǎ a fǎcut-o Dumnealui Lupu, hatman și pârcǎlab al Sucevii, fiul lui Cocii, cu soția lui Tudosca, și au dat-o la Episcopia din târgul Huși la anul 7138 (= 1629-30)* ».

Celălalt obiect, un potir de argint suflat cu aur (fig. 2), poartă în jurul paharului pe 3 rânduri, o inscripție gravată iarăși cu text și caractere slavone și care în original este următoarea:

† сьи. потир. сътвори. лѹпѹл. кочї. вел. дворнїв. и кнѣгїнѣ. его. тодоса. и даде. их. въ. црков. † до. търгѹ. васлѹю, иж[е]. ест. метох. монастиреи. зѹгракѹлѹи. до. с[ве]та. гора. † и деже. ест. храм. с[ве]т[а]го. великомѹченика. геѡргїе. в. л[ѣ]то. ₓзр. лѳ.

Va să zică în românește:

« *Acest potir l-a fǎcut Lupu Coci vel-vornic cu jupâneasa lui Tudosca și l-a dat bisericii de lângǎ târgul Vaslui, metoc al mânǎstirii Zugrafului din Sfântul Munte, unde este hramul sfântului marelui mucenic Gheorghe, în anul 7139 (= 1630-31)* [3]) »

Inscripția acestui potir este de mult cunoscută — ceea ce a scăpat din vedere Sfinției Sale,— fiind publicată de d-l N. Iorga în vol. XVI dintr'ale sale *Studii și Documente* [4]),— în slavonește și românește. Ea merită să fie luată puțin în seamă.

---

[1]) Correxi loco епи[ско]пие.

[2]) Loco ѡтъ тръга хѹшїи.

[3]) Fotografiile ambelor obiecte le datoresc amabilităţii d-lor Păr. Aurel V. Ursăcescu (Huşi) şi Arh. Ştefan Balş (Bucureşti). Pe această cale le exprim sincerele mele mulţumiri.

[4]) V. N. Iorga, *Studii şi Documente*, vol. XVI (Bucureşti, 1909), p. 420 s. Pentru aceasta vezi şi Ioan C. Filitti, în ziarul *Mişcarea*, anul XXVIII, Nr. 1661 din 26.XI.1936, p. 2: *Iarăşi Vasile Lupu Coci.*

Tratând despre inscripţia de pe pocal, d-l N. Iorga [1]) s'a preocupat şi de biserica despre care e vorba aci. Potrivit textului, nu există nicio îndoială că biserica din Vaslui, luată în consideraţie acum, a fost un metoc al mânăstirii bulgare Zografu dela Muntele Athos. Mânăstirea aceasta este în fiinţă şi azi ca una din cele douăzeci ale Sf. Munte, fiind închinată Sft.-lui Gheorghe. Ea ne este bine cunoscută nu numai prin manuscrisele-i preţioase — 107 la număr —, dar mai ales datorită nenumăratelor metocuri primite dela întemeierea ei în anul 1280 şi mai cu seamă în urma restaurării (1502). Aşa dar şi biserica din Vaslui aparţinea acestei mânăstiri ca metoc. Cu toate acestea, nu poate să fie vorba de acelaş sfânt lăcaş, care trebue să fi fost zidit cel mai de vreme în vara lui 7143 (5 August 1635) — prin urmare 4 ani mai târziu decât este datat potirul —, construită pe locul curţilor părăsite şi ruinate ale lui Ştefan-Vodă din Vaslui, de către Vasile Lupu,— care între timp devenise Domn al Moldovei. Astfel, este acea biserică, a cărei întemeiere ne e cunoscută prin ciudata scrisoare a lui Vasile Lupu către cel de al doilea logofăt al lui, Racoviţă Cehan,— publicată de d-l Alexandru Lapedatu [2]). Mai mult, avem aici biserica unei mânăstiri, a cărei întemeiere o cunoaştem precis dintr'un suret din Iaşi din 5 August 1631 (7139), în care întăreşte şi miluieşte Moise Movilă-Vodă mânăstirea Sft. Gheorghe de lângă Vaslui, zidită de Lupul, vel-vornicul de Ţara-de-sus, pe Lipovăţ, la Corbul, şi închinată mânăstirii Zografu din Athos cu vii, livezi şi priseci [3]).

---

[1]) Cf. Nicolae Iorga, *Studii şi Documente*, vol. XVI (Bucureşti, 1909), p. 420, unde autorul crede că este vorba de biserica *Sf. Gheorghe Zograful* de lângă târgul Vaslui fundată de către Vasile Lupu. Despre ea vorbeşte d-l Alex. Lapedatu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, vol. I (Bucureşti, 1908), pp. 47—48.

[2]) Această biserică trebue să se fi zidit cel mai devreme în vara lui 7143 (1635) în Vaslui. Dar unde s'a ridicat şi când, nu reiese din scrisoarea lui Vasile Lupu către Racoviţă Cehan, publicată de d-l Al. Lapedatu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, vol. I (Bucureşti, 1908), p. 47 s.

[3]) Intr'acest document este vorba de *sfânta mânăstire de lângă târgul Vasluiului unde iaste hramul sfântului marelui mucenic şi purtător de biruinţă al lui Hristos Gheorghie, care aceea sfântă mânăstire o au zidit al nostru cinstit şi credincios boeriu Lupul Vel-Vornic al Ţerii-de-Sus şi o au dat-o şi au închinat-o la sfântul Munte Atos.* Cf. Gh. Ghibănescu, *Vasluiul, Studii şi documente* (Iaşi- 1926 = *Surete şi Izvoade*, vol. XV), (pp. 72—74. Această mânăstire a Corbului ce se chiamă

Exceptând faptul că aceste inscripţii ne îngăduesc să-l aflăm pe Vasile Lupu ca hatman şi pârcălab în Suceava în anul 1629-30 (7138), iar în anul următor ca mare-vornic al Ţării-de-Jos, ele dau şi prilejul unor cercetări mai temeinice, deoarece p a r să dea numele de familie al viitorului domnitor, în afară de numele lui propriu. Intenţionat spun: p a r să le dea, deoarece se va dovedi că lucrul acesta nu se poate constata cu acea siguranţă, pe care o are Păr. Aurel V. U r s ă c e s c u. Izbitor e faptul că odată e vorba de L u p u, f i u l l u i C o c i i, iar altădată doar de un L u p u C o c i i. Problema ar fi uşor de rezolvit, dacă n'am şti din inscripţia bisericii Stelea — publicată în mod ireproşabil de d-l P. P. P a n a i t e s c u [1]) — că tatăl lui Lupu se numea N i c o l a e. Potrivit cesteilalte inscripţii, ar însemna că tatăl lui Lupu s'ar chema tocmai C o c i i. Dar ce fel de nume este acesta, se va cerceta de îndată mai de aproape.

C o c i i (Koči), în ortografia albaneză de azi K o ç i, este un nume de mângâiere *(hypokoristikon)*, adică diminutiv, alcătuit după toate normele albaneze [2]). Astfel de *hypokoristika* se găsesc în număr mare în limba aceasta, ca de pildă M i ç i, adică D i m i t r i e şi E f t i m i e, N o ç i = A n t o n, N u ç i = N a u m, N d r i ç (formă nedeterminată, de aceea fără *-i*) pentru A n d r e i, N i ç o N i c o l a e, şi a.m.d. K o č o, K o ç, K o ç i nu-s altceva decât diminutivul pentru C o n s t a n t i n [3]). [Terminaţia *-o* nu face nicio deosebire, căci pe lângă G j e r g j o apare şi G j e r g j i, G j e r g j ca diminutiv desmierdător pentru

---

la Z u g r a v i (v. *ibidem*, p. 93) e pomenită apoi de mai multe ori. Mânăstirea Zografu de la Muntele Athos stăpânea, în jurul Vasluiului, mai multe m e t o c u r i cum, de pildă, mânăstirea U s p e n i a (v. G h. G h i b ă n e s c u, *Surete şi Izvoade*, vol. IV, Iaşi 1908, p. 13).

[1]) V. Petre P. P a n a i t e s c u, *Biserica Stelea din Târgovişte. Note istorice*, în *Revista Istorică Română*, vol. V şi VI (Bucureşti 1937), p. 388—393, ca şi F. B a b i n g e r, *Originea şi sfârşitul lui Vasile Lupu* (Bucureşti, 1936), p. 10, nota 2.

[2]) D-l N o r b e r t J o k l (Viena), o autoritate distinsă în limba albaneza, mă face atent în modul cel mai prietenos asupra lucrării lui S p. R. D i n e, *Valët e detit* (Sofia, 1908), p. 786 ss., unde sunt tratate aceste *hypokoristika* albaneze.

[3]) Ca diminutiv pentru Constantin, *Koča* se găseşte în mod curent în tot sud-estul Europei, cum de exemplu în limbile sârbo-croată şi bulgară. După cum mă informează în mod amabil d-l Dem. R u s s o, la Grecii din Tracia şi Constantinopol se găseşte ca diminutiv pentru Constantin, şi K ó t s o s *(Κώτσος)*. V. Ath. Ch. B o u t o u r a, *Τὰ νεο-ἑλληνικὰ ὀνόματα* (Atena, 1912), p. 74 u.

Gheorghe] Este exact că poartă acelaş nume cunoscutul «Montesquieu al Osmanliilor»,— cum îl numeşte aşa de bine J. v. Hammer-Purgstall—, Mustafā Koči-Beg, original din Korča (în sud-estul Albaniei). Numele acesta probabil este albanez şi însemnează «cel roşu»[1]). In cazul nostru, trebue să acceptăm cu certitudine că numele Cocii din ambele inscripţii n'are nimic de a face cu aceasta. O dovedeşte cel mai bine faptul că numele Cocea, Cociu, etc., sunt obişnuite şi astăzi în România [2]),— lucru care ne apropie înainte de toate de presupunerea exprimată de d-l Ioan C. Filitti, în ceea ce priveşte originea lui Vasile Lupu. Intr'un articol *Tatăl şi bunicul lui Vasile Lupu* [3]), d-sa a fost de părere că Nicolae, tatăl lui Lupu, ar fi fost un fiu al acelui vel-postelnic Coci, care apare în timpul lui Mihai Viteazul în Consiliul de Stat al domnitorului. Datorită amabilităţii d-lui Gheorghe D. Florescu — care nu s'a dat în lături dela anevoioasa trudă de a stabili numele înalţilor demnitari ai divanului Domnilor munteni,— s'au putut constata cu uşurinţă următoarele: Dela 7 Decembrie 1593, aşa dar de îndată ce s'a urcat pe tron Mihai Viteazul, apare un Coci în Consiliul lui de Stat. Cu o întrerupere mică între Iulie şi Noembrie 1594, acesta rămase în dregătoria lui până la 19 Mai 1595 — adică puţin înainte de lupta dela Călugăreni — şi-l întâlnim sub numele: Cuci, Cocea, Cucea, Coci, Coce. In preajma ultimei date pomenite, el dispare şi e probabil că şi-a pierdut vieaţa în războiul cu Turcii. Acel vel-postelnic trebue să fi fost bunicul lui Vasile Lupu — după cum e de părere d-l Ioan C. Filitti —, în timp ce d-l Nicolae Iorga [4]) se întreabă, — într'o discuţie asupra

---

[1]) Cf. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927), pp. 184 ss. şi 314 s., ca şi acelaşi în *Encyclopédie de l'Islam*, vol. III sub cuvântul Koči-Beg.

[2]) Aci e vorba de nişte nume străine, aşa dar nu româneşti, deoarece, după G. Pascu, *Safirele româneşti* (Bucureşti, 1916), p. 374 s., sufixul *-ce* şi *-ciu* nu se găsesc în româneşte, fiind privite de autor ca împrumuturi din bulgară.

[3] V. Ioan C. Filitti, *Câteva documente* (Bucureşti, 1936), p. 19. Articolul apăruse anterior în gazeta *Mişcarea*, anul XXVIII (Bucureşti, 1936), din 23 IX.1936.

[4]) Cf. N. Iorga, în *Revista Istorică*, anul XXII (Bucureşti, 1936), p. 372.

articolului respectiv, — de ce d-l Filitti nu vroeşte să-l privească drept tatăl.

Imi îngădui să-mi exprim părerea că ambele afirmaţii nu sunt tocmai potrivite. In ceea ce priveşte întrebarea d-lui Nicolae Iorga, d-l Filitti a dat răspunsul la ea printr'o notiţă posterioară [1]): tatăl lui Lupu s'a numit doară Nicolae. Cred că ar trebui să privim chestiunea dintr'alt punct de vedere. Dacă se examinează mai de aproape bunăoară demnitarii divanului lui Mihai Viteazul, nu se găseşte niciunul măcar, care să fie scris cu numele lui de familie. Pentru a alege ca exemplu ultimul document cu numele marelui postelnic Cocii, din 15 Martie 1595 — făcut cunoscut nu de mult de d-l Grigore Nandriş [2]) —, apare între mărturile domneşti un Mitrea, marele [vornic], un Pangratie vistierul, un Dumitrachi spătarul, un Pană comisul, un Sârbul stolnicul, un Manta paharnicul, un Andrei marele logofăt, şi, în cele din urmă, un jupân Cucea marele postelnic. Cum se vede, numai numiri de botez, niciunul de familie. Lipseşte motivul să putem accepta că numele Cucea ar fi de familie, ca fiind o singură excepţie în lista demnitarilor. Aşa dar, lucrurile stau astfel cum s'a spus mai sus: Cucea, Cocea, Coce, Coci, Cocii, nu-s altceva decât *hypokoristika* pentru Constantin. Cred că astfel s'a numit marele postelnic, ca şi mulţi alţii.

Nu avem, deci, de ce să punem pe acest Cocii, Cocea, etc., în vreo legătură cu numele de pe ambele inscripţii, cu atât mai mult cu cât se ştie că Vasile Lupu a văzut lumina zilei în 1597 în Arbănaşii de lângă Razgrad (Bulgaria). Că tatăl său a trecut peste Dunăre în Muntenia pe timpul lui Radu Mihnea şi s'a aşezat la Târgovişte, aceasta spune ceva. Dar pe atunci vel-postelnicul Cocea nu mai era de mult printre cei vii. Se naşte întrebarea: cum de ajunge Vasile Lupu să se numească

[1]) Şi anume în jurnalul *Mişcarea,* anul XXVIII (Bucureşti, 1936), Nr. 1661 din 26.XI.1936: *Iarăşi Vasile Lupu Coci.*

[2]) Gr. Nandriş, *Documente româneşti în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos 1372—1658* (Bucureşti, 1937), pp. 80—81.

fiul lui Cocii? Aici îşi poate face loc doar o singură presupunere. In ambele pomelnice — al căror cuprins l-am examinat, în parte, altădată [1]), — figurează un Costea, respectiv Constantin, printre cei morţi. Poate că acest Constantin a fost bunicul lui Vasile Lupu şi poate la el se referă Cocii din inscripţii [2]). In orice caz, însă, nu trebue văzut într'aceasta un nume de familie, care nu va fi existat de loc pe atunci, cel puţin în cercurile din care se trăgea Vasile Lupu [3]). Aşa dar, dacă vrem să fim prevăzători, nu putem scoate o concluzie privitor la originea lui Vasile Lupu, din acest nume, aşa cum a făcut-o Sfinţia-Sa Părintele Aurel V. Ursăcescu, cum că *numele de familie Coci ne arată destul de lămurit că el a fost de origină Aromân şi nu Grec*. Ştiinţa serioasă trebue să se ferească de deducţiuni pripite, pentru care lucru suntem siliţi să încheiem — *adhuc sub judice lis est*.

---

[1]) V. F. Babinger, *Originea şi sfârşitul lui Vasile Lupu* (Bucureşti, 1936), pp. 7—8.

[2]) Şi socrul lui Vasile Lupu, Constantin Bucioc, avea acest nume.

[3]) Cu numele de familie albaneze din timpurile de sigur mai vechi, se ocupă pe scurt — dar şi ca singurul — C. J. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, în *Denkschriften der kais. Akademie der Wiss.*, phil.-hist. Klasse, vol. 48, (Viena, 1901), p. 42 s. Potrivit acestui studiu, cel puţin în sec. al XV-lea, Albanezul avea de regulă două nume: primul este mai adesea numele de botez creştin, în mai puţine cazuri vechi sau naţional, al doilea, nomen gentile, de cele mai multe ori numele unui sat ori al unui trib. Este un vechiu obiceiu la ortodocşi de a purta numele după bunic ori vreun strămoş mai depărtat şi nu după tată. Să ne gândim la Greci la Comneni, Angeli şi Paleologi, la Sârbi la mulţii Uroşi, la Albanezi la Mataragas şi Spathas.

APENDICE

CARIERA LUI VASILE LUPU INAINTE DE DOMNIA SA IN MOLDOVA

Despre vieața și activitatea lui Vasile Lupu înainte de domnia sa în Moldova (10 Mai 1634; v. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, pp. 1002 și 1003) suntem informați într'un mod insuficient. Că încă în 1616, în vârstă de 19 ani [1]), se găsea în preajma lui Radu Mihnea, și că a luat parte la uciderea spătarului Leca, o știm dintr'un document publicat de d-l I. C. Filitti [2]). Că în timpul lui Gașpar Grațiani (1619—1620) avea funcțiunea de mare-vistiernic, aceasta ne-o arată Miron Costin (cf. *Letopisețele*, I, p. 269)[3]). In acest an cade și căsătoria lui cu Tudosca, fiica bogatului și puternicului vel-vornic al Țării-de-Jos, Costea Bucioc (asasinat în Septemvrie, 1620). Pe la 1625 pare să fi ocupat demnitatea de al doilea logofăt [4]). La 25 Mai 1627 (7135), deci tocmai sub Miron Barnovschi-Vodă, apare în slujba de cupar, slujbă pe care a mai avut-o și în anul următor [5]). In preajma acestui timp, anume în vara lui 1627,

---

1) Și astăzi mai sunt de părere că Vasile Lupu a venit pe lume în 1597, deși, în interesantul său raport din 20.VIII.1643 *Vom Moldauischen Wayuoda Lupulo* (v. Hurmuzaki, *Documente*, IV, I, p. 872, București, 1882), Residentul imperial Johann Rudolf v. Schmidt îl caracterizează ca o *lange ansehnliche Persohn, auch starckher Natur*, și îi dă 50 de ani. Joh. Rud. v. Schmidt îl văzuse pe Vasile Lupu în Stambul, dar prețuirea vârstei nu poate fi decât aproximativă. V. și I. Tanoviceanu, *Resturnarea lui Vasile Lupu*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. 24, *Memoriile Secț. Istorice* (București, 1902), p. 128, nota 3.

2) Cf. Ion C. Filitti, *Un document despre Leca spătarul ucis în anul 1616*, în *Arhivele Olteniei*, anul XII (Craiova, 1933), p. 477, retipărit în colecția *Cercetări și Documente privitoare la Istoria Principatelor Române* (București, 1935), pp. 15—16.

3) V. Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești din Moldova și Muntenia în sec. XVII* în *Arhiva*, vol. XXVI (Iași, 1915/6), p. 165 (1620).

4) V. N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit*, etc., în *Analele Academiei Române*, tom. XXXVI (București, 1914), p. 209 și Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești* etc., p. 168, în care, în 1623, Lupu apare ca treti logofăt.

5) Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, vol. I (Iași, 1907), partea II, pp. 187 și 794. Că aici nu poate fi vorba decât de Vasile Lupu, aceasta reiese lămurit din cuvintele *Lupul cupariul cu fratele său Gavril*. Documentele sunt datate 25 Mai 1627 și 6 Martie 1628. In acest timp, prin urmare aproape un an, Vasile Lupu trebue să fi fost cupar. Mai vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XXI (Iași, 1929), pp. 18 și 19.

trebue să fi obținut, pentru prima dată, funcția de vel-vornic[1]. O căpătase în timpul lui Miron Barnovschi-Vodă (Ianuarie 1626—Iulie 1629), cum ne-o confirmă tot Miron Costin (v. *Letopisețele*, I, pp. 295—296). Se pare că pe vremea noului domnitor a fost trimis la Suceava ca hatman și pârcălab, după cum arată inscripția de pe epigonațiu (7138 = 1629—1630)[2]. Și în anul următor — cum dovedește inscripția de pe potir — trebue să fi fost înaintat din nou ca vel-vornic. Potrivit afirmației lămurite a suretului de pe un ispisoc vechiu sârbesc dela Moise Movilă-Voevod din Iași (5 August, 1631—7139), dat Mânăstirii Corbului de lângă Vaslui, Lupu era donatorul potirului: Lupu vel-vornic al Țerii-de-Sus[3]. Mai știm din mai multe zapise din acest an că, pe atunci (7139 = 1631—1632), funcționau doi mari-vornici în Moldova cu numele Lupu[4]. Amândoi apar, bunăoară, într'un document din 29 Martie 1631, a cărui parte dela urmă este reprodusă alăturat dimpreună cu iscăliturile demnitarilor (pl. 2). Acolo apare un *Lupul, dvornicul de Țara-de-Sus*, însuși Vasile Lupu, Domnitorul de mai târziu, și un *Lupu, vornicul cel mare de Țara-de-Gios*[5]. Este sigur că aceasta stare de lucruri exista încă dela 8

---

[1]) Cf. T. Codrescu, *Uricariul*, vol. V (Iași, 1862), p. 385: Suret de la Miron Barnovschi-Vodă din 7135 (= 1627), Februarie, 23. După Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești* etc., p, 172, apare Lupu încă în 1626 ca vel-vornic al Țării-de-Sus. V. și p. 173 (1627), 1628 este pomenit ca vel-vistiernic (*ibidem*, p. 173).

[2]) Cf. și Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești* etc., p. 175 (1630) și Ioan Antonovici, *Frații Gheorghie și Neculai Roșca-Codrianu* (Bârlad 1908), p. 4 (document din Iași, 7138 = 1630, Martie 24).

[3]) V. Gh. Ghibănescu, *Vasluiul, Studii și documente* (Iași, 1926 = *Surete și Izvoade*, vol. XV), pp. 72—74 și mai jos, p. 3.

[4]) V. și *Uricariul*, vol II (București 1852), p. 50 și vol. XVIII (Iași 1892), p. 398 resp. 400.

[5]) După Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești* etc., p. 175 și 227 acest vel-vornicu al Țării-de-Jos este Lupu Habeșescul (Habășescul). Și el nu poate să fi fost mult timp în funcțiune, căci, la 12 Iunie (7139?), se iscălește în Iași biv vel-vornic (și anume, al Țării-de-Jos, cum se desprinde clar din textul documentului). Pe acest act, tipărit de Gh. Ghibănescu într'ale sale *Ispisoace și Izvoade*, vol. II, I (Iași, 1909), p. 69; se vede o pecete cu inițialele *L. T.* și un vultur cu aripi întinse. Ce însemnează *L[upu] T.*, rămâne ceva nelămurit. Dacă acest biv vel-vornic din anul 1631 este acelaș ca cel din anul 1629, iată o cheste nelămurită Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. I (Iași, 1907), p. 230, I (repetat, de altfel în vol. V, Iași, 1908, p. 276) reproduce un document în care, la 16.III.7137 = 1629, este vorba de un *pan Lupul biv vel-dvornic Pârcălab de Neamț*. Intr'un document fără văleat (după 7142?), publicat *ibidem*, vol. IV (Iași, 1908), p. 78 și repetat în vol. V (Iași, 1908), p. 84, apar Gheorghie, feciorul Lupului vornicului și Maria așijderea fata dumisale vornicului Lupului — și despre mama lor este vorba numai ca *maica noastră vorniceasca*. Gh. Ghibănescu, *loc. cit.*, vol. V, p. 276, este de părere privitor la acest biv vel-vornic că nu a fost Vasile Lupu, fostul domn. Pentru acest biv vel-vornic, v. și Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. II (Iași, 1907), pp. 230, 232, 366. Trebue constatat dacă un Lupu vel-vornic al Țării-de-Jos, care după Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești* etc., p. 225 și 227 apare în anii 1632 și 1633, este într'adevăr acelaș Habeșescul.

Aprilie 1631; totuşi, trebue să fi durat numai scurt timp. Căci, atunci când Alexandru al VI-lea Iliaş obţinu, pentru a doua oară, domnia în Moldova (Noemvrie, 1631), Lupu nu mai era în funcţiune, ci se afla într'o seamă de boieri cari protestau împotriva numirii acestui Domn, ducându-se la Ţarigrad spre a-şi face tânguirea lor (cf. *Letopiseţe*, I, p. 263). Vasile Lupu însă, trebue să fi ajuns după aceea din nou în Moldova, deoarece când, la 2 Iulie 1633, Moise Movilă-Vodă smulse din nou domnia Moldovei, vru să pună mâna pe rivalul său primejdios; dar Lupu trecea Dunărea şi scăpa la Ţarigrad. Acolo se bucura de deosebita graţie a Vizirului Abāza-Paşa [1]) (executat la 24 August 1634), pe care probabil l-a însoţit în Moldova, în Decemvrie 1633, în campania lui împotriva Poloniei şi care, în cele din urmă, l-a numit în scaunul Moldovei în locul lui Moise Movilă-Vodă, mazilit în Aprilie 1634.

---

[1]) Cf. N. Iorga, *Studii şi Documente*, vol. IV (Bucureşti, 1902), p. CLXXI, nota I. Documentul se găseşte sub Doc. 61/XLII în posesiunea Academiei Române. Ambii mari-vornici apar la 8 Aprilie 1631 şi 1 Mai 1631 în două documente, publicate de Gh. Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, vol. II (Iaşi, 1907), pp. 161 şi 359.

[2]) V. Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2 (Bucureşti, 1913), p. 999 s., din care reiese că Abāza Paşa se afla la Brăila la începutul lui Decemvrie 1633. Interesant este raportul unguresc reprodus; *ibidem*, p. 1055, care arată că la suirea lui pe tron, Vasile Lupu se pretindea fiul lui Aron-Vodă. In mod eronat, el este numit aici fostul Lupu Mehedinţi, deci confundat cu răsculatul muntean.

Fig. 1

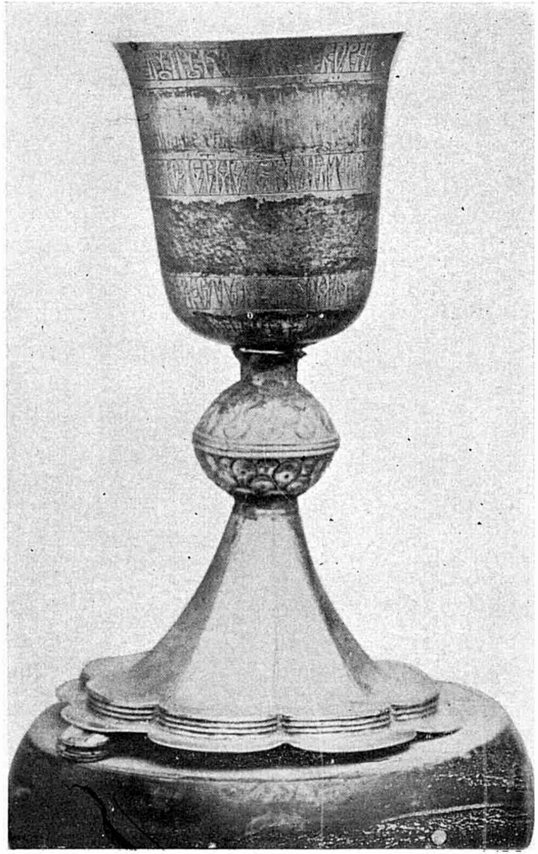
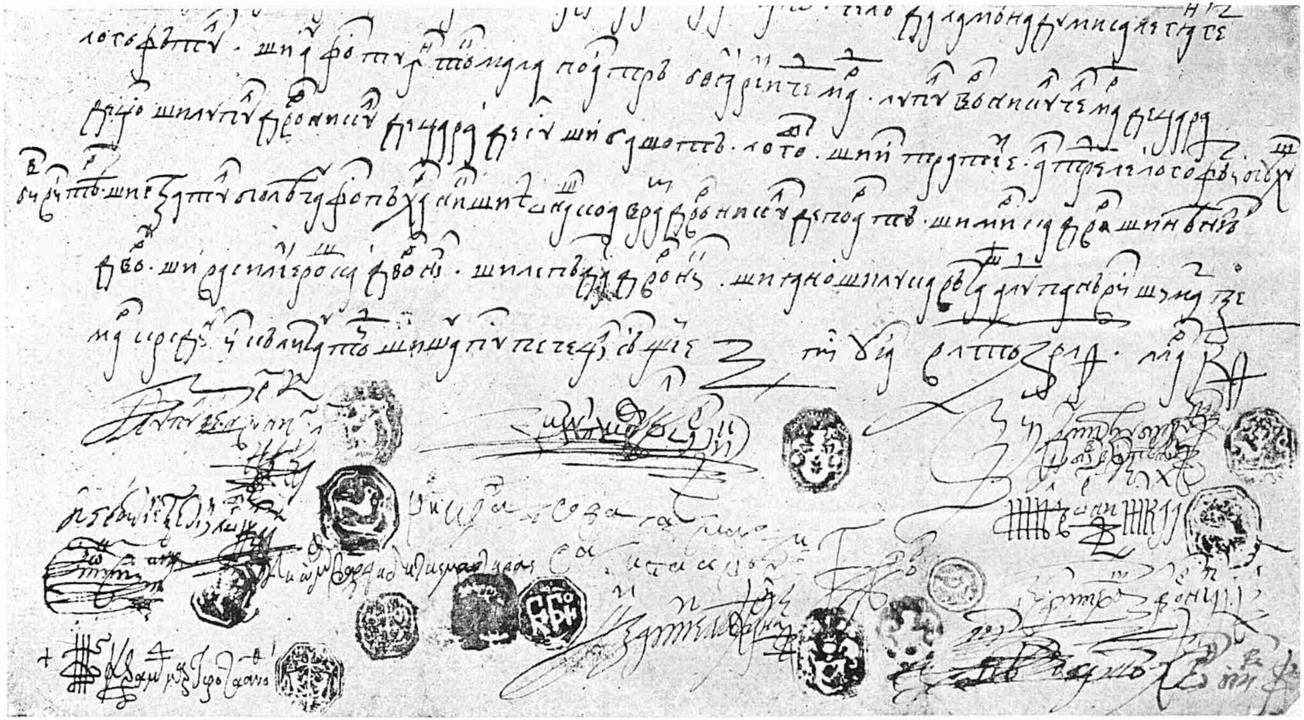

Fig. 2

Iscăliturile şi peceţile celor doi mari vornici Lupu. (Doc. 61/XLII Academiei Române)

NEAMUL LUI VASILE LUPU

Constantin (Cocii)?
= Ecaterina

Neculai
vel-agă
în Muntenia,
îngropat în bis. Stelea din Târgoviște
= Irina

- Gheorghe
  hatmanul
  † Oradea Mare, în robie,
  în închisoare
  = I. Maria, † 18.X.1648
  îngropată Bozieni-Balș
  (Roman)
  = II. Anița
  - Maricuța
    = Neculai [Bașotă ?]
    vameșul
  - Anița
    = Alexandru
    Ruset beizade
    - Zoița
  - Ilinca
    = Gheorghe
    Ursachi
    vel vistiernic
- Marga
  † C-pol.
  = Dumitrașcu
  Iarali
  vel clucer
  - Zoița
- Lupu (Vasile-Vodă)
  n. cc. 1597 la Arbănași (Bulgaria)
  † IV.1661 la C-pol.
  = I. 1618, Tudosca Bucioc
  † 1638
  = II. 1639, Ecaterina (cercheza)
  - Ioan
    Voevod
    † XI.1640
    la C-pol.
  - Maria
    † 5. I 1661 (1667?)
    la Liov, îngropată în
    biserica Sf. Treime
    din Słuck
    = 5.II.1645
    cu Cneazul
    Janusz
    Radziwiłł
    († 31.XII.1655 la
    Tykocin)
  - Ruxandra
    † 1686 la Neamț
    = 1.IX.1652
    Timuș Hmelnicki
    † 16.X.1653 la
    Suceava
  - Ștefan
    Voevod
    n. 1640
    † 29.IX.1661
    la Luceni
- Maricuța
  † C-pol
- Gavril
  hatmanul
  = Ileana
  - Ștefan
    † holtei, otrăvit de
    Gheorghe Ștefan-Vodă
  - Fiică
    = Andreiaș
    vel medelnicer
  - Radu
    † holtei, otrăvit de
    Gheorghe Ștefan-Vodă
  - Neculai
    Abăza
    = (?)
    Caterina
    Cantacuzino,
    fiica lui Toderașcu
    vel Spătar.

O CRONICĂ MUNTEANĂ IN GRECEȘTE PENTRU SECOLUL AL XV-LEA

DE

NICOLAE IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 5 Fevruarie 1937

Intre cronicile străine din Apus care ni dau informații prețioase asupra epocii lui Ștefan-cel-Mare, pe lângă contribuția italiană a Analelor lui Malipiero și lui Magno, se află și *Chronicon Austriacum* al lui Iacob Unrest [1]), găsit de Ioan Bogdan și comunicat mie, care am publicat părțile ce ne privesc în *Acte și fragmente*, III, p. 96 și următoarele.

Notele despre luptele Românilor încep cu anul 1475. Se arată foarte amănunțit campania nenorocită a Turcilor în Moldova și marea biruință a lui Ștefan-cel-Mare, se trece, după o lungă întrerupere, la năvălirea Sultanului Mohammed în anul următor, nu se uită restabilirea lui Vlad Țepeș în moștenirea lui, se dă ceva despre lupta cu Turcii în Câmpul Pânii la 1479 și se ajunge la războiul lui Ștefan cu Ioan-Albert, regele Poloniei.

Ici și colo sânt încurcături, firește, dar în general știrile sânt neobișnuit de bune.

De unde le-a luat acest «teolog și preot din Carintia», cum se intitulează?

Pentru lupta de la Vasluiu, din chiar scrisoarea de biruință a lui Ștefan, pe care o citează și o resumă; pentru rest, el nu arată de unde și-a cules știrile.

[1]) *Iacobi Unrest, theologi et sacerdotis carinthiaci Chronicon Austriacum*, în Simon-Fred. Hahn, *Collectio Monumentorum veterum et recentium ineditorum*, I, Braunschweig, 1724,

Observând de aproape forma în care se presintă unele nume, se poate bănui, dacă nu caracterul izvorului său, măcar limba în care el era scris.

Astfel, de la început, numele Domnului muntean, care, în deosebire de orice altă povestire, e arătat, de și fost duşman, ca acela care a înștiințat pe vecinul moldovean că vin asupra lui Turcii, cari i-au dat lui ordin de a-i întovărăși, e redat ca « Wasser-Weyda ».

Când, acum patruzeci de ani în capăt, tipăriam acest text, mă întrebam dacă e vorba de Băsărabă-Vodă, adecă firește « cel Mare », « cel Bătrân », zis Laiotă, adecă « Negrul » (de la *laiu;* cf. *laie*, *bucălaie* din *Miorița*, și *laia* Ţiganilor), iar, cum acesta n'a venit cu Turcii, dacă n'ar fi de căutat alături, și emiteam părerea, cu totul neadmisibilă, date fiind împrejurările, că s'ar fi dat drumul de la Buda, unde era reţinut de mult, lui Ţepeș, pentru ca să ajute pe vechiul său adversar, ajuns la o așa de mare strâmtoare. E sigur că vestea, care se poate primi, cronicarul a vrut să o atribuie lui Băsărabă sau Basarab.

Dar, în afară de aplecarea, la Unrest, de a găsi un sens în limba sa germană acestui nume așa de exotic și neîntâlnit în cercul cunoștinților sale, el avea înainte un text în care *B* avea valoarea de B, ceea ce înseamnă dar unul *cirilic sau unul grecesc*.

« Wasser-Weyda » recomandă lui Ştefan să se așeze într'o pădure, și el, Domnul muntean, va găsi mijlocul să se reunească acolo cu trupele lui (dar textul e confus și nu se poate lămuri pe deplin). Ştefan urmează întocmai, și nu se uită nici arderea, pustiirea ţerii în calea oștilor turcești. Băsărabă trece la Ştefan, lucru care nu se arată nicăiri — dar nu trebuie să se uite că n'avem o cronică munteană și că pentru Moldoveni nu era neapărat de nevoie să se noteze serviciul făcut de frații lor; și, apoi, e greu de admis ca beglerbegul Rumeliei să nu fi cerut o participare a Muntenilor, socotiţi ca niște credincioși tributari. Necorespunzătoare cu totul e numai pomenirea unui « munte » în aceste locuri. « Turcii cari voiau să fugă, nu puteau trece de munte și trebuia ca iarăși să se întoarcă în șes, și acolo erau uciși.» Şi înnecarea

multor Turci într'o « apă », a cării ghiaţă se rupe de greutatea lor », e însemnată apoi.

Toate lucruri pe care nu le dă Ştefan, a cărui scrisoare e apoi singura sorginte pentru povestitorul german.

Ce vine pe urmă e cu totul neaşteptat. In Ţara-Românească a lui « Wasser-Weyda », care e « servitorul regelui Ungariei », vine, cu 8.000 de călări, un Voevod turcesc », adecă un pretendent la tron. El poartă înaintea lui două steaguri albe cu o cruce roşie pe dânsele şi o cruce de argint pe suliţă, « *cum se duce înaintea unui patriarh* », cruce grea de două mărci de argint. *Năvălitorul se dă drept un creştin*,— aceasta se spune anume. Astfel el înşeală lumea, până într'atâta, încât 6.000 de oameni trec la el, care ar fi vrut să-i şi scoată din ţară.

Atunci, urmează povestirea, Băsărabă bate pe râvnitorul Scaunului său şi-i iea steagurile şi « securile *(Kupey)* şi săbii şi scuturi şi cai şi trâmbiţe » pe care le trimete la Buda. Aici se adauge şi o informaţie austriacă: scutul, *Tartschen*, a lui e trimes de un Vistier al regelui Matiaş, Hans Ernst, vre-un Sas sau vre-un German din Burgenland, lui Sigismund de Weispriach, din acele părţi austriace de unde e şi autorul însuşi.

Se dă şi data pentru această luptă pe care, ca să-i aflu rostul, o aşezam, în *Istoria lui Ştefan-cel-Mare* [1]), îndată după cea de la Vasluiu a lui Ştefan-cel-Mare cu Turcii. Aici însă se spune lămurit că a fost patrusprezece zile după Epifanie, adecă îndată după biruinţa moldovenească.

Se spusese de Unrest că « Voevodul turcesc » a fost tăiat de Băsărabă « cu însăşi mâna sa », cum era obiceiul mai ales în tristul secol al XVI-lea, aşa de umilitor pentru Munteni. Dar iată că *la altă dată*, patrusprezece zile după « Lichtmess » a Germanilor, adecă la 16 Februar, la distanţă de o lună de la întâia biruinţă, *haben die Wayda selbs zu Stuckhen gehackt*, « ar fi tăiat (Turcii) pe însuşi Voevodul în bucăţi », ceia ce e, fireşte, o înţelegere greşită a textului, Băsărabă mai având, multă vreme, o carieră domnească. Ar fi deci repetarea tăierii « Voevodului turcesc », şi s'ar putea crede că

[1]) P. 159.

acesta, al cărui nume nu-l cunoaștem, trimes de beglerbegul Soliman în retragerea sa, a fost biruit în Ianuar, iar în Februar prins și decapitat. Explicația pe care o încercasem în 1897 [1]) cade.

Nu trebue scăpat din vedere că, precum o însemnam în *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 331, nota 159, aceiași veste că « Băsărabă-cel-Bătrân » a scăpat de împresurarea de către Turci și că s'a luptat cu ei se află în importanta scrisoare de la Turda, pe care a publicat-o regretatul Ioan Bianu, în *Columna lui Traian*, VII, pp. 423-4, și care a întrat și în colecția ungurească *Acta Extera*, VII, pp. 229—30.

Oricum, mențiunea Patriarhului e cu totul nepotrivită la un Apusean; ea trimete la o informație ortodoxă și anume de la ortodoxi cari aveau Patriarhul, adecă de la Greci.

Urmează la Unrest mențiunea luptei despotului, care trebuie să fie, nu Ștefan, cum credeam odinioară, ci Vuc, precum reiese din informația nouă comunicată în articolul mieu din *Convorbiri Literare*, *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*. Ștefan-cel-Mare ar fi trecut, ceia ce nu e cu neputință, Dunărea și și-ar fi răsplătit contra Turcilor cu jaf și măcel, « tineri și bătrâni laolaltă », în teritoriul lor.

In campania împărătească din 1476 știrile sânt puține, dar felul de presintare e exact. Se arată retragerea lui Ștefan și unirea sa cu Dracul-Vodă, *Trackhel-Weyda*, cu despotul și cu Iacșici, ruda lui Brancovici, explicându-se că aceștia erau « doi domni izgoniți de Turci din țerile și stăpânirile lor ». La întors, el află șase cete de Turci « la o apă care curge prin Moldova »: e avută în vedere de sigur Dunărea. Și, ca un necunoscător al locurilor, dar după un bun izvor, se adauge că Turcii învinși, cari scăpară de înnec, « se retraseră într'o cetate așezată aproape de cetatea ce se chiamă Sofia; Turci locuiesc astăzi acolo ». Pasagiul se isprăvește cu urări pentru Ștefan, care a făcut atâta pagubă Turcilor: *des hab er imer Lobund Preyss gen Gott und der Welt.*

A se observa felul *românesc*, « Trackhel-Weyda », cum e numit Țepeș.

---

[1]) *Ibid*,, p. 98, n. 2.

Tot în legătură cu Craiul Mateiaş, închinându-i şi pe «Dracul» ca şi pe Băsărabă, Unrest presintă acum pe acesta mergând să-şi reiea ţara. El e ajutat de Ştefan şi de «tânărul Despot, care fusese izgonit de Turci»,— *atenţie deosebită şi aici faţă de Sârbi, cari nu apar aiurea pentru această expediţie.*

Se dă lupta pentru cucerirea unei cetăţi care se chiamă *Stinedera* şi care nu poate fi decât Bucureştii sau Târgoviştea.

Ce poate fi Stinedera?

Şi *Turcii obişnuiau, urmând, de altfel, obiceiul bizantin, a pune înaintea numelui unei localităţi prepoziţia de direcţie articolul.* Astfel, de la Durostor, Drâstor, devenit Silistra = 'ς τὴν Δρίστραν, la Stambul = 'ς τὴν Πόλιν; cf. şi Stines, Atena, Stives = 'ς Θῆβαις, Teba, Stanchio, Chios, Stalimene, 'ς τὰ λιμένα, Lemnos, Stampalia, 'ς τὰ παλαιὰ, ori Niceia = turceşte Isnik = εἰς Νικαῖαν. Dacă se înlătură, *se întâlneşte numele cel adevărat: «edera». Dar el nu e decât* ἕδρα, *capitală (sedes* în latineşte).

Se descrie pe larg asediul, cu voia de a se visita Turci şi Români şi apoi actul de trădare prin care Vlad-Vodă a fost ucis, decapitat pe la spate, de un credincios al lui, câştigat de duşmani.

Ştirile despre luptele Moldovei cu Polonii au alt caracter, de scurte însemnări, mult mai puţin competente.

Moldova nu-i dă scriitorului informaţia bogată, exactă, care vine din Ţara-Românească.

E vorba deci, de însemnări muntene. Şi ele erau, de la «Wasser» = Băsărabă, de la menţiunea «Patriarhului» la «Stinedera» = 'ς τὴν ἕδραν — greceşti.

Nu poate fi vorba de o scrisoare ca aceia, *românească*, pe care un «frate o trimetea altui frate, din «Turcia» despre lupta din 1475 şi pe care am dat-o tot în *Acte şi fragmente*, III, pp. 92-5, căci datele din 1475-6 sânt prea depărtate. Deci ar fi *nişte expuneri, oricât de scurte şi mărgenite la un timp restrâns, cu caracter de cronică munteană.*

Nu vedem ce altă explicaţie s'ar putea da unor coincidenţe aşa de suggestive.

ROGERIU IOSIF BOSCOVICH ŞI MOLDOVA

— CU PRILEJUL COMEMORĂRII LUI —

DE

NICOLAE IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 26 Fevruarie 1936

In epoca noastră de naţionalism dus până la ultimele margeni ale osebirilor şi antagonismelor, s'a comemorat numai în cercurile iugoslave, nu şi în cele italiene, cu toată legătura de rasă din partea mamei şi cu toate că e vorba totuşi de un scriitor care a scris italieneşte, întru cât nu s'a folosit de marea limbă a ştiinţii şi a ideilor care era pe atunci încă limba latină, matematicul, fisicianul, cercetătorul în atâtea ramuri ale ştiinţei, înţeleasă enciclopedic, în toate ramurile şi cu toate legăturile ei, Roger Boscovich.

Cum această însemnată personalitate culturală poate fi interpretată şi într'un sens general uman, care era acela al epocei sale, cum, pe de altă parte, avem a face cu cineva care, nu numai că a trecut prin ţara noastră, dar a lăsat însemnări de călătorie care arată nivelul cultural al Moldovei pe vremea lui Grigore-Vodă Callimachi, să-mi fie îngăduit a adăugi contribuţia noastră la mai larga şi mai adevărata cunoştinţă a unui învăţat de o faimă aşa de răspândită [1]).

[1]) *Matematički rad Boškovićev* de V. Varićak, în *Rad Jugoslavenske Akademije*, CLXXXI, CLXXXV, CXC, CXCIII (Agram, 1910—1912) G. V. Schiaparelli, *Sull'attività del Bošković quale astronomo a Milano; ibid.*, CXC; cf. *ibid.*, CCXXX (1927), apoi CCXXXII, CCXXXIV, CCXXXVI (1926—1929). Afară de aceasta: C. Stoianović, în *Revue scientifique*, 1918; E. Milosević, *Rivista Dalmatica*, X—XI (1929—30); M. Deanovich, în *Godišnjak svenčilišta u Zagrebu: I rapporti tra il Voltaire, Ruggero Boscovich e l'Academia (notă a d-lui Fr. Babinger)*.

I

In ce privește sângele, nu e nicio îndoială că fiul ţeranului din Herţegovina şi purtătorul unui nume aşa de neted slav aparţinea naţiei sârbeşti în ramura ei dela Marea Adriatică, deşi neamul mamei sale era italian [1]).

Născut însă în Ragusa, căreia i se zice astăzi politiceşte Dubrovnik, el represinta înainte de toate mediul, de un caracter pe atât de complex, pe cât de superior, al acestui minunat oraş care e al Adriaticei, cu toate întinsele ei legături, cu mult mai mult decât al Peninsulei Balcanice, cu atâtea îndreptări deosebite, pe al cării pământ ea se află. Strămoşii lui Boscovich n'au fost Iliri şi Romani decât pentru partea de ilirism şi de romanism care a rămas la toţi locuitorii din această parte apuseană a ceia ce numim Balcanii, dar Ragusa nu e decât ce spuneam, acuma câţiva ani, în nişte conferinţe la Paris care s'au publicat în Buletinul nostru frances: « o cetate romană »,— în sensul romanic — , « devenită slavă ». Primind slavona, în locul vechii limbi romanice, de un caracter deosebit, care, moartă astăzi, se vorbia curent acolo încă la începutul secolului al XVI-lea, având şi un caracter oficial, ea nu şi-a putut schimba firea intimă, n'a putut părăsi acea aşa de veche şi de simpatică notă iliro-latină care se simte şi astăzi în straturile adânci ale unei populaţii, care e fără îndoială iugo-slavă, adecă sârbească. Impreună cu străvechiul nume ragusan, care vine de la cei mai îndepărtaţi strămoşi iliri, oraşul a păstrat şi anumite însuşiri sufleteşti, un tip psihologic desăvârşit care se simte şi până la atât de distinsa manifestaţie literară a unui poet ca Voinović.

· Este o mândrie ragusană, un sentiment de înaltă demnitate istorică, un spirit cetăţenesc, un larg orizont de harnici şi îndrăzneţi negustori, un particularism păzit cu îngrijire, un localism iubit peste orice, care niciodată nu se va putea pierde în vastele, dar vagile psihologii de rasă, la care ţin aşa de mult, în dârzele lor ciocniri, timpurile noastre.

---

[1]) V. şi Gh. M. Nicolić, în *L'Écho de Belgrade*, VI, 6, 8.

Copilul care a crescut între înaltele case ale patricienilor de odinioară, cu numele de familie duble: Gondola şi Gundulić, Pozza şi Pucić ş. a. m. d., care şi-a purtat paşii înaintea gingaşului Palazzo dei rettori lângă fântâna unde şi azi, ca în timpurile biblice, vin să iea apă popolanele în văluri şi rochii de colori întunecate, port iliric străvechiu, acela care a ieşit la splendoarea câmpurilor de bogată vegetaţie africană supt cerul de cobalt prin arhaicele porţi: Pile cu sunet grecesc şi inexplicabila Ploče, ca să ajungă la Starèa, care e grecul *στερεά*, « continentul », şi spre Stagno, care e *'ς τὴν ἄμμον*, « la nisip », « plaja », nu s'a putut desface, de sigur, supt haina lui de preot internaţional, de aceste indelebile amintiri.

Am vorbit de amintiri clasice. Şi ele fac parte din această minunată sintesă ragusană; doar alături sânt ruinele unui Epidaur, şi toată această coastă a fost cândva adânc străbătută de clasicism grecesc.

Dar nu trebuie ca noi, Românii, să uităm ceva. In Ragusa se auzia, pe lângă acea limbă romană pe care azi n'o mai vorbeşte nimeni, pe lângă dulcea italiană alintată a Veneţienilor, şi o a treia limbă din trunchiul latin: aceia a ciobanilor noştri cari veniau la această piaţă a bogaţilor şi luxoşilor burghesi să-şi vândă « caşul vlahic » şi poate şi cergile ţesute de mânile meştere ale soţiilor lor. Când, mai târziu, cercetătorul ştiinţific ilustru va veni la noi, el va fi recunoscut poate la Moldovenii Callimachilor nume ca acela, cu articolul postpus româneşte, care şi astăzi se întâlnesc în vecinătăţile ragusane.

Născut la 18 Maiu 1711, anul campaniei de la Prut a congenerului său Petru-cel-Mare al Rusiei, adolescentul, care poartă şi numele de Iosif, peste care se trece astăzi, pe lângă acela de Rogeriu, venit din epopeia italiană a aventurilor medievale, întră la Iesuiţi încă din 1725, dar nu face parte din Ordin decât după ce atinsese vrâsta de treizeci de ani, în 1744.

Legat de această tagmă, pe care o amenința atunci duşmănia « filosofilor », care duse la desfiinţarea ei, tânărul trece în Italia, unde începe, cu mijloacele pe care i le dăduse,

nu cine ştie ce pregătire şcolară, ci marile înzestrări ale naturii, o activitate ştiinţifică, une ori şi literară, în limba latină şi într'un domeniu poetic restrâns, care trebuia să-i creeze răpede o notorietate, ajunsă apoi o celebritate universală. Tiraboschi, istoricul literaturii italiene, vorbeşte de dânsul ca de un « ingenios şi adânc scriitor modern, căruia vasta ştiinţă, mai ales în matematică, i-a câştigat, nu numai în Italia, dar în toată Europa, o extraordinară faimă » [1]).

Se ocupase încă din tinereţă, la 1736, de petele soarelui *(De maculis solaribus)*, carte de o mare originalitate descoperitoare. Peste douăzeci de ani putea să cuteze a trata despre « toate elementele ştiinţii matematice » *(Elementa universae matheseos*, Roma, 1752-3; 3 volume). Trece la optică, dând întâiu o lucrare despre lentile şi telescoape, care s'a învrednicit şi de o traducere în limba germană. O concepţie personală a metafisicei e aceia din « Teoria filosofiei naturale », explicată printr'un singur principiu, care, ca orice metafisică, n'a fost reţinut, încercând şi o traducere francesă. Bucuros că poate vădi ce a dat un Ragusan de ai săi, Stay, el se trudeşte să-i adnoteze opera în versuri latine, « filosofia », cum, de altfel, el însuşi a cântat, în şase cărţi, Eclipsele, având şi o traducere francesă. In acelaşi timp, asociat cu un Frances, Iesuitul Maire, el măsoară pe teritoriul Papei două grade de meridian.

Incă din 1753, iubirea pentru ştiinţă şi cugetare a regelui Poloniei Stanislas, devenit duce de Lorena, acel interes pentru idei care-l va face să apară ca adversar al lui Jean-Jacques Rousseau, îl îndeamnă să-i dedice o « apoteosă » în versuri latine. Astfel el se lega oarecum de Polonia, şi, cum acolo se aşează un alt rege Stanislas, cu aceiaşi iubire pentru ştiinţă, şi el însuşi ocrotitor de societate literară, învăţatul Iesuit, care mersese la Constantinopol, cu bailul veneţian, făcând, în cale, şi o visită la Tenedos, e bucuros că i se oferă la 1762 prilejul de a vedea acea ţară care atrăgea la dânsa şi artişti ca Veneţianul Canaletto, care nu putu să descopere, în această depărtată Sarmaţie, acea atmosferă a

[1]) *Storia della letteratura italiana*, ed. din Florenţa, I, 1805, p. 247.

locului pe care a redat-o aşa de bine pentru însăşi cetatea de unde venia.

Boscovich, care stase șapte luni la Constantinopol, era invitat, după recomandaţia respresintantului Franciei, de Vergennes, de un ambasador engles, pe cale de întoarcere, care avea și el un deosebit interes pentru ştiinţă, Iacob Porter. De pe urma acestui drum, făcut în excepționale condiții, el dădu, data aceasta, în limba italiană, — pe când iubitorul Croaţilor de aceiaşi rasă, de cari vorbeşte cu simpatie [1], n'a întrebuinţat niciodată limba sârbească —, o descriere întinsă şi foarte vioaie, absolut sinceră și cumpătată în judecăți, *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia*, care n'a apărut decât foarte târziu, în urma petrecerii lui pe lângă Habsburgii din Toscana şi Lombardia, unde a fost profesor la Pavia, şi din Viena, unde a mers, încă din 1756, dar și ca să apere interesele republicei Lucca, şi înainte ca Franța lui Ludovic al XVI-lea, mândră că poate să ocrotească pe un cercetător de aşa de mare reputaţie, să-l fi făcut, la 1773, director al opticei Marinei.

De această lucrare tipărită, la 1772, apoi la Bassano, în 1784, în limba francesă la 1772, apoi în 1774 şi în limba germană la Lipsca, în 1774 [1]), care-l pune, o clipă, în legătură cu noi, înţeleg a vorbi acuma [2]).

II

Călătorul întră pe la Măcin, unde e o ceartă cu « harabagiii » *(arabagisti)*, cari trebuiau să ducă până la acest port, ce începea să aibă o oarecare însemnătate: *lite atrocissima*, spune speriat acela pe care nu-l umpleau de groază mişcările astrelor. La Brăila, unde se ajunge pe o barcă mare, asemenea cu *felzele* venețiane, pe care nu le uită, el află « un mare port turcesc, destul de cercetat de bărci, unele destul de mari, precum și de șeice, care fac obişnuit negoţul de grâne cu

[1]) V. articolul citat mai sus.
[2]) V. şi buna biografie dată de Apollin Briquet, în *Nouvelle biographie générale*, VI, pp. 768—70.

Constantinopolul », dar aici se adună șarlatani *(bricconi)* « din toate părțile ». Se vedea ca o pădure de catarge.

Galațul apare după câtva timp, făcându-se socoteala timpului întrebuințat pentru traiect. Lume așteaptă pe malul înalt. « Portul e destul de larg și comod, foarte cercetat de multe vase, cu un negoț foarte înflorit. Se descarcă puștile străjii, și un mehmendar grec flecar, cu un pârcălab crunt, întâmpină pe ambasador. Pârcălabul e un om al Suțeștilor, stăpâni de fapt ai țerii, care și-a căpătat o avere de zece mii de piaștri. Caută să câștige și aici, însă are a face cu aceiași pirați ca și la Brăila, cari nu ascultă de nimeni și-i amenință viața. De altfel, e acolo o anarhie de să rușineze legea creștină, cu cârciume și femei. Se merge la « mănăstirea grecească » de acolo, a cării veche înfățișare ni s'a păstrat într'o colecție francesă [1]. Clopotele sună la cele șapte biserici, trei dintre ele mai « bine clădite, cu ziduri groase de piatră », la trei adăugindu-se chilii pentru câte doi-trei bieți călugări săraci și murdari. Dar se descrie aspectul mănăstirii, cu ferestuici și de sticlă, dar și de « pielcele » și de simple bășici, având însă o frumoasă arhitectură, cu o *loggie*-chioșc, un foișor cu frumoasă vedere asupra orașului, compus din foarte multe căsuțe, cu prăvălii de nimica toată, dar și cu hambare în care se depun grânele pentru Constantinopol. Se fac în port corăbii pentru Turci, și Boscovich descrie caravela imensă, dar grosolană, și din lemn neuscat, care se lucra pentru Marele Vameș turc, Isac-Aga, cu gândul s'o întrebuințeze pentru legăturile lui cu Alexandria. Se regretă desființarea bisericuții catolice.

Mai departe, Englesul arată că nu vrea să se folosească de firmanul său pentru « a mânca țări » și a despoia pe locuitori.

Aici se arată de acest cunoscător de țară și oameni care e Boscovich ceva din impresia generală ce i-a lăsat-o Moldova. Domnie grecească; lipsă totală a Turcilor. Lume bună, de gospodari cu gust: săracul sălaș în mănăstirea gălățeană e încă o binefacere pe lângă « colibele din Bulgaria ».

---

[1]) Pentru mănăstire, Iorga, *Studii și doc.* XV, ap. Galați. Pentru reproducere lucrarea despre Principate a lui Ubicini, planșe.

Aiurea se dau, după ştiri de la «o persoană inteligentă *(di spirito)*, talentată *(di talenti)*, dintre principalii boieri ai Moldovei, care are acolo mari moşii, ocupă una din dregătoriile cele d'intâiu şi deţine acuma una din sarcinile cele mai bune», lămuriri geografice. I se spune cu mândrie că ţara «în vechime şi-a avut Suveranii independenţi, dar acum geme supt jugul tiraniei otomane» —, care, în republica ragusană, numai tributară, nu se simte. Domnii se schimbă de Turci şi la o jumătate de an. Dar niciun Turc n'are slujbă; abia de vin cu negoţ, în trecere, negustori musulmani, pentru cari se ţine o strajă de zece, cinsprezece ieniceri prin târguri.

Nu i se ascunde de acel boier, care arată a fi Român, nimic din miseriile ce resultă din lupta între Fanarioţi pentru tron; sumele de nevoie se ieau şi cu treizeci la sută dobândă. Domnii mazili sânt trimeşi şi prin insulele Arhipelagului sau întră 'n închisori. De curând schimbarea nu se mai face decât la *mucarer*, la întărire, când se dă a treia parte din ce costă Domnia.

Se înseamnă sumele de plată (tributul: 50—60.000 de piaştri; mucarerul actual 300.000, afară de presente; muftiul fusese plătit la numirea actualului Domn, în ascuns, cu 100.000, dar aceasta îi aduce exilul după cererea Marelui Vizir; şi ce mai fură capuchehaielele). Moldova dă până la un milion trei sute cinzeci de mii; Muntenia, cinci mii de pungi.

Se arată ce sânt luxoşii boieri, o sută de familii, al căror nume e derivat de el din *boi* = războiu (veniturile mazililor până la zece pungi pe an). Vechile neamuri au fost, crede el, cu totul înlocuite. Dar această aristocraţie e respectată de Domn, şi încă mai mult capii Bisericii, despre cari se spune neted că nu atârnă de Patriarhii, des schimbaţi, ai Constantinopolei. Dări nu se pun fără voia acestor sfetnici, cari au făcut să se retragă văcăritul, şi Domnul de astăzi, de şi deslegat de jurământ prin Patriarh şi cu firman de la Sultanul, nu cutează să puie în practică impositul; a şi primit hârtii tainice de ameninţare. Clerul plăteşte Domnului numai pe jumătate, dar Mitropolitul are un venit de patruzeci-cincizeci de pungi.

Țara face un comerț înfloritor: 40.000 de boi exportați în Silesia și Ardeal, câte zece ughi unul, aduc la 1.500 de pungi anual; cei 10.000 de cai, și cu preț de câte 30 de ughi, cei 200—300.000 de berbeci — în acest an un singur negustor trimete la Constantinopol 60.000 —, ceara, mierea, pentru Stambul și Veneția, aducând o mie de pungi, grâne de 300.000 de chile pentru Turci, lemnăria pentru vase, săul, pieile, pastrama, brânza, untul sărat, vinul, tutunul sânt basele exportului. De acolo ies dările, grele, cutare casă de țeran dând sute de lei pe an; dar pentru săraci plătesc boierii.
In limbă se recunoaște temeiul « latin și italian », — pe lângă cuvinte slave și turcești — și el admite pentru cuvintele italiene un împrumut prin comerț, care ar fi și la originea însăși a limbii. Și-i place să spuie că știe de la starostele de Cernăuți, Millo, Frances grecisat, vorbind și italienește, însurat cu o Româncă, că la Suceava sunt « treizeci de biserici, acuma distruse, pline de inscripții ale Genovesilor și că pe cetatea acum ruinată se păstrează totuși armele Genovei ». Și tot Millo i-a vorbit de cronica redactată supt Grigore Matei Ghica și i-a citat legenda Moldovei, cu vânătoarea și cățeaua.

Se stă cinci zile la Galați din causa serbătorilor, « grecești » și « latine », în care doamnele din suită înțeleg să nu călătorească. Un călugăr catolic pribeag, care, la Brăila, e medic, vine să ajute la celebrarea liturghiei pentru catolicii cari întovărășesc pe ambasador, cum e Germanul Hübsch. Se întrebuințează șederea silită și pentru a vorbi archeologie despre Tomi, care ar fi la Babadag, după alții la Cetatea-Albă — *chiamato anche in oggi da' Moldavi Czetate Albi* —, cu doctorul engles Mackensen și, pentru a fixa conotatele astronomice ale Galațului.
Se vede venind de la Constantinopol Postelnicul Nicolae Suțu, patronul Domnului și stăpânul lui de fapt, apoi unul din capuchehaielele lui Vodă.

La 29 Iunie se pleacă spre Iași.
Ochiul atent al învățatului cercetează drumul. Nu se văd sate până la Puțeni. « Nici sat, nici casă, nici bordeiu. » Dar,

adăugim noi, cine să stea, nu numai în calea oştilor, dar şi a mehmendarilor, a călăuzilor cari cereau sătenilor vecini tot ce era de nevoie pentru cei încredinţaţi conducerii lor? Călătorul nu vede, în mijlocul înaltelor pajişti înflorite din Iunie moldovenesc, nici copaci, şi, n'aude niciun cântec de pasăre; caută în zadar cu ochiul, în această margene de stepă, al cărui rost geografic nu-l înţelege, un curs de apă: abia ici şi colo câteva vite la fântână, alt element caracteristic al stepei care se isprăveşte aici. « In puţine locuri ceva sămănat » *(pochissimo seminato)*.

Schimbare la poştă a cailor aşa de obosiţi, de crapă unii. Ispravnicul se presintă cu boierii tutoveni, călări. Localitatea, trăind numai în legătură cu drumul, e « un sat mare, cu multe case împrăştiate, puţin mai mari decât cele din Bulgaria ». E totuşi o deosebire: « dar în acestea se găseşte câte o laviţă *(banco)*, câte o masă, şi vre-o fereastă, ceva mai în stare să deie lumină ». In aceste « căsuţe » *(casette)*, locuitorii sânt săraci, dar *curaţi (puliti)*, aşa că se poate petrece noaptea în linişte şi cu mulţămire. Boscovich regretă că n'a putut vorbi cu preoţii de la cele câteva biserici, cari nu ştiu decât moldoveneşte.

De la această staţie înainte, pe unde trece apoi şi capuchehaiaua cu caftanul de întărire în Domnie a lui Grigore-Vodă, drumul spre Bârlad nu e mai plin de viaţă omenească, dar începe a se ivi pădurea, şi cea mai deasă, în mijlocul căreia zăbovind apele de ploaie, drumul, — vechiul drum pe care au venit Turcii contra lui Ştefan-cel-Mare la 1475, — e foarte rău. Motivul acestor noroaie îl înţelege, de altfel, foarte bine şi acest drumeţ luător aminte la tot ce întâmpină. Adauge ce strică roatele, picioarele cailor şi vitelor, rădăcinile copacilor care se întind pe dedesupt; carăle se rup pe cale. Apa însăşi e noroioasă, aşa că pentru băut se recurge la cea din sticle.

Nu se întâlnesc negustori, ci un al doilea curier prusian de la Constantinopol, pe lângă ştafeta de care vorbise înainte.

Ceva mai bun drumul înaintea Bârladului. Aici e, în jurul ispravnicului, o primitoare lume boierească. Soţia şefului Ţinutului e o Greacă din Constantinopol, cunoscută doamnei Porter, pe care aleargă s'o vadă.

Orașul, prădat de Tatari — supt Ioan-Vodă, tatăl tânărului Domn —, cu case « de obiceiu mici », în care se trage în gazdă, cu podul de trunchiuri de copac și cu ulicioare, e ca un sat —, și, întrebând sârbește: *selo?*, i se răspunde, în aceiași limbă: *miasto*, adecă târg. Negoțul îl fac, în case mai răsărite, cu geamuri, Evrei vorbind dialectul nemțesc și purtându-se cu caftane și tichii *(un berrattino in testa, di canjo o panno simile a quello de' nostri abati)*.

Până la Vasluiu, pădure și pajiște înflorită, dar tot golul, datorit aceleiași case. Puținii țerani călări fug să nu li se iea calul. Se arată că și în orașe mehmendarii au dreptul să iea totul pentru călătorii recomandați. Totuși Turcii admiteau să se scadă sumele din tributul pentru dânșii, dar mehmendarul recunoaște că, pentru a se îmbogăți dregătorii, se iea totul fără plată. Negustorii evită calea pe care-și poate pierde cineva caii.

Tot așa de mic și de sărăcăcios Vasluiul de acum aproape două sute de ani. Casa unde stă Iesuitul, cu Hübsch și nu știu ce baron, e plină de ploșnițe și are fereasta boștiură.

Prin pustiul frumos, la stația de poștă Scânteia. Popasul e într'un mic sat vecin, cu casele țerănești mai curate decât ale Vasluianului, care arată să fi fost un Evreu. Cum nu mai e drumul mare, se văd întorcându-se de la pășune frumoasele vite moldovenești cu coarnele larg arcuite.

Pentru primirea la Iași, Porter cere să nu i se facă nicio ceremonie. Drumul oferă și *minunea*, care, spune Boscovich, trebuie să fi costat scump, a unei străzi ridicate sus de-asupra unei văi. Se schimbă boii cu cai, dar de fapt e același noroiu prin pădure [1].

Carăta domnească e adusă, cu toate protestările, înaintea ambasadorului de cunoscutul secretar La Roche, Provențal din Aix, om « politicos și de cugetare cuminte », foarte cinstit, credincios Domnului său și străin de intrigile grecești. Gazda nu va fi, cum se decisese întâiu, în nu știu ce căsuță, ci în încăperile domnești de la Frumoasa. Odăi mari părăsite,

---

[1]) Ceia ce urmează am mai remarcat-o în *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București 1902, pp. CXXVII—XX.

dar geamurile întregi, sofalele cu pernele lor, scaune; o familie de pază. Alături de palatul Domnului, al Doamnei. Scări de piatră, « aurituri, săpături de preț ». Grădină de flori cam neglijată, livadă de pomi; alei. Ziduri înalte cuprind și grajduri. Sală mare și o a doua, deosebită prin balustrada din ale cării ferești mari se vede o *pièce d'eau* ca în Apus; apoi de jur împrejur odăi, două, foarte mari, ieșind înainte în fațadă, de ambele părți ale porții. Se poate reconstitui planul. Pe Boscovich îl interesează mult lacul artificial, cu zăgazul, canalul, moara, luntrile, pescăria, dar papura, necurățită de ani, — din zilele ctitorului, Grigore Matei Ghica (nu Constantin Mavrocordat « om de mari talente și foarte vestit în acele părți ») — , a năvălit apele.

Cel care era tratat ca amic și frate de Impăratul și de regele Poloniei povestește rosturile familiei Callimachi, descriind pe Grigore-Vodă ca pe « un tânăr de caracter foarte dulce și amabil și politicos și de bune principii și sentimente », ca și fratele, Alexandru, « crescut foarte bine ».

A asistat la aducerea caftanului, cu oaste, boieri, mulțime și bufonul îmbrăcat caraghios, făcând gesturi ciudate cu o cracă în mână. E dus de un boier în cortul domnesc, unde e și un Grec care-l cunoaște, vorbindu-i în limbile francesă și italiană.

Sosind Alexandru Callimachi, care-i cunoaște faima, îi vorbește italienește, iar Grigore-Vodă, chemându-l lângă el, grecește, cu interpret. I se dă cafea, dulceață și parfumuri. Şi Boscovich observă: « Cu adevărat am rămas surprins și nu mă așteptam de loc la astfel de finețe într'o astfel de țară, necrezând că situația unui literat, care, fără s'o merit, îmi e atribuită de cei ce au bunătate pentru mine și pe temeiul lor mi-o atribuie publicul, să trebuiască a mă face să am acel chip de primire distinsă într'o țară de ignoranță și barbarie ».

« Spectacolul îi pare în adevăr superb. » Iesuitul merge la Franciscani, unde e și un călugăr polon din Ordinul său și servește liturghia. Se plâng de dajdea pe vii și că li se ieau caii la poștă, că ortodocșii se lăcomesc la clopotul lor cel mare și la casa cu două rânduri.

La Roche îl duce la audiențe pe care, pentru el, n'o vrea Porter. Palat de piatră « solid », dar de modă veche, fără gust şi ordine. In cabinetul domnesc, cu vedere asupra câmpului, sofale, dar și cărți bine legate, două globuri, terestru şi ceresc. De acolo, în odaia unde erau boierii și curtea în picioare. El, un baron Hübsch și Mackensie au loc pe sofale. Vodă-i întreabă de drum, tot grecește, fiind tălmaciu de la Roche, de și știe francesă și italiană.

După amiazi, audiență privată în cabinet. Invățatul aduce o lunetă Dollod cu oglinda, găsită de el, care proiectează soarele, şi aparatul de desfăcut lumina. Ambii tineri domneşti se interesează de aproape, Grigore-Vodă aducându-și o cameră optică. Domnul ascultă despre pasagiul planetei Venus, despre fisică și literatură. Se stă până noaptea, arătându-i-se părerea de rău pentru plecarea apropiată. Şi lui Boscovich îi pare rău ca un astfel de om să fie supus exilului apropiat; notând apoi că « a murit tânăr la locul lui », nu aflase că el fusese ucis ca trădător, la Constantinopol, de Turci.

In Iaşi se relevează străzi podite, case « mari şi frumoase » de boieri, biserici împodobite, dar care-i par « de foarte rău gust », Mitropolia fiind plină de lăzile negustorilor. Matematicul face observații ştiințifice.

Se pleacă supt conducerea unui mehmendar catolic, care servise prințului Czartorycki, pe la Şipote. Porter face să se restituie unui preot care venia cu unt de vânzare pentru birul muharerului calul. In vale, vechii stupi din trunchiuri scobite de copaci.

La Botoșani, patru sute de case și cinci biserici; frumoase mobile tari, geamuri la fereşti; gazde bune; ispravnicul, oprit la biserică de Sâmpietru, vine mai târziu. Frica de luarea cailor face să fugă lume de la Dorohoiu, «sat bun», cu boieri, și multe lucruri de mâncare, mai ales peşti. Spre Molnița, străji în păduri.

Millo primește la Cernăuți. Sora lui fiind măritată cu Ragusanul Cingria, mare negustor la Constantinopol, aceasta-l face şi mai simpatic lui Boscovich. Oraşul are două sute de

case şi trei biserici; mulţi Evrei şi trei prăvălii turceşti. Starostele comandă cincizeci din cei cinci sute de Arnăuţi ai lui Vodă. Pomeneşte de protestanţii aduşi de la Zalesczyk pentru lucrul postavului. Dă vinuri bune din viile lui.

Aşa se despărţi de Moldova la Nistru acest rar visitator, a cărui carieră urmă strălucită, până ce, cu mintea înegurată — avuse şi un frate sinucis —, el muri la 13 Februar 1787.

CUM A EVOLUAT CLACA DELA INCEPUTUL INFIINȚĂRII EI ȘI PÂNĂ AZI

DE

PROF. G. TAȘCĂ
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 9 Aprilie 1937

Dintre chestiunile privitoare la raporturile dintre proprietari și săteni, în trecutul nostru, aceea care a fost mai puțin studiată, este chestiunea clăcii.

Pentru cercetarea acestei chestiuni, trebue să ținem socoteală de trei perioade, care sunt complect deosebite, fiecare din ele fiind caracterizată prin stări de lucruri și concepțiuni diferite.

Perioada dinainte de reforma lui Mavrocordat.

Perioada care durează dela reforma lui Mavrocordat până la reforma din 1864.

Perioada de după 1864.

Vorbesc de perioada de după 1864, pentrucă deși în legea dela 1864 în art. 12 se spune: « Claca nu mai este permisă », totuși, după cum vom arăta, claca persistă și după 1864.

CLACA INAINTE DE REFORMA LUI MAVROCORDAT

Inainte de reforma lui Mavrocordat întâlnim în amândouă Principatele Române trei categorii de săteni cultivatori: 1. Răzeșii, liberi proprietari; 2. Sătenii liberi dar fără proprietate și așezați pe moșiile boierești; 3. Vecinii sau rumânii.

De prima categorie, aceea a cultivatorilor liberi proprietari, numiți moșneni în Valahia și răzeși în Moldova, nu ne vom ocupa în comunicarea de față [1]).

Rămân dar două categorii de săteni cultivatori pe cari îi găsim în principate și înainte și după legătura lui Mihai Viteazul.

Pentru a putea cerceta problema clăcii înainte de reforma lui Mavrocordat, trebue să ne întrebăm ce înțelegem prin cuvântul clacă.

Este claca o obligație izvorîtă din supunerea personală a țăranului față de proprietar?

In acest caz claca a fost înființată deodată cu rumânia și ea este obligația izvorîtă din această supunere personală. Dar ea a dispărut odată cu desființarea rumâniei și în niciun caz nu s'ar putea vorbi de clacă după 1864.

Dimpotrivă înțelegem prin clacă un echivalent al chiriei pământului cultivat de către sătean? In acest caz claca apare foarte târziu, deabia la jumătatea veacului al XVII-lea și mai ales la începutul veacului al XVIII-lea și durează până astăzi.

În acest din urmă sens înțălegem noi claca.

Inainte de Mihai Viteazul, lucrătorii liberi așezați pe moșiile boierești, nu dădeau, în schimbul pământului pe care îl cultivau decât dijmă. Clacă nu făceau. Cel puțin nu avem niciun document care să constate vre-o îndatorire de clacă.

După așezământul lui Mihai Viteazul însă, având în fața noastră două feluri de săteni cultivatori, unii liberi iar alții legați de brazdă, obligațiunile unora și ale celorlalți izvorăsc din felul în care sunt raporturile lor față de proprietarii de moșii.

---

[1]) In ceea ce privește starea liberilor cultivatori, fără proprietate, așezați pe moșiile boierești înainte de legătura lui Mihai Viteazul, există o controversă între istoricii noștri.

D-l Profesor Iorga și d-l Filitti, arată că locuitori liberi și fără proprietate, au existat și înainte de așezământul Mihai Viteazul (I. I. Filitti, *Proprietatea solului*, pp. 160—183).

Alții dimpotrivă, arată că înainte de legătura lui Mihai Viteazul, orice locuitor așezat pe moșia boierească, devenea prin aceasta chiar rumân sau vecin. « Până la sfârșitul veacului al XVI-lea, zice Giurescu, o clasă de țărani liberi fără pământ nu există ». (Giurescu, *Vechimea rumâniei*, pag. 12 și *Despre rumâni*, p. 45). După legătura lui Mihai Viteazul însă, toată lumea este de acord că există în Principatele române două categorii de cultivatori săteni și anume: cultivatorii liberi, așezați pe moșiile boierești și vecinii sau rumânii).

Raporturile și obligațiunile rumânilor izvorăsc dintr'o dependență personală pe care aceștia o au față de proprietarii de moșii. Rumânii sunt obligați să facă servicii stăpânului, dar serviciile acestea nu sunt un adet al pământului, nu sunt un echivalent al chiriei pământului pe care îl ocupă.

In sprijinul acestei afirmațiuni avem un document foarte caracteristic din 3 Octombrie 1696, document datând dela Constantin Vodă Brâncoveanu, care dă o carte Egumenului dela Argeș împuternicindu-l:

« Să-și ia dijma de pe moșiile Mănăstirii dela Domnești și dela Corbi, dela tot omul cine s'ar hrăni pe aceste moșii, veri ce fel de om ar fi, dela toți să-și ia dijma din 10 una, după obiceiu, din grâu, din meiu, din orz, din fân și din alte bucate ce s'ar afla pe aceste moșii. Așișderea și dela rumânii mănăstirii, care se vor hrăni pe aceste moșii și nu vor fi de ajutor la lucrurile mănăstirii ca nește rumâni, la ce vor fi trebile, acelora încă să le ia dijmă din 10 una, după obiceiu. Iar care rumâni vor lucra și vor fi de ajutor la mănăstire, aceia să nu dea dijmă din bucatele lor ce vor face pe moșiile mănăstirii, iar alții să dea tot omul ». (Arhiva Statului, Episcopia de Argeș, pach. 17 d. 13, cit. Giurescu, *Despre rumâni*, pp. 44 și 45).

Reese clar din acest document că obligația cultivatorului, în schimbul pământuluipe care-l cultivă, este numai aceea de dijmă.

Pe când obligația de muncă, izvorăște din supunerea personală a rumânului față de proprietar, supunere care se manifestă prin treburile pe care rumânul trebue să le facă în folosul proprietarului. In cazul în care aceste obligațiuni izvorîte din supunerea personală, nu se mai fac, chiar și rumânul este supus numai obligației reale izvorîtă din faptul cultivării unei bucăți de pământ, care se traduce prin dijmă. (V. și Giurescu, *Despre rumâni*, p. 47).

Astfel se explică pentruce nu întâlnim decât foarte târziu documente în cari cultivatorii liberi sunt obligați la un număr de zile de clacă, iar acest număr de zile de clacă este extrem de redus [1]).

[1]) « Claca, zice Mihail Kogălniceanu (*Imbunătățirea soartei țăranilor*, pp. 34 și 35, București, Tipografia Națională 1862) nu este un drit al proprietății izvorîtor

Claca datorită de locuitorii liberi aşezaţi pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti, apare deci abia la jumătatea veacului al XVII-lea şi este foarte redusă.

Din punct de vedere cantitativ, claca pe care trebuia s'o facă lucrătorul liber nu diferea prea mult de claca liber consimţită de către locuitori în folosul preotului comunei ori a sărmanilor din comună, clacă la care se referea Mihail Kogălniceanu în lucrarea citată.

Din punct de vedere al îndatorirei cultivatorilor faţă de proprietar însă, transformarea este foarte importantă.

Claca, din acest moment, nu mai este o muncă benevolă, în folosul sărmanilor comunei, ea nu mai este nicio îndatorire izvorîtă din obligaţia săteanului de a arăta supunere personală faţă de stăpâniul său.

Claca de aci înainte, ca şi dijma, este un adet al pământului, este un echivalent al chiriei acestui pământ.

Cum am spus însă, numărul zilelor de clacă, la început este extrem de redus. Astfel într'un document citat de d-l N. Iorga, în Studii şi Documente, vol. V, pag. 364, document dat cu ocaziunea unui proces ivit între sătenii de pe Slobozia

---

din acturile de dăinuire. Claca şi la nói ca pretutindeni este o urmare, un drit al feudalităţii, adusă din ţările occidentale în Ungaria şi Polonia şi de-acolo în Principatele Române ».

In sprijinul afirmaţiei sale, Mihail Kogălniceanu citează pe cercetătorul francez Garnier Pagès « Clăcile particulare zice Pagès, constau în îndatorirea la cari erau supuşi la început şerbii şi dela liberarea comunelor, ţăranii liberi, către stăpânii lor, spre a cosi fâneţele lor, spre a ara locurile de hrană, spre a face secerişurile lor, culesul viilor, etc. »

Aşadar, claca, după părerea lui Kogălniceanu, nu era o prestaţiune în muncă echivalent a chiriei pământului. Alta era această prestaţiune şi aceasta era plătită de cultivatorii liberi şi se numea dijmă. Claca izvora din obligaţia cultivatorului rumân la supunere personală faţă de proprietar. « Inaintea supunerii ţăranilor la şerbia rumâniei sau a vecinităţii, zice Kogălniceanu (*o. cit.* pag. 37) noi găsim dovadă că claca nu era decât o muncă de bunăvoie ce locuitorul o făcea, în folosul stăpânului, a preotului, ori a sărmanilor comunei. Acest simţ până astăzi încă îl păstrează în Moldova cuvântul de clacă ».

După cum se vede, faptul că acelaşi cuvânt, cuvântul de clacă a fost întrebuinţat ca să desemneze şi munca servilă făcută de locuitorii legaţi de brazdă şi care era izvorîtă din obligaţia cultivatorului rumân la supunere personală faţă de proprietar, şi munca benevolă pe care locuitorii o făceau pentru preot, ori pentru stăpânul moşiei, a dat naştere la foarte multe greutăţi în interpretarea documentelor şi în aceeaşi vreme a înlesnit abuzul făcut mai târziu de către boieri, obligând pe cultivatorii liberi să dea muncă drept echivalent al chiriei pământului pe care îl cultivau, lucru care nu era îndreptăţit prin obiceiul pământului.

lui Ianache şi Egumenul mănăstirii, Cartea Domnitorului Constantin Brâncoveanu la 1696 arată:

« Făr decât s'au găsit o carte a răposatului Matei Vodă de scrie să lucreze numai trei zile pe an, mai mult nu (7145 April 2) care s'au găsit la mâna sătenilor. Iar egumenul zise cum că au găsit dela popa Nastasie, den zilele Ducăi Vodă, de au lucrat 5 zile. Iar porunca Măriei Sale lui Vodă aşa au poruncit să lucreze numai 3 zile, precum scrie la cartea lui Matei Vodă, mai mult să nu lucreze. »

Mihail Racoviţă însă, stabileşte numărul zilelor de clacă la 6 pe an (Cartea din 21 Aprilie 1742 dată de Mihail Racoviţă lui Nicolae Comisul, pentru claca şi dijma de pe moşiile Cernele din Teleorman. Acad. Rom. pach. 137 d. 112. Cit. Giurescu. Despre rumâni, p. 46 nota 4).

Sub Ion Mavrocordat, claca se menţine la 6 zile:

« S'a hotărît prin ponturile rânduelii ca oamenii ce or şedea pe moşiile altora de stăpânul aceluia cu moşia să aibă a asculta, dând însă numai 6 zile de lucru pe an şi dijma ». (N. Iorga, Studii şi Documente, Vol. VII. p. 220).

Numărul zilelor de clacă însă nu era uniform, ci varia dela moşie la moşie, după felul cum se învoiseră ţăranii cu proprietarii.

Situaţia ţăranilor liberi însă se îngreuie din ce în ce mai mult şi claca sporeşte cu cât pătrundem mai mult în veacul al XVIII-lea. Adeseori ţăranii liberi sunt trataţi la fel cu vecinii şi rumânii.

Astfel, Neculai Costin în al său Letopiseţ, (T. I. II. Nr. 1, f. 46), arată că boierii din Moldova « făcuse obiceiu nou de ziceau, cine au şezut în sat boieresc 12 ani să rămână vecin ».

Iar Boierii divanului Moldovei, mărturisesc la 1775 « Că deşi nu erau vecini, dar la toate trebuinţele ce aveau stăpânii moşiei, fără soroc slujea » sătenii liberi aşezaţi pe moşiile boiereşti înainte de reforma lui Mavrocordat. (Magazinul Istoric, vol. II, p. 293).

In general locuitorii liberi clăcuiau 12 zile pe an, cel mult. In timp ce rumânii sau vecinii făceau munca după obiceiu. Documentele vremii nu stabilesc precis care era acest obiceiu. Dar desigur că rumânii şi vecinii nu puteau să fie puşi

la muncă fără niciun fel de limită. Boierii însă adeseori abuzau de puterea pe care o aveau asupra lor şi în vremea lui Mavrocordat situaţia acestor rumâni şi vecini devenise extrem de critică. In hotărîrea obşteştei adunări a Moldovei din 1749 se arată starea vecinilor din acestă vreme, în termeni impresionanţi.

« Arătând şi pricini că unii din stăpânii satelor s'au obişnuit a vinde pe vecini ca pe robi şi a-i împărţi cu împărţeală ca pe ţigani şi a da numele lor în foi de zestre şi a-i despărţi pe copii dela părinţi, luându-i în casă la slujba lor şi a-i muta dela un loc la altul nefiind acea volnicie a se vinde şi a se supune până'ntr'atâta ca pe robi.» (Magazinul istoric, Vol. II, p. 288).

DUPĂ REFORMA LUI MAVROCORDAT

Constantin Vodă Mavrocordat venit pentru a patra oară la domnia Ţării Româneşti, a întărit la 1746, cartea obşteştei adunări a Ţării Româneşti, în care se spune:

« Că veri care din rumâni, ori mănăstireşti, ori boiereşti, vor fi fost înstreinaţi de pământul acesta, aceia vrând să se întoarcă la pământul patriei lor, să se aşeze unde le va fi voia şi de rumânie să fie slobozi şi iertaţi ne mai având nicio supărare de către stăpânii lor (p. 282).

« Să fie neopriţi a se aşeza pe orice moşie vor voi, dar să lucreze stăpânului moşiei pe an şase zile şi dijmă să dea din toate semănăturile lor ». (Mag. Istoric, Vol. II, p. 281.

Această gravă hotărîre a obşteştei adunări fusese dată sub presiunea depopulării Ţării Valahiei de către cultivatorii de pe moşii. Această hotărîre a avut însă, cum era de aşteptat, un efect cu totul contrar acelui urmărit.

Locuitorii rămaşi pe moşie, trataţi mai rău decât cei fugiţi, au căutat să fugă şi ei pentru a-şi îmbunătăţi situaţiunea.

Silit a fost deci Vodă Constantin Mavrocordat să convoace din nou obşteasca adunare şi la 1747 se hotărăşte desfiinţarea complectă a rumâniei şi pentru toţi rumânii.

Obşteasca Adunare declară că rumânii vor putea să-şi răscumpere capetele pe preţul de 10 lei, dacă stăpânii nu-i

vor erta de bună voie. Orice rumân poate să-și răscumpere libertatea personală, plătind suma de 10 lei de cap și cu voe de va fi stăpânului său și fără voe. (Mag. Istoric, Vol. II, p. 280).

In această hotărîre a obșteștei adunări dela 1747 prin care se suprimă rumânia, nu se vorbește nimic de zilele de clacă.

Pe când în hotărîrea obșteștei adunări din Iași din 1749, odată cu suprimarea veciniei, se fixează și numărul zilelor de clacă, în hotărîrea obșteștei adunări din Muntenia nu se face nicio mențiune cu privire la aceste zile de clacă.

Care este situațiunea lucrătorilor de pe moșie, în urma acestei hotărîri?

Vor fi ei obligați să dea numai dijmă și vor fi scutiți cu totul de muncă, ori vor fi supuși și la muncă, întocmai cum erau lucrătorii liberi fără moșie, înainte de reforma dela 1747?

D-l Prof. Nicolae Iorga în lucrarea d-sale « Viața agrară a rumânilor » (București, Socec, 1908, pp. 34 și 36) arată că prin plata de zece lei de cap rumânul nu numai că era liberat de rumânie, dar era scutit și de clacă.

« Rumânii Munteni, zice d-l Prof. Iorga, pentru a fi liberi, dădeau zece lei de cap. E drept însă că cu chipul acesta fură scutiți de clacă ». Iar la pag. 36 din aceeași lucrare d-l Prof. Iorga arată: « La Munteni, claca fusese desființată formal la 1746 ».

Deducțiunea făcută de d-l Prof. Iorga este foarte logică dacă se ține seamă că obligațiunea de clacă pe care o aveau rumânii izvora din supunerea personală a rumânului față de proprietar.

Dacă claca izvorește din supunerea personală a rumânului față de proprietar, odată cu răscumpărarea libertății, dispare, prin forța lucrurilor, și claca.

Am văzut însă că în decursul veacului al XVIII-lea, claca s'a transformat cu desăvârșire.

Am văzut că claca este făcută nu numai de rumâni, ci ea începe să devie din ce în ce mai mult o obligație a cultivatorului liber, așezat pe moșia boierească, obligație care izvorăște nu dintr'o supunere personală, ci din faptul că locuitorul este așezat și cultivă o bucată de pământ de pe moșia

boierească. Claca devine un adet al pământului, un echivalent al chiriei pământului pe care îl cultivă săteanul. Importanța ei în ultima vreme este așa de mare încât ea devine tot așa de importantă, dacă nu mai importantă, decât dijma.

Astfel fiind, ar fi greu de admis ca Constantin Mavrocordat să fi suprimat, odată cu liberarea rumânilor din rumânie și claca care nu mai era izvorâtă dintr'o supunere personală, ci era un echivalent al chiriei pământului.

Este adevărat că hotărîrea obșteștei adunări, întărită de Domnitorul Constantin Mavrocordat, nu vorbește de clacă.

Dar această trecere sub tăcere a clăcii nu ne îndritueşte să credem că ea ar fi fost suprimată.

Dealtmintrelea hotărîrea obșteștei adunări dela 1747 nu se ocupă decât de rumâni, pe cari îi liberează de rumânie. Ea nu se ocupă și de cultivatorii liberii, cari după cum am văzut erau obligați să plătească drept echivalent al pământului cultivat, și dijmă și clacă.

In pură logică dar, ar fi trebuit să găsim după 1747, două feluri de cultivatori: cultivatorii foşti liberi clăcași, cari ar fi fost supuși la dijmă și la clacă și cari fiind liberi nu mai aveau nevoie să plătească zece lei de cap pentru libertatea lor, și cultivatorii foşti rumâni care și-ar fi răscumpărat libertatea plătind zece lei de cap și cari prin răscumpărarea acestei libertăți ar fi dobândit și liberarea de clacă. Unii ar fi fost obligați să plătească dijmă și clacă; ceilalți numai dijmă.

Cu chipul acesta, situația foştilor rumâni ar fi devenit cu mult mai favorabilă decât aceea a foştilor cultivatori liberi, lucru pe care nu-l găsim confirmat de niciun document al timpului.

Dimpotrivă, după 1747 avem o singură clasă de cultivatori supuși la aceleași obligații.

In al doilea loc dacă hotărîrea obșteștei adunări dela 1747 ar fi dispus liberarea de clacă, în acest caz nu se poate explica în ce chip găsim instituția de clacă imediat după 1747, în toate documentele timpului, fără să ni se arate în ce chip a fost instituită din nou această clacă, pentrucă nu este ușor de explicat cum un cultivator care nu era obligat potrivit hotărîrii lui Mavrocordat decât la dijmă, să fie deodată supus

la 12 zile de clacă, fără să găsim o mențiune, ori un protest al acestor locuitori. Dimpotrivă la 1768, adică numai câțiva ani după hotărîrea obșteștei adunări, prin care rumânii fuseseră declarați slobozi de rumânie, găsim o chemare a lui Vodă Alexandru Șerban Ghica, către locuitorii înstreinați, prin care caută a-i ademeni să se întoarcă în țară. In acest scop, Vodă prin această chemare le acordă anumite privilegii și între altele și pe acelea de a clăcui în anul dintâiu numai 3 zile, în anul al doilea 6 zile, iar dela al 3-lea an înainte câte 9 zile pe an.

Dacă hotărîrea lui Mavrocordat dela 1747 ar fi scutit de clacă pe rumânii liberați, nu înțelegem cum ar fi putut Alexandru Scarlat Ghica la 1768, adică 19 ani mai târziu, ademeni pe locuitorii fugari, făgăduindu-le o stare cu mult mai grea decât aceea stabilită de Mavrocodat. (Magazinul istoric, Vol. II, p. 300).

Deasemenea la 1780, în pravilniceasca condică a lui Alexandru Ipsilante, găsim următoarea dispoziție:

« Clăcașii vor lucra 12 zile pe an. Se pot învoi însă cu stăpânul și pentru mai puține zile, dar în acest caz stăpânul să nu poată în urmă să-i silească pentru 12 zile. »

In legiuirea Caragea, dela 1817 se arată care erau învoielile cu privire la clacă. Aceste învoieli rezultă din paragr. II, partea 3-a, cap. VI « Pentru clacă » a legiuirii Caragea.

« Dator este clăcașul să lucreze stăpânului moșiei 12 zile pe an și de se va tocmi de acum înainte vre-unul din stăpânii moșiilor cu clăcașul mai puține zile, tocmeala aceea să nu aibă tărie. Iar câte tocmeli sunt făcute până acum pe mai puțin decât 12 zile, acelea să se păzească. »

Așa dar rezultă clar din acest text că numărul zilelor de clacă varia după moșie și după învoiala părților, el însă nu putea să fie mai mare de 12 zile.

In paragr. IV-lea din legiuirea Caragea se mai adaugă însă 2 zile la cele 12 arătate.

Aceste dispoziții, din chemarea lui Alexandru Scarlat Ghica, din pravilniceasca condică a lui Ipsilante dela 1780, din condica Caragea, precum și dispozițiile documentelor din acea vreme, care arată numărul zilelor de clacă, ne îndrituesc să credem

că urbariul dat de Constantin Vodă Mavrocordat şi publicat în Magazinul Istoric, Vol. II, pag. 293, urbariu al cărui original nu s'a găsit, este autentic şi că el regula realmente raporturile dintre boieri şi săteni în urma suprimării rumâniei.

Acest urbariu sau pontul făcut de Constantin Mavrocordat arată:

« 1. Tot clăcaşul trebue să lucreze pe an 8, 10 şi 12 zile, după cum se va învoi cu stăpânul moşiei, care se îndatorează să-i dea câmp, livede, lemne de construcţie şi de ars.

« 2. Pentru acestea, ţăranul trebue să mai dea stăpânului dijmă din toate semănăturile, a cincea din fân şi a 20-a din roii de albine.»

Ca o dovadă că în adevăr Constantin Mavrocordat a dat şi un urbariu, în care el stabilea raporturile dintre proprietari şi cultivatorii deveniţi acum liberi, este că în istoria Ţării Româneşti de Mihail Cantacuzino, publicată de Fraţii Tunusli şi tradusă de Sion, la pag. 36, acest istoric arată că Constantin Vodă prin reforma lui a legiuit să se lucreze 12 zile.

Mihail Cantacuzino era în măsură să cunoască acest lucru pentrucă a luat parte la alcătuirea reformei lui Mavrocordat dela 1747 şi între cei semnaţi pe hotărîrea obşteştei adunări se vede şi velmedelnicerul Mihail Cantacuzino (Vezi *Magazin Istoric pentru Dacia* No. 286, Vol. II. Vezi şi N. Iorga, *Istoria literaturii române*, Vol. II, p. 120. De părerea că Constantin Vodă Mavrocordat a dat un urbariu care regulează drepturile şi raporturile dintre proprietari şi sătenii deveniţi liberi este şi Mihail Kogălniceanu în *Histoire de la Valachie*, p. 395. Berlin, edit. B. Behr. 1854.

Când trece în Moldova în a treia sa domnie Constantin Vodă Mavrocordat caută să introducă aceeaşi reformă ca şi în Valahia.

Obşteasca adunare a Moldovei mărturiseşte: « Că vecinii robi nu sunt şi nici se stăpânesc cu nume de robi.»

Constantin Vodă Mavrocordat, hotărăşte a se suprima odată pentru totdeauna vecinătatea, iar în schimbul liberării vecinilor, el acordă boierilor un număr de scutelnici.

Spre deosebire de hotărîrea obşteştei adunări din Muntenia, hotărîrea obşteştei adunări din Moldova din 1749 stabileşte numărul zilelor de clacă, fixându-l la 24 pe an:

« Insă şi slujba să o facă cu nart 24 de zile de om într'un sat ori la ce lucru se va pune şi dijmă să dea ». (Magazinul istoric Vol. II, pag. 288).

Deşi hotărîrea obşteştei adunări arată că numărul zilelor de clacă în Moldova au fost fixate la 24 pe an, însă este greu de crezut că aceste număr de zile de clacă, arătat în hotărîrea obşteştei adunări a Moldovei ar fi rămas neschimbat de către Constantin Mavrocordat. Este probabil, că şi pentru Moldova ca şi pentru Muntenia, Constantin Mavrocordat a dat un urbariu, un pont, în care a stabilit cu amănunţime chipul cum se vor regula nouile raporturi între sătenii clăcaşi şi liberi şi între boierii de moşii.

La acest urbariu se referă, probabil, cronica presupusă a lui Enache Kogălniceanu, când scrie:

« Au mai scornit, zice cronicarul, că nu trebue să aibă vecini în satele lor, dând de ştire pe la toate ţinuturile pe unde vor fi vecini să vie la Iaşi ca să se desbată de vecinătate, poruncind şi boierilor celor ce au vecini şi sineturi pentru vecini să vie, căci este ca să se caute această pricină cu divanuri. Şi strângându-se vecinătatea de pretutindeni la divan, cu o mare obrăznicie, căci îi făcuse Constantin Vodă de nu băga pe nimeni în seamă, viind şi boierimea de pe afară cei ce avea vecini, care după ce s'au strâns cu toţii, s'au orânduit ca să se facă mare sobor în mănăstirea Trisfetitelor.

« Şi aşa mergând Domnul cu toţi boierii acolo au început a face mare cercetare, de când sunt vecini şi dela cine i-au cumpărat şi în cât i-au cumpărat. Atuncea au răspuns toţi boierii zicând: dela moşii şi strămoşii noştri şi îi stăpânim şi noi. Iar a-i vinde nu putem ca să-i vindem, ci îi punem câte la o slujbă a casei, de ne dau ajutor. Atuncea au poruncit Vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aci înainte, numai pentrucă şed prin satele boiereşti şi se hrănesc pe moşiile lor, să lucreze câte 24 de zile într'un an boierilor, vara şi iarna, au să dea câte 2 lei de fieştecare cap şi să lucreze câte 12 zile pe an vara şi iarna. »

Aşa dar, cronicarul recunoaşte că hotărîrea obşteştei adunări nu a rămas în picioare întrucât priveşte numărul zilelor de clacă. Că aceste zile se puteau reduce prin răscumpărare la 12.

Este dar o analogie între reforma din Muntenia şi cea din Moldova. Şi într'o parte şi în cealaltă se prevede o răscumpărare. Numai că în Muntenia se răscumpăra libertatea, scutindu-se de rumânie, dincoace se răscumpăra claca. Insă numărul zilelor de clacă era tot de 12. Deosebirea este că în Moldova tendinţa este de îngreunare a clăcii, pe când în Muntenia ea este şi a fost întotdeauna ceva mai uşoară. In Muntenia claca era, după învoială, de 8, 10 şi 12 zile, cele 12 zile fiind maximum la care se putea obliga săteanul. In Moldova dimpotrivă cele 12 zile era minimum şi învoiala putea să le ridice mai sus.

Credinţa noastră că în Moldova, ca şi în Valahia, Vodă Constantin Mavrocordat a dat un urbariu în care numărul zilelor de clacă era fixat numai la 12, iar nu la 24, o întemeiem pe următoarele consideraţiuni.

Este un lucru cunoscut, şi dovedit şi cu documentele timpului că sătenii liberi, — nesupuşi la vecinie, — aveau obligaţia de a clăcui maximum 12 zile pe an.

Insuşi Constantin Mavrocordat în aşezământul dela 12 Ianuarie 1742, stabileşte, că:

« Tot omul casnic ce va şedea pe moşia mănăstirească, ori om domnesc, ori boieresc, ori slujitor, ori ce fel de breaslă ar fi, să aibă a sluji 12 zile într'un an mănăstirii ori cu claca ori cu carul cu boi, ...şi dijma locului încă să dea omul după obicei.

« Acest nart îl vor avea mănăstirile dela oamenii ce nu sunt vecini, iar pe vecinii lor să-i stăpânească pe obiceiu ». (Radu Rosetti. *Pământul, sătenii şi stăpânii*, p. 454).

Deasemenea în aşezământul ţării Moldovii făcut de Constantin Mavrocordat în 1743 se spune: « Oamenii ce vor şedea pe moşii mănăstireşti nefiind vecini să fie datori a face de om 12 zile într'un an şi dijmă să dea. Iar vecinii mănăstireşti sau boiereşti să dea după obiceiu (Radu Rosetti, *ibid.* p. 455).

Așezământul lui Ion Mavrocordat din 1744 arată că slujba va fi de 12 zile «acest nart îl vor avea mănăstirile dela oamenii ce nu sunt vecini, iar pe vecinii lor să-i stăpânească pe obicei.»

Este dar o regulă generală că pentru sătenii liberi, așezați pe moșiile boierești, claca este de 12 zile.

Prin desființarea vecinătății de către Vodă Constantin Mavrocordat s'a stabilit a se face o singură clasă de clăcași.

De aci înainte nu se mai vorbește de două clase de clăcași: liberii clăcași și vecinii. După cum am văzut, cronicarul Enache Kogălniceanu arată că Vodă a poruncit cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aci înainte.

Fiind o singură clasă de cultivatori, prin nimic deosebită de foștii liberi clăcași, cele 24 de zile de clacă fixate de obșteasca adunare a Moldovei, ar fi trebuit să se aplice tuturor clăcașilor. Dacă s'ar fi făcut astfel, situația foștilor liberi clăcași ar fi fost considerabil îngreuiată. Nu se trece cu ușurință dela 12 zile de clacă la 24 de zile și nu văd cum ar fi putut face Constantin Mavrocordat acest lucru.

Este adevărat că istorici reputați arată că Constantin Mavrocordat, prin reforma lui, unificând pe foștii vecini cu liberii clăcași, ar fi făcut situațiune acesta mai rea. Nu pot să fiu de această părere.

Este foarte greu de admis ca un sprit așa de luminat ca acela al lui Constantin Mavrocordat să nu fi văzut că dacă ar fi făcut acest lucru, toți liberii clăcași ar fi părăsit moșiile și ar fi fugit peste graniță. Acest lucru s'ar fi întâmplat cu atât mai vârtos cu cât după cum se știe, băjenarii reîntorși în țară erau supuși la condiții de muncă mai favorabile. V. hrisovul lui Const. Racoviță din 1756 p. bejanari, după care bejanarii așezați pe moșiile boierești dau numai dijma și 6 potsornici pe an.

Chestiunea fugarilor era o chestiune care preocupa foarte mult pe Constantin Mavrocordat. El făcuse o tristă experiență cu acești fugari în Muntenia și nu mai putea să mai facă încă odată aceeași tristă experiență în Moldova. Iată pentru ce credem că Constantin Mavrocordat nu a putut să lase numărul de 24 de zile de clacă fixat prin hotărîrea

obşteştei adunări şi că este foarte probabil că printr'un urbariu ulterior el a scăzut numărul zilelor de clacă la 12.

Acest lucru rezultă şi din aşezămintele domnilor ulteriori. Este ştiut că numărul zilelor de clacă a mers necontenit crescând în tot decursul veacului al XVIII-lea. In afară de reforma lui Mavrocordat, care constitue o adevărată revoluţie socială, fapt pentru care cronicarul Manolache Drăghici arată că după reformă boierii îl urau groaznic, în afară de reforma lui Mavrocordat în tot decursulul veacului al XVIII-lea, numărul zilelor de clacă a mers sporind, iar nu scăzând.

Dacă este aşa, cum se face că la câţiva ani după reforma lui Constantin Mavrocordat găsim în aşezămintele domnilor ulteriori claca fixată numai la 12 zile.

Astfel în aşezământul lui Grigore Ghica dela 1766 se spune:

« Fiecare sătean are a lucra câte 12 zile pe an stăpânului moşiei: 4 zile primăvara, 4 vara şi 4 toamna.

« Aceste zile trebuesc lucrate la vremurile rânduite la orice trebuinţă va avea stăpânul dela răsăritul până la apusul soarelui, cu căzută odihnă. »

Iată prin urmare numărul zilelor de clacă fixat la 12 şi acest aşezământ este dat fără să se constate vre-o plângere din partea sătenilor, nici vre-o manifestare de nesupunerea lor. Nu se repetă cazul emigrării sătenilor întâlnit în Muntenia înainte de reforma lui Mavrocordat.

Atunci cum se poate explica reducerea zilelor de clacă dela 24 la 12.

Dar nu numai că nu întâlnim nicio plângere din partea sătenilor cu privire la numărul zilelor de clacă, dar întâlnim plângeri foarte insistente din partea boierilor pentru sporirea numărului zilelor de clacă:

« Viindu-ne, zice preambulul aşezământului lui Grigore Ghica din 1 Ianuarie 1766, — necontenite jalbe dela locuitorii ţării ce şed pe moşii atât boiereşti cât şi mănăstireşti, prin care jalba arătându-ne că se asupresc cu lucrul stăpânului moşiei, fără nicio rânduială sau dreptate. Asemenea mulţi din stăpânii moşiilor ni-au jeluit, precum oamenii ce şed pe moşiile lor nu se supun la nicio slujbă sau deşi se supun când le este voia şi cât le este voia ».

Acestea sunt plângerile. Sătenii se plâng că muncesc mai mult decât este stabilit prin aşezăminte: « fără rânduială şi fără dreptate ». Ei nu cer să se scadă rânduiala fixată prin aşezăminte.

Iar pe de altă parte boierii se plâng că sătenii nu fac slujba, ori o fac « când le este voia şi cât le este voia ».

Ar fi fost cu totul curios ca boierii să fi urît groaznic pe Constantin Mavrocordat, cum spune Manolache Drăghici, de şi acest Constantin Mavrocordat era acela care fixase zilele de clacă la 24 şi dimpotrivă să aibă cuvinte mai puţin aspre faţă de Grigore Ghica şi Grigore Calimach care ar fi redus zilele de clacă la 12.

La 1768, adică 2 ani după pontul lui Grigore Ghica arătat mai sus, noui plângeri vin la Domnitor şi din partea sătenilor şi din partea boierilor:

« Facem ştire cu acest hrisov al domniei mele pentru locuitorii ţării acesteia, ce se află cu şederea pe moşii boiereşti, mănăstireşti şi răzăşeşti, că deapururi dă jalbe cum că s'ar fi asuprind de către stăpânii moşiilor la lucru, peste dreptate mai mult decât s'ar cădea a face pentru hrana ce au pe acele moşii. Aşişderea şi stăpânii moşiilor necurmate jalbe le da, cum că locuitorii ce se află cu şederea pe moşiile lor nu vor ca să lucreze nici acele obişnuite de demult 12 zile pe an ».

După cum se vede, boierii nu apelează şi nu cer să li se recunoască « acele obişnuite de demult 24 zile », ci ei cer « acele obişnuite de demult 12 zile ».

Aşa dar, zilele de clacă obişnuite de demult erau 12, iar nu 24.

Mai departe acest hrisov arată: « Deci domnia mea, am cercetat cu deamănuntul atât obiceiurile vechi ce aveau stăpânii moşiilor la ale lucrului, cum şi hrisovul Domniei sale Grigore Alexandru Scarlat Ghica, ce au făcut pentru rânduiala lucrului la leat 7274 Genarie 1, care hotărăşte lucrul locuitorilor să fie peste an iarăşi 12 zile, după obiceiul vechiu ».

Aşa dar hrisovul arată că Domnitorul a cercetat obiceiurile vechi şi a cercetat şi hrisovul lui Grigore Ghica şi arată că Grigore Ghica la 1766 nu făcuse o inovaţie şi nu redusese numărul zilelor de clacă dela 24 la 12, ci el stabilise că aceste

12 zile să rămâie după obiceiul vechiu. Cu alte cuvinte şi înainte de 1766, obiceiul era tot de 12 zile. Acest lucru dovedeşte că Constantin Mavrocordat, deodată cu suprimarea veciniei a dat şi un hrisov prin care fixa numărul zilelor de clacă la 12.

Dealtfel starea Moldovei în această vreme era foarte tristă. Astfel Carra a lăsat însemnat că Moldova din vremea sa, — adică din vremea lui Grigore Ghica Vodă, — era cultivată deabia pentru a 40-a parte din suprafaţa ei (Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, p. 173).

Buletinul Comisiei Istorice a României arată că populaţia Moldovei era foarte rară în 1742, când un sat mare ca Vornicenii din ţinutul Dorohoiului, se putea răscumpăra pentru 38 de lei. (*Bulet. Comisiunei Istorice a României*, p. 218 şi 258. Cit. I. Minea, *Reforma lui Mavrocordat*, p. 112).

In această situaţie, ar fi fost greu ca Constantin Mavrocordat să facă situaţia cultivatorilor foşti clăcaşi liberi atât de grea încât să-i silească a părăsi moşiile.

D-l Filitti în lucrarea sa Proprietatea solului în Principatele Române, la pag. 223, caută să dea o explicaţie acestor 24 de zile de clacă din hotărîrea obşteştei adunări a Moldovei. D-sa arată că şi după 1749 s'ar fi păstrat în Moldova, cel puţin câtăva vreme deosebirea dintre foştii liberi clăcaşi şi dintre foştii vecini. Cei dintâi ar fi fost obligaţi numai la 6—12 zile de muncă, iar cei de al doilea la 24 de zile de muncă, aşa cum scrie hotărîrea obşteştei adunări din 1749.

Această deosebire este imposibil de admis din momentul în care legătura de brazdă, vecinătatea, a fost suprimată. Locuitorul liber ar fi putut să treacă dela moşiile unde condiţiile erau mai grele, la acelea unde condiţiile erau mai uşoare.

Dealtmintrelea, d-l Filitti însuşi este obligat să recunoască că curând după reforma lui Mavrocordat această deosebire între foştii clăcaşi liberi şi foştii vecini nu mai exista. D-sa nu poate tăgădui că aşezământul lui Grigore Ghica dela 1766, adică numai după câţiva ani dela reforma lui Mavrocordat, nu mai face nicio deosebire între foştii vecini şi foştii liberi clăcaşi.

Pentru a ajunge la concluzia de mai sus, d-l Filitti se sprijină pe câteva documente, dintre care cel mai important este documentul din 14 Februarie 1755, adică numai la 6 ani dela reformă. Iată ce zice acest document:

« Matei Ghica Voevod, voinicește pe Irofteia, Starița Mănăstirei Ețcani, să stăpânească și să dișmuiască ocina mănăstirii. Să aibă a lua a zecea din țarina cu pâine, din fânață, din grădini cu legume și din prisăci cu stupi și din livezi cu pomi, după obiceiu.

« Așișderea de vor fi șezând oameni cu case pe această moșie, să aibă a da de toată casa câte 2 lei pe an, ori care nu vor vrea să dea bani, să lucreze câte 12 zile pe an, 6 zile de vară și 6 de iarnă ».

Din acest document, d-l Filitti trage concluzia că locuitorii foști liberi clăcași înainte de reforma lui Mavrocordat, lucrau în urma reformei, numai 12 zile pe an. D-sa însă nu ne arată de unde deduce că locuitorii prevăzuți în acest document erau cu siguranță liberi clăcași înainte de reforma lui Mavrocordat. Pentrucă din momentul în care la 1749 « au poruncit Vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aci înainte », din acest moment toți locuitorii sunt deopotrivă liberi și documentul citat ar putea foarte bine să se refere la foștii vecini înainte de reforma lui Mavrocordat. Lucrul acesta este cu atât mai sigur cu cât la 1766, adică la 11 ani dela data acestui document nu mai găsim niciun fel de deosebire între foștii clăcași liberi și foștii vecini și însuși d-l Filitti recunoaște că la acea dată unificarea lor era totală.

Toate aceste considerații ne fac să credem că este probabil că Constantin Mavrocordat să fi dat și în Moldova un urbariu, ca și în Muntenia, în care urbariu să fi fixat zilele de clacă la 12 și în aceeași vreme să fi prevăzut în acest urbariu, cum arată cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu, răscumpărarea acestor zile de clacă, plătind câte 2 lei de fiecare cap. Așa s'ar explica pentru ce boierii « urau groaznic pe Vodă Constantin Mavrocordat », cum arată cronicarul.

Prin așezămintele domnilor cari au venit după Constantin Mavrocordat, situația clăcașilor se îngreuie) nu se ușurează. Această îngreunare se face pe două căi: pe deoparte se suprimă

dreptul de răscumpărare a clăcii, iar pe de altă parte se fixează cantitatea de muncă pe care trebue să o presteze un ţăran în timp de o zi şi se sporeşte şi numărul zilelor de clacă.

După cum am văzut, Grigore Ghica fixează cantitatea de muncă pe care trebue să o presteze ţăranul.

Alexandru Constantin Moruzi, la 3 Ianuarie 1805 sporeşte nartul.

Regulamentul organic atât în Moldova, cât şi în Valahia a menţinut sistemul stabilit de domnii anteriori.

Legiuirea lui Barbu Ştirbei dela 23 Aprilie 1851 «pentru reciproacele drepturi şi îndatoriri ale proprietarului şi lucrătorilor pământului», în art. 141, paragr. 1, sporeşte numărul zilelor de clacă la 22 zile pe an şi anume 7 primăvara, 8 vara şi 7 toamna, iar prin art. 142, legiuitorul păstrează nartul, adică cantitatea de muncă pe care trebue s'o păstreze un ţăran.

CLACA ÎN URMA REFORMEI DIN 1864

Claca, aşa cum a fost stabilită prin aşezămintele lui Mavrocordat şi a domnitorilor ulteriori, prin regulamentul organic, şi prin legiuirile lui Barbu Ştirbei şi Grigore Ghica, a durat până la 1864.

Această clacă, după cum am arătat, este considerată ca un echivalent al posesiunei pământului şi mai mult decât atâta ea este considerată ca prima şi cea mai importantă dintre îndatoririle locuitorului aşezat pe moşie.

Legea dela 1864 stabilind o eşire din indiviziune între sătenii uzufructuari pe o parte din moşiile boereşti, şi între boerii de moşii, a găsit de cuviinţă să suprime şi claca:

«Claca, zice art. 12, nu mai este permisă».

Legiutorul dela 1864 a crezut că punând această dispoziţie de principiu şi împroprietărind pe săteni pe locurile cultivate de ei, a rezolvit definitiv chestiunea raporturilor dintre proprietari şi săteni şi că de aci înainte putea să lase libere convenţiunile dintre proprietari şi săteni. Legea dela 1864 nu ia nici o măsură pentru a preîntâmpina abuzul proprietarilor faţă de săteni cu privire la tocmelile agricole.

Intr'adevăr, potrivit legii dela 1864 se dădea în stăpânirea definitivă a locuitorilor foști clăcași o suprafață de 1.800.000 ha de pământ. Legiuitorul credea că prin această împroprietărire săteanul devenea destul de puternic pentru a putea să contracteze dela egal la egal cu proprietarul de moșie.

Legiuitorul s'a înșelat. In adevăr rămâneau în afară de împroprietărire toți aceia cari nu făcuseră clacă, precum și toți spornicii. Spornicii aceștia, însurățeii, aceia cari fiind noui căsătoriți aveau nevoe să-și întemeeze o gospodărie, —aveau nevoe de pământ de hrană. Inainte de 1864, proprietarul era obligat să le pue la dispoziție acest pământ de hrană până la 2/3 din moșia lui. Dacă însă moșia era strâmtă și spornicii nu încăpeau pe această moșie în limita celor 2/3 din moșie, acești însurăței se puteau stabili potrivit legiuirilor în ființă, pe moșiile megieșe.

După 1864, acest drept nu-l mai aveau însurățeii. Neavând pământ, ei erau obligați să facă învoeli cu proprietarii.

Proprietarul însă era extrem de puternic, atât din punctul de vedere economic cât și din punctul de vedere politic față de acești cultivatori, iar legiuitorul în articolul privitor la tocmelile agricole, nu luase nicio măsură pentru a pune pe locuitorul sătean slab, la adăpostul oprimării din partea proprietarului puternic.

Legea dela 1866 nu aduce nicio îmbunătățire în situația țăranului. Legea dela 1872 nici ea nu ia măsuri pentru apărarea săteanului. Dimpotrivă aceste legi stabilesc numai reguli aspre pentru aducerea la îndeplinire și executarea unor învoeli făcute în deplină libertate între un proprietar extrem de puternic și un sătean foarte slab, învoeli cari în cea mai mare parte erau abuzive. Legea din 1882 nu ia nici o măsură cu privire la suprimarea abuzurilor în învoeli, ci numai cât suprimă măsurile de execuție din legea din 1872.

Pe când în vechile legiuiri prestațiunile pe care trebuia să le dea țăranul, în schimbul pământului de hrană, erau fixate în chip amănunțit și abuzul era ușor de controlat.

In legea dela 1864 și în legiuirile posterioare, nu se punea nici o restricție în ceeace privește quantumul prestațiunilor datorit de sătean și se lăsa libertate fără limită celor doi

contractanţi, ţăranul şi proprietarul, — să stabilească aceste prestaţiuni; puterea unuia însă era foarte mică şi slabă faţă de enorma putere politică şi economică a celuilalt. Aceasta este pricina pentru care s'a ajuns la prestaţiunile exorbitante pe cari le găsim în publicaţiunile făcute de Ministerul de Interne la 1907 şi în care publicaţii se găseşte o colecţie de contracte agricole în cari se arată felul învoelilor.

Să luăm de exemplu contractul Nr. 71.

Un sătean din Teleorman se învoeşte cu proprietarul moşiei să ia în arendă o suprafaţă de 4 hectare de pământ de cultură.

Pentru aceste 4 hectare, cultivatorul era obligat la următoarele prestaţiuni:

1. O dijmă de o pătrime din recolta celor 4 ha de pământ.
2. O clacă: să lucreze pentru proprietar 2 ha desăvârşite, adică să facă ogoare, să le are, să le samene, să le grăpeze, şi să le tăvălucească, să le secere şi să care recolta la arie.
3. Să transporte la gară 28 de hectolitri de cereale.
4. Să facă două zile de muncă cu braţele.
5. Să facă două zile cu carul.
6. Să transporte o căruţă cu paie la moară.

Acesta însă este unul dintre contractele cele mai puţin abuzive.

In foarte multe cazuri însă, dijma este de jumătate din produs.

Aşa dar, după 1864, reînvie prestaţiunea de clacă pe care legea în art. 12 o suprimase.

Deasemenea găsim după 1864, în punctele 3, 4, 5 şi 6 ale contractului arătat mai sus, reînfiinţate podvezile şi zilele de meremet, care se găseau printre prestaţiunile dinainte de 1864.

După 1864 cu toată dispoziţia legală din art. 12, proprietarii şi locuitorii nu au făcut altceva decât să continue un obiceiu secular. Dijma şi claca stipulate în învoelile de după 1864, nu diferea prea mult juridiceşte de dijma şi claca aşa cum erau practicate înainte de 1864. Singura deosebire este că pe când înainte de 1864 diversele aşezăminte ale domnitorilor fixase obligaţiile săteanului şi abuzul era uşor

de constatat, atunci când se vedea că învoiala făcută între locuitor şi sătean întrecea regulile fixate prin aşezământ, — după 1864 nu mai există nici un fel de oprelişte şi din pricina aceasta s'a ajuns la acele contracte pe care le-am arătat mai sus.

Legiuitorul dela 1907 în legea de tocmeli agricole, făcută sub presiunea tristelor evenimente întâmplate în ţara noastră în acel an, suprimă, întocmai ca şi legiuitorul dela 1864, dar cu mai multă vigoare, claca.

Dijma la tarla, zice legiuitorul dela 1907, şi adică zilele de clacă pentru cultivarea unei bucăţi de pământ, în schimbul unei alte bucăţi de pământ care se dădea ţăranului spre cultură, dijma aceasta la tarla era suprimată. Totuşi şi după 1907 şi până la legea de împroprietărire şi chiar şi astăzi după aplicarea legei de împroprietărire, învoiala aceasta sub formă de clăcuire, adică ca în schimbul unei bucăţi de pământ, ţăranul pe lângă dijmă din bucate să muncească pentru proprietar o bucată de pământ, a existat şi mai continuă să existe.

NOI DESCOPERIRI PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 16 Aprilie 1937

I

Frumoasa descoperire făcută de curând de d. Șah-Nazarian, conservatorul Museului, la Cetatea-Albă întărește vechea mea părere că orașul păstra și supt stăpânirea moldovenească un rost de oarecare autonomie, cu «bătrânii» lor. Pârcălabii erau numiți «jupani»[1]) de Genovesi, cari par a fi voit astfel să-i osebească de obișnuiții dregători ai Domniei. De altfel era o concepție genovesă veche și permanentă aceia că teritoriul luat în exploatare de dânșii rămâne teoretic tot al vechiului stăpân al țerii. *La Cetatea-Albă, Domnul român înlocuia astfel, în chipul cel mai firesc, pe vechiul domnitor păgân care era Hanul tătăresc.*

D. Nicorescu, ocupându-se, după descoperitorul însuși, de această esențială întregire a istoriei orașului de un interes unic în istoria noastră, și supt toate raporturile, caută să arate cării epoce i se poate atribui așa de neașteptata monedă[2]).

Pentru a se ajunge la o probabilitate trebuie să se ție samă, firește, și de caracterul stemei moldovenești. Așa cum e redată acolo, într'o formă așa de fină, ea trimete fără îndoială la

---

[1]) Iorga, *Acte și fragm.*, III, p. 32: « rectorum loci illius quos jupanos vocant, ac seniorum ».

[2]) Paul Nicorescu, *Monete Moldovenești bătute la Cetatea-Albă*, Iași, 1937.

epoca lui Alexandru-cel-Bun. E numai întrebarea dacă ea a putut să fie bătută, cum era obiceiul, în Polonia. Acolo nu se întrebuința litera grecească și nici caracterul artistic nu era așa de perfect realisat. N'aș îndrăzni să trimet la posibilitatea unei legături italiene, care ar fi foarte ispititoare. Legăturile cu Caffa erau însă foarte dese [1]), și grâul moldovenesc era cumpărat de Caffesi din acest mare port de la limanul Nistrului.

Ceva trebuie ținut însă mai cu deosebire în samă.

Şi anume existența o bucată de vreme a unui fel de « Stat separatist » aici, la Cetatea-Albă.

Anume, la 19 April 1435, guvernul venețian, preocupat și el de furniturile de grâne, poate pentru metropola însăși, dar poate, mai ales, pentru colonia sa din Marea de Azov, la vărsarea Donului, Tana, caută să intre în legătură cu Cetatea-Albă. Pentru aceasta *primește propunerea formală care i se făcuse de stăpânitorul orașului*, « *care e călugăr* », — *qui caloierus est* ».

Nu se va face un nou *viagium*, ceia ce ar fi cerut o altă armare de corăbii, ci se prevede numai, scriindu-se în această privință și bailului din Constantinopol, că vasele « călătoriei » anuale în « Romania » bizantină vor merge să cerceteze și portul moldovenesc [2]).

La 15 Mart 1436 se numește, ceia ce înseamnă că relațiile de comerț și începuseră, un consul anume pentru acest « Maurocastro », Francesco Duodo [3]).

Avem însă, în afară de aceste două știri, așa de prețioase, și însemnări în marea Cronică Magno cu privire la un comerț care firește a ființat și are o importanță deosebită în istoria noastră economică.

Se spune acolo că, la 1439 încă, odată cu vasele care merg la Aigues Mortes, în Sudul Franciei, și de acolo până la Rodos, *un altul merge numai la Moncastro*, amintindu-se că aceasta e o hotărîre din 1436, aceia chiar de care a fost vorba

---

[1]) *Ibid.*, p. 16 și urm.
[2]) Iorga, *Notes et extraits*, I, pp. 573—4; aici, Apendice I.
[3]) *Ibid.*, p. 581; aici, Apendice II.

mai sus [1]). Dar pe urmă e știrea, care închide capitolul, că « la 2 Iulie s'a revocat permisia de a merge la Moncastro » [2]).

Cine a putut fi călugărul?

M'am gândit, acuma treizeci și opt de ani, când am făcut descoperirea, la unul din pârcălabi, care ar fi putut să fie și călugăr; apoi la «popa» Iuga. Acuma însă mi se pare, cum o spun și în *Istoria Românilor*, că nu poate fi decât acel fiu al lui Alexandru-cel-Bun, Aron, nume în general călugăresc, care s'a făcut apoi, ca să domnească mai mulți ani, Petru-Vodă. E și acela care, în legătură tocmai cu acest comerț al Mării Negre, a încheiat tratatul cu Sultanul Mohammed al II-lea, ale cărui vase de războiu, întraseră acum în aceste ape.

Dar se adauge, cum se poate vedea acum din reproducerea integrală a hotărârii Senatului Republicii, că acest «călugăr» era fiul cuiva care, cu câtva timp în urmă, fusese la Constantinopol și vorbise bailului de foloasele ce ar ieși dintr'o astfel de legătură. O grea problemă se deschide astfel pentru cine recunoaște în «călugărul», Domn pe Aron care și-a zis apoi Petru Vodă: în acest cas ar trebui să se vadă în acest «tată» omul pe care-l considera astfel lumea înainte ca fiul să-și fi atribuit o descendență domnească.

Adaug că legăturile cu Genova sânt adeverite în vremea moldovenească și prin mențiunea Cronicii lui Wavrin, pe care am reprodus-o, pentru ce ne privește pe noi, în *Buletinul Comisiei Istorice*. La 1445 se spune apriat că « orașul și cetatea sânt ale Genovesilor ». *Ei ar fi păstrat deci un fel de patronat economic*, și aceasta ar explica, precum arătam în *Chilia și Cetatea-Albă*, cum putea spune, la 1410, un notar genoves, personagiu oficial, care trebuia să aibă cunoștința lucrurilor, că e posesiune genovesă un oraș care aparținea Moldovei și-și avea garnisoană moldovenească. Am înțelege și de ce *Alexandru-cel-Bun mută oasele Sfântului Ioan de la Cetatea-Albă, ca din țară străină, cu oaste* (și din causa stării nesigure, și până pe la 1600, în părțile acestea ale Basarabiei de jos), la Suceava.

[1]) Segondo fù principiado nel 1437; Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 573, nota 3.
[2]) A dì 2 luglio fù revocado la gratia deputada andar a Mocastro; *ibid.*

Astăzi se știe că trebuie trimes în epoca lui Ștefan-cel-Mare presupusul, printr'o rea cetire, « Luțian Herman », care ar fi fost un Lucian Hermann, și Italian și German, pârcălab acolo la 1438, iar de mult nimeni nu mai crede în pârcălăbia de la 1374 a lui « Iacșa Litavor », numit de Iurg Coriatovici, scos din rândul Domnilor moldoveni, fie și usurpatori, presența unui dregător moldovenesc la această dată fiind o imposibilitate și din punctul de vedere al relațiilor internaționale. *Cel d'intâiu pârcălab e deci ceva mai târziu, pentru a se trece la însemnatul dregător Iurghici, pomenit la 1443. Apoi e o săritură până la 1454, cum vom vedea și apoi 1456* [1]), *când avem doi pârcălabi: Petru și încă unul, al cărui nume e șters în document* [2]).

E curios și numele acestui Iurghici, pârcălabul din 1443, pomenit în două documente de învoială cu Polonia. E « fiul lui Iurg » și are un ginere [3], Oancea logofătul [4]. Lipsa numelui de botez ar dovedi că e vorba de un străin, poate impus lui Ștefan, Domn atunci, de regele polon, în a cărui atârnare stătea. De altfel, *în al doilea act nu i se mai dă acest titlu de pârcălab* [5]). La 1442 iarăși singur numele acestui om de mare rang. Să nu uităm nici faptul că numele de Iurg reapare pe la 1472 ca al lui « Iurgi Walata », mort la această dată, tată al lui Dimitrie, care făcea comerț atunci, ca mare negustor din Cetatea-Albă [6]), ceea ce ar dovedi că acest negustor moldovean el *era fiul acelui mai vechiu Iurghici.*

Ar ieși că numai după Alexandru-cel-Bun s'a întemeiat pârcălăbia și încă mai târziu cei doi pârcălabi. Inainte la Cetatea-Albă a putut fi multă vreme — și cu încercarea lui Vodă-Alexăndrel de a se aciua acolo — situația îngăimată pe care o dovedește și această monedă însăși.

Această părere s'ar lovi de a lui Ioan Bogdan, care a publicat din nou inscripția greacă de la Cetatea-Albă. Ea cuprinde

---

[1]) V. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 154.

[2]) Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 154.

[3]) Nu socru, cum scrisesem în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 99.

[4]) Kałuzniacki, în Hurmuzaki, I², pp. 880—1, no. DCLXXXVII; pp. 882—3, no. DCLXXXVIII.

[5]) Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 123, no. 177.

[6]) Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 290, no. XVII.

mărturia unei refaceri a vechilor ziduri, neapărat genovese, la 6948, supt Ştefan-Vodă, fiul lui Alexandru-cel-Bun, de către un Thedorka (Θέδωρκα), intitulat de el însuşi *μαγίστρος τῆς ἀφθεντίας κὲ τοῦ κάστρου ἐπίστατος* [1]).

Bogdan înlătura părerea mea că ar fi un simplu arhitect, preferând să vadă în el pe însuşi pârcălabul cetăţii [2]). Dar inscripţia spune neted că acest « Tedorcha » era « maestrul Domniei » şi aceasta nu poate avea alt înţeles decât acela de « maistru », de « meşter », iar, *dacă se ţine în samă de stilul inscripţiilor noastre*, care dau anul zidirii, însemnarea Domniei şi pe urmă pe ispravnic, *ἐπίστατος* nu poate fi decât acest ispravnic, omul căruia Domnul i-a dat sarcina, — cum Alexandru-cel-Bun dăduse aceiaşi misiune Lituanianului prieten Ghedigold, care nu era un om de la Curtea lui, — de a se îngriji de lucrare.

In texte publicate de Vigna, « Tedorcha », al cărui nume e scris şi « Tedor cha », nu după obiceiul italian de a pomeni « casa », ci de sigur e vorba de un singur cuvânt, apare ca un « Velachus » şi ca un « miles », deci un Moldovean şi un nobil, aşa că Bogdan a avut dreptate să înlăture ipotesa că ar fi vorba de un Rus, care, ca arhitect, n'ar fi avut cunoştinţi şi, ca ispravnic, n'avea de ce să fie întrebuinţat.

Numele lui se complectează în aceste pasagii din documentele caffese [3]) : « de Telicha ». Pentru a înţelege ce înseamnă această calificaţie, trebue să ne gândim la ortografia obişnuită a Genovesilor. La aceştia Suceava se scrie « Ihuihavia », adecă, *ih* fiind egal cu *č*: « Ciuciava ». Deci, aici, Telicha e *Telča*. Şi « Telča » nu poate fi decât Tulcea, veche aşezare, cu o populaţie amestecată, în care se aflau de sigur şi Greci. Astfel « Tedorcha » nu poate fi decât « Tudorachi », « Theodorakis » odată e (« Teodorocha »). Căci *meşterul putea fi luat dintr'o lume ostăşească, deprinsă cu asemenea clădiri*. Inscripţia

---

[1]) I. Bogdan, *Inscripţiile dela Cetatea-Albă*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXX (1908), p. 316 şi urm.

[2]) *Ibid.*

[3]) Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro liguri*, I, pp. 371—2; II, pp. 770, 793—5, 834; Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 118, 137. Cf. I. Bogdan, *loc. cit.*, p. 322. Mai de curând, N. Bănescu, în *Inchinare lui N. Iorga*, pp. 34-6.

a fost dictat de el însuşi, şi «Tedorcha» a întrebuinţat limba sa obişnuită. Tot el a adaus şi o a doua însemnare, în aceiaşi limbă.

Numai dacă se admite acest rost de arhitect, de « maistru » al lui Teodorachi, se explică presenţa lui, menţionată în alt document caffes, la Soldaia (Sudac), între coloniile genovese la Răsărit de Caffa, pe malul Mării Negre [1]). Era acolo de lucru pentru un astfel de zid, şi Genovesii, cari poate-l recomandaseră lui Ştefan, ca unii ce-şi păstrau vechile legături cu Dunărea-de-jos, pe la Chilia, vor fi făcut apel, şi ei, la dânsul.

Dar I. Bogdan a dat în forma adevărată o inscripţie de la Petru Aron, din Mart 6962, adecă 1454, în acest cuprins: « s'a săvârşit acest mur şi a fost înarmat de dumnealui Stanciul » [2]).

Stanciul e aici nu ispravnicul, ci pârcălabul. In vederea primejdiei turceşti, care a fost înlăturată prin plata tributului, — data fiind de curând stabilită de d. Babinger, în *Omagiul Lapedatu* —, Petru-Vodă întăreşte deci, a doua oară, cetatea, din nou ameninţată, şi aşează acolo *deocamdată tot un singur pârcălab*. El trebuie să fie acela al cărui nume e şters alături de al lui Petru în documentul de la 1456.

La această dată vremea « domnită » a Cetăţii-Albe începuse. *Şi ea se continua, prin acela care, pe vremea călugăriei sale, fusese « domn » numai aici.*

---

1) Vigna, *loc. cit.*, I, pp. 371—2.
2) *L. c.*, p. 327.

APENDICE

I

Ser Franc. Mocenigo.
Ser Zacharias Donato.
Ser Geronimus Baduarius.
Ser Andreas Bembo.
Ser Laur. Lauredanus.
Sapientes ordinum:

Die XVII° aprilis [1435].

Deliberavimus in nomine Yhesu Christi facere provisionem ut mercatores et cives nostri in loco Maurocastri possint facere mercaturam et singulis annis ad illum locum mittere instituimus unam ex nostris galeis viagii Romanie. Volumus ergo et vobis cum nostro Consilio Rogatorum mandamus quod de hac nostra intentione detis noticiam domino Maurocastri et aut per literas aut per nuncium proprium, sicut vobis melius videbitur posse adimplere nostram intentionem, debeatis vos intelligere cum domino predicto et habere ab eo immunitatem, franchisias, libertates et alias commoditates galeis, navibus ac mercatoribus nostris illuc mercatorio more accedentibus et conversantibus, que esse possint utilia et fructuosa.

Et exnunc sit captum quod una ex tribus galeis viagii Romanie que hoc anno armabuntur vadat ad Maurocastrum illo ordine qui per hoc consilium dabitur.

de parte 148.
de non 5.
non sinceri 3.

sine consilio.

Iusuper pro informatione materie suprascripte vobis declaramus quod nobilis vir ser Marinus Zane, precessor vester, nostro dominio denotavit quod, dum esset baiulus Constantinopolis, pater illius qui dominatur Maurocastro, qui caloierus est, fuit ad eum in secreto et sibi dixit et instetit ut vellet apud nostrum dominium intercedere ut aliqua ex galeis viagii nostri Romanie ad Maurocastrum accederet, quoniam filius suus, dominus dicti loci faceret mercatoribus et civibus nostris galeis ac navibus nostris illas commoditates et exemptiones circa datia et gabellas que erunt honeste et rationabiles, et nostri merito poterunt contentari ibique stare ac mercari. Quare de huiusmodi intentione dabitis noticiam illi nuncio quem ad Maurocastrum mittetis ut sit cum illo caloiero, parte dicti domini ut materia meliorem executionem habere possit.

datum die XXVII, Aprilis presentis

II

die XV martii
ser Azzo de Priolis,
sapiens ordinum.

Cum ad locum Maurocastri propter galeam que anno preterito missa fuit multi nostri mercatores, sicut rationabiliter est credendum, se reducent ad mercandum, et bonum sit quod in dicto loco constituatur aliquis noster Venetus pro viceconsule, qui tam pro franchisiis impetrandis quam pro aliis commodis mercatorum illuc declinantium vigilare et attendere possit, vadit pars quod prudens noster civis Francíscus Duodo, qui illuc vadit staturus ibi ad mercandum auctoritate huius consilii constituatur viceconsul noster in Maurocastro ad beneplacitum nostri dominii.

de parte omnes alii.
de non 2.
non sinceri 1.

II

In ziarul *Universul* de acum câteva zile a apărut, cu o notiță a d-lui Stoica Nicolaescu, care a făcut descoperirea în cursul unei călătorii la Muntele Athos, portretul de la mănăstirea Ivirului, necunoscut, de și pomenit în descrierea mănăstirilor de acolo [1]), al lui Mihnea-Vodă, care mai târziu s'a turcit, și a micuțului său fiu, Radu. D. Nicolaescu a binevoit să-mi puie la dispoziție însăși fotografia luată pentru d-sa, pe care, astfel, o putem reproduce aici.

E o contribuție esențială la iconografia Domnilor noștri. Intr'o foarte frumoasă formă apare un Domn tânăr cu pletele tăiate scurt, cu ochii mari supt sprincene groase, cu mustața supțire și îngrijita barbă rotundă. Tratată sumar, mantia de brocard acopere un veșmânt pe dedesupt legat cu un brâu împodobit. Un mic guler alb strânge grumazul. Incununat, ținând crucea dublă, de tip oarecum rusesc, Mihnea, pe care călugării din Tesalia îl intitulau *basileus*, « rege-Impărat » [2]), apare în adevăr ca urmașul Impăraților « încununați de Dumnezeu » ai Bizanțului.

Lângă el se vede, purtând o căciulă rotundă, cu margenea brodată, frumușelul cocon Radu, având supt mantia abia schițată o haină care ar părea stropită cu mărgăritare, dar e vorba numai de o țesătură cu fir. Și el poartă în dreapta aceiași cruce.

Inscripțiile spun: *Ἰῶ Μήχνας Βοεβόδας* și *ὁ Ῥάδουλ Βοϊβόδας*.

Data s'ar putea fixa nu numai după aierul, de mare tinerețä, al lui Mihnea, dar și după presența alături de aceste chipuri a categumenului Gavril, *ὁ ἱερότατος καθηγούμενος κὺρ Γαβριὴλ*, zugravul de alături, intitulat « de trei ori fericitul (*τρισόλβιος*), « Marcu Ivirul, zugrav » (*Μάρκος ὁ Ἴβηρ καὶ ζωγράφος*) și presintat cu aureolă, nefiind un contemporan.

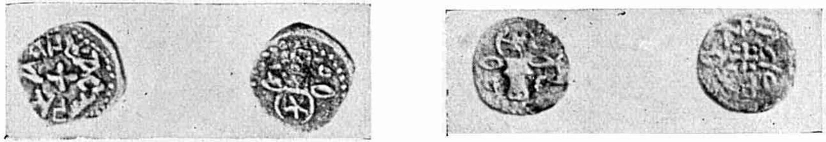
Dar hotărăște vrâsta copilului. Nu e primul Radu, al Neagăi, ci al doilea, bastardul, menit unei strălucite carierei fiul jupânesei Vișa, acela care a fost pentru contemporan, un « Radu cel Mare ».

[1]) V. Iorga, *Documente grecești* (în col. Hurmuzaki), la început.
[2]) V. ultima mențiune în Iorga, *Ospiti romeni in Venezia*, București, 1931.

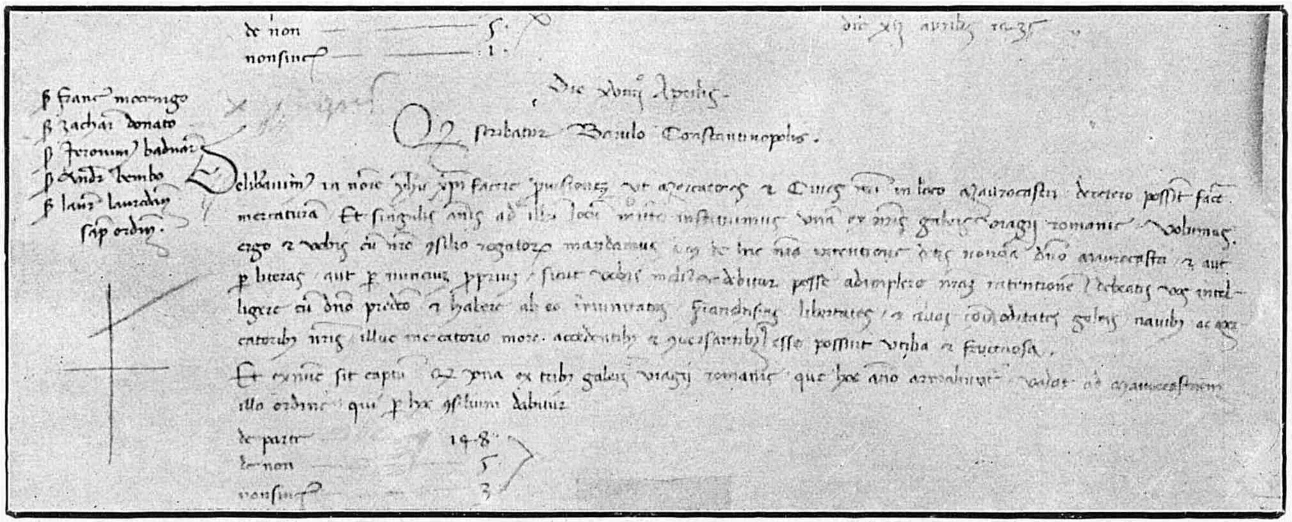
Infățișarea lui pe păretele mânăstirii Ivirului explică astfel menţiunea din Cronica lui Constantin Căpitanul [1]: « Acest Domn, cum am auzit den bătrâni, au fost om înţelept foarte şi învățat, grecește, letinește, frâncește; carele la Padova au învățat, fiind fugit de frica Turcilor. Că, după ce s'au turcit tată-său..., mumă-sa l-au trimis la Sfetagora, la mănăstirea Ivirilor, şi de acolo... călugării l-au trimes la Vineţiia; și, fiind isteţ la minte, s'au dus la Padova, de au învățat carte den destul ».

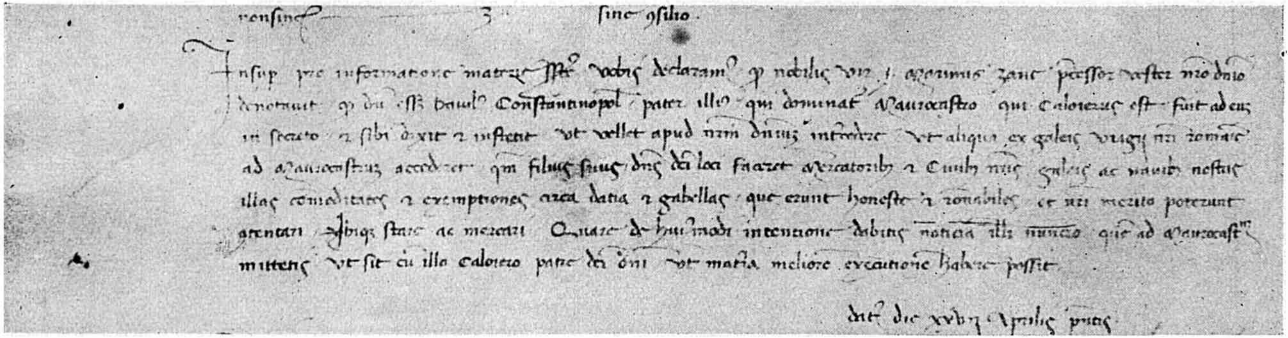
Cronica pomenește închinarea, ca « mulţămită » a ctitoriei lui strălucite, mănăstirea Radu-Vodă, acelui lăcaș de la Sfântul Munte, al creșterii în învăţătura grecească a viitorului Domn cărturar [2]).

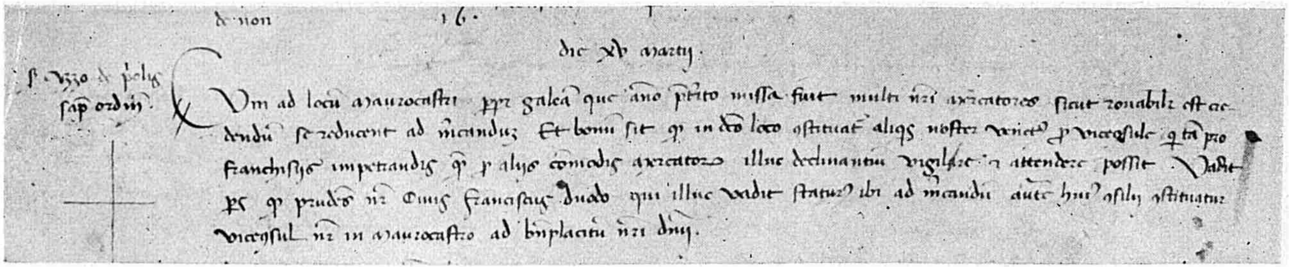
[1]) Ed. Iorga, p. 107.
[2]) V. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 245, no. 551.

Moneda din nou descoperită la Cetatea-Albă

Din actele veneţiene privitoare la negoţul cu Cetatea-Albă

Chipurile de la Athos ale lui Mihnea-Vodă şi fiului său Radu

DESPRE CIVILIZAȚIA ROMÂNEASCĂ LA 1870

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 21 Mai 1937

Comemorațiile pentru a fi într'adevăr folositoare, căci scopul lor nu poate fi a măguli trecutul, nici a trage profit dintr'însul pentru prezent sub niciun raport, trebue să țină samă de perspectiva care s'a creat din momentul când o operă a fost îndeplinită în orice domeniu, în cel literar și cultural, ca și în cel politic și social, și de modificările pe care această perspectivă le aduce totdeauna, de comparațiile care se pot face, nu numai față de prezent, care înseamnă desvoltarea sau contrazicerea acelui curent, dar și față de un trecut, care, cu alte mijloace de informație, poate fi cunoscut altfel. Astfel, numai astfel, se poate face acea operă de dreptate care înseamnă adevărata istorie și prin care istoria poate să ajungă a fi folositoare în vieața unei societăți.

Privirile noastre se întorc astăzi,—în legătură cu o comemorație a «Junimii», care este și ea în legătură cu anumite serbări ieșene, mai mult sau mai puțin având un adevărat raport cu «Junimea», care nu este fără îndoială un fenomen ieșan, ci tocmai unul contrar tradiției, înainte de toate patriarhală și istorică, a Iașului, și cu o direcție actuală de gândire căreia nu-i pot atribui vreo posibilitate de succes față de ceea ce se sbate astăzi în sufletul poporului românesc, — către ceea ce se numește cu oarecare greșeală și oarecare confuzie, «Junimea» și «junimismul».

In adevăr «Junimea», termen care a fost găsit nu fără oarecare greutate, n'a însemnat decât un număr foarte restrâns de tineri abia întorşi dela studiile lor în Apus. Aşa de puţini încât se pot număra pe degete, şi ei nu veneau din acelaşi loc şi nu aveau aceeaşi pregătire intelectuală şi nici aceleaşi tendinţe, cum nu aveau nici acelaşi criteriu de judecată. Iar între cercul acesta al «Junimii» şi între revista «Convorbiri literare», care s'a hrănit de îndată dintr'un material venit din afară, apoi între acel club social şi literar, poate mai mult social decât literar la un anume moment, între revista deci care a pornit de acolo şi între mersul literaturii româneşti, într'o epocă de prefacere, cu unele preocupaţii critice, dar nu înainte de toate prin aceste preocupaţii critice, se face o confuzie. *Cei cari au ajutat esenţial la această fericită schimbare în ce priveşte literatura românească n'au avut aproape nimic comun cu clubul unde au făcut numai apariţii rare şi timide*, figurând mai mult sau mai puţin în tablourile care cuprind pe cei cari, de aproape sau de departe, erau legaţi de această asociaţie.

Inoitorii erau *oameni de aiurea*, *cu origini total deosebite*, ţărani, sau fii de oameni dela ţară, cu totul diferiţi ca alcătuire sufletească de fiii de boieri sau de profesori, orăşeni prin întreaga lor structură intelectuală, diletanţi în cugetare şi ştiinţe, în literatură uneori, cari se adunaseră în monotonul Iaşi din apropierea anului 1870, *mai mult pentru a se găsi într'o societate plăcută decât cu ambiţia de a da o nouă direcţie societăţii româneşti*. Aceasta oricât de mare ar fi fost aspiraţia de a întrece pe oricine, pe care o manifesta, precum o arată o publicaţie recentă, încă din anii săi de studii la Theresianum din Viena, cel care numai într'un anume sens poate fi socotit ca întemeietorul şi conducătorul «Junimii» şi încă mai puţin al «Convorbirilor literare», Titu Liviu Maiorescu. Şi adaug că şi atât de înzestratul profesor ieşean, cât şi amicii săi, au condamnat la început crearea acestei Academii sub o influenţă dispreţuită, că s'au adaus târziu la dânsa şi n'au participat decât foarte puţin la activitatea ei.

Pentru că se produce astfel o discuţie, în care, neapărat, trebue să se audă glasul acesta de astăzi, reprezentând, sunt

sigur, în cea mai mare parte punctul de vedere al adevăraților intelectuali de acum, cred că, în locul metodei encomiastice, sau al acelei pur literare,—nu mai vorbesc de metoda politică, de care nu avem să ne ocupăm aici și care nu trebue lăsată să pătrundă nici într'o măsură în lucrările noastre,—este de preferat *umila, dar sigura metodă istorică*, obișnuită să se sprijine pe afirmația contemporană, să întrebuințeze logica desvoltărilor omenești și mai ales să privească orice chestiune din mai multe laturi.

Cel mai bun mijloc de a aplica această metodă la lucrul, interesant pentru desvoltarea gândirii și scrisului Românilor, despre care vorbim astăzi, este să punem întâiu întrebarea: *existau oare pe vremea aceea numai două grupuri de intelectuali români*, între cari s'ar fi dat o luptă: cei cari, înfățișând o idee națională exagerată, un cult al trecutului care putea să fie o piedecă pentru prezent, dar mai ales o lipsă de pregătire mai serioasă, de contact mai adânc cu gândirea europeană și mai ales un defect de metodă în gândire și o absență de gust în formă, ar fi întrebuințat formele veștede ale unui capitol cultural și literar isprăvit și, de altă parte, un alt grup, care, având o acțiune constantă și solidară, ar fi demascat tot ce era greșit, fals, inferior, « demi-civilizat », cum se rostea cândva P. P. Carp în ce privește starea de atunci a țării românești, așa încât ar fi să i se atribue o întoarcere fericită a gândului și scrisului românesc către ceea ce este adevăr, măsură, contemporaneitate europeană? E așa ori nu e așa?

Oricine are cunoștință și de cuprinsul publicațiilor contemporane, reviste și cărți, pe care, acum câtva timp, le-am cercetat, jertfind aproape doi ani din vieața mea, număr de număr și pagină de pagină, până și la cei mai disprețuiți, oricine consideră cu atenția cuvenită contribuția așa de importantă pe care a adus-o la cunoștința acelor timpuri publicația de documente, din fericire păstrate, a d-lui Torouțiu, va trebui să răspundă cu toată hotărîrea că *nu existau nici măcar două grupe caracterizate și cu atât mai puțin numai două grupe*.

Grupele care au ființat într'adevăr și din a căror opunere, ciocnire, mai târziu înțelegere, iar, la urmă, confundare într'o

sinteză, a rezultat fenomenul de pe la 1870, erau mai multe şi, în această comunicare, caut să le deosebesc.

A fost și la noi un clasicism și un romantism care și-au stat faţă în faţă: un Conachi, un Iancu Văcărescu au pornit dela gândirea și scrisul secolului al XVIII-lea, de caracter general uman și abstract, pentru ca să ajungă pe urmă, măcar în oarecare măsură, la curajul, dacă nu la îndrăzneala, romantismului.

Clasici şi romantici erau formați la *două școli deosebite*, și nimic nu se poate înţelege din starea de lucruri de pe la 1870 dacă nu ţine samă cineva de deosebirea acestor două școli, la care, cum vom vedea, s'a adaus și a treia, *ucenicia fiecăruia fiind lucrul de căpetenie*, ca și *legăturile cu un anumit mediu*, care şi el trebue pus alături.

Clasicii din ţările româneşti libere, ca şi din părţile ardelene şi ungurești, învățaseră la o *școală în care baza erau literele clasice*, în forma lor greacă dincoace, în forma lor latină dincolo. Oricât de mult ar fi degenerat cunoştința adevăratei antichități, ajungând a fi înlocuită prin formule și prin iluzii, cu toate acestea astfel de școli ale dascălilor din Iași și Bucureşti, în care nu trebue să uităm că pe la 1820 au fost oameni de o foarte mare valoare — un Gobdelas, d. ex., de care s'a râs atâta, din cauza polemicei lui cu Asachi, fiind fără îndoială un adevărat erudit al timpului, capabil să se amestece în foarte multe domenii, și dovedind aceiași solidă pregătire, — un astfel de învățământ era unul *de perfectă disciplină*, *de pricepere exactă a subiectului și de stăpânire strictă a formei*.

Incă dela început putem spune deci că aceste norme, pe care le-a predicat în broşurile sale Maiorescu, nu reprezintau ceva cu desăvârșire nou, ci, indiferent de faptul că tinerii dela Iaşi nu aveau nicio cunoştinţă a trecutului nostru, cugetarea și literatura fiindu-li cunoscute, și învățate, numai în străinătatea austriacă, germană și un moment și franceză, nu erau decât acelea ale generaţiei care a isprăvit prin anii 1840 și care a dat aici și în alte domenii oameni așa de remarcabili cum au fost, pentru știința financiară, un Petru Mavrogheni, sau, pentru consideraţii economice, Ion Ghica, despre care s'a vorbit din nou acum în urmă și care de sigur că nu

era un «junimist», nici în ce privește ideile sale politice, nici acea aplecare către enciclopedia știinților abstracte care osebește esențial secolul al XVIII-lea. Intre acești oameni se găsiau de aceia cari stăpâneau așa de perfect tradiția acestui secol «filosofic», încât mi s'a afirmat în tinereța mea, de Émile Picot, că nimeni din Franța n'ar fi putut să redea mai exact tradiția acestei vremi, strict supraveghiată în ce privește cunoștința vorbirii și scrierii limbii franceze, decât acel Nicolae Mavros, care a fost, cum se știe, bunicul regretatului nostru coleg, doctorul Ion Cantacuzino.

Acestor oameni mai vechi decât Vasile Alecsandri, care la «Junimea» n'a fost decât un oaspete respectat în aparență mai mult decât iubit în adevăr și decât socotit ca reprezintant al noului spirit, nu li se putea obiecta de nimeni vre unul din defectele care se socotesc distruse de o propagandă junimistă, care, ca forță activă, lucrând continuu asupra societății întregi, în toate domeniile vieții publice, nici n'a existat. Oamenii aceștia, foarte distinși, erau prea mult diletanți pentru ca să se coboare la sarcina, așa de frumoasă, așa de grea și așa de rodnică, de a frământa o întreagă societate.

Intre acest spirit clasic, abstract, filosofic, de mare chibzuială, de fereală față de orice exagerare, care a fost puțintel și la baza celui dintâi conservatism într'adevăr modern la noi, și între *clasa boierească*, puternică încă pe această vreme, a fost o strânsă legătură. Atât de strânsă a fost ea, atât de mult s'a păstrat tradiția în această privință, încât, și până în vremuri apropiate de noi, aceia dintre boieri cari se țineau de o datină de care puteau să fie mândri, s'au ferit a-și trimete copiii la Paris, unde era liberalismul romantic, dușman al clasei lor, ci au căutat înainte de toate Geneva, a cării istorie literară n'a fost scrisă până astăzi și care reprezintă fără îndoială, în curentele care au împărțit spiritele pentru întâia jumătate a secolului al XIX-lea, un fel de a gândi cu totul deosebit, așa cum îl vedem în operele unui Rodolphe Töpffer, a cărui școală era o pepinieră de pregătire și a unor Răsăriteni ca aceștia, cari trebuiau să nu se depărteze de direcția critică a primei lor pregătiri. Așa s'a mers până la învățământul de

care s'a bucurat și s'a resimțit toată vieața și unul din colegii pe cari i-am stimat și iubit mai mult în această Academie, Gheorghe Balș.

Acestor oameni, a căror reservă i-a făcut dese ori să nu se amestece în de ajuns în politică, să nu dea în literatură ceea ce fără îndoială ar fi fost capabili să producă prin cunoștințile și prin talentul lor, nu era deci nevoie să li se predice de nimeni acea disciplină din care se face până astăzi meritul de căpetenie al clubului dela Iași. Căci, să ne înțelegem, *una este un critic și alta este un pion, una este omul care osebește cu discreție și cu iubire binele de rău și alta, spiritul acru, veșnic nemulțumit, dârz de știința ce și-a putut câștiga, care nu face altceva decât, potrivit cu tradițiile cele mai urîte pedagogice, să pândească în jurul său «greșelile», asupra cărora se aruncă apoi cu adevărată voluptate, crezând că este născut pe lume pentru a îndeplini această funcțiune, iar ceilalți fiind victime designate ale acestui pătrunzător spirit de observație și de îndreptare.*

Cum se vede, *o deosebire de școală și o deosebire de clasă.*

Același lucru se poate spune și despre ceea ce numim în această expunere clasicii din Ardeal. Și până astăzi se păstrează la generația mai veche de acolo, la oamenii cari au șaizeci de ani, sau mai mult decât atâta, *o tradiție din cele mai respectabile în ce privește ținuta personală, ca și felul de a gândi și formele exterioare.* Cred că nu sunt singurul care să fi observat deosebirea cea mare ce există în manifestații publice, în cuvântări la festivități, între cei cari au acest vechiu spirit ardelenesc, cântărindu-și fiecare cuvânt, dând o înaltă demnitate, une ori o adevărată maiestate, felului de expresie, și între ușurința cu care chipul nostru mai lesnicios de a vorbi obișnuește să iasă la iveală în aceleași ocazii. Este de sigur, fie și printr'o transmisie iesuită și prin influența școlilor străine pe care le-au frecventat, dar în care trăia așa de puternic clasicitatea, *ceva care vine din Roma, din ceea ce Roma a avut mai nobil și mai impresionant.*

Am vorbit de un Ion Ghica, format la început în școala greacă de clasicitate, deși pe urmă a trecut sub influența unor anumite curente de școală din Apus. Să observăm în ce

priveşte pe Ardeleni pe cineva căruia, din clubul dela Iaşi, nu i s'au trimes decât ironii superficiale şi care reprezinta această direcţie în chiar societatea ieşană, faţă de care a îndeplinit, oricare ar fi valoarea actuală şi chiar originalitatea ideilor sale, *un mare rol de educaţie:* Simeon Bărnuţiu.

Acesta vine de-a-dreptul dela strămoşi, ca şi cum între Romanii de pe vremuri şi între profesorul de pe catedra Facultăţii de Drept din Iaşi nu s'ar fi strecurat atâtea generaţii nenorocite de oameni cari nu s'au împărtăşit de carte şi cari n'au putut lua parte la o desvoltare culturală. Curioasa lui ortografie, ideile lui conducătoare, cuprinzând şi nobile ilusii, îndreptările, oricât de greşite, pe care înţelegea să le dea societăţii contemporane, toate acestea vădesc *un clasicism roman* care ar fi putut să trezească la oameni mai maturi decât tinerii cari se adunau în clubul dela «Junimea» un sentiment pe care nu-l pot numi altfel decât de *profundă reverenţă* şi care, sentimentul acesta, a lipsit. Bărnuţiu, cu cât putuse învăţa la Blaj în timpurile sale, cu cât revizuise la Pavia, era pus, cu o condamnabilă cruzime, în faţă cu anumite adevăruri contemporane, pe care putea să le ţie la dispoziţie orice manual bine făcut din Germania şi orice dicţionar de conversaţie, de care se găsiau, destule în deosebite limbi, la dispoziţia oricui alerga să le frunzărească.

Dar din acest vechiu clasicism ardelean, prin care s'a înălţat aşa de mult spiritul naţiunii şi din care au pornit *acele indispensabile îndemnuri, nu către critică, ci către acţiune, nu către îndoială, ci către afirmare, nu către diletantism, ci către lupta până la sânge*, face parte şi altcineva care a avut fără îndoială scăpărări de geniu, care, în lumea dela noi, în preajma anului 1870, la aşa-zişii reformatori, se găsesc numai la atât de marele Eminescu. Este vorba de smeritul canonic sărac dela Blaj care nu doria niciodată ceva mai mult decât situaţia de isolare şi sărăcie în care şi-a cuprins toată vieaţa, care, străin de orice ambiţie, necăutând a se lua la întrecere cu nimeni, despreţuind chiar a răspunde şi atacurilor celor mai nedrepte, îşi continua, nu zi de zi, ci noapte de noapte, căci el dormia în scaunul dinaintea mesei sale de lucru, o activitate extraordinară, pentru care înainte de a se ridica o statue

oricăruia dintre șefii «Junimii», va trebui, în locul unde a muncit, a jertfit și a fructificat, să i se ridice o statuie: Timoteiu Cipariu.

In față, celalalt grup, *romanticii*, romanticii cei rătăciți, asupra cărora a plesnit, fără să-i atingă de fapt, biciul, nu știu de câte ori împletit, al criticei junimiste.

Ce erau acești oameni, dela ceea ce a putut fi în literatură un Vasile Gheorghian, la ceea ce a însemnat, nu fără folos în multe domenii pentru civilizația românească, în care aducea o veșnică tinerețâ încrezătoare, Vasile Alexandrescu Urechiă?

Ca școală, aceștia vin dela învățământul Regulamentului Organic. Il puseseră pe o bază foarte solidă oameni de înalta valoare a unui Petrachi Poenaru și a unui August Treboniu Laurian, cel dintâi, elev al lui Lazăr, nefiind el însuși altceva decât un continuator al felului de a gândi și a lucra transilvan.

Se adăugia însă *politica unei epoci de Renaștere*, în care foștii studenți dela Paris aduceau un entuziasm ușor, o adorație a formelor, o obișnuință cu jocul cuvintelor, une ori al celor mai zgomotoase, dar a celor mai puțin expresive. Intemeietorii învățământului celui nou n'au avut continuatori de aceeași valoare. Ce se putuse învăța în școlile Regulamentului Organic a dat oameni cu o jumătate de cultură, dar cu aspirații care se ridicau cu mult mai sus de posibilitățile lor și cari credeau că se pot amesteca în orice domeniu, atribuindu-și inițieri în materii de care nici nu se apropiaseră măcar. Amestecați și într'o ziaristică pripită, constrânși a da în fiecare zi materie de propagandă pentru partid, fără ca scriitorii să aibă vreme a înnoi izvorul propriului lor gând, legănați, pe de altă parte, de ușurința ritmelor, plăcute la auz, pe care le crease Alecsandri și mai ales Bolintineanu, oamenii aceștia s'au răspândit cu o fluiditate și prolificitate care i-a împiedecat de a da lucrul de care fără îndoială, cu o mai deasă și mai adâncă întoarcere către ei înșisi, ar fi fost în stare.

Adăugim la această lipsă de disciplină, venită dintr'o școală încă la începuturile ei, care se desfăcuse de vechii dascăli străini și nu-i putuse înlocui, și un alt neajuns. Erau *oameni ridicați din alt strat al societății decât clasicii boieri de aici și*

decât clasicii clerici ai Ardealului. Fii de mici burghezi, de funcționari, de preoți, ei nu aduceau de acasă ceea ce școala nu putuse să li dea: li lipsise dela început mediul cultural și tot ceea ce poate să asigure, peste școală și împotriva școlii, contactul necontenit cu o cugetare matură, la părinți cari s'ar fi împărtășit de un mai înalt învățământ.

Ce ușoară putea să fie biruința împotriva lor din partea cuiva care venia din străinătate! Dintr'*o anumită străinătate*, căci și aici trebue să fac o deosebire. *Și deosebirea aceasta între cele două generații de studenți peste graniță, aceasta este hotărîtoare pentru judecata dreaptă care se poate rosti astăzi asupra procesului cultural care a durat cam între 1866 și epoca triumfătoare a Regalității lui Carol I, la 1884.*

Trimeterea tinerilor în Apus a trecut la noi prin *mai multe fase*. După cea dintâiu, la capătul epocii fanariote, sau la începutul Domniei indigene, în care foarte puțini se strecurau în străinătate, și cu multă alegere în ce privește izvoarele de învățătură, precum o dovedește extraordinara influență pe care contactul cu Apusul a avut-o asupra unui Poenaru, asupra unui Eufrosiu Poteca, asupra unui Simion Marcovici, asupra unui Constantin Brăiloiu, de la care s'au păstrat așa de cuminți scrisori în timpul studiilor lui din Geneva, a venit îmbulzeala la Paris a unui tineret care a adus de acolo ce trebuia pentru a se face revoluția dela București în 1848, cu discursurile la Filaret, cu proclamații către « popor », cu dictatura câtorva tinere capete aprinse. Franța avea de dat altceva, fără îndoială, dar pentru aceasta trebuia cunoscut alt strat din Paris decât lumea internațională a studenților: mai ales acea provincie care păstrează și până astăzi ceea ce este mai vechiu, mai prețios și mai solid din tradiția franceză. Când Eminescu își râdea amar de cei cari veniau cu « bețișorul de promenadă », el caracterisa pe ultimii reprezintanți ai acestui curent, care a durat atâta vreme și care, sub o formă oarecum schimbată, mult mai serioasă, dar neasămănat mai pretențioasă, durează, de altminteri, și până acum.

Ca o reacțiune împotriva acelor cari inovau mai ales în haine, pălărie, cravată, pantaloni de modă și « bețișorul » lui Eminescu, s'a produs de la o bucată de vreme la părinții legați

de tradiția conservatoare anti-franceză, întru cât puteau ei să înțeleagă numai acest franțuzism de suprafață, *tendința de a înoi timpurile dela 1820, când studenții se trimeteau la Geneva, sau în Germania*. Este un adevăr că întemeietorii clubului dela Iași, frații Negruzzi, Maiorescu și câțiva alții, făcuseră studiile lor în Apusul german. Nu, afară de Maiorescu, în cel austriac, de la Viena, care avea alte amintiri și, cu alcătuirea de mai multe noțiuni, urmăria și alte direcții, ci în vechea Germanie autentică.

Studenții aceştia formați pe la 1860, veniau acolo *într'un moment când marele entuziasm, național în politică și ideologic, metafisic în cugetare, romantic în manifestarea literară, se isprăvise cu totul*. Era o vreme de îndoieli, în care critica se mulțămea prin ea însăși. De sigur că această atmosferă de la 1860 n'ar fi dat Germania unită, dacă un alt spirit n'ar fi trăit la junkerii din Nord, apoi în rândurile unei armate care nu cunoscuse această slăbire de încredere, într'o diplomație profund credincioasă suveranilor pe cari-i servea și, jos, la învățătorii de sate, cari nu erau, prin felul lor de a trăi, capabili de mari aventuri ideologice, de pe urma cărora oamenii rămân storși de energie. La Iași această generație de tineri s'a întors cu o încredere în sine așa de mare, ca și cum ei ar fi creat civilizația occidentală, de care li făcea plăcere să vorbească, și *fără nimic din ceea ce trebuia pentru cunoștința sforțărilor dureroase, desperate, înoite din generație în generație, pentru care acest biet popor al nostru ajunsese să dea și puținul pe care-l stăpânia*. Fără iubire și fără milă, mândri de ceea ce câștigaseră în anii de studii, prindeau ridicolul oriunde era, fără să înțeleagă că, în fond, ridicolul nu este decât nepotrivire, și el se poate îndrepta prin multe mijloace, nici într'un caz însă prin acea arzătoare satiră care face pe oameni să persevereze în greșelile lor.

Producția acestor oameni, fără îndoială de o înaltă cultură, a fost extrem de mărgenită. *Nu-i împingea către scris nimic care să vină dintr'o credință puternică, dintr'un devotament absolut față de națiunea lor, dintr'o nevoie de a se manifesta, care nu cunoaște piedici, care înfruntă toate rătăcirile, care trece peste toate greșelile și printr'aceasta însăși*

ajunge cu vremea a se corecta. Dacă n'ar fi venit colaborația din afară, nu știu la ce număr s'ar fi oprit, cu singurii obișnuiți ai clubului, « Convorbirile Literare ».

Dar iată că deodată apar, pentru a fi factor determinant al acestor schimbări, pe care nu le poate numi cineva după un club și după o formă, ci *după întregul fenomen de energie națională, din toate clasele și toate locurile,* alte două categorii de oameni.

Unii cari au mers din nou în Apus, într'un Apus de pe la 1870 și mai ales într'unul *după anul marelui conflict dintre Germani și Francezi.* Acum naționalismul era exagerat, acum puterile organice se ridicaseră mult mai presus de abstracțiile îmbătrânite și lâncede: vieața gâlgâia la fiecare neam și-și cerea toate drepturile ei. *Cei cari fuseseră, câtăva vreme, la Iași, în contact cu clubiștii intelectuali, s'au simțit din ce în ce mai înstrăinați de dânșii.* Scrisorile lui Vârgolici, lui Panu, lui Volenti mai târziu, arată foarte hotărît aceasta. *Tonul de ușoară critică li displăcea, superioritatea artificială îi umplea de desgust.* Răceala atitudinilor voite, care acoperiau un fond uman pe care am ajuns a-l cunoaște numai în timpul din urmă prin unele revelații, nu se potrivia de loc cu aspirațiile lor mari. *Astfel tinerii îndrăzniau a face lecții acelora de la cari plecaseră.* Și în fruntea acestora era marea minte a lui A. D. Xenopol, pregătit de-acasă de un părinte de origine străină, care se arată în scrisorile sale un om de o înaltă cunoștință a chemării sale în familie.

De la studiile sale din Berlin Eminescu se ridică setos de a sorbi toate cunoștințile, îmbătat de toate doctrinele și chinuindu-se a găsi o sinteză, care, ca și a lui Xenopol, să fie, înainte de toate, o sinteză națională.

Admirabilă legiune care de fapt s'a rupt sufletește cu desăvârșire de cei în mijlocul cărora trăiseră!

Un caz caracteristic este al lui Gheorghe Panu. Cât a fost la Iași, criticase ca să distrugă reputația mare a unui om cu calități geniale, cum a fost Hasdeu, venit din altă lume, din care causă n'a avut ucenici. El era peste măsură de sigur că biata lui știință de împrumut întrece tot ceea ce îngrămădiseră îndelungatele lecturi ale Magului din București. Când a

ajuns însă la Paris, s'a găsit, în fața unei metode serioase, într'o veche onestitate școlară, și el a simțit imediat cum îi dispare orice avânt și, neputându-se transforma, a rămas, în afară de gazetărie și politică, pentru restul zilelor sale, sterp.

Și, în sfârșit, dincolo era o *altă școală decât a Regulamentului Organic* dincoace de munți: *școala de seminariu românesc*, *școală făcută în așezămintele naționalităților*, care, Sași și Unguri, erau însuflețite de cea mai cutezătoare dorință de a se afirma. Școala aceasta a creat în Ardeal *o altă lume tânără*, care a putut trece și mai departe, culegând în instituții superioare elementele pe care nu le puteau avea în orașele lor de acasă. Aceștia rămâneau, prin atmosfera școlii preoțești și călugărești, prin revolta contra tendinții străinilor de a-i transforma, *legați de țăran, de țăranul care înainte de toate este tradiție*. Ceea ce alții culegeau din cetirea cronicelor și documentelor, din cunoașterea desvoltării unei întregi literaturi, o găsiau ei în instinctul acesta popular. Admirabilele virtuți ale acestei lumi le-au făcut să pătrundă în literatură, în toată literatura ardelenească, pe care o găsim la început hotărît contra clubului ieșean și care pe urmă s'a unit cu mișcarea de la «Convorbiri Literare», nu pentru a împrumuta principiul inițial al acesteia, ci pentru a o transforma în sensul organic românesc.

De la puținul ce au fost un Miron Pompiliu și un Pop Florentin și până la atât de multul care a fost cuprins în puternica personalitate a lui Slavici, cu atâția alții grămădiți în jurul lor, aceasta înseamnă *un alt cerc și în ce privește nașterea și în ce privește școala*.

Țăranul ardelean, fără a se opune boierilor moldoveni și munteni, nu avea nimic a face cu produsul micii burghesii din țara liberă.

Cei veniți de acolo sunt deci unul din elementele de căpetenie al acestei sinteze care s'a întrupat, în ultima și cea mai înaltă esență a ei, în Eminescu.

M'am simțit dator, ca un cercetător de multe decenii al trecutului societății și gândului româneșc, cu această *restabilire de valori*, căreia nu înțeleg ce li s'ar putea opune alta decât cuvinte care n'au nicio însemnătate și interese peste care se poate trece cu un zâmbet.

BISEXARCHUS, UN GRAD NECUNOSCUT IN ARMATA PRE-BYZANTINĂ

DE

P. NICORESCU

Şedinţa dela 16 Mai 1936

Tocilescu a publicat în *Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen*, XIX, p. 221, Nr. 85, mai întâi trei inscripţii *a—c* şi apoi o a patra *d*, provenind dintr'un acelaşi monument, găsite aproape de Babadag.

Apoi le-a republicat în *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900, p. 209, însoţindu-le cu următorul comentar scurt:

« C'est la liste d'un corps de cavalerie ou d'un collège, comme celui des *agentes in rebus*, organisé militairement. Les plaques conservées mentionnent les *circitores*, les *castrenses* et les *equites*. La plaque *c* ne contient que des noms orientaux, comme *Abbas*, *Herodes*, *Adavius*, *Bersum*, *Barsames*, etc. Le monument, dont nous n'avons qu'une partie, date probablement du IV-e siècle de notre ère ».

Mai târziu aceste inscripţii au fost publicate şi în C. I. L. III, 14.214[24].

Acestor inscripţii nu li s'a mai dat nici o atenţie. In vara anului 1927, făcând cercetări în Dobrogea, am descoperit în satul Congaz, la 15 km Nord-Est de Babadag, încă o placă cu inscripţie provenind din acelaşi monument, ca şi celelalte. Inscripţia de pe această placă având o importanţă deosebită, le-am examinat şi le-am studiat pe toate laolaltă.

Cele patru plăci cu inscripții publicate de Tocilescu le-am găsit printre pietrele dela Muzeul Național de Antichități din București. Intrucât Tocilescu nu publicase fotografii, ci numai transcrierea inscripțiilor, le-am fotografiat (dăm aci alăturat fotografiile și desenurile făcute după inscripții).

Plăcile *a* și *b* sunt în continuare, celelalte n'au nici o legătură între ele. Transcrierea inscripțiilor este următoarea:

a.	*b.*	*c.*
Titianus	*Maxi(m...*	*Abbas*
Valentinus	*Castri(ciani)*	*Herodes*
Ursicinus	*Valen(s?)*	*Abbas*
Ianuarius	*Iovin(us)*	*Ad(a?)viu(s)*
Circit(ores)	*Iuliu(s)*	*Bersum(es?)*
Ursinus	*Dardan(ius?)* ‘	*Barsam(es?)*
Concordius	*Equite(s)*	*Theote(ouus?)*
		s Anatoli(us)

d.	*e.*	
......	*Bisexarchi*	*Quar.....*
...*(a?)siri*...	*Carinus*	*Mar....*
...*oabens(i)*.	*Barbatio*	*Puti...*
...*scupsa*....	*Diogsnianus*	*Bon....*
...*ani pp* ...	*Exarchi*	*Circit(ores)*
...*m eo vit* ..	*Dicebalus*	*Para...*
...*vis lect*....	*Faustinu(s)*	

Tocilescu a cetit pe placa *b* în rândul al doilea: CASTRE(nses). Examinând cu atenție piatra, am constatat sigur că ultima literă păstrată pe piatră nu este un E ci un I. Prin urmare trebue să cetim nu *castrenses*, cum a cetit Tocilescu, ci *castriani* [1]) sau *castriciani* [2]) forme pe care le găsim în diferite texte.

[1]) *Vita Aurel.* 38, 4: *riparensium et castrianorum.* Cfr. R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zu Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920, p. 66.

[2]) Theodos. VII, 1, 18 (din a. 400) = Cod. Just. XII, 35, 14: *riparienses et castriciani.* Cfr. Grosse, *op. cit.*, p. 66 și 276.

Pe placa *d* în rândul al 4-lea, s'ar putea completa: ... *castri]ani p[raepositi...*, care s'ar putea continua în rândul următor (dacă lapicidul a săpat din greșeală un O în loc de un Q): *militu]m, equit[um...* Grosse *(Röm. Militärgeschichte...*, p. 143—144) a arătat, că gradul de *praepositus* era mai jos decât un tribun și că era foarte frecuent.

Pe placa *e* descoperită acum se văd trei nume de militari sub titulatura: BISEXARCHI. Gradul de *exarchus* (ἔξαρχος), fruntaș peste 6 soldați ne este cunoscut din câteva inscripții [1]), dar cel de *bisexarchus* — un fruntaș peste 12 oameni — îl aflăm pentru întâia dată arătat în această inscripție. Grosse [2]), care a studiat de aproape organizația armatei romane din epoca târzie, observă just, că tacticianii byzantini pomenesc adesea printre gradele inferioare titluri ca: *τετράρχης, πεντάρχης* și *δέκαρχος*. Astfel titlul de *bisexarchus*, pe care îl aflăm acum, trebue să fi existat într'o epocă din secolul al IV-lea înainte, ca un fruntaș peste 12 oameni.

In inscripția noastră mai facem o constatare foarte interesantă. In rândul al 6-lea sub titulatura *exarchi* găsim numele de *Dicebalus*. Numele eroicului rege dac este purtat de unii Daci în epoca romană până târziu [3]). Astfel într'o inscripție din Savaria în Pannonia Superior (C. I. L. III, 4150) din anul 188 găsim pomenit pe un *Jul(ius) Decibalus*, iar într'o inscripție din Nicopolis ad Istrum (C. I. L. III, 7437 = 6150) din anul 227 găsim un *Cresce(n)s Deceb(ali)*. Numele Dicebalus din inscripția noastră, care este din secolul al IV-lea, este după cât știm cel mai târziu pomenit. Evident, că nu mai poate fi vorba în această epocă, de existența unor indivizi de națiune

---

[1]) A se vedea în inscripția noastră (la rândul al 5-lea) și inscripțiile citate la Grosse, *op. cit.*, p. 110 și nota 1.

[2]) *Ibid.*, p. 109.

[3]) C. I. L. XV 2445: *Deceb(alus)*; C. I. L. XIII, 10.013[39] (de două ori pe un vas: *Decibalus*; C. I. L. VII, 866 = 539.

In Izvestia na bălgarskia Archeologiceski Institut este publicat (pp. 94—95 și fig. 81) un relief de marmoră, găsit lângă satul Tencia Uekiș (Târnovo), reprezintând Diana călare pe un cerb și având pe marginea de jos inscripția dedicatorului: *Δικέβαλος Δικέδ[ου]*. Relieful este probabil din sec. II—III d. Chr.

Cfr. și W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, in Sitzungsberichte der Wiener Akademie, Phil.-hist. Kl. II, 2 (CXXX, 1893), p. 31; Brandis in Pauly-Wissowa, *Real-Enc.* IV, 2247—52 și G. Mateescu, *I Traci sulle epigrafe di Roma*, în *Ephemeris Dacoromana*, I, 1923, p. 224, Nr. 9.

dacă, dar faptul, că mai întâlnim nume dace așa de târziu, ne arată cât de puternică era reminiscența tradiției în populația autohtonă rcmanizată din Dacia.

Toate plăcile sunt din același fel de piatră și anume de gresie. Literile au același duct și aceeași înălțime, fiind săpate de același lapicid. Monumentul din care au făcut parte trebue să fi fost situat aproape de Babadag, unde la 4 km spre Nord, la dreapta șoselei ce duce spre Tulcea, se văd încă ruine de ziduri byzantine, ale unei cetăți necunoscute. E posibil ca monumentul să fi fost ridicat în amintirea unei victorii câștigate asupra Goților, poate sub domnia lui Valens. Dacă vom avea șansa să se descopere și alte plăci cu inscripții, care au făcut parte din acest monument, atunci rostul lui se va putea lămuri.

RÉSUMÉ

BISEXARCHUS, UN GRADE INCONNU DANS L'ARMÉE PRÉ-BYZANTINE

Tocilescu a publié, tout d'abord, dans « Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen », puis dans « Fouilles et Recherches Archéologiques en Roumanie » (1900, p. 209) quatre plaques avec inscriptions, en les faisant accompagner du bref commentaire suivant :

« C'est la liste d'un corps de cavalerie ou d'un collège, comme celui des *agentes in rebus*, organisé militairement. Les plaques conservées mentionnent les *circitores*, les *castrenses* et les *equites*. La plaque *c* ne contient que des noms orientaux, comme *Abbas*, *Herodes*, *Adavius*, *Bersum*, *Barsames*, etc. Le monument, dont nous n'avons qu'une partie date probablement du IV-ème siècle de notre ère ».

Ces inscriptions ont été également publiées dans C.I.L. III, 14, 214,[24].

Dans le courant de l'été de 1927, ayant fait des recherches en Dobrogea, j'ai découvert dans le village de Congaz, à 15 kilomètres au Nord-Est de Babadag, une autre plaque avec inscription, provenant du même monument que les autres quatre plaques.

L'inscription sur notre plaque ayant une importance toute particulière j'ai examiné minutieusement et j'ai étudié les inscriptions des cinque plaques.

Les quatre plaques qu'avait publiées Tocilescu, se trouvent au Musée National d'Antiquités de Bucarest, où sera aussi déposée notre cinquième plaque. Étant donné que Tocilescu n'avait pas publié de photographies, puisqu'il s'est contenté de transcrire les inscriptions, nous présentons ici aussi les photographies et les dessins de ces plaques.

Tocilescu a lu sur la plaque *b*, cinquième ligne : *Castre(nses)*. Ayant attentivement examiné la pierre, nous avons constaté sans l'ombre d'un doute, que la dernière lettre conservée n'est pas un E, mais bien un I. Il s'ensuit que nous devons lire, non pas *castre(nses)*, comme l'a fait Tocilescu, mais *cactri(ani)* ou *castri(ciani)*, formes que nous retrouvons dans différents textes.

Sur la plaque *d*, quatrième ligne, peut-être faudrait-il compléter ainsi ; *castriani* ou *castriciani praepositi*... puis, dans la ligne suivante :... *(militu)m*, *equit(um)*...

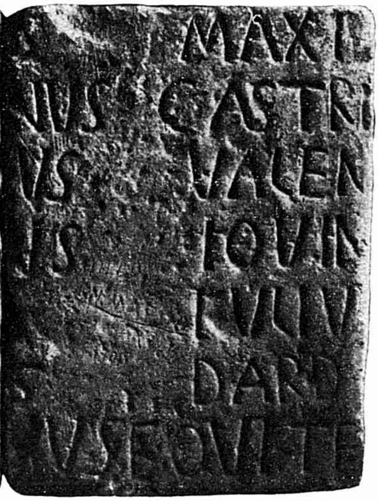
Sur notre plaque *e*, la plus récemment découverte, nous voyons une charge nouvelle, non encore rencontrée, celle de *bisexarchus*.

Le grade d'*exarchus* *(ἔξαρχος)* est documenté par plusieurs inscriptions. Les tacticiens byzantins mentionnent fréquemment parmi les grades inférieures des titres tels que : *τετράρχης*, *πεντάρχης* et *δέκαρχος*. Le titre de *bisexarchus*, que nous rencontrons ici, pour la première fois, doit avoir existé au quatrième siècle, et désignait un sous-officier, qui avait sous ses ordres 12 hommes, c'est-à-dire le double de l'effectif qu'avait sous ses ordres un *exarchus*.

Dans cette inscription nous faisons encore une constatation très intéressante : à la 6-ème ligne, sous la dénomination *exarchi*, nous trouvons le nom de *Dicebalus*. Le nom de l'héroïque roi des Daces est porté par certains Daces durant l'époque romaine, jusqu'à une date assez avancée. Par exemple, dans une inscription de Savaria, dans la Pannonie supérieure, (C.I.L. III, 4150) de l'année 188, nous trouvons mentionné un *Julius Decibalus* et, sur une autre inscription de Nicopolis ad Istrum (C.I.L. III, 7437=6150) de l'année 227, nous trouvons un *Crescens Decebali*. Le nom *Dicebalus* de notre inscription — qui est comme nous l'avons vu du IV-ème siècle — est autant que nous le sachions, celui qui a été mentionné le plus tard. Il ne s'agit évidemment pas, à cette époque, de l'existence d'individus de nation dace, mais le fait que nous rencontrons encore des noms daces à une date aussi tardive, nous prouve combien vivace était encore le souvenir de la tradition dans la population autochtone romanisée de la Dacie.

a.

b

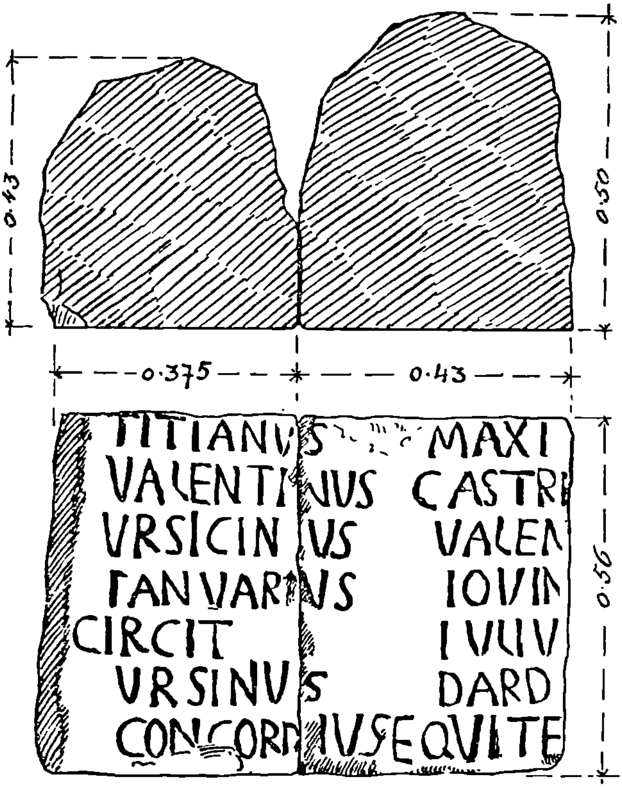
c.

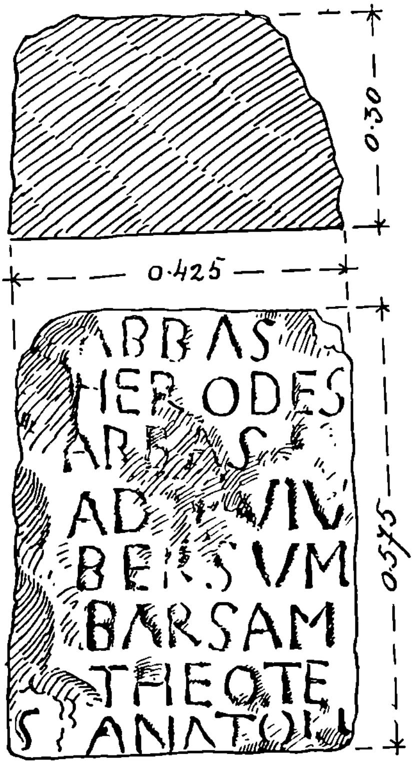
d.

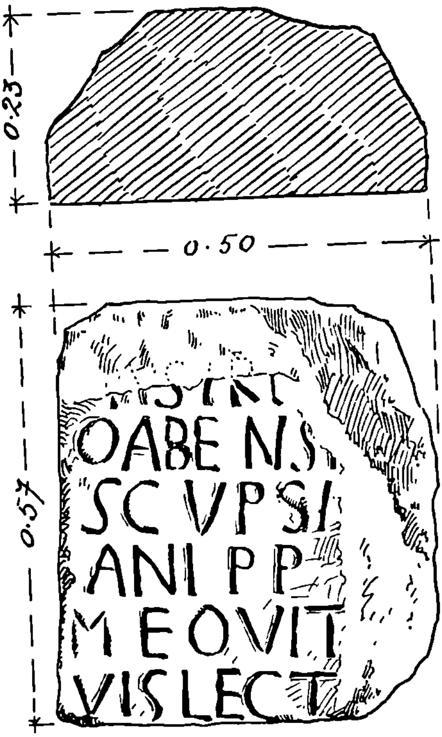
e.

0·43
0·50
0·375
0·43
0·56
TITIANVS MAXI
VALENTINUS CASTR
VRSICINUS VALEN
IANVARIVS IOVIN
CIRCIT IVLIV
VRSINVS DARD
CONCORDIVS EQVITE

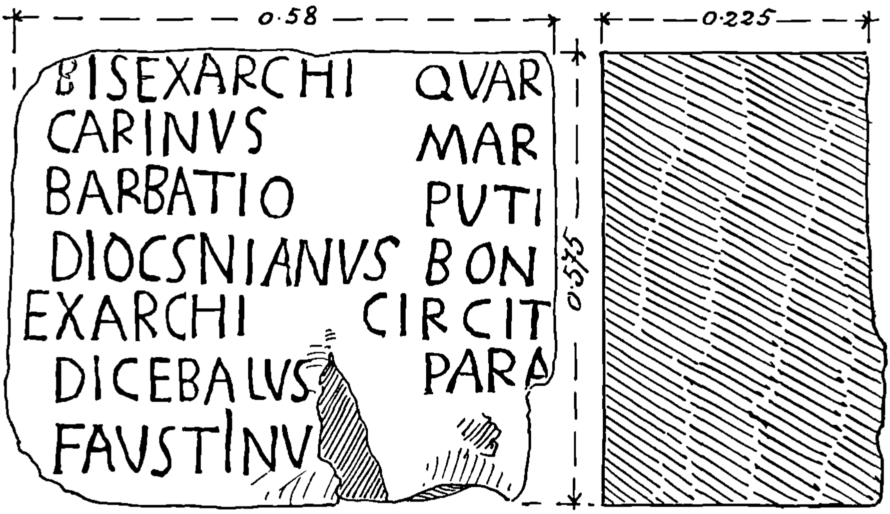
a. b.

0·30
0·425
0·575
ABBAS
HERODES
BARSAM
THEOTE

c.

0·23
0·50
0·57
SCVPSI
ANI PP
MEOVIT
VISLECT

d.

0·58
0·225
0·575
BISEXARCHI QVAR
CARINVS MAR
BARBATIO PVTI
DIOCSNIANVS BON
EXARCHI CIRCIT
DICEBALVS PARA
FAVSTINV

a.

GARNIZOANA ROMANĂ IN SUDUL BASARABIEI

DE

P. NICORESCU

Ședința dela 22 Mai 1936

Sub stăpânirea rusească nu s'au făcut cercetări și săpături sistematice la Cetatea-Albă. S'au făcut numai unele sondaje de către profesorii dela Universitatea din Odessa, Stern și Warneke, sondaje care n'au dat rezultate precise nici măcar asupra locului unde a fost situat vechiul Tyras [1]).

Intru cât această localitate a fost locuită aproape fără întrerupere din secolul al VII-lea în. Chr. și până în zilele noastre, diferitele straturi de ruine sunt foarte amestecate așa că săpături sistematice sunt dintre cele mai grele.

Primele săpături metodice le-am început în vara anului 1919 și de atunci le-am continuat mereu în măsura posibilității.

Rezultatele destul de bogate ale acestor săpături le-am publicat în două memorii: *Scavi e scoperte a Tyras* în « Ephemeris Dacoromana », vol. II (1924), pp. 378—415 și *Fouilles à Tyras*, în revista « Dacia », III—IV, (1927—1932), pp. 557—601.

Incă din 1919 am dat peste clădiri militare romane cu cărămizi având stampila unităților aflate în garnizoană aci. Au fost găsite mai multe cărămizi cu stampila legiunii a V-a Macedonică și un fragment de țiglă cu o parte dintr'o ștampilă, pe care am cetit-o și completat-o atunci ipotetic astfel [2]):

---

[1]) A se vedea literatura chestiunii la E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 448.

[2]) « Ephemeris Dacoromana », II, p. 413.

(L)eg(io) . I . It(alica), Leg(io).
V . M(acedonica) . Leg(io) . XI . Cl(audia)
[Ve]x(illatio) [Moesiae inferioris]....

Cercetările ulterioare au mai adus alt material informativ cu privire la garnizoana romană din Tyras.

Un fragment de placă de marmură conține o parte dintr'o inscripție [1]):

Falco(ni...
Vexil(lationis) II (secundae?)...
sub cura...
leg(ionis) V M(acedonicae)...

Pe un alt fragment de marmură putem descifra doar [2]):

leg(ionis) V M(acedonicae)...
C(aius) Jul(ius)...

In 1933 s'au găsit mai multe cărămizi cu stampila legiunii a V Macedonica (fig. 1), un fragment de țiglă (fig. 5) și o țiglă mare de acoperiș având pe ea o ștampilă completă a vexillației care ridicase clădirea.

Deoarece țigla era acoperită cu un strat gros de calcar, depus de apele de infiltrațiune, ea a fost tratată în laboratoarele Facultății de Științe din Iași cu o soluție de acid clorhidric, disolvându-se calcarul și curățindu-se stampila. O dăm alăturat în fotografie (fig. 2—4). Putem descifra fără nici o dificultate:

Leg(io). I. It(alica). Leg(io).
V. M(acedonica). Leg(io). XI. Cl(audia).
et. aux(ilia). S(ub). M. T. Pl.... centurione
l(egionis) I. I(talicae).

In primăvara anului 1935, s'a mai găsit un fragment de țiglă, cu partea dela început a aceleiași ștampile (fig. 5), care ne înlesnește cetirea ei.

[1]) « Dacia », III—IV, p. 569.
[2]) « Dacia », III—IV, p. 570.

Era prin urmare aci la Tyras în garnizoană un corp de trupe mixt, adică o *Vexillatio*, formată din trupe din legiunea I-a Italica, a V-a Macedonica şi a XI-a Claudia, care toate se aflau în sudul Dunării şi trupe auxiliare, toate, sub comanda unui centurion din legiunea I-a Italica, a cărui nume ne este arătat numai prin literele iniţiale MT în ligatură şi PL de asemenea în ligatură. Prin urmare şi fragmentul de stampilă pe care l-am publicat în 1924, în «Eph. Dacoromana», trebue completat după textul complet din această stampilă.

In săpăturile din primăvara aceasta (1936) s'au mai găsit două inscripţii importante.

1. Fragment de placă de marmoră,cu inscripţie (fig. 6). Inălţimea plăci este de 0,24 m., grosimea de 0,09 m.; înălţimea literilor este de 0,026 m. Iată transcrierea acestei inscripţii:

T(ito) Trebio
Frontoni centurioni
Leg(ionis) quintae Mac(edonicae)
Principales
Leg(ionis) ejusdem
Iul(ius) Val(ens) Signi(fer)
. . . .

In partea de sus a inscripţiei este un ornament: o stea cu şase raze într'un cerc, făcut cu compasul. Semnul pentru centurion este tras din greşala lapicidului de două ori.

Vedem din această inscripţie, că lui *Titus Trebius Fronto*, centurion din legiunea V-a Macedonica, care comanda vexillaţia de aci, îi ridică acest monument votiv *principales*, adică ofiţerii din aceeaşi legiune, cari se aflau aci împreună cu el şi printre cari primul este *Iulius Valens*, purtător de steag; numele celorlalţi cari urmau, nu ni s'a păstrat.

2. Placă de marmoră (fig. 7 şi 8); colţul de sus din dreapta este puţin profilat, ceea ce arată că placa este tăiată dintr'o architravă provenind probabil dela un templu grec. Inălţimea ei este de 0,37 m., lăţimea de 0,283 m. şi grosimea

[1]) Cfr. B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, Klio, Beiheft VI, Leipzig, 1906, p. 78 şi E. van der Weerd, *Etude historique sur trois légions romaines du bas Danube*, Univ. de Louvain, Rec. des travaux, fasc. 16, Louvain-Paris, 1907.

de 0,088 m.; înălţimea literelor este de c. 0,035 m.; literele au fost vopsite în culoare roşie.

Transcrierea inscripţiei este:

M(arco) Ennio Illadiano centurioni
Leg(ionis) V Mac(edonicae)
Cornelius Vita-
lis actuarius. Jul(ius)
Iamblic(us) eques. M(arcus)
Valer(ius) Val...

Avem, prin urmare, de a face ca şi în inscripţia precedentă cu o dedicaţie în onoarea lui *Marcus Ennius Illadianus*, centurion al legiunii a V-a Macedonica, — care avea de sigur comanda garnizoanei din Tyras — făcută de către ofiţerii săi: *Cornelius Vitalis*, care era *actuarius* al detaşamentului, *Julius Iamblicus*, care era *eques* (cavalerist) şi *Marcus Valerius*, care era poate *val(etudinarius)*, adică « sanitar » al detaşamentului; numele celorlalţi nu ni s'au păstrat.

Actuarius sau *actarius* era unul dintre ofiţeri *(principales*, cum sunt arătaţi în inscripţia, noastră precedentă*)* însărcinat cu primirea contra chitanţă *(pittacium authenticum)* dela *susceptores* (perceptorii cari strângeau dările în natură) a proviziunilor necesare şi din care împărţiau soldaţilor raţiile cuvenite. Până acum funcţiunea era documentată pentru întâia dată sub Septimius Severus (C.I.L. XIV, 2255). Inscripţia noastră trebuind pusă înainte de 167—168, urmează că această funcţiune a apărut înainte de această dată [1]. In regulă generală alături de titlul de *actuarius* se menţiona şi unitatea pe lângă care funcţiona, ea făcând parte integrantă din titulatură. In inscripţia noastră unitatea nu este menţionată, căci se înţelegea dela sine, că acest *actuarius* îşi îndeplineşte funcţiunea în detaşamentul pe care îl comanda şeful său, centurinul *M. Ennius Illadianus*.

Toate aceste mărturii ne arată compoziţia garnizoanei romane din Tyras înainte de anul 167—168 p. Chr., când legiunea

---

[1] A se vedea documentarea la Seeck, în Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, vol. I, col, 301 şi A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*. Bonn. 1908.

V-a Macedonică a fost transferată dela Troesmis (Iglița) din colțul NW al Dobrogei, în Dacia.

Istoria garnizoanelor romane din ținuturile dela nordul gurilor Dunării și de pe țărmul nordic al mării Negre, ne este foarte puțin cunoscută, așa că orice știre nouă în legătură cu această chestiune este de o deosebită importanță.

Aceste ținuturi au fost ocupate efectiv de către Romani, în urma expedițiunii lui Ti. Plautius Silvanus, care a avut loc în anii 52—53 d. Chr., iar din anul 56 Tyrani încep să socotească o nouă eră [1]). O garnizoană romană este așezată în Chersonesus și împăratul Nero se gândește în mod serios a crea la nordul mării Negre o nouă provincie: *Scythia* [2]).

In timpul lui Domițian, în urma înfrângerilor suferite de Romani din partea Dacilor, garnizoanele romane dela nordul gurilor Dunării au fost retrase și regele clientelar al Bosforului primea subsidii pentru a întreține o miliție, care să asigure pacea în ținuturile dela nordul Mării Negre.

Traian fiind angajat cu supunerea Daciei, nu s'a putut ocupa și de supunerea efectivă a acestor ținuturi. Dar e fără îndoială că în legătură cu reorganizarea Moesiei inferior, el trebue să fi luat unele măsuri de pază a regiunii dela nordul gurilor Dunării, măsuri pe care însă nu le cunoaștem.

---

[1]) Cfr. P. Nicorescu, *Scavi a Tyras*, în « Eph. Dacoromana », II, p. 379.

Cfr. G. Cantacuzino, *Un papyrus latin relatif à la défense du bas Danube*, în « Revue Historique du Sud-Est Européen », 1928, p. 38), unde este comentat un papyrus publicat de prof. A. S. Hunt în *Raccolta di scriptti in onore di Giaccomo Lumbroso*, 1925, pp. 265—272. D-sa greșește când afirmă (pp. 49 și 64) că *Cohors I Hispanorum Veterana* avea garnizoane în diferite localități pe o întindere foarte mare. Faptul, că din această cohortă, care avea lagărul la Drajna de Sus, erau detașați în diferite misiuni din ordinul comandamentului, oameni în mai multe localități, nu însemnează că aceștia constituiau garnizoane. Astfel dacă constatăm din acest papyrus (rândul 57) că doi călăreți din această cohortă sunt detașați la Tyras nu rezultă că ei constituiau o garnizoană. De altfel efectivul unei cohorte auxiliare, care era de 500 de oameni și rar de 1000 de oameni, nu-i făcea posibilă paza decât pe un sector redus, aceasta cu atât mai mult, cu cât mulți oameni erau detașați în diferite localități. — A se vedea și C.I.L. XIV, 3608 = Minns, *op. cit.*, *app.* Nr. 1, cfr. A. v. Domaszewski, *Die Dislocation des römischen Heeres im Jahre 66 n. Chr.*, în « Rhein Museum », 1892, p. 207 și Minns, *op. cit.*, p. 447. A se vedea și V. Pârvan, *Histria IV*, în « An. Acad. Rom. », XXXVIII, pp. 567 și 711 și același în: *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio*, în « Ausonia », X, 1922, p. 193.

[2]) Cfr. Rostowzew, *Iranians and Greeks in south Rusia*, Oxford, 1922, p. 151 și W. Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, în « Klio », Beiheft XV, 1923, p. 87.

Sub Hadrian, când imperiul roman s'a consolidat în întinderea sa maximă, presiunea Sarmaților devenind din ce în ce mai mare, instalarea unor garnizoane permanente în aceste ținuturi a devenit o necesitate absolută.

Acest lucru s'a făcut fără ca legiunile care aveau lagărele lor la Sudul Dunării, să fie trecute la nordul gurilor acestui fluviu. In aceste ținuturi au fost trimese numai *Vexillationes*, formate din trupe luate din aceste legiuni și din trupe auxiliare. Astfel într'o inscripție (C.I.L. VIII, 619) din Mactar este vorba de un : *tribunus militum leg(ionis) I Italicae*, *praepositus vexilationibus Ponticis apud Scythia(m) et Tauricam*. Se știa că în a doua jumătate a sec. II-lea d. Chr. era în garnizoană în Crimea la Chersonesus o vexillație sub comanda unui centurion sau a unui *tribunus militum*. Acum grație inscripțiilor descoperite la Cetatea-Albă, constatăm că în acest timp, și la Tyras se afla o garnizoană romană [1]).

Vexillația pe care o constatăm, că avea garnizoana la Tyras, trimetea după necesități mici detașamente de-a-lungul țărmului mării și de-a-lungul valurilor trase dela Prut până la Nistru, valuri peste care Barbarii n'aveau voie să treacă, asigurându-se astfel poliția acestui ținut.

Aceste vexillații erau asistate în serviciul lor de pază de o vexillație din flota Moesiei *(Classis moesiaca)*. Se poate ca în afară de vexillația dela Chersonesus și de cea dela Tyras să mai fi fost și alte vexillații în aceste părți, dar pe cari nu le cunoaștem încă. Vexillațiile erau fiecare sub comanda unui centurion și numai una, poate cea dela Chersonesus, era sub comanda unui *tribunus militum*, care era șeful tuturor vexillațiunilor dela Nordul gurilor Dunării *(praepositus vexillationibus Ponticis)*.

---

[1]) Cfr. Rostowzew în « Jurn. Ministerului de Instr. Publica », St. Petersburg, Martie 1920, p. 140 = *Römische Besatzungen in der Krim und das Kastell Charax*, în « Klio », II, pp. 80—95; vezi și « Arch. Anzeiger », 1911, pp. 234—238. Cfr. și Minns, *op. cit.*, p. 523, n. 7.

RÉSUMÉ

LA GARNISON ROMAINE DE LA BESSARABIE MÉRIDIONALE

Pendant la domination russe on n'a pas effectué à Tyras de recherches et de fouilles archéologiques systématiques. Les professeurs von Stern et Warneke de l'Université d'Odessa ont seulement fait quelques sondages lesquels n'ont pas donné de grands résultats.

Étant donné que cette localité a été habitée presque sans interruption, depuis le VII-ème siècle av. J.-C. jusqu'à nos jours, les différentes couches de ruines superposées sont très mélangées, de sorte que les fouilles systématiques y sont des plus difficiles.

Nous avons entrepris les premières fouilles systématiques dans le courant de l'été de 1919 : depuis lors, nous les avons poursuivies autant qu'il nous a été possible de le faire.

Les résultats obtenus à la suite de ces fouilles ont été consignés par nous dans deux mémoires ; « *Scavi e scoperti a Tyras* », dans « Ephemeris Dacoromana », vol, II (1924), pp. 378—415, et « *Fouilles à Tyras* », dans la revue « Dacia », vol. III-IV (1927—1932), pp. 557—601.

Dès 1919, nous avons fondé à Cetatea-Albă un Musée d'Antiquités, contenant le matériel archéologique découvert. Ce musée n'a pas cessé de s'enrichir d'année en année, et c'est aujourd'hui le plus important musée d'antiquités de toute la Bessarabie.

Dans le présent mémoire, nous présentons les inscriptions récemment découvertes, qui nous fournissent des indications sur la composition de la garnison romaine dans la Bessarabie méridionale.

Dès le début des fouilles, on a trouvé un certain nombre de briques portant l'estampille de la *legio V Macedonica* et un fragment de tuile de toit, sur laquelle on distingue une partie d'estampille portant le nom des trois légions de la Mésie inférieure. Nous n'avons pu alors compléter le texte de cette estampille que d'une manière hypothétique, (Ephem. Dacoromana, II, p. 413). Tout récemment, on a découvert d'autres briques portant l'estampille de la *legio V Macedonica*, ainsi qu'une tuile pourvue d'une estampille entièrement conservée ; celle-ci nous indique clairement que la garnison romaine de Tyras était constituée par des troupes détachées de la *legio I Italica*, de la *legio V Macedonica* et de la *legio XI Claudia*, ainsi que de troupes auxiliaires, sous le commandement d'un centurion de la *legio I Italica*.

Aux deux fragments d'inscriptions, publiés dans « Dacia » (III-IV, pp. 569—570) doivent maintenant s'ajouter deux nouvelles inscriptions, découvertes en 1936. L'une est dédiée à *Titus Trebius Fronto*, centurion de la *legio V Macedonica* (qui commandait probablement la garnison) par les *principales* — officiers — de la dite légion. Le premier de ceux-ci est Julius Valens, qui était *signifer ;* les noms des autres ne se sont pas conservés.

La seconde inscription est dédiée à *Marcus Ennius Illadianus*, centurion de la *legio V Macedonica* (commandant probablement lui aussi la garnison) par ses officiers: *Cornelius Vitalis*, qui remplissait la fonction d'*actuarius* de la garnison ; *Julius Iamblicus* qui était *eques ; Marcus Val(erius)*, qui était peut-être *val(etudinarius) ;* les noms des autres ne se sont pas conservés.

Tous ces documents importants nous montrent la composition de la garnison romaine de Tyras avant l'année 167—168, date à laquelle la *legio V Macedonica* a été transférée de Troesmis (Iglița) — angle Nord-Ouest de la Dobroudja — en Dacie.

Le territoire à surveiller, au Nord des bouches du Danube jusqu'en Crimée, étant très étendu, on détachait des légions établies au Sud du Danube un certain nombre de *vexillationes* que l'on expédiait dans cette région (C.I.L. VIII, 619:

« *Tribunus militum leg. I Italicae, praepositus vexillationibus Ponticis apud Scythia(m) et Tauricam* »). Nous savions que durant la seconde moitié du II-ème siècle après J.-C., en Crimée (Chersonesus) il y avait en garnison une vexillation, placée sous les ordres d'un centurion ou d'un *tribunus militum*. Maintenant, grâce aux inscriptions nouvellement découvertes, il est prouvé qu'il y avait aussi une garnison à Tyras. Cette garnison — probablement une vexillation — envoyait d'après les cas de nécessité, de petits détachements le long du rivage de la mer, ainsi que le long des vallum-s tracées entre le Pruth et le Dniester, qu'il était interdit aux Barbares de traverser ; c'est ainsi que le police était assurée dans cette région. Ces vexillations étaient assistées dans leur service par une vexillation de la *classis moesiaca*.

Il est possible qu'il y ait eu en outre d'autres vexillations que nous ne connaissons pas encore.

Les vexillations étaient chacune sous les ordres d'un centurion ; une seule — peut-être celle de Chersonesus — était sous les ordres d'un *tribunus militum* qui était le chef de toutes ces vexillations *(praepositus vexillationibus Ponticis)*.

Fig. 1.

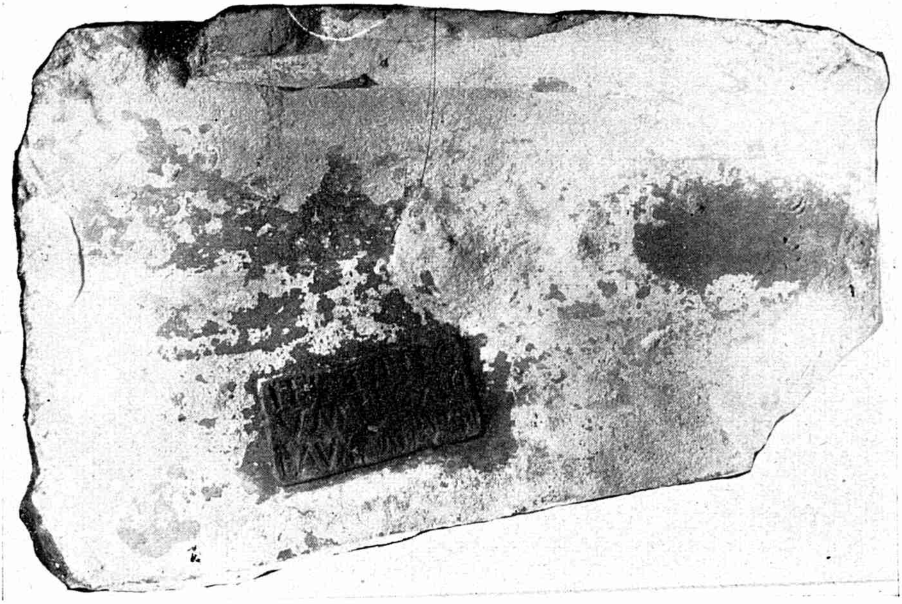

Fig. 2

Fig. 4

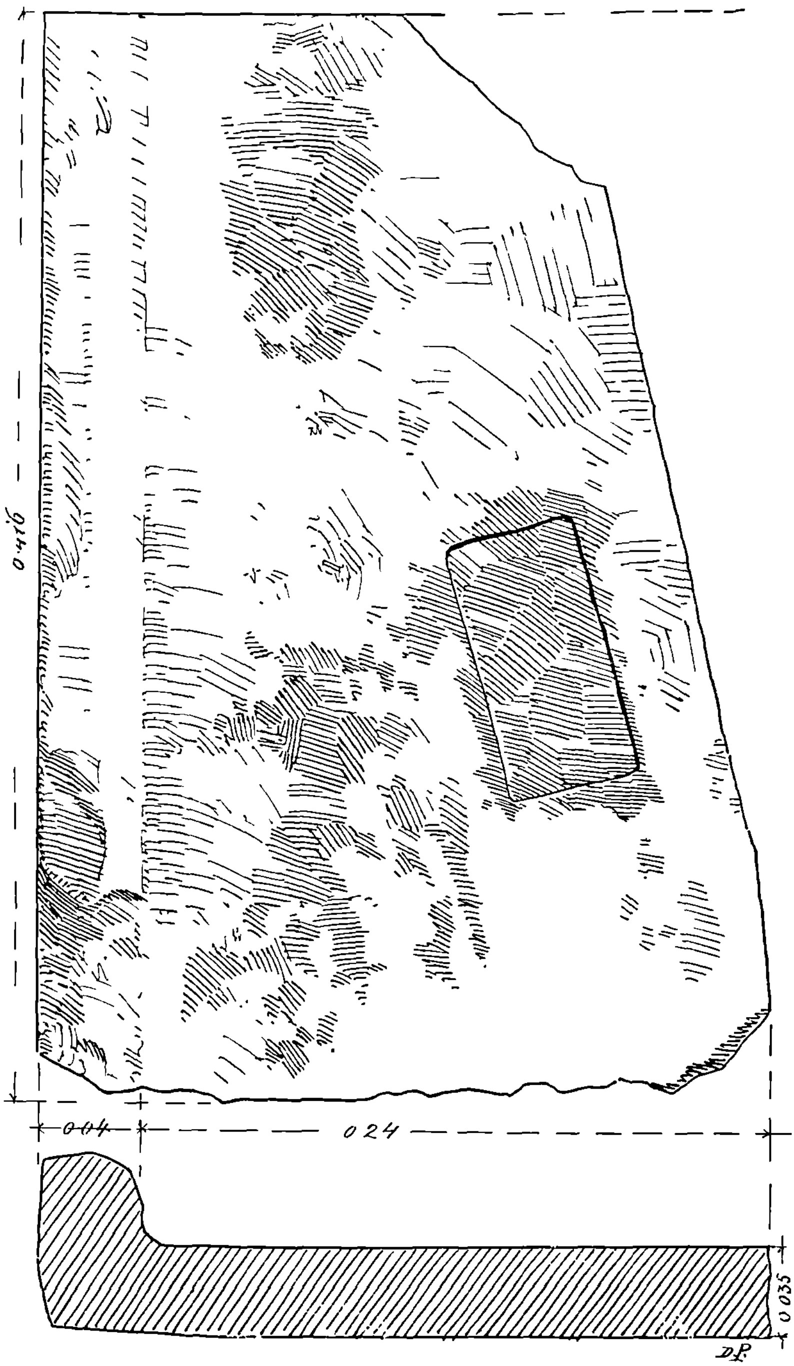

Fig. 2 b.

Fig. 3.

Fig 5

T TREBIO
FRONTONI
LEG V MAC
PRINCIPALES
LEG EIVSDEM
IVL VAL SIGNI

Fig. 6.

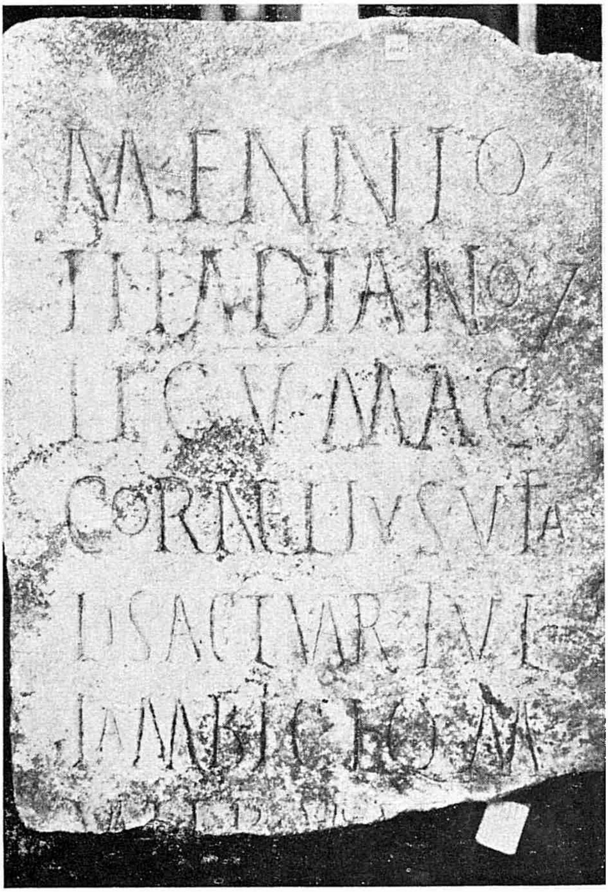

Fig. 7.

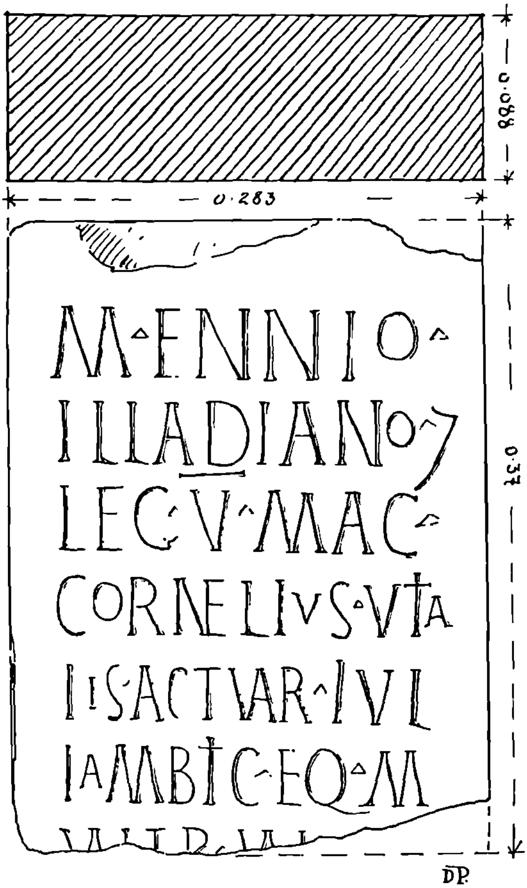

Fig. 8.

UN MEMORIU POLITIC CĂTRE CUZA-VODĂ

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 9 Iulie 1932

Deși o însemnată parte din corespondența adresată lui Cuza-Vodă se află și acum inedită în archiva sa personală, încredințată de Teodor Rosetti, cumnatul Domnului Unirii, colegului nostru A. C. Cuza, se poate zice că prin publicații recente, datorite însă unor cercetători străini, — un Engles, un American și un Frances —, politica externă a României în anii, așa de puțini, dar grei de cuprins, ai acestui regim e aproape pe deplin luminată, așteptându-se o lucrare de mare sinteză, care, din nenorocire, într'o vreme când avem așa de mult nevoie de învățăturile trecutului, întârzie.

Nu tot așa și cu evenimentele, și ele atât de însemnate, care formează istoria internă a Domniei. Aici ne așteaptă, peste ceea ce cu atâta pricepere, dar pe baza unui material așa de neîndestulător și fără să se fi putut sprijini pe cercetări prealabile, a dat A. D. Xenopol, în cele două volume ale sale, adevărate surprinderi. Și după comunicația d-lui Al. Lapedatu nu s'a împrăștiat misterul uciderii lui Barbu Catargiu. Mișcarea țărănească din August 1865 primește încă o rază de lumină prin comunicația, făcută tot aici, a generalului Rosetti, dar am găsit într'o culegere privată seria de acte polițienești care dovedesc că ea a avut o seriozitate și o întindere la care nu ne puteam gândi fără această neașteptată destăinuire, a cării importanță se va vedea după apropiata lor publicare.

Ne putem plânge și de lipsa, aproape totală, a memoriilor, și tot așa a scrisorilor particulare, prin care se deslușesc

totdeauna atâtea lucruri care nu apar în meșteșugitele acte publice. Saltare încă nedeschise cuprind unele materiale de prima ordine: s'a putut vedea din cartea recentă, a d-nei Lucia Borș, asupra Doamnei Elena.

Pe lângă toate aceste lipsuri se adauge și aceea, esențială, a cunoașterii ideilor politice în toată varietatea și sinceritatea lor, care nu e în discursuri și în articole de gazetă, și acelea, pentru această perioadă ca și pentru oricare alta, ar trebui selecționate și publicate, cum în foarte mică parte s'a făcut în *Actele Renașterii României* a lui D. A. Sturdza și cum, în ce privește presa sârbească, se făcea la Agenția noastră din Belgrad, așa că am putut introduce această contribuție, atât de luminoasă, în culegerea mea de acte francese care formează « Corespondența diplomatică a lui Carol I ». Am dori deci să avem părerile adevărate ale personagiilor mai mult sau mai puțin marcante care au judecat această Domnie ori au căutat a-i da o direcție. Ar fi unul din capitolele de căpetenie ale unei cărți, care va trebui scrisă cândva, despre *cugetarea politică românească*, aproape total ignorată. Ce reiese din caietele lui Dăscălescu, fost secretar al lui Tudor, care a avut harul să trăiască până dincolo de epoca Unirii, ni poate arăta ce lucruri noi, onorabile pentru această generație, pot să iasă la iveală.

Cred că aduc un serviciu acelui sau acelor cari se vor ocupa cu aceeași grijă ca și predecesorii străini, autori ai unor scrieri atât de muncite, dar și cu un sentiment de înțelegere, iubire și pietate care nu se poate cere dela dânșii, de Alexandru Ioan I și de vioaia societate politică din jurul lui, creatori de țară, oprindu-mă un moment asupra cuprinsului unei broșuri care, la 1859 încă, înțelegea să fixeze unele norme pentru orientarea aceluia care-și începea, între atâtea greutăți și cu așa de puțină pregătire personală, Domnia.

Titlul cărticelei, de numai 20 de pagini de format mic, purtând data « Iasii, Iulie 29 1859 », e: *Trecutulŭ, relele țerei și lecuirea lorŭ* [1]).

[1]) Exemplarul mi-a fost dăruit de nepoata mea de vară, fiica Elenei Iorga, măritată Bută, d-na Maria Gervescu.

Autorul, care o închină noului « Domn stăpânitoriu Principatelor Unite », i-o « pune la picioare *spre apărare*, se iscălește: « K. T. proprietariu mare și deputatŭ ». O căutare în lista deputaților îi poate afla numele, dacă inițialele nu sunt schimbate.

Autorul, a cărui moldovenească e simplă ca stil și ortografie, e totuși un om cult și inteligent, care înțelege a presinta, nu observații răzlețe, ci un sistem, și el face teoria causelor fără a căror descoperire nu se pot lămuri nici prevedea lucrurile politice:

« După a mea vedere, orice lucru în lume are un scop și purcede sau se face din o pricină; așa dar eu, orice voiu zice prin a mea încercare de a arăta trecutul, relele țerii și lecuirea lor, nu voiu însemna alta decât un scop: pricinile răului ș'a binelui, și tot odată silindu-mă, cât voiu putea, a lămuri mai bine că, dacă cineva n'are mai întâiu un scop, nu cunoaște pricinile unor rele, de unde vin, ș'a îmbunătățirilor, de unde trebuie să se înceapă, în zădar se face orice soiu de lucrare, fie aceia măcar și cât de bună, căci toate lucrurile, pe cât mintea mea poate judeca, au o regulă de unde să se înceapă și unde să se sfârșească; nu se păzește acea regulă naturală a fiecăreia fapte, chestia se 'ncurcă și mai tare și puțină speranță rămâne despre o bună ispravă! ».

Cercetând întâiu trecutul, autorul arată că oricine gândește serios, își are o experiență și-și iubește țara, e în stare să folosească la indicarea relelor și la propunerea mijloacelor de îndreptare:

« De aș începe un asemene lucru cu dreptul unui bun scriitor, unui om de capacitate sau talent, fără îndoială greșeala mea ar fi de neiertat, și eu, cât și scrierea mea, de râs vrednică; dar, fiindcă voiu începe cu alte drepturi, cu aceleași ca *trăind mai mult printre cei slabi*, *apăsați*, am putut vedea răul mai de aproape și mai bine, cu aceleași ca, din împrejurări, am mai puține patimi și cu aceleași, în sfârșit, că, în adevăr, îmi iubesc țara, apoi zic fără a mă sfii că nu trebue să fie de râs, nici desprețuit, când voiu spune lămurit ale țerii rele și a lor îndreptări, ale mele frici și ale mele speranțe. Nu, căci *omul cel mai de nimica socotit poate une ori să spuie mari adevăruri, numai să aibă curajul a vroi. Aceia eu o vroesc.* »

El va presinta deci, metodic, « elementele cele mai principale ale țerii noastre ».

Primul e că nu se știe scoate din ce oferă natura aceea ce numai o muncă bine ordonată ar putea scoate.

« Avem un pământ bun, ape frumoase, unele plutitoare, păduri, metaluri și mineraluri.

« Din pământ tragem mai tot folosul, însă foarte cu grele ostenele; din ape, din păduri mai nimica; din metaluri și mineraluri chiar nimica, afară de sare, din care tragem o a zecea parte de folos din aceia ce s'ar putea scoate prin niște măsuri bune a guvernului, la care măsuri, atâta pentru sare, cât și pentru celelalte, guvernele trecute niciodată au gândit ».

In ce privește mijloacele umane, populația e mică în comparație cu întinderea pământului și *parte din ea fără niciun folos*.

« Această populație se alcătuește din Români muncitori de pământ, din boieri, din altă clasă între boieri și țărani, de o mulțime de Jidovi în comparație cu mărimea populației, de puțini Armeni, de niște cete de Țigani, și de alte amestecături de nații presărați câte unul ici colo ».

Ca activitate,

« *muncitorii de pământ au adus tot folosul, au ținut pe Stat, au ținut pe particularnici, au ținut toate nevoile năvălirilor de afară și greutățile extraordinare, ce cad une ori pe o țară.*

« Ce au avut aceștia drept răsplătire de pe la guvernuri și alți particularnici? *Au fost tratați ca niște dușmani ai societății: apăsați, tiranisați, înstrâmbătățiți, batjocoriți și 'nșelați în tot felul, iată starea clasei ce face puterea țerii noastre în ce stă și chiar acum* ».

Cu boierii e aspru:

« O, cât aș fi de fericit să pot spune că ei n'au făcut nici bine, nici rău, dar nu-i așa. Dumnealor au făcut, din potrivă, mult rău, și iată cum: *Au păcătuit mai întâiu în contra clasei ce-i ține și cu a cărora mijloace și-au câștigat lumina științii;* au fost indiferenți de binele țării și foarte aprinși de a aduce la peire la tot prilejul, *au întrodus modele, luxul, cu toate ale lui mari deșărtăciuni și nenorociri pentru o țară, mai ales ca a noastră, căci tot banul ce iese din roada pământului prin numai singura sudoarea țăranului, îl alungă îndată până țări streine ca să aducă de acolo petici, lemne și seminţuri de tot soiul de corupții pentru un popul simplu.* »

Aceasta în afară de serviciile aduse străinilor pentru satisfacțiile personale. «Aceste «deșertăciuni» păgubitoare s'au întins foarte mult:

«Până când chiar și unora din țăranii muncitori de pământ li-au venit gustul mai întâiu a se face ștergători de talgere (cea mai înjositoare treaptă a unui om) ș'apoi boieri, și din boieri tirani pentru cei chiar din cari au ieșit.»

Mai-mai să fie țara numai boieri...

Urmează, într'o formă banală, caracterisarea morală a unei clase domnitoare improvisate. In față se așează munca obscură a țărănimii neținute în samă.

Bilanțul e catastrofal, și omul nu se lasă înșelat de strălucirea formelor și sunetul măreț al orașelor:

«Legea, dreptatea nu erau alta decât niște vorbe de formă și niște adevărate pedepse pentru cei ce le păzia numai! *Omul de onoare, de știință, de capacitate și 'nțelept nu mai era decât un martir sau un lucru netrebnic*... Lingușitorii, răpitorii, fanfaronii de tot soiul predominau pretutindenea... Ei guvernau, ei câștigau privilegiuri de tot soiul: înaintare prin ranguri, slujbe ce le luau numai pentru câștig, ca o neguțitorie sau fanfaronadă erau răsplătirea lor... încât ajunsese a se crede că virtutea este o crimă și păcatul o virtute.»

Şi încheierea e hotărîtă: «nădejdea mea îi la Domn, nu la Țară».

Iată acum felul în care se presintă, în această privire critică, Evreii, sau cum li se zice cu humor: «giupânii jidovi»:

«Aceștia aduceau un mic folos țerii, dar făceau înzecite rele. Ei trăiau numai din sudoarea țăranilor, ei înșelau pe toți și prin tot locul: pân sate, pân târguri și pe drumuri și la mulți boieri li înghițiau averile cu a lor maniere și dobânzi, peste, măsură nelegiuite.

«La cas când aveau vr'o pricină sau a da cuiva ceva, ziceau că sânt supuși străini și cu aceasta, cu ajutorul corupției ș'a judecătorilor, se prelungia, sau mâncau cu totul dreptatea bietului pământean, ce nu mai avea cu ce să și-o mai cumpere. La orice greutate politică erau gata a sluji cu a lor bani, cu a lor număr. Străini în contra țării, în contra unui pământ ce le-au dat averea, ospitalitatea și liniștea vieții».

In schimb, Armenii «mai totdeauna nu s'au deosebit dintre niște buni pământeni». N'are importanță ce se spune despre Țigani.

« Clasa dintre boieri și țărani» e alcătuită din ce se numește de obiceiu « ciocoii » rămași inferiori, și atunci când ironia făcea din ei purtători de titluri boierești și se zicea: « arhon Stolnice, dă-mi talgerul și altele ».

Ca resultat al acestei inconștiențe sociale:

« Slăbiciunea și paralizarea muncitorului de pământ în tot feliul, moralicește, fizicește și materialicește.

« Căderea boierilor în stări și 'n încredere cătră popor.

« Intărirea Jidovilor și 'nmulțirea lor. Iar în de obște ură și despreț între toate clasele, demoralizații, familii desonorate, nepăsare de patrie, desperație și nefrică, chiar de Dumnezeu ».

Ca îndreptare, scriitorul nu vrea, « firește, zdrobirea celor răi și desființarea lor cu totul; nu, ci îmbunătățirea lor ». « Eu nu cer a se da averi celor săraci impilați, ci a li siguripsi drepturile lor. » Să se îndrepte fiecare în rostul său. « Deie-se în sfârșit pilde mari și frumoase mai întâiu de către șeful Statului. »

« Paliatifuri » nu ajung:

« *Trebuiesc fapte, domnilor, și lucruri radicale, căci numai cu vorba, numai cu forma, fanfaronada și deșărtăciunile, fie aceste cât de aurite și frumoase, ne ducem în curând în prăpastia unde zac toate națiile moarte pe asemene boale* ».

In ce privește virtuțile la baza acțiunii de asanare:

« o țară, ca și un om, spre a fi sănătoasă, tare ș'adevărată fericită, n'are trebuință decât de sobrietate, înțelepciune și patriotism. Toate celelalte podoabe deșerte nu sânt alta decât niște sarcini zădarnice ce fac a moleși trupul și, când acesta slăbește, a le zvârli spre a putea mai cu ușurință merge înainte la câștigarea marelui scop, sau, demoralizat cu totul fiind, a se întoarce înapoi, umilit, la rușine ».

Urmează acest apel, de ciudată și dureroasă actualitate:

« La muncă, domnilor, cu bărbăție și curățenie, și lăsați înalta politică de a vă tot înșela și prigoni unul pe altul. *Să dăm mâna țăranului muncitor; să nu ne îngrețoșăm de ea că-i neagră și scârbită ca și fața lui, căci tot îi mai puternică și mai onorabilă decât ori a cui dintre noi, cât de mari ne-am părea, căci ea, săraca, de la nimine iea ceva degeaba, iar de la ea mai toți, și cu dânșii împreună să începem a zidi la marele edificiu național* ».

E împotriva opoziției de persoane și interese care împiedecă lucrul pentru binele public:

« *Când odată guvernul va pune în lucrare un asemene măreț plan, dați-i pace, pentru numele lui Dumnezeu, cu lucrurile cele mici; nu-l amețiți cu feliuri de vorbe numai ș'împotriviri zădarnice din dosul unei Convenții, ci, din contra, dați-i ajutoriu cu toții, fiecare după a sa putere, a lucra supt ascultare tot spre același scop; nu vă îndesați cu toții a fi arhitecți, căci numai cu de asemene oameni lucrurile nu se fac. Să ne onorăm fiecare că putem fi lucrători la un asemene mare scop, măcar ca salahori* » [1]).

Să se ferească noua eră de imitații:

« *Un adevărat reformator nu imitează niciodată, creiază și, cel ce creiază știe de unde începe și unde are să ajungă; cei ce imitează numai habar n'au decât fac și desfac și, când te trezești, te vezi mai înapoi de unde ai purces.* »

Și acuma cel care aduce lui Cuza-Vodă încredere și devotament, fără interes de persoană sau de partid, definește nobilul rol al guvernului:

« *Guvernul, adecă șeful guvernului mai bine a zice, spre a putea face niște asămine mărețe lucruri trebuie mai întâiu să fie bine înconjurat de oameni de capacitate și practici.* Un chip de a se putea bine încunjura este de a izgoni mai întâiu de pe lângă el pe toți netrebnicii curtisani și lingușitori, căci aceștiea întunecă și pierd guvernele ș'aceștia își bat joc în urmă de ele; iar ceilalți oameni, de onoare, combătându-le, le sprijină în cădere ca și 'n mărire ».

O bază materială trebuie de dat refacerii morale:

« Guvernul, gândind la îndreptarea stării morale a unei țări, trebuie să se îngrijească a îndrepta și pe acea materială: așa dar casele de credit, drumurile de fier, orișicare neapărate fabrici în țară sânt cele mai trebuitoare și mai de nevoie mai întâiu a se înființa ».

Creditul se cere creat:

« Când creditul lipsește, comerțul moare; prin aceste averile și veniturile oamenilor scad, contribuția vine mică și silită; particular-

---

[1]) Aici o naivă recomandație de a nu face războiu contra nimănuia, căci ni lipsesc mijloacele.

nicul sufere, ţara sufere şi maşina guvernamentală rămâne paralizată. De aceea mai repetez că guvernul trebuie a să purta cu mare activitate spre a înfiinţa mai întăiu motivul ce mişcă totul ».

Intre propunerile concrete e aceia a *reumanizării* ţeranului, până atunci simplu *instrument al lucrului de pământ:*

« Agricultura trebuie îmbunătăţită şi încurajată. Soarta muncitorului de pământ hotărîtă în neatârnare de particularnici; el nu mai poate fi numai o maşină; el trebuie să fie de acum om ca toţi oamenii, liberi pe a sa voinţă ».

Sunt şi puncte naive, ca acela care cere un fel de *missi dominici*, ca supt Carol-cel-Mare, pentru cercetarea fără plată a ţării:

« Pentru ca să fie în sfârşit guvernul sigur cu tot ce legea porunceşte, planurile ce am scris să se urmeze întocmai în faptă, îi va face neapărat trebuinţă să aibă vre-o câţva revisori mari, cu misia acelui fără leafă, din oamenii cei mai drepţi şi mai cu credinţă, spre a umbla toată ţara necontenit, şi nu cu jandarmi cu carăte, cu cai mulţi şi gulere roşie, ci simpli, spre a putea cerceta şi vedea până şi prin bordeieşele cele mai mizerabile ce se lucrează de către amploiaţii cei cu mulţi jandarmi, săbii şi gulere de formă. *Pentru că, de multe ori, chiar în vremi bune, nu ca acum, dreptatea purcede întreagă de sus, pe la mijloc scade jumătate, şi, chiar unde-i mulţimea, nu mai este de feliu.* »

Intr'o a doua parte, autorul revine asupra solidarităţii sociale prin munca impreună:

« Aş dori să văd pe tot boierul ce n'are nicio treabă de-a ţerii prin târguri, lucrând împreună cu a sa onorabilă cucoană la ţară, pe la moşii, îndeletnicindu-se cu agricultura şi gospodăria, petrecând în curăţenie şi onorabil cu a sa familie şi înfrăţindu-se cu muncitorul de pământ prin ajutoriurile ce unii altora şi-ar da.

« Aş dori că chiar acel ce este osândit de nevoie a se face ştergătoriu de talgere ca slugă pentru alte asemene lucruri, să-şi păzească dignitatea de om, şi, dacă ni-a dat ce ni trebuie şi nu putem lua noi singuri, să nu mai şadă dinaintea noastră înfipţi în picioare, cu mânile la piept, căci îi de milă şi de râs a mai întrebuinţa asemene batjocorire pentru un om.

« Aş dori în sfârşit ca să văd şi pe giupânii jidovi lăsându-se de obiceiurile lor în neguţitorii, a lua altele mai onorabile şi a se sili să dovedească recunoştinţă ţării ce-i hrăneşte şi li-a dat averi mari mai degeaba, ca să poată şi ei în urmă câştiga drepturile de om cetăţean...

« Aceste, giupânilor, cred că sânt toate adevăruri, și mult mai nemerit ar fi să vă schimbați până a nu vă schimba alții, căci tot lucrul bun, giupânilor, când ți-l faci singur, este mult mai frumos și mai priincios decât când ți-l impun alții; ș'apoi chiar îndestul ați făcut și rău până acuma; ar fi bine să se cam sfârșească! Fiți buni dar a vă părăsi de a urî țara care vă hrănește, căci eu nu știu ce-o fi zicând religia credinții giupâniilor voastre, fiindcă nu sânt Jidov, și fiindcă nici prea cred toate cele ce sânt scrise măcar ori din ce religie, dar cred că niciun păcat pe lume nu poate fi mai mare decât acesta: să vreie cineva a omorî pe cel ce-i a dat ospitalitatea, hrana și averea. »

Miniștrilor popularul refractor li spune:

« Aș dori, domnilor miniștri, ca și dumneavoastră să nu vă îmbrăcați cu ministeriile numai ca cu niște haine frumoase spre podoabă și paradă, căci știți greutățile unor asemene posturi și știți că este scris că sânteți răspunzători; aș dori ca domnia voastră să mai lăsați câte odată capitala cu a ei gusturi și lucrările cele de rând (adică iscălirea rezoluțiilor scrise de alții) și să mai ieșiți prin țară, să vedeți, dacă veți putea, de se fac în faptă aceia ce scrieți și porunciți, sau rămâne numai vorbă, numai poruncă, căci aice-i totul, fiind mare deosebire de la zis și de la fapt... Aș mai dori, domnilor miniștri, ca să nu puneți pe nimine prin slujbe pentru hatâr și pentru lingușituri, căci de aceasta trebile în fapt nu merg bine, și, dacă nu vă veți supăra, să vă spuiu și eu un metod de a putea avea mai buni amploiați. Intâiu, nu puneți nici pe unul din acei ce umblă după slujbe, ș'al doilea, când vroiți dumneavoastră a însărcina pe vre unul, cercetați mai întâiu să descoperiți acea persoană în trebile lui: înțăleptu-i, are cumpăneală, știe ce face, și, găsind că are aceste, apoi să fiți siguri că va putea face și trebile țării, iar, de nu, nu vă mai bateți capul să-l mai ispitiți. Nu știu dacă ați bine vroit a face această mică studie chiar asupra persoanelor domniei voastre. »

Nu se uită... libertatea presei:

« Aș dori domnilor miniștri, ca să nu vă mai cercați a deschide protesuri presei, și a o lăsa liberă să vă critice faptele, dacă conștiința vi-i curată, căci opinia publică știe a judeca și greșelile presei, când ea și-a ieșit din drumul ei ».

In această potrivire cu ce era să fie peste trei sferturi de veac, iată și... iertarea datoriilor agrare, și cu motivare:

« Aș mai dori, domnilor miniștri, să binevroiți a porunci de *a nu se mai face nicio împlinire de datorii de pe la lăcuitorii muncitori de pământ*, și iată

de ce cred că singuri dumneavoastră veţi găsi cu drept a încuviinţa aceasta.

« Toată averea mai cu samă a unui lăcuitor se încheie în nişte vite; aceste s'au cumpărat de ei cu preţuri mari, cum era mai în anii trecuţi, când tot se vindea şi tot se căuta. Acum, după criza ce este, după nevoile ce toţi le simt, precum cred că chiar însuşi personal le veţi fi simţind şi domnia voastră, nimica se caută, nimica se întreabă, şi vitei ţăranului i-a scăzut preţul mai mult de jumătate de cum a cumpărat-o şi pe care nădejde de capital s'a împrumutat la nevoile lui.

« Insă să mă explic mai lămurit, căci cu aceasta nu-i de şuguit. Un ţăran a dat 100 galbeni pe patru boi buni şi carul: pe atuncea putea câştiga cu chiriile la 1.200 lei poate pe an; la multele sale nevoi din anii din urmă, din vreme în vreme s'a tot împrumutat, pe socoteală că are un căpital de 100 galbeni, până a luat la 60 galbeni. Acum boii lui nu fac mai mult decât 40 galbeni. Aşa dar i se iea totul şi mai rămâne încă datoriu cu 20 galbeni, angajat să-i plătească numai cu ale lui ostenite braţe pe anii viitori. Şi ce să plătească? Nişte datorii de valoră, de pildă, de 5 lei, date drept 30 lei, c'aşa sânt toate pentru dânşii, căci aceasta-i soarta chiar a omului nevoieş. Prin urmare, necontenindu-se cu împlinirile, de odată măcar până se vor mai îndrepta lucrurile şi vânzările, vom avea mai pe toţi lăcuitorii muncitori de pământ mofluzi. Insă nu ca alţi oameni, ce scapă prin aceasta de a plăti, ci pentru a se chinui în urmă ani mulţi cu amar, şi a rămânea cu totul pe mâna celor ce se milostivesc a le da la nevoi merţa de popuşoiu, cându-i 30 lei, cu 80 lei — şi sânt de aceştia mulţi milostivi, ba încă unia şi mai milostivi! »

Şi iată pentru maşina de legi, în aşteptarea deschiderii primei Adunări după Unire:

« Aş mai dori în sfârşit un lucru, domnilor miniştri. Acest lucru este să nu vă mai apucaţi de făcut legi singuri, că sânt destui pentru făcut, alţii: pentru păzit nu-i mai niciunul.

« Dumnezeu să vă întărească la bine şi să vă lumineze! »

Ar fi de uimit dacă de acum în şaptezeci şi opt de ani asemenea critici ar mai avea valoare, cum, din nenorocire, *azi încă o au.*

COSTACHI ROSETTI-TEȚCANU 1814—1879

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 15 Octomvrie 1937

Cu tot numărul destul de mare de scrieri de până acum — inclusiv prea buna și bine documentata scriere a profesorului american W. T. Riker, *The Making of Roumania* — istoria țărilor noastre în deceniul al șaselea și în cel al șaptelea din veacul trecut, nu este încă desăvârșit înfățișată. Această neînfățișare și necunoaștere deplină vine de acolo că deși s'au dat la iveală multe documente din acea vreme, mai sunt încă multe rămase inedite mai cu seamă în arhive particulare — mai importante decât se crede în deobște — și pentrucă nu s'au făcut până acum decât prea puține studii asupra oamenilor cari au îndeplinit rosturi, unii mai de căpetenie, alții de mai puțină seamă, în acele vremuri de lupte dârze și de îndepliniri mărețe. Ca pilde despre arhive ale căror conținuturi nu au fost date la iveală până acum, aș cita acea din Tețcani și acea în care se află documentele și corespondența lui Grigore Al. Ghika, domnul Moldovei din anii 1849—1856 și partea nepublicată de mine [1]) din corespondența fiului său, generalul Iancu Ghica, acestea din urmă în arhiva părintelui Vladimir Ghika, care le pregătește de altfel spre publicare.

Ca pilde despre oamenii cari au avut rosturi mai mari sau mai mici, a căror activitate nu a fost studiată, aș da

[1]) Așezământul cultural Ion C. Brătianu. *Corespondența generalului Iancu Ghika, 2 Aprilie 1877—8 Aprilie 1878*, publicată cu o introducere și note, de Generalul R. Rosetti, București, 1930.

pentru cei dintâi pe Costachi Negri, iar pentru cei de al doilea pe Costachi Rosetti-Tețcanu, a cărui vieață și îndepliniri voiu arăta-o acum și pentru a slăvi un om de bine dar și pentru a adăoga cât de puțin la cunoașterea documentată a luptelor pentru unire și pentru desăvârșirea acesteia.

Costachi Rosetti-Tețcanu a fost fiul lui Dumitrachi Rosetti-Tețcanu și al Smarandei Krupenski [1]) și s'a născut în anul 1814 [2]).

Studiile și le-a făcut atât acasă, cât și, probabil puțină vreme, în străinătate [3]), unde a călătorit de mai multe ori, mai în urmă [4]).

A fost căsătorit de trei ori: întâi cu Elena Jora, care a murit un an după căsătorie [5]), apoi cu Angelica Moser, încetată din vieață în Aprilie 1841 [6]), lăsându-i o copilă Angelica [7])

---

[1]) Arhiva Statului Iași, Transport 1765, opis 2014, dosar 99, filele 61, 273, 274; *Buletinul Oficial al Moldovei*, 7 Iunie 1842, p. 192 și 13 Aprilie 1844, p. 119.

Era frate mai mare al lui Iancu (Enacache), a Caterinei căsătorită cu L. Venier și al Ilenei, căsătorită întâi cu Enache Burchi (divorțată) și apoi cu Matei Krupenski (Arhiva Statului Iași, Transport 1698, opis 1930, dosar 454; Transport 1765, opis 2014, dosar 99, filele 66, 273, 274; *Buletinul Oficial al Moldovei*, 23 Ianuarie 1844, p. 26; 13 Aprilie 1844, p. 119; 7 Fevruarie 1846, p. 64; 29 Aprilie 1845, p. 171; 20 Aprilie 1843, p. 163; practicaoa Divanului Nr. 84 din 8 Mai 1846 (copie în arhiva din Tețcani); învoirea din 23 Ianuarie 1847 (arhiva din Tețcani).

[2]) In arhiva Rosetti din Tețcani se află un pachet de păr, cu însemnarea scrisă de mâna lui Costachi Rosetti: « păru mieu la 55 ani, 1869 ». In aceeași arhivă sunt păstrate trei pașapoarte ale sale, care-i dau vârste deosebite: unul din 12/24 Septemvrie 1852 a agăi Cost. Rosetti, de 32 ani, pentru a merge la Paris (de unde s'a întors la 18 Martie 1853 — viza punctului Mihăileni); al doilea din 1/13 Iunie 1871 arătându-l de 53 ani și al treilea din 11/23 Iunie 1872, arătându-l de 54 ani. Socotesc ca mai verosimilă arătarea de pe pachetul de păr, deoarece îl găsim la 7 Noemvrie 1845 (scrisoare adresată lui de o mătușă a sa, Ghika, în arhiva din Tețcani) prezident al judecătoriei din Bacău, ceea ce nu s'ar fi putut dacă ar fi fost minor, cum nu s'ar fi putut nici să fie vechil (procurator) al mamei sale la 31 Decemvrie 1838 (arhiva din Tețcani). Mai tânăr decât în realitate, este arătat în listele electorale pe 1863 (*Mon. Of.* din Ianuarie 1863), unde e trecut ca fiind de 41 ani. Inexactitatea acestor liste reiese și din faptul că bunicul meu, logofătul Răducanu Rosetti, este trecut pe ele ca fiind de 40 de ani, pe când era de 50 de ani, fiind născut la 31 August 1813 (însemnare pe cartea de rugăciune a tatălui său, aflată în colecția mea).

[3]) După zisele unor rude. Vorbea și scria franțuzește și nemțește.

[4]) *Buletinul Oficial al Moldovei*, 28 Noemvrie 1848, p. 384; pașapoartele arătate în nota 2 mai sus.

[5]) Informație dată mie de nora sa, Alice Rosetti Tețcanu, la 14 Aprilie 1934. Chemarea Divanului apelativ, Nr. 1657 (*Buletinul Oficial al Moldovei*, 17 Aprilie 1858, p. 122).

[6]) Piatra de mormânt la Tețcani, în curtea bisericii.

[7]) Corespondența lui C. Rosetti, în arhiva din Tețcani.

și în sfârșit cu Eufrosina Romalo [1]), cu care a avut un fiu Dumitru [2]).

Rămânând orfan de tată încă din prima tinerețe [3]), a ajutat apoi, după ce a ajuns vrâstnic și fiind cel mai mare dintre frați, pe mama sa în gospodărirea averii [4]).

In timpul domniei lui Mihai Sturdza a îndeplinit slujba de președinte al judecătoriei de Bacău [5]), dar probabil nu s'a împăcat multă vreme cu chipul de oblăduire a lui Sturdza, ci, ca alți tineri boieri contimporani [6]), pare să fi trecut în opoziție.

Ideile sale liberale și traiul la țară l-au făcut să priceapă, foarte curând, nevoia schimbării legăturilor dintre boierime și țărănime și dintre aceasta și glie. Următor părerilor sale, el desființează, încă din vara 1848, boierescul pe moșia sa Tețcani [7]). Această inițiativă nu putea să placă lui Mihai Sturdza, care de abia înăbușise mișcarea revoluționară dela Iași și de aceea îl bănuia [8]).

Documentele nu ne arată să fi stat în anii următori aiurea decât în Tețcani, afară de călătoriile făcute în străinătate. Știm doar că i s'a oferit o înaltă slujbă judecătorească [9]).

[1]) Izvodul de zestre al acesteia (1844, Aprilie 28, Iași) în arhiva din Tețcani. De aceasta a trăit mai mult despărțit (scrisorile lui Costache Rosetti Tețcanu către cumnatul său Alecu Romalo (30 Septemvrie și 14 Octomvrie 1853) și către nevasta sa (14 Octomvrie 1853), în arhiva din Tețcani; informație dată mie, la 14 Aprilie 1934, de d-na Alice Rosetti Tețcanu, nora lui Costache.

[2]) Născut la 5 Septemvrie 1853 (Mitrica 2164 în Arhiva Statului din Iași); corespondența dintre tată și fiu, în Arhiva din Tețcani.

[3]) R. Rosetti, *Note genealogice și biografice asupra familiilor Buhuși și Rosetti*, p. 26. Tatăl său a murit în 1829 — deci când el era de 15 ani.

[4]) Act din 31 Decemvrie 1838; hotărîrea Divanului Nr. 84 din 6 Mai 1846; învoire din 23 Ianuarie 1847 — toate în Arhiva din Tețcani.

[5]) Scrisoare din 7 Noemvrie 1845 adresată: « Către prea iubitul aga Costache Roset prezident judecătoriei de Bacău », în Arhiva din Tețcani.

[6]) Cum nu s'au împăcat cu dânsa și alți tineri boieri, de pildă cei patru frați Rosetti-Răducanu (R. Rosetti, *o. c.* p. 39; R. Rosetti, *Amintiri*, I, p. 135).

[7]) *Buletinul Oficial al Moldovei*, 9 Decemvrie 1848, p. 395, arătând că cu Nr. 3896, Judecătoria ținutului Bacău a întărit, în Mai—Septemvrie 1848, înscrisul săvârșit de aga Costachi Roset cu locuitorii de pe moșia sa Stețcanii (formă veche a numelui Tețcani), prin care cu totul desființează boerescul politic precum și urmatele d-sale până acum îndatoriri către ei.

[8]) Mergând la băi în străinătate, în vara anului 1848, are nevoe de chezășia comisului Costachi Krupenski care garantează că « la împlinirea termenului din pașaport se va înapoia la urma sa » (*Buletinul Oficial al Moldovei*, 23 Noemvrie 1848, p. 384).

[9]) Eși 3 Decemvrie 1854. Romalo scrie lui Costachi (Rosetti-Tețcanu) că, în dimineața acelei zile, a fost la dânsul ministrul Justiției, logofătul Răducanu

Rostul său de seamă a fost în timpul luptelor pentru unire şi pentru desăvârşirea acesteia. Şi a fost acest rost, în luptele şi în îndeplinirile de atunci, îndoit. Căci pe de o parte a luptat pentru înfăptuirea unirii — fără de care neamul nostru nu putea propăşi — şi ale celorlalte cerinţi ale unioniştilor, iar pe de alta, următor credinţei sale că problema internă cea mai de seamă era aceea a legăturilor dintre proprietari şi ţărani şi lipsa de pământ a acestora din urmă, a ridicat mereu glasul pentru rezolvarea acestei probleme.

Ca luptător pentru unire este unul dintre întemeetorii Comitetului Unirii (30 Mai 1856) [1], luând apoi conducerea mişcării în judeţul Bacău. In această din urmă calitate: semnează la 10/22 Iunie 1856 [2]) actul de adeziune al Băcăuanilor la Comitetul Unirii, scrie *Stelei Dunării* [3]; semnează la 7/19 Fevruarie 1857 petiţia către marile puteri [4], ţine legătura între comitetul din Bacău şi Comitetul central al Unirii [5]; protestează, la 6/18 Aprilie 1857, la Vogoride, contra faptului că, aflându-se la moşia Dămăcuşa (Tecuci), casa i-a fost înconjurată în noaptea de 2 Aprilie de jandarmi şi alţii, cari i-au răvăşit totul şi i-au legat slugile, el abia scăpând desbrăcat [6]; arată lui Talleyrand — Perigord, la 4/16 Mai 1857, că Vogoride (caimacanul) le-a spus că Unirea nu se va face şi că dacă agitaţiunea (pentru unire) urmează, ţara va fi ocupată de trupe străine [7]; raportează Comitetului central, la 20 Mai 1857, ingerinţele făptuite de

---

Rosetti, care l-a îndemnat a-i scrie (lui C. Rosetti-Teţcanu) ca să primească a fi mădular la Divan. Il îndeamnă a nu pierde ocazia aceasta (Arhiva din Teţcani).

[1]) *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, III, p. 532. In « Universul » din 25 Ianuarie 1937, d-l Bogdan N. Hasdeu arată, fără a cita documentele pe care se întemeiază, că după întemeierea Comitetului unirii, Grigore Ghika Vodă, însoţit de Costache Negri şi (C.) Rosetti-Teţcanu, a întreprins în luna Iunie (1856) o călătorie în ţară, făcând propagandă pentru unire.

[2]) *Id.*, III, p. 545; Acad. Rom., Ms. 598—332.

[3]) *Acte şi documente*..., III, p. 592.

[4]) *Id.*, III, p. 1141.

[5]) *Id.*, IV, p. 137.

[6]) *Id.*, IV, p. 355; Acad. Rom., Ms. 598—118. La 1 Martie 1857 fusese ales membru onorar al Societăţii de medici şi naturalişti din Iaşi (Diploma originală, cu acea dată, în Arhiva din Teţcani).

[7]) *Acte şi documente*..., IV, p. 599.

ispravnicul de Bacău [1]); comunică lui Benzi actele ilegale săvârșite, delegatul sard răspunzându-i de primirea acestora la 14 Iulie 1857 [2]).

Cu prilejul trecerii prin Bacău a comisarilor puterilor, li s'au făcut, după îndemnul Comitetului Unirii, primiri călduroase, pe care administrația a vrut să le împiedice; căutând mai ales să împiedice pe cea hotărîtă pentru comisarul turc. Cu acest prilej, Băcăuanii au voit să deshame caii dela trăsură în care călătorea acest comisar, spre a o trage ei. Din ordinul lui Costin Catargi, care întovărășea pe Turc, surugiii au dat însă biciu cailor și au lovit cu biciul în mulțime, C. Rosetti Tețcanu, fiind dintre cei loviți. Unioniștii s'au repezit îndată la conacul unde era găzduit comisarul otoman și i-au arătat ce se petrecuse; între timp, Costin Catargi se făcuse nevăzut [3]). Tot în calitate de șef al mișcării din Bacău, i se scrie de către Dimitrie A. Sturdza, la 16 August 1857, din Miclăușani, zicându-i că-i trimite pachetul (cu instrucțiunile) Comitetului Central și adăogând că C. Hurmuzache a primit o telegramă dela Rolla cum că alegerile se vor face de alaltăeri, adică dela 14 August, peste 15 zile. Sturdza îi mai spune să trimită la Roman de 3 ori pe săptămână ca să ieie plicurile (Comitetului Central) ce-i sunt destinate (vedem astfel cum era făcută legătura între comitetul central și cele județene) și adaogă că-i va trimite, peste câteva zile, corespondența întreagă (còpii) a lui Vogoride [4]); în sfârșit, Sturdza crede în succes și-l îndeamnă, cum îndeamnă pe întreg comitetul din Bacău, să lucreze pentru succes [5]).

Cât de bine a lucrat comitetul din Bacău se vede din marele număr de buletine de vot, strânse în acel județ, voturi cerând îndeplinirea faimoaselor patru puncte; buletinele acestea sunt păstrate și azi în foarte bogata arhivă din Tețcani.

---

[1]) *Id.*, IV, p. 705.
[2]) Arhiva din Tețcani.
[3]) C. Radu, *Bacăul dela 1850—1900*, p. 89.
[4]) Faimoasa corespondență trimisă prin Victor Place la Paris,
[5]) Arhiva din Tețcani,

Ales deputat în Divanul ad-hoc, la 30 August 1857 [1]), face parte din comisia a II-a a adunării [2]). El votează pentru unire la 7 Octomvrie 1857 [3]), este printre propunătorii amendamentului pentru libertatea exercitării celorlalte religii, altele decât cea ordodoxă [4]), votează desfiinţarea privilegiilor de clasă şi egalitatea tuturor Românilor [5]). In toată acţiunea înaintea alegerii Divanului Ad-hoc şi apoi ca deputat în acel Divan, luptă alături cu marea majoritate a generaţiei sale. Se desparte însă de aceasta, nepăcătuind contra revendicărilor omeneşti ale obştei [6]), în ceeace priveşte rezolvarea cestiunei ţărăneşti.

In această cestiune care-l îngrijea, precum am arătat, de multă vreme, duce două acţiuni paralele: pe de o parte caută (la 9 Noembrie şi 3 Decemvrie 1857 de pildă) să modereze pe deputaţii ţărani [7]), iar pe de alta lucrează mereu pentru a li se face dreptate. Aşa propune, în comitetul proprietarilor, desfinţarea boerescului — am arătat că el îl desfiinţase pe moşia sa Teţcani încă din 1848 — dându-i-se fiecărui sătean vatra casei şi 15 prăjini, precum şi dreptul de a lua cu arendă locurile de hrană, a căror preţ urma să se hotărască din 12 în 12 ani; propunere care a fost respinsă [8]). Apoi, la 9 şi 11 Decemvrie 1857, ia cuvântul din nou şi arată graba ce era de a se soluţiona problema locuitorilor săteni [9]), iar la 18 Decemvrie 1857 cere iar, cu mult temeiu

---

[1]) Certificat din 24 Septemvrie 1857 a proprietarilor mari din Bacău cum ca au ales, la 30 August 1857, ca deputat la Divanul ad-hoc, pe aga Costache Rosetti (Arhiva din Teţcani); *Acte şi documente relative*..., V, p. 610; Gr. Grigorovici, *o. c.* p. 19. *Gazeta de Moldavia* 2 şi 9 Septemvrie 1857.

[2]) *Lucrările Adunării ad-hoc din Iaşi*, p. 29.

[3]) *Id.*, p. 39; *Acte şi documente*..., VI, p. 79.

[4]) *Acte şi documente*..., V, p. 101; *Monitorul Oficial al Moldovei*, 22 Decemvrie 1860, p. 257.

[5]) *Acte şi documente*, VI, p. 120.

[6]) Cum învinueşte R. Rosetti boierimea. (*Pentru ce s'au răsculat ţăranii*, p. 431—432).

[7]) *Acte şi documente*, VI, pp. 196, 505. Acest rol a lui Costachi Rosetti-Teţcanu de intermediar între marii proprietari, din care făcea parte, şi deputaţii ţărani, nu pare a fi fost înţeles de d-l M. Emerit, al cărui merituoasă publicaţie, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres*, îl face să apară ca exponent al tezei marilor proprietari (p. 394). De sigur că autorul nu a avut documentarea pe care o dau acuma.

[8]) *Acte şi documente*, VI_1, p. 347.

[9]) *Id.*, VI_1, pp. 512, 516, 522, 523.

și cu o deosebită stăruință, împroprietărirea sătenilor, ceeace se respinge de adunare cu 65 de voturi contra 4 și 6 abțineri [1]).

Ales din nou deputat de Bacău în Decemvrie 1858 [2]), a semnat declarația din 3 Ianuarie 1859, cum că va vota pe Cuza [3]), deși fusesă dintre acei al căror candidat era Costache Negri [4]).

După cum o spune într'o scrisoare din 26 Decemvrie 1861 către acesta din urmă (Costache Negri), el a căutat să ajute și să întărească domnia lui Cuza [5]). In acest scop, a semnat adresa către Camera din Muntenia [6]) a primit diferite însărcinări [7]), a fost deputat [8]), candidat municipal al Bacăului [9]), a publicat sub inițialele K. T. o broșură intitulată *Trecutul, relele Țării și lecuirea lor*, pe care a analizat-o domnul coleg Iorga în comunicarea ce a făcut în ultima ședință din această vară [10]). Temeiurile care mă fac să-l înfățișez ca autor al acelei broșuri sunt: 1. Că doi scriitori care s'au îndeletnicit cu istoricul chestiunii rurale: tatăl meu [11]), (care a cunoscut personal pe Costachi Rosetti Tețcanu și a fost prietin cu fiul acestuia, Dumitru) și d-l I. C. Filitti [12]) spun că el este

---

[1]) *Id.*, VI_1, pp. 388—397, 423. R. Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat țăranii*, pp. 302—304, 317.

[2]) *Acte și documente*, VIII, p. 103.

[3]) *Id.*, IX, p. 463.

[4]) Marie Bogdan, *Autrefois et aujourd'hui*, p. 214, unde spune că, în afară de (Costachi Rosetti) Tețcanu, mai erau pentru alegerea lui C. Negri: Vasile Alecsandri (tatăl autoarei), Manolache Epureanu și Lascar Rosetti Răducanu. Precum se știe, C. Negri a refuzat.

Intr'o scrisoare din Tețcani, 26 Decemvrie 1861, C. Rosetti-Tețcanu spune lui C. Negri că în al doilea Divan ad-hoc, el s'a condus numai după judecata sa și că credea că Negri ar fi fost cel mai bun de ales domn. (Arhiva din Tețcani).

[5]) Arhiva din Tețcani. Același lucru reiese din broșura sa, *Trecutulu relele țerei și lecuirea loru*, despre care va fi vorba mai departe.

[6]) *Monitorul Oficial al Țării Românești*, 4 Martie 1859, p. 81.

[7]) *Buletinul Oficial al Moldovei*, 26 Februarie 1859, p. 85; *Monitorul Oficial al Țării Românești*, 18 Mai 1862, p. 444.

[8]) *Monitorul Oficial al Moldovei*, 16 Decemvrie 1859, p. 129.

[9]) Ministerul din lăuntru al Moldovei cu Nr. 30.469 din 25 Noemvrie 1859, face cunoscut lui C. Rosetti-Tețcanu că a fost ales și întărit candidat municipal al Bacăului. (Arhiva din Tețcani). Și-a dat curând demisia (*Monitorul Oficial al Moldovei*, 8 Martie 1860, p. 423).

[10]) 9 Iulie 1937, N. Iorga, *Un memoriu politic către Cuza-Vodă.*

[11]) *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, Seria I, tomul IV, p. 493. Deși nu se arată cine este editorul volumului, știu eu că a fost tata căci l-am văzut lucrând la el.

[12]) *Proprietatea solului în Principatele Române până la anul 1864*, p. 282—283.

autorul acestei broşuri. 2. Faptul că atât în arhiva cât şi în biblioteca din Teţcani se găseşte un număr din aceste broşuri şi, în sfârşit, pentru că în acea broşură se invederează păreri pe care Costachi Rosetti Teţcanu le-a arătat de pe tribuna divanurilor şi avea să le mai arate într'o nouă broşură, pe care este însă tipărit numele său întreg, broşură în care arată că aşezământul în fiinţă în 1861, în ceea ce priveşte folosinţa pământului, este nedrept pentru locuitori şi defectuos pentru proprietari. Reproduce discursul său din Divanul ad-hoc şi propune ca locuitorii să stăpânească în veci pământul ce lucrează, plătind o rentă perpetuă, a cărei mărime să fie hotărîtă odată pentru totdeauna [1]). Desigur că soluţia propusă nu era cea mai potrivită împrejurărilor; ea arată totuşi că autorul ei îşi da seama de însemnătatea problemei, că doria sincer o îndreptare a stărei rele a ţărănimii, credinţa lui fiind, cum a exprimat-o, ulterior, un alt Rosetti, că propăşirea ţării nu se putea dobândi decât dacă aceasta avea la temelie o ţărănime sănătoasă şi mulţumită [2]).

Credinţa aceasta îi era atât de puternică, încât scotea mereu la iveală nevoia unei hotărîri, cu toate că i se respinsese propunerile. O spune şi în scrisorile sale, precum în aceea din 4 Aprilie 1860 către Ion Ionescu de la Brad, în care găsim rândurile următoare [3]):

« *Cunoscând că D-Voastră sunteţi unul din cei întâiu ce aţi* « *profesat marele prinţip al emanţipării locuitorilor muncitori* « *de pământ şi l-aţi zis făţâş într'o vreme când, poate, o ase-* « *mene teorie de mare folos unui stat trecea ca o crimă în ideea* « *egoistelor rătăcite interesuri ale unui particulariu;* şi fiindcă « tot acele principiuri păstrez şi eu din mica copilărie, adecă « dorinţa de a vidé odată pe muncitorul de pământ proprie- « tariu fericit şi tare, pentru însuşi siguranţa şi înflorirea « ţerii noastre, şi chiar şi pentru adevăratul interes al pro- « prietăţii, de a rămânea odată sigură şi fără nicio condiţie

---

[1]) *Reclamare către Adunările legistative ale Principatelor Unite pentru dreptate în chestia proprietăţii şi a cultivatorilor de pământ*, de C. Rosetti-Teţcanu, Iaşi, Tiparul « Tribunei Române », Uliţa Talpalarilor, 1861.

[2]) Radu Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat ţăranii*, p. 669.

[3]) G. Bogdan-Duică, *Vieaţa şi operele întâiului ţărănist român: Ion Ionescu dela Brad*, (1818—1891), pp. 61, 62.

« a acelui ce ar avea-o, căci fără o asemene deplină siguranție
« nici credit, nici cultivarea ei, precum trebui (nu) poate fi;
« lăsând a mai zice încă de catastrofele ce pot naște din o
« asemene stăpânire de proprietăți încurcate în niște condiții
« cu muncitorii de pământ, încât lasă într'o nesiguranță și
« pe unii și pe alții, în tot feliul, *am socotit să mă adresez la*
« *Dvoastră* cu arătarea dorințelor mele în asemene chestie ».

Stăruința aceasta, mereu reînoită, îi face cinste.

Domnia lui Cuza nu a fost însă la înălțimea nădejdilor sale. Pierderea acestor nădejdi este arătată în scrisorile sale către Costachi Negri, în care spune (la 26 Decemvrie 1861, de pildă) că de la unire este numai vrajbă, intrigi și certe și că în județul Bacău, s'au numit oameni netrebnici. Se plânge de prefectul Cracte.

De acest prefect se plânge din nou, într'o altă scrisoare, din 18 Fevruarie 1865, în care mai spune că Domnitorul nu a ținut seama de întâmpinările sale și face un tablou pesimist al situației. Tot în această din urmă scrisoare zice că Țara e sătulă de prea multe legi și e însetată după dreptate; că ea suferă din cauza crizei. De nu se vindică aceste rele, vor fi rele urmări. Să arate (Negri) totul Domnitorului, care este rău înconjurat.

La 23 Fevruarie, acelaș an, scrie din nou lui C. Negri și spune că ar primi să fie numit prefect de Bacău (îi o propusese oare Negri?) pe vreo șase luni, dacă se vor aplica legile.

Părerile sale asupra stării rele se mai văd dintr'un scurt memoriu, purtând data de 4 Fevruarie 1865 și iscălit numai cu inițialele C. R., aflat, ca și scrisorile de mai sus către C. Negri, în arhiva din Tețcani. Nu se arată cui a fost trimis nici chiar dacă a fost trimes cuiva.

In acest memoriu arată că consiliile județene au ajuns să fie numai organele voinței prefecților, că se tinde a se face cheltueli numai în folosul unora, că legea rurală (exproprierea din 1864) nu se aplică acelora cari stau bine cu autoritățile, că acei cari au bani scapă de recrutare, că legea dorobanților este călcată, că legea electorală este un mijloc de corupție în mâinile prefecților și că toate legile sunt călcate.

Alegerea lui Carol de Hohenzollern a fost pentru dânsul, ca și pentru ceilalți unioniști, încă un pas spre îndeplinirea năzuințelor lor patriotice. El sprijină noua domnie, subscrie la împrumutul național din primăvara 1866 [1]), este deputat [2]), senator [3]). Sătenii din Tețcani îl aleg primar [4]). Buna lui gospodărie [5]) îi aduce o mențiune onorabilă pentru produsele (petrol și păcură) trimise la expoziția internațională din 1867, de la Paris [6]).

In toamna anului 1867 duce pe fiul său, Dumitru, la Lausanne. In cei șapte ani cât a stat tânărul Rosetti-Tețcanu în străinătate, tatăl și fiul și-au scris mereu. Corespondența lor este păstrată întreagă în arhiva din Tețcani. Din cuprinsul voluminoaselor pachete de scrisori reiesă desăvîrșita, aș zice chiar ideala înțelegere dintre tată și fiu, precum se poate urmări desfășurarea întâmplărilor din țară ca și ecoul ce-l au, la cei doi corespondenți, faptele din străinătate.

Tatăl scrie pe românește dar stărue ca fiul să răspundă pe franțuzește, ceea ce acesta face.

Corespondent harnic [7]), Costachi Rosetti-Tețcanu, răspunde punct cu punct la tot ce-i scrie fiul său, îi dă sfaturi, îl îmbărbătează și-i povestește nu numai cele întâmplate la

---

[1]) *Monitorul Oficial*, 28 Mai 1866, p. 509, arată că a subscris 3000 lei.

[2]) De Neamț, în Iunie 1866 (*Monitorul Oficial*, 10 Iunie 1866, p. 555); de Bacău (Colegiul IV) în Noemvrie 1866 (*Monitorul Oficial*, 10 Noemvrie 1866 și 6 Decemvrie 1866, pp. 1265, 1266); de Bacău în 1872 (*Monitorul Oficial* din 22 Ianuarie 1872, p. 75); permis de liberă circulare din 14/26 Noemvrie 1872 dela Bacău la București pentru d-l Costachi Rosetti-Tețcanu, deputat (în Arhiva din Tețcani).

[3]) De Bacău 1870 (*Monitorul Oficial*, 5 Aprilie 1870, p. 469); de Bacău în 1876 (*Gazeta de Bacău*, 29 Aprilie 1879).

[4]) Adresa Nr. 3673 din 18 Decemvrie 1868 a subprefectului plășii Tazlăului-de-Jos (Arhiva din Tețcani).

[5]) Averea sa se constată și din faptul că este mereu pe listele electorale și de eligibili de atunci, când censul era ridicat (*Monitorul Oficial al Moldovei*, 2 Ianuarie 1860, p. 177; 28 Decemvrie 1860, pp. 269, 270; 31 Decemvrie 1861, pp. 1441—1444; *Monitorul Oficial*, 28 Februarie 1869, p. 297). Aceste liste ne mai arată și venitul impozabil și impozitele ce plătea. In 1863 venitul său la oraș era de 6730(?) galbeni, iar la județ de 2800 galbeni (*Monitorul Oficial* din luna Ianuarie acel an); în 1864 de 2800 galbeni (*Monitorul Oficial*, 4 Ianuarie 1864 și următ.); în 1866 plătea fonciera 1540 lei (*Monitorul Oficial*, 19 Octomvrie 1866, p. 1004).

[6]) *Monitorul Oficial*, 17 August 1868, pp. 1068, 1069; scrisoarea sa către fiul său 13 Octomvrie 1868 (Arhiva din Tețcani).

[7]) Arhiva din Tețcani îl arată în corespondență nu numai cu nevasta sa, fiul său și fiica sa, dar și cu C. Negri, V. Alecsandri, Ion Ghika, cumnații săi Romalo, D. A. Sturdza și alții.

Tețcani, dar tot ce se întâmplă în țară. Este pesimist asupra situației interne. Urează (25 Noemvrie 1867) ca fiul să apuce vremuri mai bune și să vadă înfăptuită era de justiție și de bine pe care a visat-o el pentru patria sa; totul este rău și demoralizat la noi. La 1 Fevruarie 1869 vestește că s'au dizolvat camerele și că vor urma noui alegeri. Certele (politice) sunt triste. Constituția pare prea liberă pentru țară. Este trist când pe un popor îl supără libertatea.

Idealul său politic și educativ reiese din următoarele rânduri cuprinse în două din scrisorile către fiul său:

« Tot asemenea sunt pătruns de speranța ce-mi dai că « principiile de Libertate, Egalitate, Progres, Patriotism s'au « înrădăcinat așa de tare în inimile voastre [1]) încât nici o « împrejurare nu i li a mai putea scoate... Dreptatea este darul « cel mai mare, cel mai sfânt pe Lumea aceasta » (10 Martie 1869).

« Ceea ce mă bucură și-mi dă multă speranțe (*sic*) despre « tine, este că văd în tine inimă și principii democratice, « urând tiranii și iubind Poporul, ocărînd lenea și lăudând « munca și hărnicia, respectând adevărata onoare și slavă și « meprizând (*sic*) pe acele falșe a puternicilor absoluți și « îngâmfați de a lor nedreptate și colosale averi » (5 Ianuarie 1871).

La 13 Decemvrie 1870 rezumă din nou în chip pesimist situația din țară.

Dușman al războaielor (scrisoare din 9 Fevruarie 1871 către fiul său) și cu toate că Napoleon al III-lea îi devenise puțin simpatic, el este, ca marea majoritate a Românilor de atunci și precum o arată corespondența cu fiul său și donațiile ce le face pentru ostașii francezi internați în Germania [2]), de partea Franței în timpul războiului din 1870—1871.

Dar cum spune Francezul: ***on revient toujours à ses premiers amours***. Gândurile lui sunt tot la buna stare a țărănimii și la 29 Ianuarie și 3 Fevruarie 1872 [3]) întreabă guvernul dacă

[1]) Cu Dumitru Rosetti Tețcanu era și vărul său primar Lucian Venier.

[2]) Agenția diplomatică franceză din București, adeverește, la 25 Ianuarie 1871, primirea donației lui C. Rosetti-Tețcanu pentru soldații francezi internați în Germania (Arhiva din Tețcani).

[3]) *Monitorul Oficial*, 9 Fevruarie (p. 157) și 12 Fevruarie, 1872 (p. 181).

poate să-i răspundă la o interpelare asupra dărei — în realitate nedărei — de pământ însurăţeilor conform legii rurale, îndeplinire legală pe care era să o desăvârşească, peste patru ani, guvernul I. C. Brătianu [1]).

S'a stins din viaţă la sfârşitul lunei Martie 1879 [2]).

Nora sa, care l-a cunoscut în ultimii zece ani ai vieţii lui, mi-a făcut următorul portret al socrului său [3]):

« Un bărbat deosebit de cinstit, având o aspră concepţie a îndatoririlor sale.

« Muncitor, activ, având sentimentul datoriei sale ca proprietar. Bun proprietar şi gospodar, cu idei înaintate; era aspru faţă de el însuşi ca şi faţă de ceilalţi ».

RÉSUMÉ

Costachi Rosetti Teţcanu (1814—1879)

Un des hommes de la génération de 1848 qui lutta pour l'union des principautés roumaines et qui fût, surtout, un des très peu nombreux hommes de sa classe et de sa génération qui se rendit compte de l'importance vitale de la solution du problème agraire, problème qui le préocupa jusqu'à la fin de ses jours.

---

[1]) R. Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat ţăranii*, p. 469.
R. Rosetti, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, Seria II, vol. II, pp. 380, 399.

[2]) La 26 Martie/7 Aprilie, după un proces-verbal din 29 Martie, aflat în arhiva din Teţcani; la 28 Martie/9 Aprilie, după o însemnare comunicată de preotul paroh din Teţcani.

[3]) La Teţcani, la 14 Aprilie 1934.

CONFLICTUL MILITAR AUSTRO-RUS IN 1854—56
DUPĂ UN MARTUR AUSTRIAC

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 24 Septemvrie 1937

Printr'o serie de publicații recente, apărute în străinătate — în curând va apărea în revista mea franceză un studiu, scurt, dar fundamental, al d-lui H. Temperley și se vor da în traducere, în *Revista Istorică*, alte două notițe ale aceluiași învățat englez — ajungem a cunoaște astăzi mult mai bine epoca Unirii «Principatelor». Dar printre izvoarele cele mai bogate și mai prețioase s'au lăsat la o parte însemnările unui ofițer superior austriac (mort la 1866, în lupta cu Germanii), contele Alfons von Wimpffen, publicate în *Österreichische Revue* din 1864—67 și retipărite cu prilejul noii crize orientale din 1877—78, supt titlul de *Erinnerungen aus der Walachei während der Besetzung durch die österreichischen Truppen in den Jahren 1854—1856* (Viena 1878).

I

Titlul e prea îngust. De fapt, e vorba de ce s'a petrecut în timpul războiului Crimeii supt acea ocupație austriacă și în Moldova, dar o bună parte din lucrare prezintă conflictul însuși, apăsând asupra ciocnirilor cu Turcii, foarte puțin bucuroși de acești ocupanți, cari arătau că voiesc să rămâie,

şi nelăsând la o parte, pe lângă atacurile contra Franciei, şi loviturile de coate în direcţia «celei de a doua Putere germană», Prusia; şi autorul face aceasta într'un larg cadru de istorie generală pe care, cu o bună informaţie, adeseori nouă, şi printr'o inteligenţă foarte distinsă, îl domină deplin.

Se începe cu originea însăşi a conflictului, căutând să se arăte importanţa succesului misiunii austriece a lui von Leiningen în folosul creştinilor din Imperiul otoman şi desfăcând-o de orice legătură cu aceea a Rusului Mencicov. Pentru Wimpffen, Ţarul Nicolae era de mult hotărît să înceapă ambiţiosul său războiu. El cercetase Crimeia, inspectase Nicolaievul şi Sevastopolul. Mencicov fusese reţinut numai de boală la Petersburg şi Odesa [1]).

Apoi, urmărindu-se conferinţa premergătoare şi întâlnirile de Suverani dela Olmütz şi Varşovia [2]), el ne vorbeşte foarte competent de agitaţia din Serbia lui Alexandru Carageorghevici, unde lucra consulul rus Tumanschi, şi pe vremea când Simici înlocuieşte la guvern pe Martinovici francofilul şi Garaşanin trebuia să plece. Rusia lucrează şi prin silinţile celeilalte dinastii, a Obrenovicilor. Fostul consul austriac încearcă în zădar să recâştige terenul. Refugiat la Viena, fostul prinţ Mihail se adresează către poporul sârbesc în momentul când Ruşii ocupă Principatele. Dar Austriecii opresc transporturile de arme. Venirea la Belgrad a noului consul rus Fonton creşte nervozitatea publică; el pleacă în Septemvre, salutat de prinţ şi de Senat.

Se înseamnă cele dintâi ostilităţi între Ruşi şi Turci, cari atacă un port rusesc pe coasta Colchidei în Octomvre. La 16 ale lunii Turcii trec la Calafat, şi îndată se dă lupta de la Olteniţa, a cării însemnătate militară o contestă scriitorul. Omer-Paşa apare la Turtucaia. In acest timp Budberg ia conducerea administraţiei în Principate, şi la Iaşi se aşează von Sacken.

Ploile opresc însă înaintarea Turcilor învingători: chiar să fi ocupat Bucureştii, aceasta, se spune de marturul nostru, n'ar fi adus folos. Nu ajungea entusiasmul başbuzucilor.

[1]) Pp. 6—8.
[2]) Pp. 10—1.

Se trece apoi la expunerea negociațiilor dela Viena și Constantinopol, pentru ocuparea austriacă. Orlov vine în capitala austriacă în Fevruar, și în aceeași lună se produce declarația care fixează atitudinea Austriei față de propunerile rusești, urmând manifestul Țarului, declarațiile lui Nesselrode și, după încheierea pactului anglo-francez cu Turcii, ultimatul englez.

In Ianuar 1854 însă, la Cetate, Rușii suferiră un insucces. Comanda o avea în aceste părți oltene un vechiu cunoscător al țărilor noastre, Liprandi.

Nu se lasă la o parte nici atacul grecesc în Tesalia, activitatea revoluționară a Rusului Herzen în insula Jersey și crearea Uniunii Slave [1]). La Vidin apar în lagărul turcesc dușmani ai Austriei, Berzenczey, Türr și Kossuth, pribegii unguri și poloni arătând că ar ceda Croația și Slavonia Uniunii Slave [2]). Ei lucrează la Maidanpec, unde sunt minele princiare. Trupe turcești înaintează, pentru a reținea pe Sârbi, până la Ujițe [3]).

In acest timp, Austriecii se concentrează în Banat: 14 batalioane de infanterie, trei de cavalerie. Acești 25.000 de oameni se pot ridica până la 150.000. Corpul serbo-bănățean e gata de acțiune.

In Serbia, prințul Alexandru face, în Fevruar, o vizită comandantului austriac Coronini, dar Fonton e trimes din nou în Serbia, unde consulul Muhin, urmașul lui Tumanschi, rupsese legăturile cu guvernul. Un trimes special turc vine însă la Belgrad cu întărirea privilegiilor țării. Izzet-Pașa anunță Sârbilor că Turcii se vor opune înaintării austriece [4]). Prințul călătorește atunci la Craguievaț, unde se concentrează vieața politică a Serbiei, departe de amenințarea austriacă. I se vor cere explicații pentru pregătirile militare, conduse de Elvețianul Orelly. Era vorba ca fiecare din cele șaptesprezece districte să dea câte 6.000 de oameni. Câte 600 de tineri

---

[1]) P. 28.
[2]) Pp. 35—6.
[3]) *Ibid.*
[4]) P. 36.

se pregătesc pe serii în Şcoala militară improvizată [1]. Socotelile lui Wimpffen prezintă: 102.000 de oameni, plus 64.000 de rezervă, 48.000 fiind gata, cu patruzeci de tunuri noi, supt generalul Cnicianin [2]. Un lagăr se face la Pojarevaci. Un inginer francez, Mondain, lucrează făţiş.

Atunci, din parte-i, Gorceacov trece în revistă 20.000 de oameni în Oltenia. Se credea că Ruşii vor trece pe la Gruia.

Simultan, Muntenegrul se declară gata de luptă, pe când Grecul Tzavellas apare în Tesalia. Greco-Slavii, «stavroforii», îşi aşteaptă ceasul, 200 dintre ei trecând chiar pe la Ghecet. Un manifest al Ruşilor, se împarte în sârbeşte şi în bulgăreşte [3]. 24.000 de puşti se dau Bulgarilor la Bucureşti, şi ofiţeri ruşi vin în Serbia, între cari un «nepot al lui Caragheorghe».

Dar tot Ruşii opresc ofensiva [4]. Ocuparea Pireului de Anglo-Francezi reţine pe Greci. Se anunţa planul de a se ocupa de Austrieci Prevesa şi Arta, de a întra în Albania şi Muntenegru [5].

In sfârşit, la 30 Martie se face la Bucureşti un te-deum pentru întrarea trupelor Ţarului în Dobrogea. In Maiu Lüders luptă la Nistru. Feldmareşalul Paşchievici era la 14 April în Iaşi, şi la 22 în Bucureşti [6].

Indată, deci, în Mai se dă mandatul austriac pentru a se aşeza trupele în Principate.

In Serbia situaţia era tot aşa de nesigură. Guvernul prinţului Alexandru adresează Porţii, supt influenţa consulului francez Ségur, un memoriu contra Austriecilor, pentru ca apoi prinţul însuşi să dea explicaţii la Semlin arhiducelui Albrecht [7]. Publicarea actului jignitor se prezintă ca făcută din greşeală. Austriecii sunt siliţi a face deci un cordon dela Cracovia până la Cattaro [8].

---

[1]) P. 39—40.
[2]) P. 41.
[3]) Şi p. 62.
[4]) Pp. 42—4.
[5]) P. p 57—9.
[6]) Pp. 48—56.
[7]) P. 61.
[8]) P. 63.

Ordinul de a se ținea trupele gata pentru întrarea în Țara-Românească e din 26 Iulie[1]).

II

In ce privește situația la noi, Rușii pleacă din Calafat la 22-23 April, întră în Craiova la 26 și, când o părăsesc, cu ei se deslocuiește întreaga administrație, cu Glogoveanu în frunte, în același timp când se dezarmează grănicerii și dorobanții, se desființează cordonul, se distrug podurile. Locuitorii întră în stare de panică: nu rămâne o șesime din populația Craiovei. Intre 12 și 14 Mai nu mai erau Ruși dincolo de Olt, la 16, nici în Slatina. Incercarea de a se organiza o guvernare provizorie nu izbuti.

Dar, deși plecaseră spre Dunăre încă dela 27 April, Turcii erau la Craiova numai la 17 Mai, îndemnând pe locuitori la întoarcere (proclamație a lui Ismail-Pașa, comandant general; comanda era a lui Halim-Pașa). Purtarea trupelor, comandate până ieri de Ahmed-Pașa, format în Austria, era exemplară.

Samì-Pașa, guvernator al Vidinului, renegat grec, ceru administrația asupra județelor oltene. Wimpffen, mare dușman al emigraților români, îl arată sfătuit de oamenii dela 1848, « Goleștii, Tell, Magheru, Pleșoianu » și Cernătescu, adăugând că, în Fevruar, Magheru desfășurase în aceste regiuni tricolorul.

Războiul în acest Ținut se stânge, însă, după conflictul de lângă Brâncoveni, cu moartea colonelului rus Caramzin [2]). La 6 Iunie Turcii lui Halim pleacă și ei din părțile oltene, lăsând doar 3.000 de oameni la Calafat, în același timp când Liprandi se mișcă de la Slatina la Pitești. Numai bașbuzuci și hoți de drumul mare mai purtau acolo armele. Austriacul pretinde că un Romanescu, un Marghiloman comandau pe « jăfuitori », cari ar fi fost opriți la Severin de starostele austriac

---

[1]) P. 65.
[2]) Pp. 64—67.

și de Turcii chemați dela Ada-Calè [1]. Samì-Pașa care-și trimese agentul, Parisiade, ar fi ocrotit dezordinea, oprind și legăturile de aprovizionare cu Austriacii. Gândul Rușilor de a organiza miliții românești nu fu adus la îndeplinire. Navigația pe Dunăre, până la Nicopol, nu va fi reluată decât la 28 Iunie.

Wimpffen prezintă deci pe Austriecii săi ca liberatori. La 30 Iunie se dă ordinul, repetat la 5 Iulie, ca ei să între în țara anarhizată, pe ziua de 12, și o proclamaţie se îndreaptă către locuitori. *Omer-Pașa o îngăduise după cerere, dar fără o deosebită plăcere.* El pretindea ca nimic să nu se facă însă fără autorizația sa formală [2]. Iar Samì-Pașa declara la 14 Iulie că va trage din Ada-Calè asupra vaselor de transport [3].

Amănunțite lămuriri se dau pentru toate dislocările de trupe care erau să urmeze și dincolo de Olt, trupele având să fie duse pe Dunăre până la Giurgiu, pentru ca să ocupe apoi Bucureștii. Ele nu ne pot interesa și, în general, fac parte numai dintr'un precis capitol de istorie militară.

De fapt planul înaintării spre Giurgiu fu zădărnicit de reînceperea ostilităților între Ruși și Turci la Rusciuc. Dar divizia Paar întră pe uscat în Oltenia. Indată însă ea fu chemată în Ardeal pentru o legătură cu Bucovina [4].

S'a crezut că Rușii cari se retrag dela Silistra s'au grămădit la Ploești și Câmpina pentru a se opune Austriecilor, dar autorul crede că era numai o asigurare a frontului armatei care se retrăgea [5]. Totuși la 23 Iunie Budberg, guvernatorul țărilor noastre, tăgăduia în fața Mitropolitului și a boierilor că e vorba de o evacuare, oprindu-se momentan și părăsirea Giurgiului [6].

Se arăta intenția ca în retragere să se ia și miliția românească [7]. Se luau și măsuri pentru a nu lăsa de loc provizii înlocuitorilor.

---

[1] P. 68.
[2] P. 71.
[3] P. 73. Se iau măsuri și la Cladova și Vidin în acest sens.
[4] Alte note militare despre operațiile rusești pe malul drept; p. 75 și urm. Se dă lupta cea mare pentru Silistra. Pașchevici revine în Iunie la Iași.
[5] P. 79.
[6] P. 80.
[7] *Ibid.*

La 8 Iulie Turcii erau acum în Giurgiu. Dar pentru Wimpffen nu această armată, inferioară, hotărî în sfârşit plecarea definitivă a Ruşilor, ci ameninţarea austriacă din Bucovina, a cării anexare prin înţelepciunea lui Kaunitz e glorificată [1]). Se luau şi măsuri de construire a căii ferate galiţiene pentru un mai răpede transport cu trupe. Din Ardeal, Austriecii erau gata să intre pe la Tulgheş şi Bicaz, comandamentul fiind la Vaşarheiu, apoi la Bistriţa, pe când alte grupe păziau la pasurile muntene.

Dar, după ce, la sfârşitul lui Iulie, Ruşii dela Piteşti mai încercau ofensiva, întrebuinţând şi « stavrofori », Gorceacov, noul comandant suprem, anunţă la Bucureşti boierilor, în ziua de 31, că în adevăr e vorba de o plecare generală. Pe când Manuil Florescu avea să urmeze pe Ruşi în calitate de comisar, Constantin Cantacuzino fu aşezat în fruntea unui guvern provizoriu. La 1-iu August Ruşii plecaseră.

Se arată acuma care erau grupele austriace care aveau să ia în stăpânire Principatele [2]).

In acest timp, *Cantacuzino se adresase arhiducelui Albrecht în Ardeal, recomandându-i ţara şi cerând a fi primită o deputaţie a ei* [3]). Scrisoarea sosi la Bistriţa în ziua de 8 August. Se trimese un ofiţer pentru cercetare, adăugându-se că trebuie vorbit cu Coronini, care veni pentru aceasta la Braşov. Ofiţerul află trupe turceşti lângă capitala ţării (Omer trecuse Dunărea la 27 Iulie). Halim-Paşa întrase în oraş la 8 August, având cu el şi Unguri, Poloni ca Sadîc-Paşa (Czajkowski) [4]). Şi el vorbia de « supunere faţă de atot-puternicul Suveran » [5]).

Cu ură vorbeşte Wimpffen de întoarcerea emigraţilor, Nicolae Golescu, Rosetti, Mitică Creţulescu, de apropierea lui « Iliad ». Omer-Paşa acordase printr'o proclamaţie amnistia. Dar boierii cari-l cercetaseră la Rusciuc, Vistierul Filipescu, alt Filipescu, Logofătul Văcărescu, doriau cu totul altceva [6]).

---

[1]) P. 84.
[2]) Pp. 90—1.
[3]) P. 91.
[4]) P. 93.
[5]) Ibid. 93.
[6]) P. 94. Se notează marile cereri pentru oaste.

La 14 August generalul austriac Popovici anunţă cealaltă ocupaţie [1]. Boierii îl căutau la Rusciuc, unde Omer-Paşa, furios că i se ia teritoriul pe care credea că l-a liberat el, se arătă jignit, şi înştiinţă îndată organele administrative să nu între în nicio legătură cu Austriecii. Caimacamii nu cutează a trimete o deputaţie arhiducelui Albrecht.

Indată deci Omer se grăbeşte a o lua înainte: vorbise lui Popovici de o singură brigadă; acuma se grăbia să înainteze cu toată oastea: la 15 August cinci batalioane de nizami şi opt escadroane de cavalerie întrau în Bucureşti [2]. Se notează şi celelalte mişcări de trupe. La 22 are loc ceremonia ocupării oficiale a Capitalei prin Podul Beilicului. Lagărul se aşează la Cotroceni, alţi Turci fiind la Colintina. Se împrăştiaseră însă başbuzucii şi se opriseră la Slobozia Egiptenii, la cari se declarase holeră şi ciumă. Englezul Stephen Lakeman, Mazar-Paşa, alergase să se ciocnească la Buzău cu ariergarda rusească.

Omer-Paşa, fostul dezertor austriac, e tratat aspru. Bun soldat, comandant nehotărît, viclean, intrigant, aspru în exploatarea biruinţii. La Bucureşti voia să fie un « proconsul ». Totuşi, lucrând contra Austriecilor, el avea simpatii secrete pentru dânşii. Dar el opreşte exportul de grâne în Ardeal pentru hrana Imperialilor.

La Sibiiu apare un trimes turc ca să salute corpul de ocupaţie.

O brigadă austriacă întrase pe la Turnul Roşu spre Piteşti, o alta prin Timiş drept spre Bucureşti înainte de sfârşitul lunii. Se întâlnesc în cale urme ruseşti. Drumul pe la Câmpina era grozav. Se semnalară cazuri de holeră. Insă pe la Olt înaintarea nu e uşoară. Colonelul Voinescu e alipit la armata austriacă [3], apoi, pentru brigada Jellacic, Solomon. După o înţelegere cu primul, întrarea în Bucureşti nu avea să se facă decât la 6 Septemvre. Se recomanda printr'un ordin de zi cea mai perfectă disciplină, cruţare a locuitorilor, respect

---

[1] *Ibid.*
[2] *Ibid.*
[3] P. 104.

față de obiceiuri [1]). Cel dintâiu regiment care trece Oltul e italian.

Dar Omer-Pașa oprește răspândirea proclamației austriece. Comisarul Porții, Derviș-Pașa, nu admitea ca până la «restabilirea puterii legiuite» lumea să trebuiască a se adresa Imperialilor nemți [2]). Se lămurește de autor că la redactarea actului în Viena nu se prevedea nici apariția lui Omer-Pașa, nici a comisarului. Se dau și explicații oficiale, cerându-se o amicală ameliorare. Dar *Derviș spune fățiș că ocupația nu mai e de folos și n'are niciun sens;* și totuși Reșid, Marele-Vizir, îi recomandase să fie numai un agent al Porții pe lângă comandamentul austriac, neîntrând în contact cu populația decât cu autorizația acestuia. Astfel comisarul dădu și el o proclamație, în numele «Suveranului». Cum Solomon nu ținuse samă de oprirea de a se afișa sau măcar ceti cealaltă proclamație, el fu arestat. Omer declara că numai el poate, ca «*guvernator general al provinciilor reocupate*», «apostrofa pe Valahi» [3]).

Se încercase, prin maiorul Dumont, care lucrase cu Omer în Liban, o înțelegere cu acesta. Acuma, în lagărul dela Cotroceni, *se ceru fixarea unei linii de demarcație între cele două armate*. Se căuta din partea lui Coronini înlăturarea oricării influențe a Ungurilor și Polonilor.

Se merse chiar până la refuzul formal al evacuării parțiale [4]). Astfel se ajunse la întrarea solemnă dela 6 Septemvrie, care nu se descrie, pentru a se trece la greutățile cu Turcii, care se iviră îndată.

III

Față de Români Wimpffen nu e de loc dulce. Pentru că au ovaționat pe Omer-Pașa, care-i scăpase de Ruși, Bucureștenii sunt tratați de «populație demoralizată» [5]). El

[1]) P. 109. Detalii pentru marș; p. 108 și urm.
[2]) Pp. 108—9.
[3]) P. 111.
[4]) Noile mișcări de trupe, pp. 120—1.
[5]) P. 100.

vede în «cluburi» aliații firești ai detestatului comandant turc. Tineretul vrea să facă o armată ca să i-o ofere; el urăște pe Ştirbei, pe care Austriecii erau datori după convenție să-l readucă. Se adresează petiții către Poartă pentru a opri ocupația austriacă, și consulii francez și englez susțin cu sfatul lor. S'ar fi vorbit, în «clubul Vasiliades», supt influența lui Eliad și a Polonului Zawnsoyski, chiar de o rezistență armată [1]).

Se recunoaște însă că și funcționarii și populația se arătară primitori față de primele regimente care înaintară [2]). Cu toată recomandația lui Omer-Pașa, o deputație, compusă din episcopul de Argeș, Iancu Filipescu, Mare Postelnic și beizadeaua Scarlat Ghica, merg să salute pe Coronini pentru că vine să cruțe țara de relele războiului. Şeful suprem se coboară apoi la Pitești [3]).

I se pare lui Wimpffen că primul comandant austriac în București nu găsește concurs al autorităților și bunăvoință a populației [4]), că un maior polon lucrează în acest sens, că Turcii ocupă tot ce cereau Austriacii și trebui să se recurgă la execuții pentru a-și face loc.

In ce privește clasele populației, boierii erau contra lui Ştirbei și se temeau ca ocupația austriacă să nu li strice relațiile cu țăranii. Mai dușmănoși se arătau tinerii, uniți cu emigranții pentru rezistență. Lumea de jos vroia numai să fie lăsată în pace. E nemulțămită însă de cererile turcești — 4.600 de galbeni pe zi —, de cele trei spitale de holeră în mijlocul orașului, de relele măsuri sanitare; ea se temea că va trebui să plătească și pentru Austrieci. Vechii prieteni ai acestora se împărțiau acuma după interese mai mult personale.

Omer primise ordin să îndepărteze pe reprezentanții emigrației: 200 din ei ar fi plecat la 3 Septemvre cu Ismail-Pașa, trimes ca șef de operații în Asia Mică [5]). El ar fi cerut

---

[1]) Pp. 101 2.
[2]) P. 106.
[3]) P. 108.
[4]) P. 115.
[5]) Pp. 117—9.

să se îngăduie o zăbavă pentru Eliad, «internat în insula Samos» (!) [1]. Şi Sadâc-Paşa trebui să se ducă.

La 9 Septemvre abia se poate afişa proclamaţia austriacă. Mareşalul von Hess ameninţase că o va face şi cu sila. Dar Omer nu voia să tolercze readucerea, legală, a lui Ştirbei. E susţinut şi de consulul englez Colqhoun şi de cel francez, Poujade, legat şi prin căsătorie de Ghiculeşti, dintre cari Alexandru, fostul Domn, era în Bucureşti, adunând în jurul său opoziţia. Austriecii declarară formal că, dacă nu vor Turcii, ei singuri vor aduce pe Domnul muntean. Wimpffen crede că ambasadorul englez Stratford voia să puie în loc pe Ion Ghica [2]. Numai la 12 Septemvre ordine de la Poartă opriră rezistenţa lui Derviş-Paşa. Se încercă totuşi a supune chestia aceasta a rechemării unui comitet compus din Arif-Efendi, ambasadorul la Viena, un delegat al Puterilor apusene şi ministrul de Externe austriac.

Indată Omer ceru, sprijinit de ambasadorii respectivi la Poartă, să i se îngăduie a ocupa Galaţii şi Brăila ca să ajute ofensiva franco-engleză în Moldova. Se ajunse a se opri patrusprezece zile ocuparea Brăilei [3], pe care trebuiau s'o facă anexele polone. Abia plecaseră de acolo Ruşii, ducând la Ismail «flotila moldo-valahă de şapte canoniere» [4]. De fapt cele două porturi fură ocupate, la 22—23 Septemvre, de Austriaci. Dar dela Viena se ordonă a se ceda Brăila Turcilor. *Era începutul ocupării, până atunci zăbovită, a Moldovei.*

Indată von Hess, plecând din Bucureşti la 28 ale lunii, luă măsurile pentru a ocupa întreaga ţară.

Când se anunţă plecarea de la Viena a lui Ştirbei, Omer declară că nu va lua parte la primirea lui, şi el se duce la Călăraşi. Derviş ceru aceiaşi atitudine şi Austriecilor. El pregătia un îndemn către populaţie în acelaşi sens, pe care o iscăli Mazar-Paşa. Se ajunse, însă, iarăşi la scuze, pentru ca apoi Tipografia Statului, păzită militar de Turci, să lucreze

[1] P. 125.
[2] P. 128.
[3] Pp. 133—4. Ar fi fost şi gândul de a atrage şi Austria în războiu; pp. 134—5.
[4] P. 136.

proclamația. Ea nu se afișează, dar se împarte fățiș. Incercările de a pavoaza fură oprite cu sila. Spătarul primi ordin să nu participe cu trupe [1]).

Știrbei sosi în ziua de 4 Octomvre la Giurgiu, după ce fusese onorat de autoritățile turcești ale malului drept ca un « mușir ». Dumont îl primi din partea Austriecilor, pe când un număr de boieri, cu episcopul de Buzău, venia să-l salute. La București, întâmpinarea fu solemnă, armata participând, și soldații austriaci făcând poliția. Coronini cu Statul major îl salută și el, în Palat, unde e și mitropolitul și autoritățile. Turcii se abțin.

Se laudă, cu acest prilej, buna administrație a lui Constantin Cantacuzino, care știa să se sprijine pe toți [2]). Cu păstrarea celor doi Filipescu și a lui Oteteleșanu, Ministeriul se completează: în locul lui Slătineanu și Ioan Cantacuzino, cu Câmpineanu, Nicolae Băleanu și Alexandru Plagino.

IV

Derviș-Pașa începu îndată să adune plângerile, — pe care le știm întemeiate [3]) —, contra purtării trupelor austriece. Mazar-Pașa redactă o proclamație prin care locuitorii Bucureștilor, « așa de crud încercați », erau scutiți de a da și Turcilor lemne și lumină [4]). Prin Dumont se aduseră acestea la cunoștința Internunțiului, care vorbi Porții. Se înlătură deci Pașa englez, și se luară lui Derviș funcțiunile de comisar, dar cu dreptul de a mai rămânea. Vizitele la Știrbei-Vodă avură loc în sfârșit. In astfel de condiții Coronini putu să meargă în Moldova [5]), lăsând la București în locul său pe feldmareșalul-locotenent baron Alemann.

---

[1]) Pp. 139—40.

[2]) Iorga, *Corespondența lui Știrbei-Vodă*.

[3]) P. 141.

[4]) P. 142.

[5]) Asupra situației Rușilor acolo înainte de evacuare, p. 146 și urm. Ei sperară să rămâie până în Siretiu. Gorceacov venise la Iași la 5 Septemvre, și îndată trupele începură să plece; p. 147. Incorporarea cu sila a miliției moldovenești la Podul-Iloaii, pp. 147—8. Căpitanul Filipescu fu dus în Rusia, Hatmanul Mavrocordat destituit.

La Iași, Gorceacov, plecând la 16 Septemvre, instalase un comitet administrativ, cu Constantin Sturdza în frunte. Alexandru Cantacuzino, care condusese până la Sculeni pe Ruși, merge să salute la Piatra pe Austrieci. Aceștia erau comandați de feldmareșalul-locotenent Paar, care venia de la Onești prin Bacău și Roman. La 2 Octomvre el întra în Iași, cu șase batalioane de infanterie, patru divizii de cavalerie și douăzeci și patru tunuri [1]. Comandantul se așeză în casa Roznovanu, unde șefii administrației și cu mitropolitul veniră să-l salute. Din partea populației primirea fusese « freundlich und beinahe herzlich ». Se observă că aici lipsiau « agitatorii » [2]. Dar și în Iași erau de aceia cari nu voiau întoarcerea Domnului [3].

La 4 Noemvre Coronini și Derviș vin la Iași pentru reinstalarea domnească, care se face fără să fie nevoie de măsuri militare. Grigore Ghica păstrează pe Vornicul Mavrogheni, și se aleg ca noi miniștri Ștefan Catargiu, unul din beizadele (Postelnic), ginerele (Logofăt al Dreptății), Boldur-Lățescu, Vornicul Ralet, « progresist » [4].

Dar iată că la 8 ale acestei luni Omer-Pașa anunță că vrea să înceapă o acțiune militară contra Rușilor la Prut [5]. De la Viena se făcea cunoscut lui Coronini că ea nu poate fi împiediecată, cum nici una, întâmplătoare, a Puterilor apusene. Dar Omer ar fi voit, ca în Muntenia, o ocupație în doi. Insuccesul operațiilor franco-engleze în Crimeia îl făcea să ridice tonul.

In acest timp Sadâc-Pașa începea să aresteze samavolnic, și sudiți, la Galați, pe când la București o « listă de proscripție » cuprindea douăzeci și cinci de pretinși aderenți ai Rușilor. Intre ei Emanuil Florescu și Solomon, care trece în Ardeal. Domnul fu invitat a proceda contra lor. In Moldova, lui Ghica i se cere a înlătura pe frații Constantin și Panaioti Moruzi și pe directorul Lucrărilor Publice, colonelul

---

1) Pp. 148—9.
2) Primele măsuri militare, p. 149 și urm.
3) Plecarea tânărului Vogoridi, cu banii încasați; p. 150.
4) Pp. 150—1.
5) Pregătirile militare, pp. 151—7.

Singurov [1]). In genere erau amenințate elementele de proveniență grecească.

I se pare lui Wimpffen că Știrbei căzuse în mânile Turcilor și revoluționarilor, și se citează numirea, după moartea Vornicului Filipescu, a d-rului Crețulescu, sprijinit de Colqhoun, ca director la Interne. Se purtau public semne căpătate în revoluția ungurească. Miliția, mărită, a țării e luată în colaborație de Omer-Pașa. El cere și caii jandarmilor și reclamă provizii.

Indreptându-se spre Focșani, pentru o înțelegere cu comandantul turc, Coronini ordonă însă liberarea celor arestați la Bârlad. De fapt Florescu era liber și numai cei doi Moruzi preferară să treacă în Basarabia.

In sfârșit la București putu să aibă loc, la 6 Decemvre, întâlnirea proiectată. Omer primi și linia de demarcație hotărîtă la Viena. A doua zi chiar el primia înștiințarea că trebuie să plece cu 35.000 de oameni în Crimeia, pe mare, Ismail-Pașa rămânând la Dunăre în locul lui, cu un regiment de cavalerie și două batalioane de nizami la București. Un Pașă Mahmud comanda acolo, înlăturându-se emigrații și chiar Derviș-Pașa [2]).

Vizirul Reșid-Pașa căzuse. *La 14 Decemvre Muntenia era total evacuată de Turci.* Dacă n'ar fi apărut generalul Ușacov la Tulcea, s'ar fi evacuat și Brăila. Dar năvălitorii, cari ajunseseră până la Babadag, se retraseră îndată după această scurtă acțiune strategică. Astfel la 25 Ianuar 1855 Turcii plecară și din portul dunărean al țării.

In Moldova se opriseră de guvern comunicațiile cu Basarabia [3]). Austriecii susțineau pe Ghica-Vodă și pentru căpătarea împrumutului de două milioane ca și în alte chestiuni. Dar Wimpffen se plânge că tot tineretul din jurul Domnului era pentru Francezi și contra Austriecilor [4]).

Ghica e descris deci cu antipatie: plăcut la înfățișare, elocvent, «părând a fi aplecat spre toate interesele umanității

[1]) Pp. 158—9.
[2]) Și plecarea lui Poujade, p. 167.
[3]) P. 170. Noi ordine turcești pentru arestarea Grecilor din corpul greco-slav; p. 172.
[4]) P. 172.

și civilizației » și « pătruns de un sever sentiment de drept și de un călduros patriotism », el nu era decât un « semicult în sens modern », un Oriental fals, « un dibaciu echilibrist », un « perfect cabotin » (*Schauspieler*), hotărît să opuie « o rezistență pasivă » cererilor austriace [1]). Dorința de popularitate îl duce spre stânga.

Austriecii trebuie să-l susție însă ca reprezintant al puterii legale. La plecarea spre București a lui Coronini, în Fevruar, relațiile păreau bune.

In schimb se acordă toate laudele lui Știrbei. Dar și aici ofițerul austriac e furios pe « partidul incorigibil ». Intrebuințând slăbiciunea administratorului Filișanu, se poate lucra în Oltenia, unde comanda feldmareșalul-locotenent Macchio. Se produc la Craiova conflicte cu locuitorii. Pentru un meșter ucis au loc demonstrații. Se ceru, de o mulțime de 500 de oameni, ca Filișanu să arăte cazul Domnului și chiar comandantului de-a dreptul. Trebuiră să se iea măsuri militare. Alemann apăru pentru o cercetare. Filișanu fu scos și Primăria « curățită de radicali », așa că-și arătă cele mai bune sentimente [2]).

Wimpffen crede chiar că se formase un complot al propagandei maghiare, polone și italiene pentru a demoraliza trupele. Insuși Orsini fusese oprit la Sibiiu și dus la Mantova. Polonii promiteau casă, moșie și 2.000 de piastri celor seduși. Poliția munteană, de și supt un șef inteligent și cu experiență, nu era de folos. Consulatele susțineau pe conspiratori. Se amenințară printr'un ordin de zi agitatorii (29 Aprilie), și se proclamă starea de asediu. Numai guvernul moldovean nu ia act de această decizie [3]).

Povestitorul militar caută apoi a dovedi că singure puterea Austriei și dibăcia ei diplomatică au adus pe Ruși la o atitudine mai conciliantă. Aceasta după ce misiunea unui general Crenneville la Napoleon al III-lea părea că anunță o participare austriacă la ostilități și propunerea de mobilizare parțială germană [4]). El acuză pe Prusieni că au fost în aceste

---

1) Pp. 172—3.
2) Pp. 175—6.
3) Pp. 179—81.
4) P. 183.

împrejurări o adevărată ghiulea pentru inițiativa vieneză[1]). Supt influența Berlinului, în Fevruarie, mobilizarea s'a prefăcut, astfel, într'o simplă *Kriegsbereitchatft*[2]). Prusia, care negocia și la Paris și la Londra, ajunse deci a nu fi invitată la discuțiile de la Viena[3]).

V

Atunci intervine moartea, în Martie 1855, a lui Nicolae al II-lea. Conferința de pace se adună deci, în capitala austriacă, supt aceste auspicii.

Se ceruseră câte trei delegați ai celor două țări. Wimpffen crede că, din cauza plecării Internunțiului, chemat la Ministeriul de Finanțe, se ajunse a se propune de Turci, din Țara-Românească, un bătrân zdrobit care nici nu putea călători, un funcționar judecătoresc neștiind decât limba sa și directorul ministerial Crețulescu, care ar fi atârnat de Stratford și de ocrotitul acestuia, Ion Ghica. Știrbei-Vodă, fiind și jignit de Turci, cari-l privesc ca pe un funcționar și-l intitulează « guvernator general », nu vrea să trimeată pe nimeni. Din Moldova, lângă doi indiferenți, se desemnează Negri, pe care autorul îl înfierează ca reprezintant al direcției « neo-românе ». Cei doi Domni se întâlnesc la Focșani în ziua de 15 April, și Știrbei e adus a trimete la Viena pe magistratul dintre cei trei, Fălcoianu, dar dându-i ca însoțitor pe confidentul său pentru legăturile cu străinătatea, Keun[4]). Wimpffen crede că aceste numiri au trebuit să fie întărite de comandantul militar austriac și de locțiitorul de internunțiu.

Se trece la nemulțămirile provocate în Moldova de dări prea grele, puindu-se unele dintre cheltuieli, ca aceia pentru poduri, în sama necesităților ocupației. Vistierul Balș, prezintat ca un om stimat în țară, merge cu plângerile contra Domnului la Viena[5]).

---

[1]) P. 184.
[2]) *Ibid.*
[3]) Pp. 184—5.
[4]) P. 189.
[5]) *Ibid.*

Atunci însă Rusia rupse negocierile dela Viena, care totuşi urmară în altă formă, dar fără mai mult folos, până în Iunie, după noul atac, tot inutil, contra Sevastopolului.

Urmă, consecinţă a inspecţiei la Cernăuţi a Impăratului Francisc-Iosif, ca o dovadă că Austria nu va ieşi din atitudinea ei de neutralitate, scăderea armatei pe care o ţinea în aceste părţi. Coronini făcu o călătorie până la Brăila, în Iulie, aşezându-se, la 19, în Bucureşti [1]).

Povestitorul îşi închipuie că în acest moment ocupaţia austriacă devenise populară. El afirmă că ziua numelui Impăratului, cu care prilej Ştirbei-Vodă acordă graţieri, a fost serbată ca o « festivitate naţională », că în provincie se aduceau armatei, de comune, recunoaşteri călduroase. Şi în Moldova boierimea din oraşele mai mici şi populaţia de acolo ar fi manifestat aceleaşi sentimente, opuse celor din Iaşi, şi s'ar fi făcut şi daruri armatei.

Dar se recunoaşte că de ziua lui Napoleon al III-lea nu lipsiră demonstraţiile naţionaliştilor, care fură şi mai puternice la căderea, în sfârşit întâmplată, a Sevastopolului. La Bucureşti le-ar fi încurajat « lipsa de tact » a comandantului turc, Soliman-Paşa, şi a lui Colqhoun. Se pretinde chiar că ar fi fost ciocniri între partide, cu atacuri contra Grecilor [2]). Atunci ar fi apărut întâiu ideia, « franceză », a Unirii!

Se vorbia şi de o inspectare austriacă a graniţei în Bucovina, pe când era vorba numai de măsurători « ştiinţifice », ca şi în Muntenia.

Se acordă o deosebită importanţă reluării navigaţiei pe Dunăre spre Galaţi şi Brăila [3]). Se dau cele mai mici amănunte asupra înlăturării piedecilor puse până atunci şi de Ruşi şi de Turci. La 12 Iunie Turcii ocupă Tulcea, purtându-se cu cea mai neinteligentă brutalitate. *Toată această parte e de o importanţă deosebită pentru istoria modernă a Dunării.* Aceasta mai ales în ce priveşte situaţia la Sulina.

---

1) P. 194.
2) Pp. 195—6.
3) P. 196 şi urm.

La 3 Iunie maiorul Baumruker, comandantul flotilei de Dunăre, pleacă dela Galați cu două vase, arătând și la Reni și la Sulina misiunea sa: de a pune capăt anarhiei la gurile râului. Turcii dela Isaccea și Tulcea traseră cu tunul, dar Ismail-Paşa, generalisimul, înlătură neînțelegerea. La 4 Iulie se află la Sulina 500 de vase supt toate steagurile, încurcate unele în altele. Se ajunge la o înțelegere cu locuitorii deprinși a trăi anarhic. *A fost netăgăduit o operă de curățire și civilizare*. Se termină prin *necesitatea unei staționări*. Şi la gura Sf. Gheorghe, găsită mai prielnică, se iau măsuri analoage. O cercetare în Dobrogea arătă că nu se poate face canalul Cernavoda-Constanța. Intre alții comandă aici Tegethoff. Numai Prusia, prin vizita consulului Meusebach, pare a privi cu neîncredere această operă.

Intorcându-se la țările noastre, în care «economicul», ar fi dominat acum, se critică aspru reaua administrație a lui Ghica-Vodă, care mănâncă două împrumuturi și încearcă zădarnic a se reface prin secularizarea, oprită de Ruși, a averilor mănăstirești (Negri și Ralet negociaseră la Constantinopol): o comisiune turcească nu face decât să amâne soluția. Se adaugă la această critică nu numai impunerea fără Adunare a taxei timbrului, dar și *liberarea fără despăgubiri a Țiganilor*[1]). Şi în acest timp *Zimbrul*, *Steaua Dunării*, aceasta a lui Kogălniceanu, care «ca istoric, nu era cu totul fără merit», ațâță spiritele, și ele află un sprijin în noul consul francez Place[2]).

Aşa încep negocierile de pace dela Paris.

La 30 Ianuar 1856 Coronini apare la București în mijlocul luptelor de partide. Se află acolo că Marele Vizir Aalì a plecat dela Constantinopol cu un program întreg pentru Principate[3]). In ce privește proiectele tinerilor, Wimpffen se ridică în contra punctului care cerea înlăturarea Regulamentului Organic. Se răspinge ideia elaborării unei

[1]) P. 212.
[2]) Pp. 212—3.
[3]) P. 215.

noi legi fundamentale la Constantinopol, fie şi cu delegaţi ai Românilor. In aceasta se vede o călcare a autonomiei.

Contra ideii numirii unor Caimacami, Austria susţine prelungirea mandatului Domnilor, dar dorind de fapt numai menţinerea lui Ştirbei. Ea nu admite nici alegerea de Adunări a trei candidaţi de Domnie, între cari Poarta să se hotărască. De fapt, din deosebite motive, nimeni nu susţine propunerile de la Constantinopol [1]).

Ştirbei redactează observaţiile sale, sprijinite de Austrieci. Dar pentru a vedea starea de spirit din Moldova Coronini pleacă acolo la 21 Fevruar. De acolo boierii, cu mitropolitul în frunte, trimet Turcilor un memoriu contra lui Ghica.

Atunci soseşte, bine primit de toţi, dela Constantinopol secretarul de ambasadă englez Alion. El pregăteşte o adresă energică împotriva punctelor dela Constantinopol. Se dă Domnului, în numele poporului adunat în faţa Curţii dela Iaşi, un protest redactat de Kogălniceanu şi Alecsandri, ca să fie prezintat la Paris. Opoziţia boierească deleagă pe Nicolae Roznovanu. Ghica alcătueşte însuşi un act în sensul radicalilor, dar de o formă mai măsurată. Mişcarea, cu adunarea de iscălituri, ar fi potolit când se află că Francisc-Iosif a trimes reprezintantului său la Paris un proiect mai favorabil Principatelor [2]).

Dar, supt influenţa emigraţilor, Franţa prezintă ideia Unirii. Şi Anglia ar fi primit-o, dându-se ordine ambasadorului la Constantinopol. Acolo Austria şi Turcia răspund printr'un refuz absolut. Anglia se raliază la acest punct de vedere. Dar o comisiune era să se pronunţe după iscălirea tratatului.

La 12 April se primi la Bucureşti de comandantul austriac ordinul de evacuare în şase luni.

In Muntenia oastea ţării cuprindea «trei regimente de infanterie cu câte două batalioane şi un regiment regulat de cavalerie, cu un efectiv de aproape 4.500 de oameni, afară

---

[1]) Pp. 217—8.
[2]) Pp. 218—9.

de corpul dorobanților, excelent organizat, și de grăniceri » [1]). Austriecii, cari patronau și Școala Militară, sânt gata să ajute la creșterea acestei forțe, fără a lucra pentru o « asimilare ». Printr'un sistem de rezerve Știrbei ridică miliția la 6.000 de oameni, cărora Imperialii li vând arme. Un detașament de vânători e adus din Iași pentru exercitarea acestor ostași. Se pregătește și creșterea flotei cu un vas cu aburi, lucrat la Zürich și la Buda Veche, unde merge pentru inițiare căpitanul Petrescu [2]).

La Iași Ghica ordonă întâiu « îndoirea puterii militare moldovenești care consta din două batalioane de infanterie și un escadron de ulani », având a se crește infanteria cu șapte batalioane, apoi revocă ordinul, din lipsă de bani, supt pretext că e imposibil și ilegal. Oastea s'ar fi ținut pe cheltuiala Hatmanului și a comandanților. Aceasta ar fi îngrijorat pe conservatori [3]).

Se dă ordinul de zi al Impăratului la începerea evacuării (20 Maiu) [4]) și scrisoarea către Coronini, care mai rămâne din motive politice. Se propun agenții de comerț în Principate. Și cu acest prilej autorul arată care era în acel moment situația economică, în creștere, din Principate [5]).

Se destăinuește că Societatea « Crédit Mobilier » din Paris se pregătia de exploatarea Principatelor, făcând statistica « salinelor, pădurilor, minelor, condițiilor de bancă și căi ferate ». Aceasta mai ales în Moldova francofilului Ghica. Știrbei înțelege însă a-și lega rețeaua feroviară de a Austriecilor. El ar fi vrut linia pe la Craiova, pe când, din considerație pentru interesele Ardealului, Guvernul vienez voia o alta pe la Brașov. Se ajunge la o înțelegere : calea ferată de-a curmezișul țării se va face dacă Austria capătă concesia celeilalte. Inginerul Dimmel vine pentru studiile preparatoare. Camera de Comerț și Industrie brașoveană ia inițiativa, cu ajutorul unor capitaliști vienezi. La 24 Martie se încheie actul de

---

[1]) P. 222.
[2]) Pp. 222—3.
[3]) Pp. 224—5.
[4]) P. 225.
[5]) P. 227 și urm.

concesie pentru o linie, prin Buzău, la Giurgiu, de o parte, la Brăila, de alta. Se discută cu Consiliul administrativ muntean numai pentru garanția de 5% dela noi.

La Viena, Ministeriile de Comerț și de Finanțe adună capitaliști pentru legătura cu liniile din Ardeal și Galiția. Consulii Angliei și Prusiei protestă însă oficial.

In Moldova, se evită aparențele unei asemenea întreprinderi. Se decide acolo o licitare până la 30 Septemvre.

Cum se hotărăște aceiași cale și pentru crearea unei Bănci în Moldova, concurează Banca de Dessau, care, susținută de consulul prusian Meusebach, negocia de mult. Telegrafic, în Maiu, sânt întrebați Austriecii dacă « în douăzeci și patru de oare » prezintă o ofertă mai bună. Se afla atunci la București, cu un plan care s'ar fi putut întinde și asupra Moldovei, consulul britanic la Viena, un German. El aleargă în zădar la Iași, admițând o treime de capital local. Concesia se dă la 17 Maiu Germanilor. Rușii se bucură, și prin ziarul « Le Nord » de la Bruxelles, de înfrângerea Austriecilor. In schimb, aceștia se vor bucura când, peste doi ani, Banca Moldovei va da faliment.

De atunci începe războiul fațiș cu Austriecii, și Wimpffen denunță, ca îndemnători, pe Domn și pe secretarul lui, poetul francez Grenier.

Se face un urît tablou al situației Moldovei, unde de Paști trebuia ca funcționarii să facă o demonstrație pentru a fi plătiți. Se denunță amestecul « aventurierilor » francezi la penitenciare (Dodun des Perrières), la navigația pe Prut și Siretiu (căpitanul Magni). Reformele liberale sânt aspru criticate. Ideia Unirii pleacă dela « superficialitatea și ușurătatea franceză ». Se urmăria crearea unui Stat intermediar fără putere și supus tuturor influențelor « fatale ». El n'ar fi putut trăi între cele trei Monarhii, supus lor în pace, amenințat de peire în războiu. Dar acești « Dacoromani » se țin numai de « aparențe ». Nu se uită scăderea ce ar suferi-o Moldova față de țara vecină.

Se critică amestecul la demonstrații al fiilor și miniștrilor Domnului Moldovei, și Ghica însuși se declară în darea de samă către Divanul *ad-hoc*, meritând laudele acestuia.

Preşedintele «Bojan», care e de altă părere, e izgonit din sală (?) şi se exercită, şi prin ziare, un «adevărat terorism». Neofit Scriban aduce clerul, şi mitropolitul se supune. Funcţionarii sunt invitaţi oficial a fi pentru Unire, căci altfel îşi pierd posturile.

Se laudă, în schimb, opoziţia unui Nicolae Istrati şi a unui ziar, «Imparţialul»(?), şi se denunţă călătoria prin ţară, pentru a agita în sensul Unirii, a Domnului (Iunie).

In sfârşit pentru Austriaci e o mare satisfacţie încheiarea convenţiei dela Balta-Liman şi plecarea lui Ghica (la 26 Iulie, din Galaţi) şi se arată satisfacţie pentru sinuciderea lui în Franţa. Caimacamul Balş e tratat de «einsichtsvoll, wohl gesinnt, thätig». Se regretă plecarea lui Ştirbei, trântit de Stratford: fără a fi încheiat înţelegerea cu Austriecii pentru calea ferată, el dispare, sub pretext de inspecţie, la 5 Iunie st. v. Lăsând pentru administraţie un comitet prezidat de Emanuil Băleanu, el abdică la Piteşti şi se retrage la mănăstirea Bistriţa. Urmează Căimăcămia lui Alexandru Ghica.

In Moldova se distruge opera lui Ghica, Bancă, navigaţie, etc. La Bucureşti, în mijlocul mişcării unioniste, Coronini trece la Băneasa ultima-i revistă asupra corpului de armată serbo-banatic; rămân însă unele trupe cu feldmareşalul-locotenent von Marziani [1]). O deputaţie, cu caimacamul şi mitropolitul, mulţumeşte comandantului general de până atunci (7 August).

Se arată apoi greutăţile ce răsar la aplicarea tratatului din Paris, mai ales în Deltă, care e a Turciei, şi în Insula Şerpilor, pe care Ruşii o ocupă.

In Principate, trimesul francez Talleyrand îşi pregăteşte o întrare populară la Bucureşti. Cu ură se prezintă toată lupta munteană pentru Unire. Caimacamul e numai «o umbră» din ce a fost, un instrument al «coteriei de familie» şi al consulului englez. Patima contra lui Ştirbei şi Bibescu îl domină pe scriitor. La guvern vine Constantin Cantacuzino, cu incapabilul nepot al lui Ghica, beizadea Constantin, la Interne;

---

[1]) Până la pagina 238.

se laudă numai, cu toată reaua reputație, Vornicul Suțu de la Finanțe. Angajamentele pentru flotilă se anulează.

Favorabil apare autorului atitudinea lui Balș. Se plătesc lefile și armata (de opt luni fără cheltuială). Se creiază un batalion de infanterie și un escadron de cavalerie. Se lucrează la șoseaua Oituzului, se suprimă timbrul, se ieftenește vieața. Se celebrează suprimarea presei unioniste. Acestea pentru că Balș lucrează după instrucțiile consulului austriac și ale generalului von Gablenz.

Ocupația trebuia să înceteze la 15 Octomvre, dar se iau măsuri pentru a continua, și un rest de trupe turcești, cu Soliman-Pașa, se zăbovește la București, încheind contracte de aprovizionare pe șase luni.

Atunci se ridică greaua chestia a delimitării în Basarabia, asupra căreia se întinde, pe larg, expunerea. Urmează un paragraf cu privire la lucrările Comisiei dunărene adunate supt prezidenția lui Omer-Pașa la Galați.

Revenind la Principate, se pretinde că, prin Colqhoun, s'a încercat a se da Internele lui Crețulescu și lui Mazar-Pașa Spătăria. Dacă se încearcă negocieri pentru calea ferată la Viena, Rotschild nu crede că se mai poate vorbi, într'o situație acum nesigură.

Cu toată dorința de a rămânea, Austriacii trebuiră să plece odată cu începutul anului 1857, ca ultim termen fiind fixată în conferința dela Paris ziua de 30 Marte.

Se regretă moartea, la 27 Februar, a lui Balș, « wohldenkender und einsichtsvoller Staatsmann », cu greu de înlocuit: cu duioșie se spune că el pleacă odată cu ocupația [1])! Câteva cuvinte de recunoaștere se dau însă și înlocuitorului, Nicolae Vogoridi.

Astfel se făcu despărțirea între regimul « germanic » glorificat de unul dintre reprezintanții lui și « Românismul modern conrupt franțuzește al claselor de sus » *(das französisch verbildete moderne Rumänenthum der höheren Schichte)*.

---

[1]) P. 255.

Autorul prevede o reunire a Românilor, « masă rurală, ușoară de condus », supt sceptrul austriac, o colonizare germană, o trimetere de « inteligență » germană, capitalul german, mână de lucru germană, pentru a se ajunge la « asimilare » și la însuflețirea cu « spirit german » a « trândavului element local ». Și cultura trebuie defrancizată și prefăcută în sens austriac. Ocupația ar fi pus doar « piatra de temelie ».

Dreptatea națiunilor și puterea de viață a Românilor au vrut, din fericire, altfel.

PĂRERI NOUĂ ASUPRA LUI KEKAUMENOS

DE

PROF. N. BĂNESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 29 Octombrie 1937

Se ştie cu cât interes a fost primită descoperirea învăţatului rus V. Vasiljevskij, care dedea la lumină, în 1881, două opuscule înrudite prin conţinut şi formă, cuprinse într'un codex al Bibliotecei Sinodale din Moscova. Cel d'intâi din aceste opuscule e întitulat *Strategikon*, cuprinzând o serie de sfaturi, adresate de autor fiului său, cu privire la arta militară, de care atâţia alţii se ocupaseră înaintea sa, şi, alături de acestea, sfaturi practice privitoare la viaţa de toate zilele. Cel de al doilea e întitulat, după o notă marginală a manuscriptului, *Λόγος νουθετητικὸς πρὸς Βασιλέα*, « Cuvânt de sfătuire către împărat ».

In prefaţa ediţiei publicate în 1896 împreună cu Jernstedt, Vasiljevskij atribue prima scriere unui membru al familiei Kekaumenos, de oare-ce, în câteva locuri, autorul, care îşi ilustrează sfaturile cu exemple, povesteşte întâmplări ale bunicului său patern Kekaumenos. Cea de-a doua lucrare, mult mai redusă ca întindere, o socoteşte ieşită din pana altui scriitor, chiar dacă e înrudit cu cel dintâi, cum rezultă din cuprins. Editorii enunţă deci această a doua scriere sub titlul: *incerti scriptoris de officiis regiis libellus*.

Amândouă aceste opuscule prezintă un mare interes pentru noi, dându-ne o serie de ştiri dintre cele mai vechi — autorul a trăit în a doua jumătate a veacului al XI-lea — cu

privire la Românii din Balcani. De aceea, distinsul nostru coleg d. G. Murnu, încă din anii studiilor sale la München, a dat o deosebită atenție lui Kekaumenos, consacrând trei articole în « Conv. Literare » analizei critice a textelor privitoare la trecutul nostru. Aceste articole, revăzute și întregite, au dat apoi frumosul volum intitulat « Vlahia-Mare », București 1913, ale cărui conclusii rămân neschimbate și astăzi.

* * *

Georgina Buckler, cunoscută prin apreciatul său studiu recent asupra Annei Comnena, pregătește o nouă ediție a acestor scrieri. Deocamdată, într'un articol publicat în « Byzantinische Zeitschrift » 1936: *Authorship of the Strategikon of Cecaumenos*, d-sa aduce din nou în discuție chestiunea paternității lor, încercând a dovedi că autorul n'a fost un « nescio quis », cum se exprima întâiul editor, ci însuși marele general bizantin Katakalon Kekaumenos, a cărui biografie am schițat-o într'o comunicare cetită la primul congres de studii bizantine.

Mai toți învățații cari s'au oprit asupra interesantelor însemnări ale acestui mare senior bizantin, pe care atât de bine îl caracterizează Ch. Diehl ca un « gentilhomme de province » [1]), n'au putut să nu se gândească, spre a determina pe autor, la vestitul general, cel mai ilustru vlăstar al familiei Kekaumenos. Dar nici unul nu l-a putut identifica, pe bună dreptate, cu autorul celor două opuscule. Noi înșine, examinând de aproape această ipoteză, am respins-o. Am cetit deci cu îndreptățită nerăbdare articolul din B. Z., surprins de identificarea, proclamată, dela primele cuvinte ale autoarei, ca dovedită. Dar trebue să mărturisim că, cetindu-l, am rămas și mai convins că generalul Katakalon Kekaumenos n'are nimic a face cu Strategikon și cu cealaltă scriere. Autoarea nu dovedește nimic, n'aduce nici cea mai mică documentare istorică în sprijinul celor 9 puncte, sub care înșiră ceeea ce numește « alusiuni care fac din calitatea de autor a lui Katakalon Kekaumenos o plausibilă suposiție ».

[1]) *Dans l'Orient Byzantin*, Paris 1917, p. 149 urm.

Inainte de a examina această chestiune, G. Buckler se oprește puțin asupra celui de-al doilea opuscul, Λόγος νουθετητικός, pentru a arăta cât de mult se aseamănă prin idei, spirit și stil cu Strategikon și a conchide că amândouă n'au putut ieși decât din aceeași pană.

Cu mult mai înainte, d-l N. Iorga exprimase hotărît această convingere, în « medalioanele » istoricilor bizantini, publicate în « Byzantion » 1925 [1]). Impresionat de faptul că atâtea lucruri din Strategikon se repetă și în Λόγος νουθετητικός, că aceeași construcție și același spirit caracterizează ambele scrieri, eminentul nostru istoric afirma, într'o notă privitoare la Kekaumenos, că « ele nu pot avea de cât un singur și acelaș autor ». Amintind de opinia d-lui Iorga, G. Buckler culege din texte o impresie identică. Se oprește asupra fondului comun de idei și le semnalează: în ambele opuscule aceeași atitudine morală; în amândouă se evoacă întâmplări din domnia împăratului Basilios II; în amândouă apar Vlahii din Hellada; și una și alta ne atestă înrudirea autorului cu familia românească Niculiță.

Pentru cine citește cu atenție, asemănarea dintre cele două scrieri aflate în codicele dela Moscova este în adevăr izbitoare. Invățata engleză are toată dreptatea să se așeze, în această privință, de partea d-lui Iorga.

Pentru a stabili definitiv acest lucru, rămâne să se probeze că nu numai fondul de idei fac din cele două opuscule opera aceluiași autor, dar și forma în care aceste idei se exprimă e aceiași. Limba în care scrie seniorul bizantin, care n'avea multă cultură, cum o declară însuși, mărește importanța scrierilor sale, căci ea reprezintă limba vorbită, în deosebire de monumentele literare ale epocii, care se țin de modelele clasice. Kekaumenos se clasează, din acest punct de vedere, alături de scrierile transmise sub numele lui Constantin VII Porphyrogennetos. Caracterul acesta ne apare evident atât în Strategikon, cât și în Λόγος νουθετητικός. Vocabularul, sintaxa, frazeologia sunt aceleași. Câteva exemple vor fi de ajuns spre a ne edifica asupra acestui lucru.

---

[1]) *Médaillons d'histoire littéraire byzantine. I Les historiens.* Byzantion 2 (1925), p. 278, n. 1.

Autorul întrebuinţează consecvent, în sensul de « a suferi », « a păţi » (= πάσχω), verbul π α ν θ ά ν ω, formă medievală, pe care o aflăm în monumentele literare ale epocii, formată prin analogie cu radicalele amplificate cu o nasală — tipul λανθάνω, μανθάνω, τυγχάνω etc.

Strat. 41,22: *δι' ἡμᾶς π α ν θ ά ν ε ι ὁ ἄνθρωπος;*
Λ. Ν. 98,6: *εἴτε ἀγαθὸν π α ν θ ά ν ο υ σ ι ν εἴτε κακόν;*
103,25: *καὶ βλέπε τὰς ἀδικίας ἃς π α θ ά ν ο υ σ ι ν οἱ πτωχοί.*

El întrebuinţează de asemenea verbul ἀ γ ω ν ί ζ ο μ α ι în sensul lui σπουδάζω, « mă silesc », « mă ostenesc ». Il aflăm cu această semnificaţie, cu care apare încă în papyri, în ambele opuscule:

Strat. 8,11: *ἀ γ ω ν ί ζ ο υ δὲ μᾶλλον ἵνα καὶ ἡ κρίσις σου λελογισμένη ἐστί;*
10,7: *ἀ γ ω ν ί ζ ο υ δὲ φ υ λ ά τ τ ε ι ν τὸν λαόν σου;*
16,9: *καὶ ἀ γ ω ν ί ζ ο υ ἵνα πάντας ὑπερέχεις;* tot aşa 8,23; 9,32 10,13, 12,29, etc.
Λ. Ν. 101,23: *ἀ γ ω ν ί ζ ο υ δὲ ἔχειν...*

Un alt verb adesea întrebuinţat este ἐ ξ α λ ε ί φ ω (= ἀφανίζω):
Str. 21,30 *ἐ ξ α λ ε ί ψ ε ι δὲ καὶ τὴν Χώραν;* 25,10 *ἐ ξ α λ ε ί ψ ε ι ς καὶ ἀφανίσεις αὐτόν;*
41,19 *καὶ ἐ ξ α λ ι φ ή σ η ἀδίκως.*
Λ. Ν. 99,15 *καὶ κατηρῶντο πάντες ἐ ξ α λ ε ι φ θ ῆ ν α ι τὴν γενεὰν αὐτοῦ;* 99,20 *καὶ ἐ ξ η λ ί φ η κἀκεῖνος καὶ ἡ γενεὰ αὐτοῦ.*

O expresie revine adesea sub condeiul scriitorului, când vrea să aducă exemple pentru a-şi ilustra sfatul: *εἴπω δέ σοι καὶ ἕτερον.* Această formulă ne întâmpină în ambele scrieri: *Str.* 27,10 *εἴπω δέ σοι καὶ ἕτερον σόφισμα ἐθνικόν;* 35,1 *εἴπω δέ σοι καὶ ἕτερον;*
Λ. Ν. 96,25 *εἴπω δέ σοι καὶ ἕτερον;* 97,1 *εἰπὼν δέ σοι ἕτερον...*

Tot astfel, pentru noţiunea de « supus » autorul se foloseşte de expresiile: ὑ π ὸ τ ὴ ν χ ε ῖ ρ ά ν σ ο υ, ὑ π ὸ σέ:
Str. 7,17 *τοὺς ὑπὸ τὴν χεῖράν σου;* 79,3 *εἰ δὲ ἔχεις θάλασσαν εἰς τὴν ὑπὸ σὲ χώραν.*
Λ. Ν. 97,29 *μηδὲ τὰς ἔξω ὑπὸ σὲ οὔσας χώρας;* 103,28 *καὶ αἱ ὑπὸ σὲ τῶν ἐθνῶν χῶραι;* 104, 5—6 *τῶν ἐκεῖσε ὄντων ὑπὸ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.*

Un mod de a se exprima, de câte ori dă sfatul, este: *εἰ ποιήσεις τοῦτο (οὕτως δὲ ποιῶν), ἐν ἀσφαλείᾳ ἔσῃ*, expresie pe care o întâlnim şi în *Strat* (50,13; 55,23; 75,8) şi în *Λ. Ν.* (100,20, 102,28).

Este de asemenea caracteristic că, de câteori aminteşte fapte din domnia împăratului Basilios II, autorul întotdeauna însoţeşte numele acestui împărat de epitetul de «Porphyrogennetos»: *ὁ πορφυρογέννητος κῦρ Βασίλειος ὁ Βασιλεὺς* este expresia sa tipică şi ea se repetă identic în ambele opuscule: *Strat.*, 18,9, 32,15, 66,9. *Λ. Ν.* 95,25, 96,27.

Aceste exemple sunt, credem, elocvente.

Nu mai poate fi prin urmare nicio îndoială că scrierile de care ne ocupăm se datoresc aceluiaşi autor. In această privinţă, G. Buckler are, ca şi d-l Iorga, dreptate.

* * *

Dar, cu toată importanţa ei, această chestiune e tratată de autoarea articolului numai incidental. Fondul studiului său îl formează chestiunea identificării lui Kekaumenos; şi această identificare este — cum vom arăta — inadmisibilă. In toată argumentarea ce aduce, spre a dovedi că numai Kat. Kek. a putut fi autorul opusculelor, nu găsim nimic convingător: o întreagă serie de ipoteze şi nicio mărturie istorică.

Să urmăm pe autoare în punctele argumentării sale.

1. Căderea lui Mihael V Kalaphates, afirmă Buckler, e descrisă în ambele opuscule de un martor ocular. Perfect adevărat. Ştim chiar din Skylitzes-Kedrenos că generalul Katakalon Kek., decurând întors din Sicilia, a luat parte la apărarea îndârjită a palatului imperial împotriva mulţimii furioase. Acest singur fapt nu poate constitui însă un argument serios în favoarea părerii susţinute de autoare.

2. Menţiunea bunicului de tată al autorului, Toparch de Tibion, a lui Senachyrim, care-şi cedează lui Basilios II ţara, menţiunea în Strategikon a Amasiei din thema Armeniakon, unde a fost exilat Niculiţă, nu vedem cum se pot lega de comanda pe care a avut-o Kalakalon în fruntea acelei teme şi nici cum s'ar putea invoca în sprijinul părerii după care numai generalul a putut scrie cele două opuscule.

3. Autorul scrierilor arată un « interes special » Bulgarilor şi Pecenegilor; aceasta pledează, pretinde Buckler, pentru identificarea lui cu vestitul Katakalon, care comandase în Paristrion și luptase cu barbarii în acele părți. Când știm însă câți dintre generalii veacului al XI-lea, și unii dintre cei mai de seamă, au condus în aceste lupte armatele imperiului, și când mai știm că leagănul familiei Kekaumenos era în Thessalia, unde oricare din această familie s'a putut lovi de Bulgari și Pecenegi, cari au frământat atâta peninsula, în veacul al XI-lea, o asemenea concluzie pare cu totul riscată.

4. Katakalon Kek. a luptat, se ştie, și în Sicilia. Atât e de ajuns, pentru ca tot ce ni se spune cu privire la Pediadites, Katepano al Siciliei, să vie încă de la marele general.

Ce valoare se poate acorda de asemenea argumentului că anecdota fiului care-și mântue tatăl, la o erupție a Etnei, era o poveste populară, pe care numai Katakalon o putuse auzi la fața locului?

5. Dacă în opuscule se pomenesc Normanzii, aceasta ar fi o indicație tot pentru Katakalon, care, pretinde autoarea, a putut să fie în Italia în anul 1054—1055. Waregii și Rușii încă apar în amintirile seniorului bizantin: cine i-a cunoscut mai bine decât Katak. Kek., « care, în 1043 a bătut pe năvălitorii Ruși și a luptat (credem) alături de Waregi în campania din Bulgaria, în 1040? » — se întreabă Buckler. Și aceasta e o simplă ipoteză.

Toată argumentarea produsă în celelalte puncte, pentru a dovedi că autorul opusculelor nu e altul decât generalul Katakalon, e de aceeași calitate. Nu ne putem mira îndeajuns, cum un învățat de valoarea Georginei Buckler n'a șovăit a crede că adevărul istoric se poate clădi pe asemenea jocuri ale imaginației. E deci inutil să urmărim mai departe această argumentare lipsită de temei. Tot ce înșiră Kekaumenos cu privire la abuzurile guvernatorilor de provincii, ale oamenilor fiscului, ar veni numai dela generalul care administrase în atâtea locuri ale imperiului și câștigase atâta experiență; tot ce sfătueşte cu privire la pasnicul frontierelor, ἀκρίτης, s'ar potrivi numai lui; neîncrederea față de prieteni, de medici,

ideile privitoare la femei, la rude, la clerici, ne-ar descoperi numai pe Katakalon...

Renunțând la discuția zadarnică a unor simple ipoteze, ne mărginim a sublinia, din chiar cuprinsul scrierilor ce ne preocupă, *faptele care exclud orice putință de identificare a generalului Katakalon Kek. cu autorul acestor scrieri.*

Mai întâi, o observație de ordin general, făcută încă de primul editor al opusculelor, de Vasiljevskij: dacă generalul ar fi autorul, el ar fi găsit în cariera sa strălucită atâtea fapte cu care să-și fi ilustrat sfaturile, și n'ar mai fi avut nevoie să recurgă la ale rudelor sale, incomparabil inferioare lui ca valoare personală. Buckler a cunoscut obiecția și o preîntâmpină cu un argument pe care istoria literară a Bizanțului îl desminte: « Dacă, zice dânsa, autorul a fost însuși faimosul general, teama bizantină de gelozie i-a pecetluit, poate, buzele cu privire la propriile sale isprăvi ». (*B. Z.*, p. 8).

Am mai putea releva cât de ciudate par, în acest caz, sfaturile ce dă autorul atât de insistent copiilor săi de a se împotrivi în totdeauna celui ce se ridică asupra împăratului, de a sta pe lângă acesta cu credință, «*ὁ γὰρ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθεζόμενος βασιλεὺς πάντοτε νικᾷ* [1]). Ce bizar cad aceste sfaturi din condeiul lui Kat. Kek., care a văzut pe Mihail V prăbușindu-se de pe tron, în Constantinopole [2]), care a văzut apoi pe Stratiotikos pierzându-și coroana și care a avut o parte atât de însemnată în biruința rebelului Isaac Comnenos asupra acestuia, care a mai asistat la căderea lui Mihail VII Dukas și la aceea a lui Botaneiates, dacă el și-a încheiat în adevăr vieața în timpul domniei lui Alexios I Comnenul, cum admite însăși G. Buckler!

Dar din câte întâmplări se pomenesc în opuscule două se referă la chiar persoana autorului (lăsăm la o parte prezența lui în Constantinopole, cu prilejul căderii lui Mihail V, despre care am vorbit). Amândouă aceste întâmplări contrazic părerea învățatei engleze.

1. In Strategikon, 142, p. 60, autorul, raportându-ne cuvintele memorabile ale episcopului de Larissa Ioan, ne

[1]) Str., 186. p. 74.

[2]) *Λογ. Νουθ.*. 252. p. 100.

mărturisește că l-a cunoscut personal și a stat de vorbă cu dânsul, « fiind pe atunci în funcție în părțile Helladei »: *διὰ δὲ τὸ οἶδα τοῦτον κἀγὼ καὶ ἐσυνέτυχον, ἐξουσιάζοντός μου τότε εἰς τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος.*

Firește, G. Buckler nu pregetă a afirma și de astădată că generalul Katakalon a putut îndeplini această funcție în Hellada, între anii 1057, când ajută lui Isaac Comnenos să ocupe tronul și 1094, când apare în complotul lui Diogenes împotriva lui Alexios I [1]).

E o simplă aserțiune, ca toate celelalte. Cariera lui Katakalon Kekaumenos este bine cunoscută. Izvoarele istorice au înregistrat toată ascensiunea sa merituoasă; un contemporan i-a dedicat după moarte un mic poem în care, celebrându-i vitejia, îl dă drept exemplu « strategilor, armatei, satrapilor ». « Bătrân, abia ținându-se pe picioare, a stat, curagios, ca un turn neclintit în bătaia vânturilor, împotriva miilor de dușmani ». Poetul știe de luptele sale aprige cu « Scyții » și « Hunii », de leagănul familiei,—*Θετταλῶν στρατηλάτης, Θετταλῶν φῶς* îi zice— dar nu știe nimic de Hellada [2]). Contribuția serioasă a acestui viteaz împotriva Arabilor, în Sicilia, isprăvile sale la Dunăre, unde câțiva ani a comandat ținutul, cele din Caucaz și Armenia, din Antiochia Siriei, — toate au fost înregistrate de istoriografi. Nu se poate ca el să fi avut o comandă și în Hellada și izvoarele să n'o spună.

2. Tot astfel, vorbindu-ne despre luptele purtate de Mihail IV Paphlagonianul, împotriva lui Delianos al Bulgarilor, Kek. ne atestă participarea la aceste lupte a vestitului Haardrade [3]) și ne afirmă că și dânsul a luptat atunci pe cât a putut pentru împărat: *ἤμην δὲ κἀγὼ τότε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ βασιλέως κατὰ τὸ δυνατόν.*

Buckler pune și acest lucru pe seama lui Kat. Kek. In drumul său din Sicilia către Constantinopole, pretinde dânsa, unde îl aflăm în 1042 apărând palatul lui Mihail V împotriva asalturilor mulțimii, el a putut să se oprească în

---

[1]) B. Z. p. 20.

[2]) *Νέος Ἑλληνομνήμων* 16 (1922) p. 53 urm. Cf. N. Bănescu, *Un duc byzantin du XI-e siècle: Katakalon Kékauménos*, Ac. Rom., Bulletin de la sect. hist. 1924, p. 3-4.

[3]) C. 246 p. 97.

Bulgaria, ca să lupte împotriva lui Delianos. Faptul nu află nicăieri vreo confirmare. E o simplă afirmațiune contrazisă hotărît de Skylitzes-Kedrenos, care, vorbind de asaltul mulțimii asupra palatului imperial apărat de Katakalon Kek., nu uită a adăoga că acesta *abia sosise din Sicilia:* *ἔτυχε δὲ ἐκ Σικελίας ἄρτι ἐλθὼν καὶ ὁ στρατηγὸς Κατακαλὼν ὁ Κεκαυμένος* [1]) Pe lângă aceasta, Skylitzes-Kedrenos ne expune atât de amănunțit cariera militară a lui Katakalon și se oprește foarte pe larg asupra revoltei lui Delianos, încât n'ar fi putut trece sub tăcere această faptă de arme dacă ar fi avut loc.

* * *

Dar trecând peste toate acestea, avem chiar în Strategikon o dovadă peremptorie că *autorul acestui opuscul, deci și al celuilalt, nu poate fi Katakalon Kekaumenos.*

Intr'adevăr, în c. 64 (p. 22), autorul, pentru a-și ilustra sfatul tactic cu privire la odihnirea trupelor înainte de luptă, povestește dezastrul armatelor imperiale în lupta cu Pecenegii, după înfrângerea lui Constantin Arianites la Diampolis (Jambol), în iarna anului 1048—1049. Impăratul Monomachos, citim în Strategikon, trimise împotriva lor pe *Constantin* Rectorul, cu multă oaste: *ἀπεστάλη Κωνσταντῖνος ὁ ῥαίκτωρ... μετὰ στρατοῦ καὶ δυνάμεως πολλῆς.* Acesta, fără a-și opri trupa în lagăr și a și-o odihni, porni îndată la luptă și oastea, neputând rezista atacului impetuos al barbarilor, o rupse la fugă și fu « mare măcel ». « Pieriră multe miriade, — conchide autorul — și aproape toată Țara Rhomeilor se umplu de plângeri *(ἀπώλοντο γὰρ μυριάδες πολλαί, καὶ σχεδὸν πᾶσα ἡ τῶν Ῥωμαίων Χώρα ἐπλήσθη θρήνων).*

In realitate însă comandantul suprem, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ* al oștilor imperiale în această mare luptă a fost *Nikephoros* Rector și autorul l-a confundat, poate, cu comandantul Traciei, Constantin Arianites, care participă de câteva ori, în același timp, la luptele cu Pecenegii, pierzându-și în cele din urmă vieața. Dar confuzia n'o putea face Katakalon

[1]) II, 538,16.

Kekaumenos, care luase parte la această înverşunată luptă, împreună cu Hervé şi trupele lui de mercenari. Iată, în adevăr, ce citim la Skylitzes-Kedrenos, II, 597, 12 urm., izvorul principal pentru aceste ciocniri furioase ce ocupă cinci ani pe rând din domnia lui Const. Monomachos:

Impăratul scoate din închisoare pe Tyrak şi tovarăşii săi şi-i trimite, cu daruri, ca să liniştească pe barbari. In acelaşi timp, el aduce armatele din Asia, *στρατηγὸν αὐτοκράτορα χειροτονήσας τὸν ῥαίκτωρα Νικηφόρον ἐκπέμπει κατὰ τῶν Πατζινάκων· συνεξέπεμψε δὲ αὐτῷ καὶ Κατακαλὼν τὸν Κεκαυμένον, στρατηλάτην τῆς Ἀνατολῆς προβαλόμενος, καὶ Ἐρβέβιον τὸν Φραγγόπωλον, ἄρχοντα τῷ τότε τῶν ὁμοεθνῶν, κελεύσας συνεῖναι τῷ ῥαίκτωρι καὶ τῆς αὐτοῦ γνώμης ἔχεσθαι καὶ τοῖς ἐκείνου προστάγμασι καὶ θελήμασιν ἕπεσθαι.*

Nikephoros nu ţinu seamă de sfaturile prudentului Katakalon, şi atacul furios al Pecenegilor aruncă dela început panica în oştile imperiului. Şefi şi soldaţi o luară la fugă, singur Kekaumenos, cu o mână de soldaţi şi de rude, se împotrivi eroic, până căzură toţi. Când barbarii începură a spolia morţii, un Peceneg, Galinos, recunoscu printre ei pe Kekaumenos, rănit de moarte (îl ştia din vremea când avusese comanda în Paristrion). El îl ridică, îl duse în cortul său şi-l îngriji, readucându-l la vieaţă.

Am descris pe larg acest episod, în comunicarea noastră amintită mai sus. Autoarei i-a scăpat acest lucru. Nu l-a observat nici în Skylitzes-Kedrenos, pentru a scrie, la p. 16 a articolului său: «The defeat of Constantine the Rector in 1049 was before Cat. had arrived from the East».

Faptul e decisiv. Dacă, în adevăr, Katakalon Kekaumenos ar fi autorul opusculelor de care ne ocupăm, el, care luase o parte atât de mare la lupta decisivă, n'ar fi putut greşi numele şefului său suprem.

De aceea, încheind, credem că singurul lucru ce nu mai poate fi de acum discutat este că ambele opuscule sunt opera aceluiaşi scriitor. Autorul însă rămâne tot un necunoscut din însemnata familie thessaliotă Kekaumenos. In niciun caz el nu poate fi identificat cu Katak. Kekaumenos.

C. 90.769.

PREŢUL: LEI 5.

CEVA NOU ASUPRA LEGĂTURILOR LUI SOBIESKI CU MOLDOVA

DE

GH. DUZINCHEVICI

Şedinţa dela 29 Octomvrie 1937

Victoria strălucită câştigată în 1683 de regele polon Ioan III Sobieski împotriva Turcilor a fost un fapt hotărîtor în ceea ce priveşte atitudinea acestuia faţă de planurile unui războiu general cu păgânii. Victoria de sub zidurile Vienii ca şi celelalte care au urmat, au întărit, de sigur, convingerea lui Sobieski, că acum e momentul prielnic ca forţele creştine unite să dea lovitura definitivă împotriva Turcilor. Informaţii din izvorul cel mai sigur — căci doar porneau dela rezidentul polon din Constantinopol, Samuel Proski — asigurau pe regele polon încă din anul 1679 că « Poarta este atât de slabă, cum n'a fost niciodată ». N'are nici bani, nici oameni. Acum este momentul să se înceapă războiul [1]). Dar Sobieski care nu era numai un bun oştean ci şi un înţelegător al vremurilor sale, îşi dădea bine seama că Polonia, neajutată de nimeni, nu poate să înceapă războiul cu Turcii. Războiul din 1672—1676 o dovedise aceasta. Iată de ce regele polon a căutat să strângă în jurul lui cât mai mulţi aliaţi. In scopul acesta, trimişii lui au activat nu numai în Europa ci şi în Asia şi Africa, spre a strânge Turcia într'un cerc de fier [2]).

[1]) Czesław Chowaniec, *Z dziejów powiedeńskiej polityki Jana III do genezy sprawy wschodniej*, în *Przegląd współczesny*, Anul VIII, t. XXX, Kraków 1929, pp. 327—328.

[2]) *Ibid.*, pp. 329—330.

Dar nu numai slăbiciunea imperiului turcesc îl îndemna pe Sobieski la războiu și-i dădea curaj că va învinge, ci și nemulțumirea generală a popoarelor supuse de Turci și dorința lor de a se răscula. Incă din 1678 Proski scria: « Ungaria, Bosnia, Bulgarii (*sic*), Muntenia, Moldova, știu cu siguranță, că în fiecare zi așteaptă ajutor dela Dumnezeu ». Documentele dovedesc, în adevăr, că Proski era bine informat. Astfel când în 1680 se vorbea de înlocuirea Domnilor din Moldova și Muntenia cu pașale, acești Domni l-au înștiințat pe Sobieski de pericolul care-i amenință. De sigur că Domnii români nu lucrau din proprie inițiativă, ci ca exponenți ai unui curent antiturc și filo-creștin [1]).

In ajunul expediției pentru liberarea Vienii, Sobieski era informat de hatmanul căzăcesc Kunicki, că mitropolitul ortodox din Macedonia, în numele creștinilor de sub jugul turcesc, mergea în solie tainică la țar. Creștinii nu mai puteau răbda și pregăteau « în tăcere, arme și cai » [2]). La acestea s'ar mai putea adăoga și făgăduiala pe care o făcea Domnul Moldovei, Dumitru Cantacuzino, că se va uni cu creștinii îndată ce vor intra în țara sa [3]). Iată deci, atâtea motive, care dădeau curaj lui Sobieski.

Dar nu e mai puțin adevărat că la baza întregului plan de luptă împotriva Turcilor, erau și anumite scopuri politico-dinastice care îl îndemnau pe Sobieski la războiu. Ieșirea la Marea Baltică fiind pierdută, Polonia trebuia să-și deschidă drum la Marea Neagră [4]). Acesta ar fi un scop politic. Pentru a asigura și înlesni fiului său Iacob ocuparea tronului polon, Sobieski ar fi voit să aibă în strânsă legătură cu el, dacă nu și Ardealul, măcar Muntenia și Moldova. Se susține și azi chiar, că regele polon ar fi voit să-și puie fiul în una din aceste provincii [5]). Că avea sau nu acest gând regele polon, e greu de știut, dar ceea ce se poate afirma

---

[1]) I. Hudiță, *Recueil de documents concernant l'histoire des pays roumaines tirés des archives de France. XVI-e et XVII Siècle*, Jassy 1929, p. 259. Nr. 404.

[2]) Czesław Chowaniec, *Z dziejów*, etc. p. 331.

[3]) I. Hudiță, *o. c.* p. 280 Nr. 441.

[4]) Władyław Konopczyński, *Dwaj królowie rodacy*, în *Historja polityczna Polski II (Encyklopedja polska* tom V[1]*)*, pp. 397—398.

[5]) Alex. Lăpědatu, *Jurnalul Principelui Iacob Sobieski fiul regelui Ioan asupra campaniei polone în Moldova la 1686* (Ac. Rom. *Mem. Secț. Ist.* S. III. T. XIII.

cu precizie, e că el ţinea neapărat să aibă principatele române [1]). Şi în speranţa acestei cuceriri, împuternicitul polon Grzymułtowski încheia în 1686 cu Moscova acea atât de păgubitoare pace pentru Polonia, şi care-i poartă numele [2]).

Paralel cu tratativele diplomatice care puteau să-l încuviinţeze să câştige cele două principate române — în Aprilie 1684 îşi spunea clar gândul acesta în tratativele cu Viena şi în 1685 cu Ludovic al XIV-lea [3]) — Sobieski recurse şi la tratative directe cu Moldova şi Muntenia. De sigur că regele polon procedând în acest fel, căuta să-şi creeze un argument puternic şi pe care căuta să-l prezinte acelora cari i-ar contesta cuceririle: a fost chemat de cele două ţări şi totul s'a făcut cu asentimentul lor. Să vedem cum au decurs aceste tratative.

Se pare că odată cu venirea lui Constantin Cantemir pe tronul Moldovei, Sobieski a căutat să-l atragă, prin scrisori şi solii, de partea lui [4]). La regele Poloniei aceste tratative din 1685 nu erau decât o continuare a celor întâmplate înainte de acest an. Exista şi document de supunere a Moldovei către Polonia, din 25 Iulie 1684 [5]). Bazându-se pe faptul că Domnul Moldovei servise în Polonia şi că erau atâţi alţii cari doreau o alipire de această ţară, Sobieski avea tot dreptul să spere în reuşita încercărilor din 1685. Dar Cantemir, tocmai pentrucă cunoştea bine Polonia, refuză să treacă de partea lui Sobieski, pretextând — şi nu fără

Mem. 13), Bucureşti 1933, p. 2. Vezi şi L'Abbé Coyer, *Histoire de Jean Sobieski, roi de Pologne III*, Varsovie 1761, pp. 63—66.

1) Czesław Chowaniec, *Z dziejów*, etc., p. 334 sqq.

2) Władysław Konopczyński, *o. c.* pp. 399—400.

3) Czesław Chowaniec, *Z diejów*, etc. pp. 334, 336.

4) Spunem « se pare » căci lucrarea lui D. Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, e plină de erori. Cum putea Sobieski să trateze din iarnă cu Cantemir — aceasta înainte de expediţia lui Jabłonowski — când Domnul veni pe tron de ab'a în vara anului 1685? Vezi: *Ist. imp. ot. II* (traducerea I. Hodoş), Bucureşti 1878, pp. 516—517. Semnalăm şi p. 509 ca un model de *greşeli*: Sobieski *şi-a* adunat trupele în Bugiac spre a acţiona apoi în nordul Basarabiei! Car ea de socoteli a lui Jabłonowski semnalează solii moldovene la 11 şi 17 Aug. şi la 27 Sept., aceasta din urmă de 25 persoane. Vezi: Dr. Czesław Chowaniec, *Miron Costin en Pologne. Contributions à l'année 1684—5* în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj 1931, nota 1 p. 123.

5) Hurmuzaki, Supl. II, Vol. III, Fascic. I, pp. 151—153. Cel care a pus la cale această închinare, trebue să fie — după cum a afirmat de mult d-l Iorga şi recent istoricul polon Chowaniec — Miron Costin. Vezi: Dr. Czesław Chowaniec, *Miron Costin en Pologne*, etc., pp. 117—118.

dreptate — că în starea prezentă a lucrurilor, ruperea lui de Poartă, n'ar folosi nimănui de partea cui s'ar da. Apoi, la Constantinopol, avea ca ostateci pe fiul lui și pe alți fii de boieri. Cantemir însă, respingea numai momentan propunerile polone, fiind hotărît să le accepte, atunci când va crede el de cuviință [1]). In schimb, dragostea către creștini și-o arătă, divulgând Polonilor cele discutate cu serascherul în Consiliul de războiu [2]).

Nouile cercetări atribue lui Miron Costin în tratativele lui Sobieski cu Cantemir din anul 1685, un rol însemnat [3]).

Tratativele din anul 1686 le cunoaștem mult mai bine deși nu în toate amănuntele. In primăvara acestui an, Sobieski încă nu ajunsese la o hotărîre definitivă în ceea ce privește condițiunile sub care ar conveni să acorde lui Cantemir, suzeranitatea Poloniei. Respingând propunerea nunțiului apostolic Buonvisi — propunere care avea și aprobarea Romei — de a asigura pe Moldoveni că țara lor urma să fie încorporată la Polonia, păstrându-și însă Domnul și asigurându-i-se libertățile și drepturile pe care le are Polonia și Lituania, Sobieski oferi tronul pe vieață lui Cantemir și descendenților acestuia, cu obligația ca Domnul Moldovei să primească protectoratul polon. I se mai punea în vedere lui Cantemir « să-și țină oștirea gata pentru a se uni cu armatele polone » [4]).

---

[1]) D. Cantemir, *Ist. imp. ot. II*, pp. 516—517. Nu sunt lipsite de însemnătate știrile pe care ni le dă Coyer: « Jean dans un Conseil reprit le projet de l'année précédente: c'est-à-dire, d'entrer dans la Moldavie pour forcer le Hospodar à se déclarer en faveur de la Pologne, et se servir avantageusement de lui pour soumettre Kamienieck ». Vezi: L'Abbé Coyer, *o. c.*, p. 40.

[2]) D. Cantemir, *Ist. imp. ot.*, pp. 518—520.

[3]) Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului XVII*, Cluj 1933, p. 138; Dr. Czesław Chowaniec, *Miron Costin en Pologne*, etc., pp. 120 și urm. Călugărul del Monte, binevăzut la curtea lui Cantemir, era chemat la sfârșitul anului 1685 în Polonia « pentru a relua negocierile începute mai înainte în vederea intrării lui Constantin Cantemir în Liga Sfântă ». Vezi: Ioan Moga, *o. c.* p. 138.

[4]) Ioan Moga, *o. c.*, pp. 141—142. Arh. Vat. Nun. Pol. v. 105, f. 140, scrisoarea lui Pallavicini către cardinalul secretar de stat din 24 Aprilie 1686: « ...In 2° luogo come considerando S. M. esser molto proficuo et opportuno l'allettare il Principe di Moldavia à dichiararsi per la lega, quando l'essercito Regio se le approssimerà, l'hà con espresso assicurato quando ciò facci di perpetuare lui e la sua descendenza in quel Principato colla subordinatione però, e sotto la protettione della Polonia, e le hà anco fatto sapere che conviene tenga pronte le sua genti per unirsi alla M. S. quando essa s'avvicinerà à Suoi Confini... » (Toate documentele italiene

Incă înainte de a începe expediția propriu zisă, vedem că Sobieski — cu toate că avea vești sigure că Domnii români vor trece de partea lui îndată ce va intra în țară [1]) și mai ales cu toate că Domnul Moldovei îi ceruse prin solie, protecția [2]) — cere lui Cantemir să-i dea ca ostateci un fiu și pe doi boieri fruntași. Numai după îndeplinirea acestei condiții s'ar fi căpătat protecția, dându-se privilegii pentru Domn, cler și întreaga țară [3]).

Se pune întrebarea: de ce proceda Sobieski astfel? Condițiunea cu ostatecii era extrem de grea pentru Cantemir, căci avea deja un fiu ostatec la Constantinopol. Regele polon nu avea încredere în Domnul Moldovei și de aceea îi cerea o astfel de garanție? De sigur că da. Numai cât Cantemir, oricât ar fi vrut să fie de partea creștinilor, era în imposibilitate să primească o asemenea condiție. Primind, își pierdea fiul dela Constantinopol, își primejduia situația și țara, și în schimb nu avea nicio garanție că nu va fi înlăturat sau că expediția Polonilor va reuși. De aici consecința. Cantemir probabil că a refuzat într'un fel oarecare, iar Sobieski pentrucă a cerut prea mult, n'a căpătat nimic. Inceperea expediției îl găsește, deci, pe Cantemir, liber de orice obligații față de Polonia și în situația privilegiată de a acționa cum vrea, spre mântuirea sa și a țării. Și situația aceasta a fost salvatoare căci expediția n'a avut niciun rezultat.

Marea expediție a anului 1686, dacă nu surprindea pe Cantemir, la sigur că-l nemulțumea, căci, după cum susține și d-l Iorga « e probabil că regele a intrat în țară fără să aducă cu sine acele privilegii pe care le dorea cumintele Domn

---

pe care le dăm în note, le-am căpătat dela colegul nostru d-l I. Moga. Ii mulțumim călduros și pe această cale). Pentru a masca tratativele cu Polonii, crede d-l Moga, a fost trimis la Constantinopol, în primăvară, Miron Costin. (*o. c.* pp. 142—143. Vezi și nota 5 pp. 141—142). Vezi și N. Iorga, *Socotelile Sibiiului* în *An. Ac. Rom.* Seria II, T. XXI, 1898—1899, Mem. Secț. Ist., București 1900, p. 294.

[1]) I. Hudiță, *o. c.* pp. 296—297 Nr. 465.

[2]) N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Romînilor* XI, București 1906, p. 163.

[3]) N. Iorga, *Studii și documente....* XI, p. 163. D-l P. P. Panaitescu crede că s'ar fi încheiat la Sniatin un acord între Jabłonowski și Cantemir în 1686. Vezi: *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București 1925, (Ac. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria III, T. IV. Mem. 4), pp. 117—118 și nota 2 p. 118.

bătrân» [1]). Cantemir plecase urechea — în afară că el însuși iubea pe creștini — la partidul care avea în frunte pe Costinești și care, împreună cu Domnul Munteniei, îl sfătuiau să treacă de partea Polonilor [2]), dar Sobieski nu-i dădea nimic în scris. Pentru un Domn atât de prudent cum era Cantemir și care știa că la Poloni se adăpostește Petriceicu, atitudinea regelui polon nu putea decât să trezească bănuială. Nu credem că riscăm dacă la toate motivele invocate de Cantemir — le vom vedea îndată — pentru a zăbovi trecerea sa de partea lui Sobieski, am adăoga și nesiguranța trezită în inima Domnului moldovean de atitudinea regelui polon. La rândul lui, Sobieski, era și el plin de nesiguranță în ceea ce privește atitudinea lui Cantemir. Dovadă că solul acestuia — Dupont îl face în memoriile sale rudă cu Domnul Moldovei [3]) — e reținut și în aceeași zi, Sobieski, trimite soli la Iași cu proclamații către populație; scrie și logofătului Costin cu scopul de a atrage pe boieri și a revolta armata moldovenească [4]). Reținerea solului care venise să salute pe rege în numele lui Cantemir și să-i spue că Domnul se bucură de sosirea lui pentru a-l scăpa de jugul Turcilor, dar că n'a părăsit Iașii pentru ca populația să nu fugă [5]), e un fapt semnificativ. Sobieski nu credea în sinceritatea lui Cantemir.

Domnul Moldovei era în grea situație. Boieri puternici îl îndemnau să treacă de partea Polonilor. Armatele polone erau în țară, iar cele turco-tătare la hotare. Și la toate acestea se adăoga atitudinea lui Sobieski care nu era dintre cele mai asigurătoare. Astfel, în loc să dea lui Cantemir — în schimbul primirii protecției polone — asigurările scrise pe care acesta le cerea, regele polon trimite la 4 August pe confesorul său

[1]) N. Iorga, *Studii și documente....* XI, pp. 162—163.

[2]) Cronica lui Neculce în M. Kogălniceanu, *Cronicile Romaniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei* II, ed. II, Bucureșți 1872, p. 233. Vezi și Nicolae Costin, *ibid.* p. 35—36 și 38; Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană* VII, ed. III, București (1929), p. 268.

[3]) Philippe Dupont, *Mémoires pour servir á l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom roi de Pologne,* Varsovie 1885, pp. 199—200.

[4]) Czesław Chowaniec, *Wyprawa Sobieskiego do Mołdawji w 1686 r.*, Warszawa 1932, (extr. din *Przegląd historyczno-wojskowy,* Fascic. I-II, T. IV), p. 58.

[5]) L'Abbé Coyer, *o. c.*, p. 71—72; Philippe Dupont, *o. c.*, pp. 199—200.

Wierzchowski ca să facă noui propuneri [1]: 1. Dacă trece de partea Polonilor, Sobieski intră ca prieten. 2. Dacă Turcii vor fi învinşi şi Cantemir e de partea Polonilor, « Domnul va fi cu drept de moştenire şi va avea astfel Domnia din neam în neam în veci. Atât toate legile, cât şi drepturile Domnilor se vor păstra de Craiu nemişcate şi neschimbate, iar Domnul în Sfatul polon sau în dietele de obşte va avea cel dintâi scaun şi cea dintâi cinste » [2]. Curios e faptul că Dimitrie Cantemir, din lucrarea căruia facem acest citat, nu pomeneşte de ostatecii pe cari cu insistenţă îi cerea Sobieski, prin Wierzchowski — în afară de altele — după cum dovedeşte documentul pe care-l dăm în notă [3].

Răspunsul lui Cantemir e plin de înţelepciune: dacă trece de partea Polonilor, fiul său şi ceilalţi fii de boieri cari sunt ostateci la Constantinopol, vor fi supuşi la torturi. Are numai 5.000 ostaşi. Cu aceştia, nici Polonii n'ar fi mai tari, nici Turcii mai slabi. Rămânând cu Turcii, mai degrabă ar putea aduce servicii Polonilor prin aceea că le-ar divulga planurile turco-tătăreşti. Dacă armatele polone înaintează până la Dunăre, iar Tătarii din Bugeac sunt alungaţi, « de dragul lui Hristos », îşi va părăsi fiul ostatec la Constantinopol şi va trece de partea creştinilor. In clipa de faţă însă, va face numai ce va putea: va lăsa la Iaşi pe un boier înţelept care să aprovizioneze armata polonă [4]. Răspunsul acesta a fost adus de Wierzchowski la 9 August [5]. Spusele acestuia erau întărite şi de scrisoarea pe care a adus-o un boier pentru Sobieski.

[1]) Czesław Chowaniec, *Wyprawa*, etc., p. 58, 128. Solul lui Cantemir, cel care fusese reţinut, însoţea acum pe Wierzchowski.

[2]) D. Cantemir, *Viaţa lui Constantin-Vodă Cantemir* (trad. N. Iorga), Bucureşti 1924, pp. 56—57.

[3]) Ioan Moga, *o. c.*, p. 147—148. Arh. Vat. Nun. Pol. v. 105 f. 288—289: « *Leopoli* 18 Agosto 1686... Le nuove certe, che si han dal Campo sono vecchie, essendo di 4 Agosto. Portano queste che l'Hospodar di Moldavia haveva spedito al Rè un Inviato accolto, et udito dalla M. S. con molta benignità; Ma perche da discorsi di esso, e dagl'andam-ti dell'Hospodar si è scuoperta la tergiversatione del med-mo in dichiararsi per la Lega, S. M. l'haveva rispedito con un Missionario Giesuita, con ord-e di dire all'Hospodar che si voleva da lui una precisa dichiaratione assicurata con ostaggi, e confermata coll'opere, fabricando i Ponti ove seran necessarij per la marcia dell'Armata Polacca, et che la M. S. fra 3 giorni seria stata à Setepanofce, e che ivi haveria atteso la risposta... »

[4]) D. Cantemir, *Ist. imp. ot.* II, pp. 537—538; idem, *Viaţa lui Constantin-Vodă Cantemir*, pp. 56—58.

[5]) Czesław Chowaniec, *Wyprawa*, etc., pp. 60, 129.

Din aceasta se vede cât era Cantemir de înspăimântat de cererile polone, și cum a căutat el să iasă din încurcătură. Pe de o parte spunea că va căuta să-și aducă fiul dela Constantinopol [1]), iar pe de altă parte, că până la aducerea acestuia, va trece la Șerban Cantacuzino, a cărui atitudine față de evenimente o va adopta și el [2]).

Imprejurările nu erau prielnice pentru tratative. Cantemir dacă a recurs la ele, a făcut-o numai pentru a-și apăra țara de distrugere și pentru a temporiza lucrurile. Făgăduiala că-l așteaptă pe Sobieski la Iași precum și rugămintea ca regele să-i dea voie să se retragă din capitală, lăsând să guverneze în lipsa lui patru boieri [3]), nu era decât o politețe de circumstanță pentru a nu învrăjbi pe regele polon [4]), cu care, după cum vom vedea mai încolo, dorea în mod sincer să

---

[1]) Nu credem că se poate deduce din această informație că Domnul Moldovei ar fi voit să-l dea ostatec lui Sobieski pe fiul Antioh, cel care era la Constantinopol. Mai de grabă bănuim — nu știm întru cât documentul exprimă adevărul și nici cât de sinceră era scrisoarea — că bătrânul Cantemir, dacă în adevăr voia să dea ostateci ținea în primul rând să scape dela moarte copilul care era la sultan. La 18 August Cantemir înștiința pe Sobieski că — pentru a masca legăturile lui cu Polonii și pentru a-și putea salva fiul dela Constantinopol — a trecut la păgâni. Vezi: Ioan Moga, *o. c.*, p. 152—153. Arh. Vat. Nun. Pol. v. 105, f. 320—321: « Leopoli 8 Settembre 1686... Essendo il re in camino verso Ren, e Smahil, città turchesche sulle rive del Danubio, gli è sopragiunto un mandato dall' Hospodar di Moldavia con varie espressioni per scusare la sua ritirata appresso il sultan Noradin, allegando d'haver fatto ciò per ritirare il suo figlio da Constantinopoli, e per togliere a turchi il sospetto d'intelligenza col re. Che havuto il figlio in suo potere passeria subito alla parte regia, et intanto terria ragguagliata la M. S. de disegni de turchi e tartari; espressioni che se ben pare non meritino fede, tuttavia non lasciano d'incontrarne qualche poca... » Mai târziu însă — vom vedea — Cantemir a primit propunerea de a da ostateci.

[2]) Ioan Moga, *o. c.* p. 149. Arh. Vat. Nun. Pol. v. 105, f. 301—302. « Leopoli 25 Agosto 1686 ...Che il giorno de 9 era ritornato da Iassi quel p. giesuita missionario mandatovi da S. M. e con esso un consigliere del palatino di Moldavia con lettere dello stesso, espressive della volontà sua di conformarsi in tutto a quella del re, ma che lo tratteneva il timore de turchi, e molto più l'amore d'un figlio, ch'era in Constantinopoli per ostaggio. Che si studieria di ritirarlo, et intanto seria passato in Valacchia appresso il principe Cantacuseno suo vecchio amico, e nel fine delle lettere mostra animo di voler seguitare i passi dello stesso. Queste sono l'espressioni del palatino....»

[3]) Ph. Dupont, *loc. cit.*; Ioan Moga, *o. c.*, p. 149; Hurmuzaki XVI, *scrisoarea lui Bethune din 8 Aug. 1686*, pp. 122—123.

[4]) L'Abbé Coyer în *o. c.*, pp. 75—76, spune: « Il (Cantemir) prit le parti d'une soumission apparente, afin d'engager le Vainqueur à ménager ses États ». Sobieski s'ar fi bucurat că Domnul moldovean a plecat, căci scăpase de un personagiu care-l incomoda « dans une conquête qu'il voulait garder » (*ibid.* p. 76). Vezi Ph. Avril, *Voyage en divers etats d'Europe et d'Asie, Entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine*, Paris 1692, p. 342.

ajungă la o înțelegere definitivă. Dar nu acum era timpul de a trata, mai ales când Cantemir era convins — și evenimentele au dovedit-o — că Polonii nu pot dintr'odată să isgonească pe Turci și Tătari [1]).

In timpul expediției, Cantemir a fost de un real folos armatelor lui Sobieski. La Iași vornicul Ramandi a fost lăsat special ca să aprovizioneze pe Poloni [2]). Atunci când se putea, un trimis tainic al Domnului Moldovei aducea informații despre trupele turco-tătare [3]). Tot intervenția lui Cantemir, salvează armata polonă care suferea de foame la Valea Strâmbă [4]).

Cu acestea se sfârșesc evenimentele anului 1686. Din cauza suspiciunii reciproce și a nehotărîrii lui Sobieski, nu s'a ajuns la o înțelegere între Moldova și Polonia [5]).

In urma expediției din 1686, Polonii rămăseseră stăpâni în Nord-vestul Moldovei: ocupau Câmpulungul și ținutul Cernăuților. In cursul anului 1687 relațiile dintre Moldova și Polonia devin din ce în ce mai bune. In posesiunile polone din Moldova, conducerea o au doi moldoveni: Davidel și Turculeț [6]). In Martie, probabil a doua jumătate a acestei luni, clucerul Diamant plecă în misiune spre Polonia, însoțit de logofăt. Cuprinsul documentului pe care-l folosim — precizări nu se fac — lasă să se înțeleagă că între Cantemir și Sobieski urmau tratative pentru a se ajunge la un aranjament [7]). In vederea războiului din acest an, Miron Costin scria cifrat regelui Poloniei că Moldovenii vreau să fortifice orașele: Suceava, Neamț, Roman, Bacău și Iași; în același timp regele era rugat să retragă trupele din Câmpulung.

---

[1]) D. Cantemir, *Viața*, etc., p. 60.

[2]) N. A. de Salvandy, *Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski III*, Paris 1829, p. 192.

[3]) Czesław Chowaniec, *Wyprawa*, etc., p. 68—69, 130; Hurmuzaki XVI, scrisoarea din 19 August 1686, pp. 125—126.

[4]) D. Cantemir, *Viața*, etc., pp. 64—65.

[5]) Pentru aceste evenimente și N. Iorga, *Polonais et Roumains*, Bucarest 1921, p. 179. P. P. Panaitescu. — *Doi călători italieni necunoscuți în țările noastre*, extras din « Studii italiene » I, București 1934, pp. 5—7. La retragerea din 1686, armatele polone ar fi fost atacate și de Moldoveni. Vezi: D. Cantemir, *Viața*, etc., pp. 65—66.

[6]) N. Iorga, *Studii și documente* XI, p. 175.

[7]) Hurmuzaki, Supl. II, Vol. III. Fascic. I, *Scrisoarea lui Diamant*, Lwów 3 Aprilie 1687, pp. 159—160.

Sobieski deşi n'avea încredere în Moldoveni, încuviinţă cererea, dar voevodul Rusiei s'a opus şi părerea lui s'a impus [1]). Probabil că s'ar fi ajuns repede la o înţelegere dacă n'ar fi fost desele incursiuni ale Polonilor în Moldova. Se pare însă că totul nu se reducea decât la simple acte particulare şi de care chiar oficialitatea polonă nu era mulţumită. In adevăr, singur Sobieski care în scrisoarea din 10 Aprilie 1687 înştiinţa cu mulţumire pe voevodul din Poznań că un trimis al lui Cantemir a venit să-i facă declaraţii de supunere şi devotament şi că Moldovenii, în mai bune dispoziţii decât înainte, se arată dispuşi să dea ajutor în lupta contra duşmanului comun [2]) — scria voevodului Rusiei la 7 Iulie că Domnul Moldovei, care era prieten cu Polonii, din cauza jafurilor, a devenit duşmanul lor. Trupele polone când vor ajunge în Moldova, nu vor mai găsi decât pustiu şi ruină [3]). Evident că Sobieski n'ar fi putut scrie aşa dacă prădăciunile s'ar fi făcut cu ştirea şi aprobarea lui. Scrisoarea aceasta din 7 Iulie ne dovedeşte că Sobieski era în adevăr mâhnit din cauza întâmplărilor neprevăzute care îl îndepărtau pe Cantemir de dânsul, cu atât mai mult, cu cât acesta trimisese în Polonia o solie şi în primele zile ale lui Mai, cerea protecţia Poloniei, Domnul obligându-se să garanteze « prin ostateci credinţa sa faţă de rege ». Nunţiul apostolic din Varşovia, Pallavicini, care ne transmite ştirea de mai sus, avea informaţii dela Curte că « totul s'a încheiat ». Nunţiul însă, nu cunoştea amănuntele acordului [4]).

Pentru oprirea prădăciunilor Cantemir se adresa lui Martin Zamoyski la 12 Iulie 1687 şi la 28 August acelaşi an, rugându-l să intervie la rege ca să dea ordin trupelor să nu mai facă incursiuni în Moldova [5]). Probabil că s'au luat măsurile necesare căci Polonia era direct interesată — după cum mărturiseşte Sobieski — să nu-şi îndepărteze pe Cantemir care în

---

[1]) Hurmuzaki, Supl. II. Vol. III, Fascic. I, *Scrisorile lui Sobieski din 28 Martie şi 2 Aprilie 1687*, pp. 156—159.

[2]) *Ibid.*, p. 162.

[3]) *Ibid.*, p. 167.

[4]) Ioan Moga, *o. c.*, p. 165.

[5]) Hurmuzaki, Supl. II, Vol. III. Fascic I, p. 168—170; pentru prădăciuni Hurmuzaki XVI, p. 149.

mod sincer voia să se ajungă la o înțelegere. Acesta nu scăpă ocazia să se arate folositor Polonilor. Astfel la 13 Septemvrie dădea informații despre armatele turco-tătare[1]). Nici în cursul anului 1687 nu s'a ajuns la ceva precis.

Cu anul 1688 lucrurile se schimbă. Cantemir pune tot mai multă stăruință în realizarea planului său de supunere. La 29 Ianuarie 1688, Domnul Moldovei scria lui Martin Zamoyski, rugându-l să sprijine pe lângă rege pe Sava pârcălabul de Orhei, trimis în misiune specială pentru a pecetlui — se pare — în mod definitiv, legătura Moldovei cu Polonia. Cantemir începe scrisoarea, amintind de misiunea din anul trecut, a unui boier, care avea însărcinarea să vorbească în numele Domnului și al întregii țări. De sigur că e vorba de solia pe care o amintește Sobieski în scrisoarea din 10 Aprilie 1687 [2]). Cantemir revine asupra rugăminților făcute, în numele lui și al țării și afirmă că primește condițiile puse de regele polon. Domnul Moldovei roagă pe vistiernicul Martin Zamoyski — acestuia îi era adresată scrisoarea — să-l susție pe lângă rege pentru a căpăta ce i s'a făgăduit. Pârcălabul Sava avea însărcinarea să expue scopul misiunii sale și vistiernicului, nu numai regelui [3]). Din acest document rezultă clar că regele Poloniei a luat hotărîrile definitive în privința Moldovei încă din 1687, ca urmare a soliei boierului moldovean despre care se pomenește în scrisoarea din 10 Aprilie 1687.

Dintr'o scrisoare din Varșovia, datată 26 Mai 1688, aflăm amănunte asupra soliei pârcălabului Sava: se recunoștea suzeranitatea polonă. Cantemir cerea tronul pe viață « cu titlul de palatin » și asigurarea averilor și privilegiilor boierilor și a celorlalți locuitori și libertatea religioasă. Se mai oferea regelui, în vederea expediției, 8000 soldați. Scrisoarea ne mai arată și părerea regelui Sobieski relativ la unele din propunerile de mai sus: se credea exagerat numărul de 8000

---

[1]) *Hurmuzaki* XVI, p. 179, scrisoarea din 17 Septembrie 1687.

[2]) *Hurmuzaki* Supl. II. Vol. III. Fascic. I, p. 162.

[3]) *Ibid.*, p. 172—174. Și un document din 6 Iunie 1688 spune că Moldova ar fi făgăduit Poloniei ajutor pentru alungarea Tatarilor din Bugiac. Vezi raportul lui Federigo Cornaro către Doge, *Hurmuzaki* IX[1], p. 340.

soldați, dar se conta pe 3000 [1]). Regele polon dispuse să se dea 30.000 taleri Moldovenilor după ce însă Cantemir va fi semnat tratatul de supunere și va fi dat ca ostateci pe un fiu sau doi dintre boieri [2]).

Două documente găsite de noi acum câțiva ani în Biblioteca Czartoryski din Cracovia, ne dau posibilitatea să știm care a fost rezultatul negocierilor din 1688. Primul document datat numai 1688, este o scrisoare a lui Sobieski către Constantin Cantemir, ca răspuns la solia pârcălabului Sava. Documentul în forma în care-l avem noi este — de sigur — ciorna după care trebuia să se întocmească scrisoarea definitivă. Indicațiile din fruntea documentului și care privesc pe copistul care va întocmi scrisoarea, dovedesc afirmația noastră. Cuprinsul scrisorii este însemnat prin amănuntele care le dă: 1. Regele polon primea sub protecția sa pe Cantemir și întreaga țară și se obliga să dea documente asigurătoare, Domnului, boierilor mari și mici și apoi clerului. 2. Pentru siguranță, Cantemir era obligat să-și dea un fiu sau doi din cei mai însemnați boieri, ca ostateci la curtea lui Sobieski [3]). Scrisoarea aceasta a fost adusă chiar de Sava care trebuia să detalieze verbal, Domnului, anumite chestiuni.

[1]) Ioan Moga, *o. c.*, p. 168. Arh. Vat. Nun. Pol. v. 107, f. 187—188. « 26 Maggio 1688....S'è poi degnata 8. M-tà concedermi un' undienza di due hore, nella quale m' ha communicato la lettera scrittali dal principe di Moldavia, e l'espositione fattali da un suo ministro, che qui risiede, consistente in larghe essibizioni di voler riconoscere il suo supremo dominio, e protezione, purchè possa continuare, sua vita durante, col titolo di Palatino nel possesso di quella provincia, e che sia anco preservata la manutentione di tutti i beni, e privilegii nei Boiari e negli altri nazionali colla libertà di professare il loro rito e religione; offerisce all' incontro in questa campagna otto mila soldati in servitio di Sua M-tà, quale se ben conosce esser l'offerta superiore alle forze, crede tuttavia poter haver l'assistenza almeno di tre mila, e per allettarli ha richiesto li 30 mila talleri leoni, che dovevano impiegarsi del danaro pontificio per la leva di 3 mila cavalli di valacchi, cosacchi e tartari, habitanti nella Littuania, al che il s.r card.le Pallavicino è prontamente condesceso... »

[2]) Ioan Moga, *o. c. ibid.* Arh. Vat. Nun. Pol. v. 107, p. 193—194, scrisoarea lui Pallavicini către cardinalul secretar de stat, datată Varșovia 26 Mai 1688: Din banii pontificali s'a aprobat ajutorul pentru armată. « ...Si paglieranno parimente circa 30 mila Talleri à 3000 Moldavi, che S. M. intende d'unire al suo esercito, e ciò soscritto prima il trattato della soggettione diquel Principe alla Polonia, e dato un figlio, et alcuni Nobili per ostaggi, pet assicurarsi delle fraudi fatte da quella gente due anni sono....»

[3]) Vezi anexa I. Nu e lipsită de însemnătate scrisoarea secretarului lui Sobieski, Talenti din 2 Iunie 1688 «....Sento che il P-pe di Moldavia prego e sollecita la marcia di S. M-tà verso di lui promettendo di venire ad incontrarlo con sei milla bracci combattenti, e di condure S. M. al Budcziaki per strade commode e sicuri e promette di dare per ostaggio della sua fedeltà ò il figlio o qualche altro de suoi principali

Al doilea document — din conținut se vede că e scris odată cu scrisoarea de mai sus — nu-l avem în original. Deși după titlu este privilegiul acordat lui Cantemir, totuși se găsesc în el asigurări care privesc pe boerii mari și mici și clerul moldovean [1]).

Dacă s'au primit de către Cantemir, boieri și cler privilegiile cerute și făgăduite de Sobieski, izvoarele vremii nu ne spun nimic, dar mai mult ca sigur că nu. Documentul pe care-l dăm în anexa I poate fi un temeiu în sprijinul afirmației noastre. In acest document se spune clar că privilegiile se vor da atunci când armata polonă va fi la hotarele Moldovei și numai după ce Cantemir, prin ostateci, va fi făcut dovada credinței și statorniciei sale. Dacă Sobieski se arătase prevăzător pentru ca nu cumva să fie înșelat de Cantemir, nu-i mai puțin adevărat că Domnul Moldovei își luase și el toate măsurile ca să nu se compromită. Nu a făcut închinarea la Varșovia, ci numai a tratat-o în acel oraș. Aranjamentul ultim care l-ar fi legat definitiv de Polonia, ruperea de Poartă, rămânea de abia atunci să fie dată la iveală, când Polonii ar fi fost la hotarele Moldovei, adică atunci când Cantemir ar fi putut să se convingă că Polonii sunt în stare să-l apare atât pe el cât și țara, de urgia Turcilor și a Tătarilor. Prevederea lui Cantemir s'a dovedit întemeiată. Polonii n'au fost în stare să intre în Moldova [2]). Rezultatul: partea întâia a convenției — venirea Polonilor în Moldova — ne fiind îndeplinită, cădea dela sine partea a doua a convenției, predarea ostaticilor și deci primirea privilegiilor. Că Sobieski a fost sincer și că a vrut să-și țină făgăduelele date solilor lui Cantemir în legătură cu închinarea, o dovedesc documentele din anexă. Imprejurările însă, n'au fost prielnice planurilor polone și documentele neputând fi înmânate destinatarilor, au rămas în arhivă ca mărturie a unei neisbutite încercări de a lega Moldova cu Polonia.

* * *

Boiari. Vorrebbe però che S. M. pro mettesse di tener in freno li soldati, acciò come prima non saccheggiassero il suo paese, il che riuscirà difficile massim-o con li Cosacchi avezzi alle prede et a saccheggiare...» Bibl. Vatic. Barb. lat. 6560.

[1]) Vezi anexa II.

[2]) Ioan Moga, *o. c.*, pp. 172—174.

Țările române erau absolut necesare lui Sobieski. Informațiile pe care le avem dovedesc că regele Poloniei, chiar în anul 1688 și în cel următor, a cerut curții din Viena și Porții — prin intermediul Franței — ca să i se dea Moldova și Muntenia [1]. Glasul lui Sobieski însă, nu mai conta. Laurii victoriei din 1683 nu mai impresionau pe nimeni. Locul Poloniei îl va lua Moscova în ce privește cruciata contra Turcilor. Către această țară se vor îndrepta de acum înainte privirile creștinilor din imperiul turcesc.

---

[1]) Czesław Chowaniec, *Z dziejów*, etc., p. 337. Vezi și nota 3 pp. 337—338.

ANEXA I

Biblioteca Czartoryski, Cracovia, mss. 1164, f. 471.

List naiasnieyszego Iana III do Hospodara wołoskiego.

Ian III Krol Polski etc. cały Tytuł we trzech wierszach. Nizey zas osobno a capite in medio. Iasnie wielmozniemu (NB. wzdluz Arkusza pisząc) Hospodarowi y Woiewodzie Ziem Multanskich vprzeymie Nam miłemu. Iasnie Wielmozny uprzeymie Nom miły. Hoc a capite tandem consequenter series Listu zaczynac się powinna. Iako niewątpiemy ze chrzescianskim sercem y szczerem przedsięwzięciem do zrzucenia Iarzma Poganskiego vprzeymosc wasza iestes do tego przywiedziony abys do Nas mieniem swoim y Vrodzonych wielkich y Mnieyszych Boiarow całego Duchowienstwa y Obywatelow Pospolstwa Ziem Moldawskich wyprawił Poslanika vrodzonego Sawę Burkolaba y Kapitana Orheiowskiego ztym oswiradczeniem, ze wiernie y zyczliwie wprotectią opiekę naszę krolewską y Naiasnieyszych Sukcessorow naszych oddaiesz vprzeymosc wasza osobę Dom swoy y Ziemie Moldawskie. Tak my krolewskim y oycowskim sercem miłosciwie przyimuiemy, to wszytko w opiekę y zaszczyt Nasz Krolewski y za zblizeniem się do tamecznych Granic osoby y woysk naszych za odebraniem na ten czas dwoch nayprzednieyszych Boiarow albo vprzeymosci waszey syna w zastaw y zakład stateczney wiernosci trzy Dyplomata albo Przywileie ręką naszą krolewską y Pieczęcią Koronną ztwierdzone ieden osobie y Domowi Vprzeymosci Waszey służący. Drugi wiekszym y Mnieyszym Boiarom Trzeci całemu Duchowienstwa na obwarowanie bespieczenstwa Praw y Dobr miłosciwie z Kancellariey Naszey nieomieszkanie wydac roskazuiemy, aby Vprzeymosc Wasza y Cały Mołdawski Narod vznał wtym ze nic inszego nieszukami tylko pomnozenia chwały Bozey, wyzwolenia od cieszkiey y Tyranskiey Władzy Chrzescian y pomnozenia wszelkiey szczesliwosci ktorey się spodziewac mogą ci co do protectiey naszey krolewskiey zwykli się udawac. O czym obszerniey wypowie Vprzeymosci Waszey Vrodzony Posłanik a teraz zdrowia dobrego od Pana Boga Vprzeymosci Waszey zyczemy. Dan Roku Panskiego 1688 Panowania Naszego XIV Roku. PS. Poslanika vprzeymosci waszey, vrodzonego NN. zdało się nam az po Seymie y dotych czas zatrzymac abysmy byli wprzod rady nasze y woienne zamysły tak postanowili ze za laską Bozką szczesliwych mozem się w zawodach naszych spodziewac skutkow.

TRADUCEREA

Scrisoarea slăvitului Ioan III către Domnul moldovean.

Ioan III rege al Poloniei, etc. Intregul titlu în trei rânduri. Dar mai jos, separat a capite in medio. Excelenței sale (NB. scriind în lungul coalei) Domnului și Voievodului Moldovei, scump nouă cu adevărat. Excelență scumpă nouă cu adevărat. Hoc a capite tandem consequenter series scrisorii trebue să se înceapă. După cum nu ne îndoim că cu inimă creștinească și cu o hotărîre sinceră, pentru aruncarea jugului păgân, amabilitatea ta ești hotărît la aceasta, pentru ca, în numele tău și al nobililor boieri mari și mici, al întregului cler și al cetățenilor și al poporului Moldovei, să trimiți la noi un sol, pe nobilul Sava, părcălab și căpitan de Orhei, cu această declarație, că amabilitatea ta, sincer și dornic pui sub protecția noastră regală și a străluciților noștri urmași, persoana și casa ta și Moldova. Tot așa noi, cu inimă regală și părintească primim toate acestea cu drag sub protecția și onoarea noastră regală și la apropierea persoanei (mele) și a armatelor noastre de acele hotare (ale Moldovei) pentru primirea, atunci, a doi boieri din cei mai de seamă sau a fiului amabilității tale ca ostatec și chezaș al credinței statornice, vom ordona cu bunătate să se dea fără zăbavă din cancelaria noastră, trei documente sau privilegii, întărite cu mâna noastră regală și cu pecetea coroanei, pentru întărirea legilor și a bunurilor: unul care să fie de folos persoanei și casei amabilității tale; al doilea, boierilor mari și mici; al treilea întregului cler, pentru ca amabilitatea ta și întregul popor moldovean, să recunoască în aceasta, că nu căutăm altceva decât mărirea laudei lui Dumnezeu, liberarea creștinilor de stăpânirea grea și tiranică și mărirea întregii fericiri la care se pot aștepta cei ce sunt obișnuiți să se pună sub protecția noastră regală. Despre care lucru, nobilul sol va povesti mai pe larg amabilității tale; iar acum dorim amabilității tale, bună sănătate, dela Domnul Dumnezeu. Dat în anul Domnului 1688 (și) în anul al XIV-lea al domniei noastre. PS. Pe solul amabilității tale, nobilul NN. [1]), am crezut de cuviință, până după seim și până acum să-l ținem, pentru ca mai întâiu consiliile noastre și cele de războiu, să stabilească în așa fel planurile, încât, cu ajutorul lui Dumnezeu să putem, în încercările noastre, să ne așteptăm la rezultate fericite.

ANEXA II

Ibidem, f. 471 v. — 473.

Przywiley Protectiey temuz Iasnie Wielmo. Woiewodzie y Hospodarowi Wołoskiemu.

Ian Trzeci z Bozey łaski Krol Polski etc. Wszem wobecz y kazdemu zosobna etc. amianowicie Wielmoznemu Kostantemu Woiewodzie y

[1]) Aici copistul trebuia să pue numele solului.

Hospodarowi Ziem Mołdawskich tudziesz vrodzonym etc. oznaymuiemy Iz miedzy powinnosciami Chrzescianskiego Monarchy y tę pierwszą kładziemy aby vciekaiących się do nich laski y protectiey ich Wielkich Narodow Chrzescianskich prozby nietylko do vszu Panskich ale y do serca miłosiernego przymowali maiąc tę od Boga wladzą aby wszytkim pomocnemi zadnemu chrzescianowi szkodliwemi niebyli. Przeto gdy Narod Ziem Moldawskich wielcy y mnieyszy Boiarowie Pospolstwo y wszyscy Boiarowie y Obywatele oraz z Wielmoznem Hospodarem y Woiewodą swoim y przez Listowne pisanie y przez Posłanika swego Vrodzonego Sawę Bułkaraba (sic) y Kapitana Orehowskiego Orheiowskiego (sic) doniesli nam szczerą y zyczliwą poddanstwa swego wiernosc z tą vnizoną prozbą, abysmy ich zrąk Poganskich za pomocą Boską uwolnili. Wielmoznego Konstantego Woiewodę y Hospodara dla godnosci iego od nich obranego przy dozywotniem prawie Hospodarstwa zatrzymali. Abysmy Dobra Dzierzawy maietnosci wszytkich spolnie y kazdemu z osobna wedlug dawnych Praw Swobod y wolnosci dotrzymali y nikomu niepozwalali zadnego nowego Prawa nad Dobrami maiącemi własnych Panow Dziedzicow y Possessorow swoich by tez nam oto naybarziey supplikowali zolnierze y Rycerstwo Korony Polskiey. Toz wlasnie abysmy, y Dobrom Duchownym dotrzymywali supplikowali. Przeto my vwazaiąc nietylko wiernosc y zyczliwosc do Protectiey naszey udawaiącego się Narodu ale y Naiasnieyszych Przodkow Naszych zwyczaie ze przystepuiące Narody da Korony Polskiey iako od Iarzma Niewoli uwalniali, tak przy ich Swobodach Wolnosciach, Prawach one zostawowali miec chcemy y przyrzekamy za Nas y za Naiasnieyszych Następcow Naszych ze iako wszytkim zobopolnie tak kazdemu z osobna z wielkich y małych Boiarow Duchowienstwa y wszytkich Obywatelow Ziem Moldawskich Przy Prawach Wolnosciach przy Dzierzawach Dziedzictwach nalezytosciach y powinnosci kazdego zachowac chcemy. Ani pozwolemy komu inszemu vpraszac Dobr y Maietnosci przeciwko Prawom y Dziedzictwom nalezytym kazdemu z osobna Obywatelowi Ziem Moldawskich. Oni wzaiemnie miłosc wiarę y posłuszenstwo pod Wielmoznym Woiewodą Wodzem y Hospodarem swoim podług przysiegi y obowiązki nam wiecznemi czasy dotrzymac będą powinni przy Nas y boku Naszym krolewskim stawac przeciwko kazdemu nieprzyiacielowi a naybarziey przeciwko Poganstwu. Co dla lepszy wiary inne przywileie dla Boiarow y Duchowienstwa y Respons na Punkta Poslanika Wołoskiego wydac roskazalismy etc., etc.

TRADUCEREA

Privilegiul de protecție (acordat) aceleiași excelențe,
Voievodului și Domnului moldovean.

Ioan al III-lea, din mila lui Dumnezeu, rege al Poloniei, etc. Față de toți și fiecăruia în parte, etc., dar mai cu seamă puternicului Constantin, Voievod și Domn al Moldovei precum și nobililor, etc.,

aducem la cunoştinţă că între îndatoririle unui monarh creştin o punem şi pe aceasta dintâiu, ca rugăminţile marilor popoare creştine care fac apel la favoarea şi protecţia lor, să le primească nu numai cu urechea de stăpân ci şi cu inimă milostivă, având această putere dela Dumnezeu ca să fie tuturor de ajutor şi păgubitor niciunui creştin. Astfel când norodul Moldovei, boierii mari şi mici, poporul şi toţi boierii şi cetăţenii împreună cu puternicul Domn şi Voievod al lor, şi prin scrisoare şi prin solul lor, nobilul Sava, pârcălab şi căpitan de Orheiu, ne-au adus la cunoştinţă credinţa sinceră şi binevoitoare a supunerii lor, cu această umilă rugăminte, ca să-i liberăm, cu ajutorul lui Dumnezeu, din mâinile păgânilor, ca să menţinem pe puternicul Constantin, Voievod şi Domn, ales de ei pentru demnitatea lui, în dreptul pe vieaţă al domniei. Ca să garantăm, tuturor în comun şi fiecăruia în parte, după vechile legi, privilegii şi libertăţi, bunurile, fermele, proprietăţile, şi nimănui să nu îngăduim un alt nou drept asupra bunurilor care au stăpâni proprii, moştenitori şi posesorii lor, chiar dacă soldaţii şi nobilimea coroanei polone ne-ar ruga foarte mult pentru aceasta. La fel, chiar dacă ne-ar ruga, să menţinem bunurile bisericeşti. Deci noi, luând în considerare, nu numai credinţa şi bunăvoinţa poporului care se pune sub protecţia noastră, ci şi obiceiurile preasfinţiţilor strămoşilor noştri, că, popoarele care se legau de coroana polonă le liberau ca de sub jugul sclaviei, tot aşa voim să menţinem în privilegiile, libertăţile şi legile lor şi făgăduim tuturor în comun şi fiecăruia în parte, în numele nostru şi al preasfinţiţilor urmaşilor noştri, că voim să menţinem pe fiecare din boierii mari şi mici, din cler şi pe toţi cetăţenii Moldovei, în legile, libertăţile, în fermele, moştenirile, averile, dările şi îndatoririle (lor). Şi nu vom îngădui nimănui altuia să râvnească la bunuri şi averi împotriva legilor şi a drepturilor de moştenire cuvenite fiecărui cetăţean al Moldovei, în parte. In schimb, ei vor trebui, pururea, sub puternicul Voievod comandant şi Domn al lor, potrivit jurământului şi angajamentului către noi, să păstreze dragostea, credinţa şi ascultarea, (şi) lângă noi şi maiestatea noastră (vor trebui) să stea împotriva fiecărui duşman, dar mai cu seamă împotriva păgânătăţii. Iar pentru mai bună credinţă, am ordonat să se dea alte privilejii pentru boieri şi cler şi răspuns la punctele trimisului moldovean, etc., etc.

ECONOMIŞTII STRĂINI ÎN ACADEMIA ROMÂNĂ

FRIEDRICH v KLEINWÄCHTER şi ANDREI ANDREADES

DE

ION RĂDUCANU
MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 19 Fevruarie 1937

Mi-am ales ca subiect al comunicării de faţă doi economişti străini, cari au fost onoraţi de Academia Română: unul, *Friedrich V. Kleinwächter*, membru onorar, altul *Andrei Andreades*, membru corespondent. Amândoi au lăsat opere de seamă în domeniul ştiinţelor economice, numele lor trecând în istoria acestor discipline. Amândoi au avut legături cu ţara noastră, dovedind o desinteresată simpatie pentru fiinţa neamului românesc. De amândoi, fie-mi îngăduit să adaog, a fost apropiat cel care are cinstea să-i comemoreze şi prin contact spiritual şi prin legătură personală, de preţuire adâncă.

Pe veneratul profesor al Universităţii dela Cernăuţi l-am cunoscut înainte de războiu, ca om de ştiinţă, iar după ce Bucovina a revenit la Patria mumă, adesea am vizitat, în locuinţa sa primitoare, pe bătrânul care dintr'un început, cu 50 de ani în urmă, a arătat şi a păstrat prietenie poporului nostru.

Pe învăţatul economist dela Universitatea ateniană, Andrei Andreades, l-am întâlnit adesea în diferite ocazii, l-am stimat ca om de carte cu o vastă cultură, dar şi ca om înobilat cu un caracter ales. Ne-am găsit laolaltă, fie colaboratori la aceleaşi reviste, fie în reuniuni internaţionale, fie în comisiuni

de studii pentru decernarea de premii celor mai bune cercetări asupra vieţii economice a Peninsulei Balcanice, fie primindu-l ca oaspe, aci la noi, la Academia de Inalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti.

Poate şi această notă personală, faţă de cei doi economişti străini, foşti membri ai Instituţiei noastre, este un îndemn mai mult să atragem atenţiunea Domniilor-Voastre asupra operei lor ştiinţifice — operă care merită să fie cunoscută.

* * *

Friedrich v. Kleinwächter s'a născut acum aproape o sută de ani — la 25 Februarie 1838 la Praga, ca fiu de profesor.

Studiile liceale şi superioare le-a făcut în oraşul său natal, — luându-şi în 1862 diploma de doctor în drept la cea mai veche universitate germană, fondată de Carol al IV-lea.

Dela început, este atras de cariera profesorală. In 1866 dobândeşte titlul de docent privat la Universitatea din Praga.

Il găsim, câtva timp (1871—1872), predând ştiinţele economice şi legislaţia agrară la o şcoală de agricultură din Boemia, apoi profesor titular de economie politică şi statistică la Universitatea germană din Riga, între 1872 şi 1874. In 1875 este numit în aceeaşi specialitate, la universitatea din Cernăuţi, odată cu întemeierea acesteia. Aci, a profesat timp de peste trei decenii — până la 1908, când împlinind limita de vârstă (70 ani) se retrage la pensie. El a predat cu sârguinţă şi pasiune ştiinţele economice, în faţa unui auditoriu numeros, în care se numărau nu puţini dintre conducătorii Românilor bucovineni, din ultima jumătate de veac.

Au fost şi alţi economişti germani de seamă, care au poposit în trecere la Cernăuţi, colegi cu *Kleinwächter*. Printre ei amintesc pe *Schumpeter*, fără îndoială unul dintre cei mai de seamă gânditori în noua şcoală economică. Cu Schumpeter, Prof. Kleinwächter a avut relaţii de prietenie personală, dar se simţea depărtat de formulele abstracte matematice, pe care colegul său le utiliza cu predilecţie.

Kleinwächter, prin activitatea sa ştiinţifică, prin legăturile întinse, pe care le întreţinea cu păturile conducătoare

din capitala fostei monarhii habsburgice, ar fi putut lesne să treacă la o altă universitate, sau chiar să aibă un rol în viața politică a Austriei. A refuzat și una și alta. Fără exagerare, înclinarea sa către cercetările științifice, acomodarea la mediul liniștit din capitala Bucovinei, l-au determinat să rămână aci până la sfârșitul vieții: 12 Decemvrie 1927, în vârsta senină a celor 89 de ani.

Când profesorul încărunțit, însă în plină vigoare spirituală, era sărbătorit cu un sentiment de sinceră venerație, a răspuns înduioșat foștilor săi colegi dela universitatea românească, cu versurile lui Goethe:

« Ihr habet es leicht, mir kommt es schwer
Ihr bringt mir viel, all zu viel Ehr ».

Kleinwächter a fost sortit să aducă și să ție vie lumina școalei economice germane, la marginea de răsărit a împărăției habsburgice. El n'a știut ce este șovinismul. Figura sa, la bătrânețe, are înfățișarea clasică a lui Buchez, din epoca socialismului romantic în Franța din prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Fără să fie « romantic », cum vom vedea și din opera sa științifică și din activitatea sa practică, a fost un mare suflet social.

In cercul intim al prietenilor, el era neprefăcut, cu inima deschisă, plin de distincțiune. De aceea nu a cunoscut nici dușmani. Chiar în discuțiuni științifice — stilul reflectează caracterul — n'a utilizat o singură dată expresiuni dure.

Metoda sa de expunere este de o claritate neîntrecută. Fraza simplă, ca la economiștii englezi. Forma captivantă, dovedind grija de a fi cât se poate de limpede, ca în literatura fiziocraților francezi din veacul al XVII-lea. Spiritul însă, care străbate întreaga operă, este impregnat de atitudinea și de curentul etic din noua școală economică germană.

Vieața socială din Cernăuți care se desfășoară într'o atmosfosferă quasi-patriarhală, a favorizat munca în « atelierul de gândire » — cum numea soția sa — ea însăși cu suflet de artist — biblioteca profesorului Kleinwächter. Această bibliotecă, bogată mai ales în vechea literatură a cameraliștilor germani, se găsește astăzi la București. Deși e proprietate particulară, ea este pusă la dispoziția studenților, care

28*

vor să aprofundeze anumite chestiuni din istoria ideilor economice.

Din familia fostului profesor a rămas un fiu, Consulul v. Kleinwächter, care deține o funcțiune superioară în Direcțiunea Presei din Ministerul de Externe al Republicei Austriace. Dela acesta am avut prilejul să primesc date și amănunte asupra originei și felului de muncă, a decedatului său părinte.

Kleinwächter a fost nu numai un însemnat economist, dar și un om plin de bunătate.

Soția sa, o mare iubitoare de artă, l-a înțeles și a păstrat o atmosferă caldă căminului ei. Mitropoliții și boierii bucovineni veneau adesea să discute aci cu profesorul și să asculte la pian operele clasice, executate cu măestrie de tovarășa de vieață a acestuia. Și astăzi, în mintea contimporanilor săi, memoria lui Kleinwächter este păstrată în întreaga stimă. Fără să fie filo-român de fațadă, a fost un iubitor și înțelegător al nostru.

De aceea, Academia Română, alegându-l în anul 1921 ca membru onorar, a răsplătit nu numai pe reprezentantul de elită al științei, ci și pe cetățeanul, care s'a identificat cu destinul României noui.

* * *

Opera lui Kleinwächter este vastă. Intr'o comunicare redusă, ea nu poate fi nici măcar amintită în întregime. Voiu încerca să redau, în linii generale, partea caracteristică, originală a activității sale științifice.

Intrucât privește lucrările didactice — *manualul de economie politică*, apărut în mai multe ediții, a fost răspândit și utilizat, mai ales înainte de războiul mondial, de tinerii de pe băncile universitare, ca un clasic vade-mecum economic.

La început a editat « manualul » lui *V. Mangoldt*, după moartea acestuia, în 1871. Mai târziu a dat, independent, — introducerea sa în științele economice.

In 1923 a apărut a patra ediție, revăzută din « Manualul de economie politică teoretică » (Lehrbuch der Theoretischen Nationalökonomie). Tot în acelaşi an, s'a tipărit a doua

ediţie din « Manualul de politică economică » (Lehrbuch der Volkswirtschaftspolitik) căruia i-a urmat « Manualul de ştiinţă financiară ».

In aceste trei volume Kleinwächter, a redat şi sistematizat cele trei ramuri principale ale ştiinţelor economice.

Ultima sa lucrare, pe care o semnează ca profesor onorar al universităţii româneşti din Cernăuţi şi membru al « Academiei Române » este o încercare de sinteză asupra « *Evoluţiei ştiinţei economice în Germania* ». Este scrisă — în 1926 — cu un an înaintea morţii autorului.

In această ultimă operă, ca încheere a activităţii sale ştiinţifice, el ne-a dat o privire clară asupra istoriei ideilor economice dela Adam Smith, cu referire specială asupra nouilor curente din Germania. Capitolul final (pg. 151—154) redă părerile lui Kleinwächter asupra problemelor viitoare ale ştiinţei economice. E un fel de testament ştiinţific şi etic.

După Kleinwächter, — şi în această direcţie este cu totul alături de Ad. Wagner — şcoala clasică engleză a înfăţişat economia naţională ca un sistem ştiinţific al egoismului. In Conferinţa dela Eisennach din 1872 — după aproape o sută de ani dela apariţia operei lui Ad. Smith « Wealth of Nations » (1776) economiştii germani din generaţia tânără deschid, odată cu înfiinţarea societăţii pentru *politică socială*, un câmp mult mai larg cercetătorului vieţii economice, care era acum mult schimbată, ca intensitate de muncă, acumularea de capitaluri, spirit de întreprinderi şi mărirea poporaţiei.

Kleinwächter, cu drept cuvânt, dă o deosebită însemnătate actului acestuia dela 1872 socotit ca o piatră de hotar între două şcoli economice.

Ca să caracterizeze mai bine deosebirea, el spune: « Intrebarea cum gospodăresc oamenii, a fost la început formulată, ca şi cum ştiinţa economică ar avea drept scop să înşire toate concluziile pe cale de logică deductivă, — ce ar fi să decurgă din concepţia egoistă a interesului personal. O realizare consecventă a principiului egoist impune, ca un anumit ins, într'o situaţie dată, să activeze într'un anumit sens. De când însă ştim că în vieaţa economică, conlucrează un şir întreg de alte motive, pe lângă interesul personal, putem să punem

întrebarea: Cum gospodăresc oamenii, fără a mai răspunde că sunt călăuziți de principiul interesului personal ».

Și mai departe, indicând importanța acțiunilor colective în domenii mai largi sau mai reduse, aproape necunoscute în veacul lui Adam Smith, el răspunde la întrebarea de mai sus: « Oamenii gospodăresc în parte individual, în parte colectiv... ».

« Cu alte cuvinte, pe când vechea economie politică, până în miezul celei de a doua jumătăți a veacului trecut, își închipuia că a rezolvat problema ei, făurind un tablou în care *homo economicus* gospodărește sub dominația liberei concurențe, s'a învederat între timp că problema științei economice e cu totul alta și mult mai largă ».

Și Kleinwächter stăruește asupra însemnătății pe care o au astăzi întreprinderile colective și diversele instituții sociale precum și multiplele îndatoriri impuse statului meodern.

Ca încheere, Kleinwächter afirmă: « Economia națională nu e — cum părea să fie pe la jumătatea veacului trecut — o știință închisă, ci dimpotrivă are să frământe un domeniu larg, din zi în zi mai desvoltat »...

Locul, pe care-l ocupă acest economist față de curentele științifice, este mult mai apropiat de « Școala » lui Adolf Wagner, care pune baze psihologice largi explicării fenomenelor economice și, fără a nega meritele școalei liberale, ca metodă de cercetare, aduce o permanentă preocupare de ordin social, în sens de reformă a societății prin stat, de unde și teoria socialismului de stat.

Kleinwächter [1]) are un merit necontestat: a dat întâia oară în literatura economică (1883) o cercetare cuprinzătoare asupra « cartelurilor » privindu-le ca un instrument de organizare a vieții economice, ca apoi să revie ca un studiu critic asupra legislației, care încadra funcționarea cartelurilor în Austria, în 1903.

---

[1]) Vezi una din ultimele sale contribuțiuni publicate în Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 114 Band, III Folge, « 59 Band 1920: Die Lehre von Grenznutzen und das sogenannte Zurechnungsproblem der Wienernational Ökonomische Schule ». Această contribuție a fost scrisă în 1918 dar din cauza războiului, nu a putut fi publicată decât în 1920.

In afară de cartelurile înfiinţate din iniţiativa particulară, mai ales în ramura industriei mari (fenomen, de care se ocupa *Kleinwächter* în lucrarea sa din 1883) au apărut mai târziu carteluri, fie fondate, fie supravegieate — fie şi una şi alta — din iniţiativa statului, ca forme de organizare obligatorie, spre a lua apărarea consumatorilor sau producătorilor de materii prime sau semifabricate.

Intâiul cartel de acest fel a luat fiinţă în Rusia, trei ani după apariţia cercetării lui Kleinwächter: «Normirmoko» — privind încorporarea obligatorie a tuturor fabricelor de zahăr, existente în imperiul ţarist, într'o formă de cartel, pentru organizarea producţiei şi fixarea preţului de vânzare. Fără îndoială, Kleinwächter a fost un deschizător de drum şi a prevăzut — pe baza cunoaşterii realităţilor — tendinţa de evoluţie a întreprinderilor comerciale şi industriale, în cadrul societăţii capitaliste din a doua jumătate a veacului trecut.

In acelaşi an — 1883 — el publică, mai mult pentru popularizare, o contribuţie despre « Economia Naţională ca ştiinţă şi locul ei în raport cu celelalte discipline », un fel de cuvânt înainte la manualul său, ce va apare mai târziu (Lehrbuch der Nationalökonomie 1902).

In colecţia de manuale ale ştiinţelor de Stat — sub conducerea lui Frankenstein şi Heckel, — dă la iveală cercetarea admirabilă: «Venitul şi repartiţia lui» (1896).

Intre timp Kleinwächter analizează şi aşa numitul socialism (1885), după ce ne-a dat o neîntrecută cercetare « Die Statsromane » (Utopiile sociale), în care sunt descrise închipuirile visătorilor pentru fericirea omenirei din antichitate până în vremurile moderne.

O altă serie de scrieri se ocupă cu probleme de actualitate, privind legislaţia economică, financiară şi socială a Austriei.

Sunt foarte numeroase articolele datorite lui Kleinwächter asupra diferitelor probleme la ordinea zilei, toate scrise obiectiv, cu seninătatea cercetătorului nepreocupat de interesul imediat al politicei mărunte.

Un capitol separat în activitatea sa îl ocupă seria de observaţiuni, apărute în diferite scrieri, privitoare la viaţa Bucovinei. Şi pentru noi, în deosebi aceste scrieri merită să fie menţionate.

Kleinwächter se ocupă — privind transformările de fapt și lupta de idei din Europa Centrală — de probleme pur științifice, sau care interesau politica economică, financiară sau socială a Germaniei și Austro-Ungariei. Dar el, pe de altă parte, era izbit de structura vieții economice în ducatul Bucovinei, în care trăia.

Aci voiu aminti câteva din lucrările sale, inspirate de problemele bucovinene, sau tratând direct despre ele.

Inainte ca profesorul Isopescu Grecul să fi publicat cercetarea sa despre «*Dreptul penal privind camăta*» [1]), Kleinwächter s'a ocupat cu latura economică a problemei, care era atât de acută pentru gospodăria țăranilor bucovineni: «Der Wucher auf dem Lande» 1888 (Camătă la sate).

Dintre problemele pur bucovinene amintim: I. In publicațiile societății pentru politica socială, studiul despre «*Situația câtorva categorii de meseriași*» (cismari, caretași și dogari) din Cernăuți și II. în studiul «*O cooperativă austriacă pentru construirea de locuințe*» *1907*, o descriere a cooperativei de construcție, înființată și îndrumată de Kleinwächter. Preocuparea sa socială l-a apropiat de școala lui Ad. Wagner și l-a îndemnat să se îndeltnicească cu nevoile micilor producători țărani și meseriași.

Câtăva vreme Kleinwächter a condus efectiv «*Casa de Economie Bucovineană*». Aici a avut prilejul să cunoască în nemijlocită legătură, vieața celor mici, pentru care cărturarul a arătat întotdeauna o caldă simpatie.

Și din alt punct de vedere găsim o asemănare de atitudini între Wagner și Kleinwächter. Amândoi au accentuat importanța bisericii și a eticii creștine, ca forță socială.

Pe când economistul Wagner — fostul sfătuitor al lui Bismark — cobora depe catedră spre a îndemna biserica evanghelică la activism în vederea pacificării sociale, Kleinwächter colabora la «*Revista austriacă*» lunară pentru reforma socială creștină, căutând să lămurească curentul zis în derâdere «retrograd» în frământările vieții economice actuale.

---

[1]) Isopescu Grecul· *Das Wucherstrafrecht.* I Bd. 1906.

O operă care rămâne un om care se impune, iată ce a dat și ce a fost Friedrich von Kleinwächter, care — dacă a fost cinstit de instituția de cea mai înaltă cultură românească— la rândul său prin vieața și munca sa o onorează cu un nume înscris în istoria economiei sociale moderne.

* * *

Andrei M. Andreades a fost unul dintre cei mai de seamă economiști din sud-estul Europei, un scriitor recunoscut și apreciat în literatura de specialitate din apus, care a știut să ridice, fără nici o diformare a adevărului, știința financiară la un nivel înalt, impunându-se la locul de conducător al școalei economice din Grecia.

Pentru Români avea o afecțiune deosebită. Nu odată, a ținut să-mi arate câtă înrudire spirituală e între Greci și Români.

A fost în România de mai multe ori. A avut prieteni personali printre oamenii noștri politici și legături în cercurile științifice dela noi, în deosebi cu unii istorici și economiști. Îmi împărtășise gândul ce nutrea să prezinte o comunicare Academiei Române, al cărei membru corespondent figura din 1929. Moartea — cu adevărat, nemiloasă — ni l-a răpit în plină vigoare a vieții. Andreades s'a născut în Corfu, la 30 Noemvrie 1876 și a murit la Atena la 29 Mai 1935. Nu împlinise deci 60 de ani.

Dacă nu e ușor să redai personalitatea bogată a acestui om, e și mai greu să rezumi în câteva pagine opera sa, cu adevărat vastă, și prin câmpul de cercetare și prin diversitatea și dimensiunea ei.

Dela 1902 până la 1931, timp de aproape trei decenii, el a fost titularul strălucit al catedrei de finanțe publice și statistică, dela Universitatea ateniană, — catedră atunci fondată, spre a fi încredințată tânărului întors cu o glorie timpurie, dar reală, din lumea științifică a apusului.

Tânărul profesor, într'adevăr, alcătuise, pe lângă o lucrare cu caracter juridic în limba franceză, ca teză de doctorat, o dizertație întitulată « Essai sur la fondation de la

Banque d'Angleterre » — care apoi apare în formă mai desvoltată, impunându-se oricărei critici, în limba franceză (1904) și în limba engleză (1909) sub titlul de « Istoria băncii Angliei ». Această operă a fost socotită drept cea mai temeinică, dintre toate monografiile, care s'au ocupat cu cea dintâi bancă de emisiune, fondată la 1694.

Economistul Foxwell, — care s'a stins la adânci bătrânețe acum câteva luni, a recunoscut superioritatea monografiei profesorului grec, chiar asupra scrierilor datorite cercetătorilor englezi.

In prefața traducerii lucrării lui Andreades în limba engleză, găsim cuvintele aspre ale lui Foxwell, în această privință:

« Their doctrinaire habits of thought, and their, that they were in possession of a set of « principles » of universal application let them to frown on historical research as at best mere waste of time »...

Lucrarea a fost tradusă și în limba japoneză.

Andreades nu aparține unei școale economice. El este eclectic. A avut o înclinare către cercetările cu caracter istoric în domeniul finanțelor publice. Dela el ne-au rămas nenumărate scrieri, în care încearcă a stabili fazele de evoluție în trecutul gospodăriei publice grecești. Lucrările lui în această direcție, ca și cele din domeniul finanțelor Bizanțului, sunt opere mult apreciate. Ultimul congres bizantinologic, a adus un meritat prinos de recunoștință lui Andreades.

Andreades a adus o contribuție originală și prețioasă, care confirmă, prin datele din trecutul finanțelor publice grecești, marele faze în desvoltarea gospodăriei publice în genere.

Faza în care veniturile domeniale și prada de războiu erau principalele mijloace de întreținere pentru gospodăria regilor, caracterizează « *economia parasitică* », ea ar cuprinde o largă parte din epoca homerică.

Amintesc sistemele: 1. *Sistemul regal*, 2. *Satrapic*, 3. *Tiranic și politic*, adoptate de « *Economicele* » operă atribuită lui *Aristotel*, la care Andreades adaogă sistemul templelor [1]).

[1]) Vezi p. 23 din « Andre Andreades », de *Atanase Sbarounis*, operă în limba franceză, care rezumă lucrările regretatului economist grec.

Andreades a lămurit că această denumire de « Economie politică », a fost mai târziu adoptată greşit pentru a indica studiul vieţii economice a unei naţiuni.

« Polis » este în limbajul lui Aristotel statul-oraş. Deci Economia politică se referă la gospodăria statului-oraş din epoca clasică a elenismului.

Precum ştim, deabia la începutul veacului al XVII-lea, (1615), Montchretien — un scriitor mercantilist — a întrebuinţat întâia oară termenul de « Economie politică » pentru ştiinţa economică.

Vechiul termen în sens aristotelic de economie politică aplicat finanţelor statului-oraş, era în orice caz mult mai potrivit decât denumirea utilizată de *Montchretien*, « *Ménagérie Publique* » — adică gospodăria publică, pentru finanţele statului absolutist.

Tot din opera lui Andreades, luăm cunoştinţă de unele date asupra veniturilor şi cheltuelilor în gospodăria statului-oraş. Ar trebui ca expunerea noastră să se extindă prea mult, dacă ar fi să redăm chiar pe scurt instituţiunile descoperite de Andreades, instituţiuni de bază, în republicele din vechea Grecie.

Amintim că existau privilegii fiscale pentru cetăţenii liberi, că « Liturghiile » formau danii, de fapt impozite din partea claselor înstărite, având un caracter extraordinar, fie ca impozite de războiu, fie, în timp de pace, ca dări pentru acoperirea cheltuelilor pricinuite de ospăţul popular, organizat la diferite solemnităţi de conducătorii cetăţilor.

In Statele-oraşe, ducând o politică protecţionistă, în stil mercantilist, înainte ca sistemul cu acest nume să fie cunoscut, găsim un mare număr de impozite indirecte, în deosebi accize şi diferite taxe. Andreades analizează de asemenea finanţele templelor. Biserica, care şi mai târziu, în evul mediu, a fost o unitate economică model, premergătoare organizaţiei publice din oraşe şi adesea îndeplinind rolul de bancher pentru *camera principis*, ca să satisfacă nevoile băneşti ale principilor dispunea şi în epoca statelor-oraşe de mari tezaure şi îndeplinea rolul de « haute finance » pentru vechea economie politică, adică pentru finanţele publice. Nu putem

insista mai mult. Menţionăm numai că unele denumiri de taxe ca: parastasis s'a păstrat ca nume, nu însă şi ca sens în alte limbi.

Tot astfel din organizarea finanţelor bizantine găsim impozite ca angareie, « angaralele » noastre, care erau daruri, prestaţie în natură pentru lucrările efectuate de stat în interesul obştesc [1]). De altminteri, din orient s'au luat şi alte denumiri în vechea noastră orânduire de impozite. Avem « haraciu », care nu e decât cuvântul turcesc « khardj » capitaţia, ca impozit de repartiţie. Avem fumăritul, dela fumatico, dare pusă de dominaţiunea veneţiană în insulele greceşti.

O adevărată comoară de date, care ne explică influenţa exercitată de dominaţia turcească, mai ales în epoca fanarioţilor din principate, se poate găsi în opera regretatului economist grec.

Fie-mi permis să atrag atenţiunea asupra concepţiunii lui Andreades cu privire la ştiinţa financiară, şi metoda aplicată de el în cercetările de specialitate.

Deşi a făcut studiile în Franţa, Andreades nu aparţine şcoalei clasice economice. Dar el are şi anumite rezerve faţă de unele tendinţe de politică socială, în legislaţia financiară modernă. Andreades e mai mult un eclectic, utilizând puncte de vedere şi argumente aparţinând diferitelor şcoli şi curente. Cercetările din domeniul istoriei financiare, dovedesc că el nu se mulţumea, ca liberalii clasici să limiteze ştiinţa la un număr mai mare sau mai mic de adevăruri imuabile, deduse abstract din anumite premise luate ca fapte certe. Era împotriva metodei deductive pure, ca o tară antiistorică.

In acelaşi timp, studiul experienţei « Finanţelor sociale » din epoca de strălucire a cetăţilor elene, a văzut unde poate duce: la desorganizare şi chiar la prăbuşirea statelor. « Atena a dispărut din cauza finanţelor nesocotite. O demagogie, o destrăbălare fără limită în cheltuelile publice, sub masca unei politici sociale rău înţelese, a slăbit puterea de rezistenţă a Statului ».

---

[1]) Şi zicătoarea populară ne-o aminteşte: « Mai des cu paharele şi mai rar cu angaralele ».....

Şi iată cum, deşi utilizând larg metoda de cercetare istorică statistică, care e caracteristica nouei şcoli etice în ştiinţele economice, cu afirmarea principiului relativităţii faţă de adevărurile pretinse absolute ale vechei şcoli liberale, Andreades nu adoptă şi ultima consecinţă: afirmarea principiilor de politică socială în legislaţia impozitelor moderne.

Redând concepţiile lui Andreades, ne abţinem a le privi sub un aspect critic. Vom face acest lucru, poate cu un alt prilej. Pentru lămurirea exactă a multor evenimente cu adâncă repercusiune în vieaţa naţiunilor, Andreades dă o deosebită atenţiune «*factorului financiar*». El adoptă, în parte, părerea lui John Morley, pe care o cunoaştem şi la economistul francez *Garnier*, că marile revoluţii au avut drept cauză principală, frământări religioase şi dezastre financiare.

Andreades socoate că «nimic nu a contribuit mai mult decât politica financiară rea a anilor dela 1920—1923, întru propagarea ideilor lui Mussolini».

Pentru Andreades, amândouă părţile — teoria financiară, de care are a se ocupa «*ştiinţa*» şi «*legislaţia*», care face obiectul politicei financiare —, sunt deopotrivă de însemnate.

Dar întrucât ştiinţa se strădueşte a da adevăruri generale, ea trebue să se bazeze pe cunoaşterea faptelor şi evoluţia lor, în diferite epoci din vieaţa fiecărui popor. Prin urmare, se impun studii cu caracter comparativ asupra finanţelor publice din diferite ţări. Cu această convingere, marele economist grec, «Fundator al ştiinţei financiare» în ţara sa, a întreprins vasta cercetare de istorie critică a gospodăriei publice în Elada, Bizanţ şi dominaţia veneţiană în insulele arhipelagului.

Andreades are înrudire spirituală cu şcoala sociologică financiară — în primul rând cu *R. Goldscheid* — întrucât caută să explice fenomenul financiar în cadrul de influenţe al economicului, politicului şi moralului. In afară de grandioasa lucrare întreprinsă în domeniul istoriei finanţelor publice în patria sa, el a lăsat nenumărate scrieri în revistele de seamă ale apusului.

A colaborat la «*Economic Journal*», organul lui «Royal Economic Society», de sub direcţia actuală a lui Keynes,

cu care a avut legături de admirabilă prietenie. Una din cele mai frumoase pagine le-a scris Keynes, în amintita revistă, făcând necrologul originalului economist grec, care avea o largă cultură, un fin spirit critic, și o mare înclinare către frumos. Necrologul lui Keynes, e cel mai simțit omagiu, adus nu numai eruditului, ci și omului întreg, care a fost Andreades.

Multe din operele lui au fost traduse în limba engleză și în alte limbi [1]). Era cel mai cunoscut dintre economiștii din sud-estul Europei, în ultimul pătrar de veac.

In ultimul timp, spiritul său fin de observațiune ne-a dăruit, pe lângă diferite eseuri literare, în special în domeniul criticei teatrale, o minunată descriere a personalității lui Philipp Snowden (1930, în limba franceză și engleză), omul politic conducător alături de Mac Donald al partidului laburist, fost ministru de finanțe în Anglia.

In cadrul restrâns al acestei expuneri, regret că nu mi-e îngăduit să insist asupra celorlalte lucrări, din care însă menționez « *Efectele economice și sociale ale războiului în Grecia* » în colaborare cu alți economiști, lucrare apărută în 1922, la Paris, și studiul succint al său despre « științele economice în Grecia », în opera « *Teoria economică a timpului de față* » (în limba germană, colecție editată de Meyer, Wien, 1927, p. 236—246).

Cea dintâi lucrare e făcută, ca o contribuție la ancheta întreprinsă de fundația Carnegie, asupra urmărilor războiului mondial în toate țările. Cea de a doua, e un rezumat asupra desvoltării ideilor economice, așa cum reese din literatura de specialitate, în Grecia. Aci găsim o confirmare a celor indicate mai sus, cu caracterizarea locului ce ocupă Știința financiară și a metodei sale de lucru așa cum o înțelege Andreades. E un fel de autoportret al omului de știință. Nu pot să mă opresc a nu cita textual (p. 241—242 din op. cit.) ce scrie economistul despre el însuși:

« El aparține hotărît școalei eclectice. Pentru el, atât școala ortodoxă cât și socialismul de catedră sunt firește un produs

---

[1]) O listă completă a operelor sale se găsește în lucrarea amintită a d-lui Atanase I. Sbarounis: *Andre Andreades, fondateur de la science des finances en Grèce-Athène,* 1936, pp. 268—288.

al tuturor condiţiunilor existente (idei filosofice şi politice, fapte economice) într'o anumită epocă, într'o anumită ţară. Un grec nu ar trebui să se încadreze în niciuna din şcoli, el trebue să vadă, întrucât preceptele diferitelor şcoli se pot aplica ţării sale. Fără ca să ridice vreo opoziţie principială faţă de una dintre ele, socoate (Andreades) că în genere toate instituţiile, a căror aplicare presupune existenţa unei organizaţiuni administrative serioase (socialism de stat, impozitele personale) nu sunt chemate să aibă succes, la o naţiune cu înclinaţiuni pronunţat individualiste, la un popor, care e puţin înclinat să-şi închipue statul ca pe un Dumnezeu ».

« Intrucât priveşte metoda, el vrea să împreuneze inducţiunea şi deducţiunea. Eclectismul său este de asemenea de constatat în teoriile sau asupra incidenţei impozitelor. Nu crede că vreuna din teorii este absolut exactă şi că ar putea fi aplicată pentru toate impozitele sale în toate împrejurările, ci mai departe, economistul mărturiseşte că, deşi a studiat în Franţa şi Anglia, deşi a cunoscut adesea atmosfera ştiinţifică germană şi prin dese cercetări personale la faţa locului, el se simte înrudit cu noua şcoală italiană, ilustrată de scriitorii financiari: Tangorra, Flora, Einaudi ş.a.m.d. ».

Am socotit că e mai nimerit să las pe Andreades să se caracterizeze el însuşi ca om de ştiinţă.

In patria sa, prin munca depusă la universitate, a făcut şi a lăsat — ceea ce trebue să fie ţelul fiecărui profesor — o şcoală, care numără mulţi economişti tineri. Din lucrările seminarului de finanţe, sub conducerea lui Andreades, au văzut lumina cercetări serioase, în deosebi cu privire la finanţele aplicate.

A desfăşurat o muncă uimitoare şi în afară de cadrul obligaţiunilor sale de profesor. A ţinut prelegeri ca oaspe onorat, la King's College din Londra, la universităţile din Paris, Lyon, Cairo, la patru universităţi germane şi la Academia de drept internaţional.

A reprezentat ţara sa în diferite foruri internaţionale, ca delegat expert la conferinţa păcii (1919—20), ca delegat la adunările Societăţii Naţiunilor (1923—24—29) şi a fost un

colaborator al lui Papanastasiu, în sforțările pentru realizarea « Uniunii balcanice », a cărei ideologie a pregătit terenul înfăptuirii « Ințelegerii balcanice ».

La câteva conferințe ale Uniunii balcanice am avut prilejul să cunosc mai de aproape spiritul clar și inima de elită a lui Andreades. Am lucrat împreună în Comisia pe care am avut cinstea s'o prezidez, pentru decernarea premiilor acordate, de Fundația Carnegie, pentru pace, celor mai bune lucrări, tratând probleme, cari interesau vieața economică a popoarelor balcanice.

M'am întâlnit cu el și în afară de aceste conferințe, în alte reuniuni cu caracter internațional.

Imi reamintesc cum în 1932 am fost primit de Societatea de științe sociale din Atena, din care Andreades făcea parte. Atunci am ținut o conferință într'o ședință prezidată de regretatul om politic Papanastasiu, președintele și fondatorul acelei asociațiuni, care corespunde cu rolul Institutului social român. La desbaterile care au avut loc după expunerea ce am avut onoare să fac, a participat și Andreades.

Dar Andreades a avut și alte legături cu țara noastră. Dela începutul carierei sale profesionale s'a interesat de mersul ideilor și faptelor dela noi. Astfel în 1906, ne-am întâlnit, colaboratori la revista de sub direcția lui Nicolae Xenopol, care apărea în București, « Le Mouvement Economique ». Studiile publicate de el acolo sunt:

« Les Forêts grecques » 1905; « Le régime fiscal des spiriteux en Grèce », 1906. După ce Academia Română l-a ales membru corespondent (1929), el a publicat un articol în revista « Les Balcans », tratând despre « Les études grecques en Roumanie », în 1931.

* * *

Am încercat să aduc aci omagiul memoriei celor doi economiști străini, cari s'au arătat a fi demni colegi al Domniilor-Voastre, și cari au făcut cinste instituțiunii noastre.

Amândoi, atât venerabilul Kleinwächter, cât și omul de atitudine aleasă, Andreades, au îmbogățit patrimoniul științelor economice cu opere trainice. Amândoi, fiecare în felul

lui, au căutat să arate dragostea lor pentru poporul românesc. Contemporanii dela noi le păstrează o pioasă amintire. Am socotit că nicăeri ca aici, în această incintă, unde se afirmă spiritul culturii româneşti, nu era loc mai nemerit pentru a se învedera, cine au fost şi ce au făcut, ca oameni de ştiinţă, Kleinwachter, fostul membru onorar şi Andreades, fostul membru corespondent al Academiei Române.

Am făcut acest lucru şi dintr'o consideraţie deosebită: omagiind pe cei doi economişti meritoşi, am vrut să exprimăm pe această cale sentimentul de recunoaştere, pentru atenţiunea pe care instituţia noastră înţelege să o acorde economiei sociale.

INSEMNĂTATEA ISTORICĂ A CĂDEREI PLEVNEI

(28 NOEMVRIE/10 DECEMVRIE 1877)

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 10 Decemvrie 1937

Se împlinesc azi [1]) şasezeci de ani de când, la Plevna, destoinicul ei apărător era silit să-şi închine steagul faţă de acei cari-l ţineau înconjurat într'un cerc de fer şi de foc. Osman-Paşa îşi îndeplinise cu prisosinţă datoria, căci ţintuise locului, luni de-a-rândul, armatele ruseşti pornite într'un iureş năvalnic spre şi peste Balcani. El dăduse deci, celorlalte armate turceşti, răgazul ce le era trebuincios pentru a se putea aduna şi a lovi pe vrăjmaş; el uşurase astfel manevra ce ar fi putut şi ar fi trebuit să o facă oştirile padişahului. Ostaşii acestuia, deşi luptători destoinici şi dârzi, nu avură însă nici alcătuirea şi nici căpeteniile de care ar fi avut nevoe. Bine este numit acest războiu, de un general turc, ca războiul prilejurilor nefolosite [2]) (de către armata otomană).

Pricina sau pricinile — căci sunt mai multe — nedestoiniciei conducerei superioare turceşti nu trebuesc căutate numai în alcătuirea armatei acesteia de acum şasezeci de ani şi nici numai în lipsa de calitate a căpeteniilor ei — deşi acestea au ajutat la înfrângere — ci în trecutul mult mai depărtat.

---

[1]) Şi nu acum douăsprezece zile cum s'au pripit unii să o afirme în articole de ziare.

[2]) Izzet Fuad Pacha: *Les occasions perdues*, Paris, Chapelot, 1900.

Ca și Tătarii lui Gengiz Khan și lui Timurlenc, Turcii alcătuiau, la venirea lor în Europa, o minunată unealtă de cucerire, unealtă cu atât mai bună cu cât ostașii din cari era formată erau îndemnați de religia lor, la îndepliniri vitejești și cu cât întreg neamul lor se socotea ca purtătorul săbiei credinței lui Mahomet, credință ce trebuia, după prescripțiile Coranului, impusă celorlalte neamuri. Dar dacă, la temelia înaintării Otomanilor era o ideie de proselitism cu de-a-sila, mai erau și alte temeiuri printre care unul din cele mai de seamă era nevoie de noui locuri de hrană. Aveau nevoe de noui izvoare de hrană, nu voiau însă să le lucreze, ci căutau exploatarea lor prin populațiunile care ajungeau sub ascultarea lor. De aceea, ca și Tătarii, au lăsat, mai ales la început, popoarelor învinse, alcătuirea lor politică, impunându-le doar vasalitatea.

Dacă războaiele ce le purtau aveau scopuri religioase, politice și economice, aveau și pe acela de a da de lucru elementelor active din care era alcătuită puterea lor luptătoare, în lunile în care natura îngăduia asemeni îndeletniciri.

De altfel alcătuirea oștirei se potrivea concepției și nevoilor lor.

In adevăr, alcătuită la început aproape numai din călărime — ca și Tătarii — ceea ce făcea să fie potrivită pentru raitele puternice și repezi, chipul său de a face războiul, dar având curând și o infanterie disciplinată și puternică și o artilerie ce și-a dovedit folosul mai ales la cucerirea Constantinopolului, armata turcească cuprindea:

1. Oastea permanentă alcătuită din lefegii călări — cei mai mulți candidați la un fief feudal — timar — și din renumiții ieniceri. Aceștia din urmă erau recrutați prin luarea de copii creștini și creșterea lor în legea musulmană și în credința către Sultan. Opriți de a se căsători, ei duceau o vieață semi-monahală și nu cunoșteau altă familie, nu aveau altă legătură și nu se supuneau altei voințe decât aceleia a Sultanului. Corpul ienicerilor a fost de sigur în primele veacuri ale ființării sale, cea mai disciplinată și una din cele mai bune infanterii, care să fi existat.

2. Oastea feudală, care era temeiul puterei militare otomane. Sistemul feudal turcesc se deosebea de acel din Apusul Europei prin aceea că fieful — feudul — avea o mică suprafaţă şi că nu se putea moşteni. Mai ales în primele vremi, sultanii nu dădeau niciodată fieful tatălui vreunui fiu al acestuia, ci unui străin. Feudalitatea otomană se mai deosebea de cea occidentală prin faptul că feudalii, numiţi timarioţi sau ziami, nu datorau numai patruzeci de zile de serviciu pe an, ca cei din Apus, ci trebuiau să slujească ori cât îi ţinea sultanul sub arme. Aceşti ostaşi atârnând direct şi numai de Sultan şi putând căpăta noui fiefuri prin destoinicie în războiu, alcătuiau o oaste veşnic gata de luptă. Golurile ei se umpleau fie prin fiii de timarioţi neînzestraţi încă cu timaruri, fie prin tot soiul de aventurieri mahomedani.

3. Oastea în dobândă: azabi, akindjii.

4. Contingentele vasale.

Indemnat prin învăţămintele lui Mahomet să propăvăduiască adevărul Coranului prin sabie, ostaşul turc privea războiul, cu primejdiile sale dar şi cu mulţumirile ce-i dădea, cu câştigul ce-l căpăta din « dobândă », ca îndeletnicirea sa obişnuelnică. Afară de iarnă când se bucura de vieaţa casnică, când se odihnea şi când petrecea, el nu avea ce face acasă şi trebuia ocupat; între altele spre a nu se da prilej la neînţelegeri locale sau la războaie civile.

Dar religia nu îndemna numai pe Turci spre făptuirea de îndepliniri vitejeşti, ci îi lega de stăpânul lor politic, acesta fiindu-le, dela o vreme, şi căpetenia religioasă.

Padişahii, sultanii, aveau astfel la îndemână o puternică oştire, alcătuită după geniul propriu al poporului turcesc şi cu totul supusă voinţei lor. Cu o condiţie însă: de a fi întrebuinţată mereu în războiu. Dacă această condiţie nu era îndeplinită, sultanul era sau silit să poarte războiu, sau detronat sau ucis.

Nevoiei acesteia ce o aveau sultanii să se războiască mereu pentru a-şi putea stăpâni ostaşii, s'au adăugat, în decursul vremei, încă două nevoi de ordin material — ducând la aceeaşi înfăptuire a războiului: aceea de a da mijloace de traiu copiilor timarioţilor a căror număr creştea cu fiecare

generație nouă, deci de a face noui cuceriri și aceea de a umplea haznaua împărătească, nevoită să facă față la cerințe din ce în ce mai mari, nu numai ale împărăției, dar și ale padișahului și a curții sale.

Ca urmare, Turcii au dus acele războiae în urma cărora sultanii ajunseseră să-și întindă stăpânirea dela Buda, pe Dunăre, până la Asiut pe Nil și din Bagdad pe Tigru până la Apus de Alger.

Dacă nu se poate spune că pentru purtarea acestor războaie, Turcii să fi avut un plan de operație dinainte alcătuit, nu este mai puțin adevărat că ei au urmat anumite norme.

Mulțumită faptului că imperiul otoman ocupa o poziție centrală față de adversarii săi și că aceștia n'au ajuns să se înțeleagă și să-și coordoneze acțiunile, pe când Turcii aveau o singură conducere politică și un comandament unic, Otomanii au avut obișnuelnic inițiativa mișcărilor. Inițiativa politică și militară le-a îngăduit (deși făceau demonstrații și prădăciuni pe toate granițele) să nu se războiască decât cu un protivnic deodată și în orice caz nu cu doi adversari de pe granițe depărtate, în același timp.

In înaintările lor, Turcii și-au asigurat totdeauna mai întâi flancurile. Și o pildă vorbitoare în această privință a fost acțiunea lor față de noi. Urmărind înaintarea spre centrul și Apusul Europei, ei nu puteau să pornească la acest atac până ce nu și-ar fi asigurat flanc drept față de un atac, venind peste Dunăre, din sau prin țările românești. A spus-o Mahomet al II-lea că atâta timp cât Românii vor stăpâni Chilia și Cetatea Albă, iar Ungurii Belgradul, nu va putea birui pe creștini; a spus-o Baiazid al II-lea că Chilia și Cetatea Albă sunt porțile și cheile care închid drumurile spre Moldova, Ungaria, Polonia, Rusia și Tătari; o arată faptele. In adevăr, ajunși la Dunăre, Turcii pun în veacul al XIV-lea stăpânire pe cetățile de pe malul drept al acestui fluviu. Apoi, în veacul al XV-lea, după ce-și întăresc bine stăpânirea în peninsula balcanică, își impun suzeranitatea asupra Țării Românești și a Moldovei și, pentru a putea sili pe acestea să nu se miște, ocupă cetățile pe pe malul stâng al Dunării și cele din Basarabia de Sud; acestea din urmă, și

pentru a le asigura o legătură mai bună cu Tătarii. Numai după ce şi-au asigurat astfel flancul drept, flancul stâng fiindu-le asigurat prin ocuparea Bosniei, cuceresc locul de trecere a drumului spre Europa Centrală — Belgradul — în 1521 şi apoi năvălesc spre Viena, zdrobind în calea lor Ungaria, la Mohaci, în 1526[1]).

Şi în înaintarea lor, după înfrângerea Ungurilor la Mohaci, ei urmează la fel, de astă dată spre a se apăra faţă de un atac pornit din sau prin Transilvania ocupând, în acest scop, pe rând, Timişoara, Aradul, Oradea Mare, Satul Mare, pe unde treceau principalele căi de atac asupra flancului lor drept şi a spatelui lor, în înaintarea spre Viena.

Din cele arătate reiese rolul pe care-l au avut ţările româneşti. Apărându-şi fiinţa, apărându-şi credinţa şi chipul de a concepe vieaţa, ai noştri au întârziat, prin dârzele lupte ce au dus, înaintarea armatelor otomane şi au colaborat la tocirea puterilor lor.

Străbunii noştri au putut să îndeplinească acest rost de stânjenire şi de tocire, mulţumită situaţiei geografice a ţărilor noastre în coasta liniei de înaintare turceşti, precum şi chipului lor de a lupta: atragerea duşmanului, prin lupta în retragere, spre o poziţie dinainte astfel aleasă încât să îngăduie pironirea efectivelor mai mari ale protivnicilor, împiedicându-le desfăşurarea şi făcând cu putinţă contra-atacul românesc.

Dacă acest chip de luptă a fost cel obişnuit şi a dus la cele mai de seamă isprăvi pe un Ştefan cel Mare, este nu mai puţin adevărat că atacuri îndrăzneţe ale cetăţilor de pe Dunăre şi raite peste acest râu au îngăduit unui Mircea, unui Vlad Dracul, unui Mihai Viteazul să stânjenească, nu odată, şi chiar să ţină în loc operaţiile armatelor turceşti. Atacurile lui Mihai Viteazul din toamna 1594 şi iarna 1595 de pildă au silit pe Turci să suspende operaţiile în contra împăratului dela Viena în cursul anului 1595 şi să concentreze forţele sale contra Ţării Româneşti.

[1]) Drumul acesta era singurul pe care-l puteau urma Turcii, pentru ca era cel mai direct spre Viena, obiectivul lor şi avea în cale cele mai puţine obstacole. Un atac turcesc fie prin ţările româneşti şi Transilvania, fie prin Bosnia, trebuia să străbată regiuni muntoase, unde rezistenţa era mai uşoară pentru adversari.

Cu toate rezistenţele ce au întâmpinat peste tot, Turcii au ajuns să-şi întindă stăpânirea cum am arătat. Faţă de această înaintare, necurmată până în veacul al XVII-lea, ni se pune întrebarea de ce n'au putut Turcii să ajungă şi mai departe, dece nu s'au statornicit cel puţin pentru vecie pe toate teritoriile ce au fost supuse stăpânirii lor?

La această întrebare răspunde distinsul istoric militar englez sir Charles Oman, autorul cunoscutei scrieri *The art of war in the middle ages*, într'o nouă scriere *A history of the art of war in the sixteenth century* [1]), de curând ieşită de sub tipar.

In această nouă lucrare autorul se ocupă, mai cu seamă, de arta militară din apusul şi din centrul Europei; în ultima parte [2]) numai, studiază atacul turcesc contra creştinătăţii, dela 1520 la 1606. In treacăt fie zis, Oman nu dă rostului nostru şi chipului cum l-am îndeplinit însemnătatea ce a avut-o şi pe care au recunoscut-o alţi istorici englezi [3]).

Iată după Sir Charles cauzele opririi mai întâiu şi apoi a dărei înapoi a Turcilor.

Intâia cauză a fost faptul că imperiul otoman fiind o putere de unul singur, tăria lui atârna de personalitatea sultanului, ori cu trecerea vremii aceasta a devenit din ce în ce mai slabă. Este primejdia care a dărâmat şi va dărâma orice autocraţie.

A doua cauză a fost decăderea corpului de ieniceri, căruia i s'a îngăduit căsătoria şi care a devenit un corp de pretoriani depunând pe sultani, schimbând vizirii, etc. Şi apoi nu mai era singura infanterie bine instruită, omogenă şi disciplinată pe câmpurile de luptă din Europa.

A treia cauză, şi, după părerea mea, cea mai de seamă, era o urmare a alcătuirii timarioţilor. Şi aceştia decăzuseră, între altele prin legarea lor de glie, căci «timarul», «fieful» ajunsese a se moşteni şi prin aceasta legătura oşteanului de sultan slăbise. Apoi dacă timarioţii alcătuiau o cavalerie

---

[1]) London. Methuen & Co, 1937.
[2]) Cartea VII, pp. 607—770.
[3]) R. W. Seton Watson în *History*, 1935, pp. 254, 255 şi în *History of the Roumanians*; *The Cambridge medieval history*, IV, p. 588.

deosebit de bună, importanța acțiunii acesteia pe câmpul de luptă se micșorase față de infanteriile europeene, mânuind în chip destoinic armele de foc. Dar ceea ce cauza mai cu seamă slăbiciunea cavaleriei timariote era faptul că nu putea fi folosită decât în anotimpurile când găsea furaj, adică cam dela mijlocul primăverii până la sfârșitul toamnei. Același lucru se întâmpla cu numeroasele convoiuri ce urmau armatele turcești, convoiuri ale căror trăgători urmau a fi hrăniți de furajul ce se găsea în zona de operații. Aceasta avea ca urmare că acești călăreți și convoiurile ce îi urmau nu puteau fi folosiți la depărtări prea mari de timarurile lor. Marșul până la Viena, de pildă, ținea cam până la trei luni și cum pentru întoarcere, care se făcea ceva mai iute, trebuiau cam două luni și jumătate, nu rămâneau pentru operațiile propriu zise decât un maximum de două la trei luni, durată de vreme neîndestulătoare pentru înfrângerea armatelor din ce în ce mai puternice ale împăratului austriac, armate ce luptau la ele acasă, sau, ulterior, armatelor țarului rusesc.

Harta ne arată că limitele până la care s'au întins cuceririle otomane, spre Nord-Vest, Nord, Est și Sud, erau la o aproape de-o-potrivă depărtare de centrul Imperiului, care era în Asia Mică, Este învederat astfel în chip plastic că raza imperiului turcesc nu se putea mări. Aceeași hartă ne arată totuși că, în Africa de Nord, imperiul turcesc s'a întins la o depărtare mai mare. Ceea ce a îngăduit Turcilor cucerirea Tunisiei și Algeriei au fost însă flotele lui Khairedin Barbarosa, cum tot flotele au asigurat ulterior legăturile dintre centrul imperiului și aceste posesiuni depărtate. Când flotele musulmane n'au mai putut stăpâni marea, Turcia nu a mai putut stăpâni aceste teritorii.

In sfârșit, o ultimă cauză a fost descompunerea generală a întregei alcătuiri sociale prin corupția ce a cuprins societatea otomană începând bineînțeles cu căpeteniile sale, descompunere la care am contribuit și noi, fiindu-ne cu neputință să ne apărăm ființarea altfel.

La aceste cauze depărtate de slăbire a armatei turcești se adăugă două mai noui.

Se adusese o schimbare adâncă armatei turceşti care se recruta acum, se instruia şi i se cerea să lupte după modèle europene, întru totul deosebite de firea şi de tradiţia turcească. Dacă totuşi trupele turceşti au luptat, acum şasezeci de ani, atât de bine — şi nu putem slăvi în deajuns vitejia, dârzenia şi spiritul de sacrificiu cu care au luptat la Plevna, la Şipca şi în atâtea alte locuri, în Europa ca şi în Asia, este că Turcul este ostaş prin însăşi firea lui şi că credinţa-i în legea lui Mahomed era încă atunci întreagă.

O a doua cauză era incapacitatea — cu excepţia unor căpetenii destoinice ca Muktar-Paşa şi Osman-Paşa — comandamentului turc, nedestoicie firească comandamentului oştirei unei stăpâniri autocrate, ajunsă în decădere.

Ce însemnătate istorică are în asemenea condiţiuni căderea Plevnei?

Mare.

Am arătat că pentru a putea înainta spre centrul Europei, spre a fi pentru aceasta primejdia cea mare, Turcia avea nevoie să fie stăpână pe Dunăre, cum era de altfel stăpână pe malul drept al fluviului, dela Orşova la gurile lui, la începutul războiului, despre care este vorba.

Prin căderea Plevnei, bătălia hotărîtoare din acest războiu, bătălie urmată de o adevărată goană fără alte rezistenţe decât acelea ale naturei şi ale iernei, prin rezultatele politice ce au urmat, neatârnarea României şi a Serbiei, autonomia Bulgariei, ocuparea de către Austro-Ungaria a Bosniei şi a Herţegovinei, se închideau definitiv acele porţi pe care Mahomet al II-lea şi Soliman al II-lea, le socoteau ca singurele prin care puteau Turcii să pătrundă în Europa. Primejdia musulmană nu mai fiinţa.

Căderea Plevnei mai are o mare însemnătate istorică şi dintr'un alt punct de vedere.

Românii din Principatele dunărene arătaseră, în cele două sferturi din mijlocul veacului al XIX-lea, o dorinţă, din ce în ce mai aprigă, de a scăpa de sub orice ascultare străină, fie făţişă, cum era cea turcească, fie sub formă de protectorat, cum era cea rusească.

Simţul politic, dovedit şi în trecut de neamul nostru, patima pentru binele obştesc a căpeteniilor şi destoinicia cu care aceştia au ştiut să se folosească de împrejurări, au silit Europa nu numai să ia cunoştinţă şi să se ocupe de ceea ce se numea atunci « chestiunea principatelor », dar au nevoit-o chiar să se închine în faţa faptului împlinit al unirei din Ianuarie 1859.

Politiceşte ne arătaserăm deci de o mare destoinicie. Totuşi aceasta nu era îndestulător.

Ambiţia pe deplin îndreptăţită a unui domnitor tânăr, dornic de bine şi râvnind să întemeieze o ctitorie nouă, urmaşă şi moştenitoare a celor din veacuri întemeiate de poporul român, şi priceperea politică şi destoinicia unui însemnat bărbat de stat, au făcut ca poporul nostru să poată dovedi şi însuşiri de alt soiu.

Aruncând tânăra oştire în focul năpraznic ce se aprinsese pe Dunăre şi la miază-zi de acest râu, chiar în contra părerilor aproape unanime ale bărbaţilor de stat şi — uimitor dar adevărat lucru — ale căpeteniilor armatei, domnitorul Carol şi Ion C. Brătianu au arătat că şi-au dat seama că sosiseră vremurile prielnice pentru îndepliniri întrezărite şi dorite de mult.

Este adevărat că împrejurările ne-au ajutat. Falnica împărăţie dela Răsărit care despreţuisă şi respinsese la început alăturarea noastră la opera de emancipare a popoarelor din astă parte a lumii, a fost silită să ne ceară ajutorul.

Hotărîrea de a da îndată acest ajutor era însă ultimul act — în acea clipă — a conducerii politice şi, într'o mare măsură, a celei militare. Din acea clipă izbânda, cu toate urmările ei, sau ruşinea stăteau în alte mâni, în acele ale ostaşilor chemaţi să făptuiască.

Erau aceştia în stare — după secole de umilinţă şi de nemânuire a armelor, după secole în care nu au avut putinţa să-şi arate bărbăţia — să înfrunte potopul de foc şi de fer ce le sta în cale?

S'o spunem făţiş, căci este adevărul istoric, aproape nimeni nu o credea, începând cu noi înşine, urmând cu ziarele străine care ne arătau oastea sub o lumină cu totul îndoelnică

și isprăvind cu marii noștri aliați care nu puteau în deajuns să-și arate, numai câteva săptămâni mai înainte, disprețul.

Inchinându-se și sărutând glia strămoșească înainte de a trece pe celălalt mal al Dunării, ostașii români au dovedit, în fața Plevnei, că pot răbda toate greutățile — foame, frig, ploaie, neodihnă — și că pot înfrunta focul cel mai năpraznic, cu un dispreț de moarte și cu o dârzenie, care au scos strigăte de admirație dela aceiași străini care-i terfeliseră numai cu câteva luni mai înainte.

In examenul sângeros ce l-a dat în fața Plevnei și la Rahova și mai târziu la Smârdan, ostașul român a arătat, din nou, că neamul său era înzestrat, pe lângă însușiri politice, de acele însușiri bărbătești fără de care un neam nu poate să se facă respectat și nu merită să trăiască neatârnat.

Prezența noastră în locul unde, de fapt, s'a hotărît soarta războiului și partea de seamă luată în luptele din jurul Plevnei și în căderea acesteia a avut și marea însemnătate de a arăta, în lungul și latul lumei, renașterea unui popor, care-și dovedea și pe calea armelor vrednicia și deci dreptul la o vieață de sine stătătoare.

Socotesc că nu pot încheia mai bine această comunicare decât citând și citând în limba în care au fost scrise, următoarele rânduri dela sfârșitul unei scrisori — inedită până acum — a lui Vasile Alecsandri; scrisoare pornind din Mircești, purtând data de 5/(17) Octomvrie 1877 și adresată domniței Aglaé Ghika Allaux:

«...J'ai besoin d'etre exempt de toute préoccupation personelle afin d'admirer à mon aise la bravoure obstinée de notre jeune armée. Quelle surprise! n'est ce pas? De simples paysans arrachés à la charrue, devenir des héros en un coup de main. Mon cœur a pris des proportions qui m'étouffent depuis l'affaire de Grivitza.... Enfin nous sommes quelqu'un dans ce monde... C'est beaucoup, c'est plus que l'on ne pouvait espérer.

«Pourtant je me dis chaque jour, comme vous, quand cela finira-t-il? Nous avons gagné nos éperons, nous pourrions peut-être nous retirer de la lutte, en laissant à nos alliés l'honneur de prendre Constantinople dont nous n'avons que faire.

«Nos sacrifices ont été jusqu'à présent trop considérables; nous avons six mille hommes hors de combat et ce qu'il y a de vraiment surprenant c'est que nos soldats ont pris goût à la guerre et ne manifestent qu'un seul désir, celui de continuer la lutte, jusqu'à nos blessés qui font des vœux de guérir au plus vite pour s'en retourner en Bulgarie. C'est le cas de croire că *Românul e puiul dracului.*

«Les *curcani* ont mérité des plumes d'aigle à leurs bonnets... Quelle race! et comme c'est bon de se dire que c'est la notre!» [1])

IMPORTANCE HISTORIQUE DE LA CHUTE DE PLEVNA

(28 novembre/10 décembre 1877)

RESUME

Après avoir rendu hommage aux Turcs qui ont combattu sous Plevna, l'auteur examine les raisons pour lesquelles les Turcs n'ont pu pousser plus loin les conquêtes faites jusqu'à la fin du XVII-e siècle et n'ont pu maintenir, ensuite, leur domination sur les territoires conquis. L'auteur croit que la cause principale est l'organisation féodale des timariotes ainsi que la décadence des institutions turques. Il montre le rôle militaire des principautés roumaines qui se trouvaient sur le flanc de l'offensive turque vers l'Europe Centrale.

La chute de Plevna confirme l'éloignement définitif des Turcs des bords du Danube. Cette chute prouve, par la part qu'ils y ont pris, que les paysans roumains n'avaient rien perdu de leurs qualités guerrières et que le prince Charles et I. C. Brătianu avaient eu raison, malgré l'avis contraire des hommes politiques et des chefs de l'armée, de lancer celle-ci dans la fournaise de Plevna.

---

[1]) Ac. Rom. Ms. 3351, fila 92.

UN MARE GÂNDITOR ITALIAN DESPRE LUPTELE DIN SUD-ESTUL EUROPEI: GIAMBATTISTA VICO

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 26 Noemvrie 1937

I

In cercetarea operei, aşa de nouă, a genialului cugetător Giambattista Vico, numai odată s'a găsit cineva, Klein, prelucrătorul « Istoriei Ungariei » a lui Fessler, care să se oprească, între « operele minore » ale lui, asupra biografiei generalului italian Antonio Caraffa.

Această lucrare, foarte întinsă, peste o sută de pagini de tipar mărunt în ediţia ce o am înainte, e de o mare însemnătate, — una de caracter general, pentru înţelegerea operei înseşi a lui Vico, cealaltă, în ce priveşte partea din Europa de care se ţin şi ţările noastre.

Pentru întâia consideraţie, vedem cum înţelege filosoful istoriei a trata o biografie.

El o face îndreptată spre cele mai largi orizonturi. Intrebuinţând izvoare de întâia mână, toată corespondenţa acestui mare comandant de oştiri, *el priveşte în toate laturile şi, pe lângă aceasta, şi adânc în trecut, pentru ca să ajungă la înţelegerea mai deplină a realităţilor contemporane.*

Astfel îl vom vedea căutând explicaţia succeselor otomane în Europa, datorite sprijinului creştin, şi nu propriei puteri, ca

la 1402, când, după catastrofa Sultanului Baiezid la Angora, corăbii genovese au readus dincoace de strâmtori pe învinşi. Şi la acest început al secolului al XVIII-lea numai anumite interese şi atitudini creştine permit ca această Impărăţie îmbătrânită să se mai ţie în picioare [1]).

Vico arată cum a înaintat puterea Turcilor, pe la Belgrad, spre însăşi Viena, şi expune legăturile lor cu Tatarii,cu Polonii şi Muscalii, cu Veneţienii, antagonismul cu Habsburgii.

Se caracterizează despotismul Sultanului, care nu are legături decât cu Primul Vizir, asistând numai ascuns la sfaturile miniştrilor săi. Se socot la 40.000 ienicerii, la 400.000 spahiii.

Se critică sistemul de a condamna pe generalii învinşi, ceea ce distruge orice iniţiativă.

Pentru cealaltă parte, când e vorba de Emeric Tököly, Vico se coboară în trecut până la acţiunea revoluţionară a lui Francisc Rákóczy, la conspiraţia lui Vesselényi, a cării opresiune sângeroasă face să moară de durere Ştefan Tököly, tatăl frumosului Emeric.

Se trece la acţiunea în Polonia a lui Cara-Mustafà, care va ataca Viena, la amestecul în aceastălaltă ţară a trimesului frances Béthune, la Ardealul lui Apaffy şi Teleky, la misiunea în tabăra ungurească a lui Saponara. « Regele » Emeric e arătat cucerind Muncaciul, Eperjes, Levencz, Fülek, cu ajutorul Paşei din Buda.

Se ajunge la istoria contemporană a Imperiului otoman, arătând cum Cara-Mustafà s'a ridicat prin femei, şi Marele Vizir agresiv e prezintat ca un om lacom şi crud, care şi-a pus în minte să distrugă insolenta miliţie a ienicerilor, aruncându-i în necontenite războaie. De aceea declaraţia de războiu aruncată Imperiului celuilalt, al creştinilor. Caprara e trimes la regele Ioan Sobieski, şi cu acest prilej se arată, printr'un discurs, ce mare e pericolul pentru creştinătate.

Sultanul oprindu-se la Belgrad, Vizirul merge spre Raab. *Aici Tököly îi da sfatul de a înainta asupra Capitalei austriece, pe când Paşa din Buda era de părere că ar fi mai bine să se atace Polonia, scop care i se pare prea jos lui Cara-Mustafà* [2]).

---

[1]) P. 8.

[2]) V. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches.* IV, p. 188 şi urm.

In apărarea comună, ducele de Lorena apare unit cu Polonii.
Aici se înfățișează pentru întâia și singura oară discuțiile între Turci acolo, la Viena. *Beglerbegul Rumeliei e pentru a se lăsa asediul cetății împărătești și a ieși cu toate puterile în câmp deschis contra despresurătorilor*. Dar *Cara-Mustafà lasă pe Ieniceri să urmeze asediul*. De aici înfrângerea totală, luarea steagurilor, dintre care unele sănt trimese Papei.

Altă divergență, la creștini, se înseamnă îndată: dacă trebuie să se atace Eperjes sau Neusohl, în timp ce Sobieski ia Granul [1]). Dintre Unguri, Paul Esterházy, care ținea pe sora lui Tököly, se alipește Imperialilor.

II

De aici Caraffa, — care luptase și la Semendria, participă la toate actele dramei.

Intrat în Ordinul de Malta, acest coborîtor al unei mari familii napolitane, e legat întâiu de ruda sa care conduce această miliție de cruciată, având încă în grijă lupta cu Turcii în Mediterana.

Apoi el trece, căsătorindu-se cu fata contesei de Herilla din Cordova, Spaniolă —, ca și compatriotul său Montecuccoli, ca și alți Italieni, așa de mulți, Caprara, Veterani, Marsigli, în serviciul Casei de Austria, care numai astfel poate să-și facă o armată permanentă contra noii ofensive otomane a Chiupruliilor. Lângă cel d'intâiu și lângă Caprara, pe vremea când era Impărăteasă Eleonora, el e întrebuințat la luptele din jurul cetății Kaló, pe care Vico o așează « între Tokaj și Sătmar », și, atacat de Emeric Tököly, regele Ungariei pentru Turci și Francezi, participă, lângă Cașovia, unde se poartă lupta pentru învierea vechiului regat național, la ceea ce biograful numește « jurchense proelium ». Și în Zips el stă în fața întinderii tökölyene.

In acest moment, Caraffa recomanda lupta contra lui Tököly, care arăta Venețienilor că el nu e cu Turcii, ci numai

[1]) *Ibid.*, p. 197.

pentru libertatea Ungariei. Şi el recomandă Turcilor a cere dela Persani să nu-i atace cât durează asalturile ligii creştine.

In retragere, Vizirul bătut ucide pe Paşa de Buda şi pe Aga Ienicerilor ca să nu-l poată pârî, dar la Constantinopol contra lui nu sunt numai Ienicerii, ci şi Muftiul, care-l atacă pentrucă a făcut actul profan de a rupe pacea. Astfel se ajunge la executarea lui Cara-Mustafà.

Noul Vizir Ibrahim [1]) trimete pe ceauşii Şaitan şi Soliman la Impăratul şi la regele Poloniei. Dar Cazacii pătrund în Bugeac, — cunoscuta expediţie din 1683, cu pribegii moldoveni, — şi, pornind dela incursiunile Morlacilor, Veneţia se adauge la duşmanii Imperiului Otoman [2]).

Se trece la atacurile de la Buda, de la Semendria, de la Neusohl, la luptele dela Vişegrad.

Atunci apare pentru prima oară chestia Ardealului. Acolo contra lui Tököly se întrebuinţează puternicul nobil bătrân, raliat la Impăratul, Teleky. Primul e dus la Turci, dar scapă dela dânşii şi aţâţă pe Sultanul contra Vizirului Ibrahim. In 1686, Caraffa îl va opri dela Muncaciu; e anul când se iau Buda şi Seghedinul, după ce se ocupase Szent-Job, lângă Sătmar. La Buda fuseseră 20.000 de călări şi 30.000 de pedeştri.

Se revine la situaţia Turcilor, arătându-se mustrările muftiului. Dar nu trebue să se despereze încă; Veneţienii, Polonii, Muscalii, chiar şi Impăratul, întâmpină piedeci. Sultanul n'a fost el oare biruitor în primii ani de domnie; de ce n'ar putea să fie şi acum? Imperiul e ca un foc care, dacă nu are ce arde, se distruge pe sine.

De frica sorţii lui Cara-Mustafà şi lui Ibrahim, Vizirul Soliman [3]) e pentru pace. Deci se opreşte la Belgrad, aşteptând ofensiva creştină. Muftiul e exilat într'o insulă pentrucă sfătuise războiul. Populaţia constantinopolitană nu mai vrea să se dea lupte. Dar pacea nu consimte s'o ceară Soliman, tradiţia fiind ca ea să fie dorită de duşmani.

Deci Mehmed-Aga vine de la Petrovaradin la Szolnok, unde e Caraffa, cerând să fie expediat la marchizul de Baden în

---

[1]) Carà Ibrahim; *ibid.*, p. 199.
[2]) Se citează şi Memoriile lui Caraffa, p. 34 şi urm.
[3]) Numirea lui, Iorga, *l. c*, p. 214.

Viena [1]). I se răspunde că aceasta nu se poate face fiindcă el n'aduce condiții. Caraffa nu admite ca *el* să întrebe la Constantinopol. Cere să i se dea ca garanție capul vechiului său dușman, Tököly, și i se răspunde că acesta e asigurat printr'un act solemn, o *athnamè;* dar, obiectează Italianul, ce valoare poate să aibă aceasta? Totuși el îi va scrie Impăratului, *ca și cum n'ar fi vorba decât de un schimb de captivi.* Chestia e adusă în Consiliul de războiu, la care participă și delegații polon și venețian. Se cer Turcilor propuneri concrete. Ca rezultat ultim, la Turci, Mahmud e aruncat la închisoare [2]).

Apare în loc Alexandru Mavrocordat, care e descris așa: « religione christianus, natione venetus *(sic)*, qui quam plurimas per nationum ora viventes linguas calebat, nec latinae graecaeque prorsus inelegans, sed nativa prudentia et magnarum usu rerum quibus adfuit interpres in agendis rebus dexter, expediendis consiliis satis acutus, et ob id ipsum apud Turcas non spernendae auctoritatis, quod varia apud eos fortuna iactatus, semper fidi interpretis famam, locumque apud eosdem obtinuit ».

Sosește și un alt Mehmed-Aga (celălalt va fi liberat), istoric *(in historiis versatus satis)*, intim al Vizirului, cu scrisori ale acestuia. Și lui i se cere a declara că pacea o doresc Turcii. El obiectează că ajunge faptul pedepsirii începătorilor războiului. Oricum, spune el, ca și Mavrocordat, Imperiul nu va peri. Cu aceeași hotărîre i se răspunde că nimic nu se poate face dacă nu se aduc condiții clare [3]).

Oricum, Tököly nu mai are niciun rol; unii îl cred disgrațiat sau mort [4]). Se discută chiar dacă el e a se da viu sau mort.

Caraffa arată întinderea succeselor alor săi și amenință cu Muscali și Tatari.

Cum războiul urmează, *el crede că trebue să ieie Oradea*, «frâul Ardealului», acea Orade prin care Turcii au supus acest Ardeal, făcând din principii lui un fel de «Pași tributari».

---

[1]) *Ibid.*, p. 218.
[2]) P. 50.
[3]) Cf. Iorga, *l. c.*, p. 229.
[4]) P. 53.

Consiliul de războiu preferă însă să se atace Timişoara şi Titel, căci Oradea e prea departe şi sunt griji mari, de spre Francesi, la Rin. *Pe la Timişoara s'ar putea ataca Belgradul, lega relaţii cu Domnii români, strânge pe Ardeleni. S'ar lua Ghiula, Lipova. Caraffa ar trebui să urmeze cursul Murăşului.*

Acesta stăruie în planul său. I-ar ajunge 6.000 de oameni. *Odată cetatea dela Oradea luată, suburbiile, de lemn, n'ar putea să reziste.* Prin Szt.-Job şi Seghedin s'ar avea provizii. *In cazul atacului la Timişoara, s'ar aştepta în zădar ajutor dela Domnul muntean, care e slab, fără bani, în ţară puţin locuită; poate strânge abia 6.000 de ostaşi, pe jumătate nearmaţi, pe cari Turcii îi întrebuinţează numai ca o cavalerie uşoară, la* velitationes. *El n'are nicio cetate. Oricine năvăleşte, îi capătă supunerea:* quare ei subicitur qui eo adpropinquat armatus. *Vecinul moldovean, care s'a supus anul trecut, Polonilor, e şi mai slab* [1]).

Caraffa nu poate izbuti şi e trimes să lupte la Essek. Cu greu e lăsat apoi să atace Erlau şi Muncaciul.

Când apare al treilea trimes turcesc, el, continuând sarcina de singur negociator, îi cere Belgradul, Ardealul, Moldova şi Ţara-Românească. Se arată că Ardealul e al Ungariei, căci dela ei l-au luat Turcii. Se repetă aceleaşi cereri [2]).

Din parte-i, Tököly cere ca, atunci când creştinii vor ataca Belgradul, să i se deie 12.000 de Tatari, cu cari va prăda până la Pojon. I se refuză, pentrucă e necesar ca Turcii să fie uniţi. Când creştinii nu pot lua Essekul, el se oferă a merge cu câteva mii de Tătari până la Buda. *Atunci intervine marea înfrângere turcească dela Mohács* (1687) [3]).

Caraffa asediază acum Erlau [4]). Dar *la Turci se petrec schimbări mari.* In cetate, Siavùş-Paşa [5]), neplătit, se revoltă. Vizirul Soliman fuge, prin Belgrad, la Constantinopol, urmărit de rebel, care vrea să-i ieie locul. Soliman e în sfârşit ucis şi se cere abdicarea Sultanului însuşi. Mohammed fuge, cu pajii,

[1]) II, IV.
[2]) Pp. 68, 70.
[3]) Iorga, *l. c.*, p. 219.
[4]) De Alep; *ibid.*, p. 223 şi urm.
[5]) *Ibid.*, pp. 218—9.

la o moschee *(claustrum)*, căutând să ucidă pe frații săi, Soliman și Ahmed, dar e oprit de Bostangì-bașa, care, cu un urmaș al Profetului, îl face să abdice. Soliman, noul Sultan, pare nehotărît, și din nou se ridică ostașii, pentru lefi, și contra lui Siavùș, dar 100.000 de oameni, chemați de un emir, li stau înainte; multe mii de soldați pier. Un bătrân cuminte, Ismail [1]), ajunge Mare Vizir, dar găsește dubla revoltă a lui Osman « Gangianes » (Gheghen, Ieghen [2]) în Grecia, a unui Gedic (Ghedük), cu hoți, în Asia. După două luni, Vizir ajunge fostul Agă al Ienicerilor, Mustafà [3]).

In acest moment, după douăzeci de ani de serviciu, Caraffa vrea să plece, arătând *prin ce greșeli s'au pierdut provinciile Ungariei, între care cele românești* [4]): pentru acea fatală libertate care datează dela regele ungur cruciat Andrei. Ajunge a impune abrogarea decretului acestuia, așa încât noul rege al Ungariei, Iosif, să fie recunoscut ca moștenitor al Anei Iagellona.

Decorat cu Lâna de aur, Caraffa, care voia să treacă în Spania, e reținut. Cu Giambattista Doria, el ia în sfârșit Erlau, *ajungând « summus germanici exercitus in Hungaria ac Transylvania dux »* [5]). In această calitate el ia Muncaciul, apărat de văduva lui Francisc Rákóczy și acum soția lui Tököly, Elena Zriny [6]).

III

Aici se intercalează un întreg capitol despre Ardeal.

E vechea Dacie a lui « Decembalus », cu privire la luptele căruia cu Traian se citează strigăte de-ale legionarilor: *Ubi eras, Romanusia, ubi eras? Quantum abfuit ne Roma lugeret, sed vivat Traianus. Providentia Augusti, vere pontificis, virtus romana quid non domuit? Sub iugum ecce rapitur et Danubius.*

---

[1]) Pentru Hogea-Ismail Nișangiul, *ibid.*, p. 227.
[2]) *Ibid.*, p. 228 (Ieghen-Csman).
[3]) P. 73.
[4]) P. 76.
[5]) Pp. 82—83.
[6]) P. 85.

Nonne tibi dixi, Decembale, funestum esto Herculem lacessere? Non recte fecis, tua ipsa quod iaces manu: sed te utcumque Caesar vicit, tulit tibi semper Augur Augustalis [1]).

Vico crede și el în părăsirea Daciei de Adrian.

Acuma sunt, din aceeași Dacie, două țări, una purtând încă numele Romei.

Barbarii pătrund aici: *Romano imperio fatiscente, tres eam nationes invaserunt: Saxones, Ciculi, Hungarique.* Sașii vin de pe la Colonia. Ei au cetățile. Ungurii îi tratează disprețuitor: *Et tamen ab Hungaris (an communi in Germanos odio?) uti vilia mancipia habentur.* Secuii sunt țărani și păstori. Ungurii, războinici, se cred coborîtori ai Sciților.

In fruntea a 30.000 de soldați, prințul de Lorena cere Ardelenilor iernatec. Apaffy îl roagă să rămâie la hotar, ca să nu stârnească pe Tătari. Prințul vine, pe la Timișoara, prin locuri pustii, fără apă. Ocupă Șimlăul și ajunge la Cluj, unde se impune cu forța, și apoi la Sibiiu, unde orășenii se supun. Apaffy chiamă o dietă la Făgăraș, pe când și Alba-Iulia și alte nouă orașe se predau. Se încheie o capitulație *(foedus)* la Ibașfalău *(Palaslava)*, promițându-se și tribut și iernatec. Locuitorii orașelor garnisonate, Sibiiul și altele, au voie să iasă. Apaffy și fiul vor rămânea prinți și țara se va considera ca liberă, Sașii conservând cheile cetăților. Se permit și legăturile cu Turcii. In primăvară se va face evacuarea [2]).

Când sosește Caraffa, cu Heissler și Veterani, Ardelenii primesc voie dela Turci să ție pe Nemți până ce aceștia vor putea fi goniți. Și aici se aduce ca izvor ceea ce « un călugăr basilitan » a transmis Imperialilor din conversația sa cu « Vajda Laszló Ardeleanul », sol și la Turci, la Poloni, la Germani, și el un Român: *Hic sermo a Vaila* (sic) *Laslo, Transylvano, viro multis legationibus ad Turcas, Polonos Germanosque defuncto cum monacho basiliano habitus est, quem is ad caesareum ducem transcripsit* » [3]).

Caraffa nu găsește că era potrivită ocuparea Ardealului, numit odată « mormântul Germanilor ». E o țară cu cetăți

[1]) P. 92.
[2]) Cf. Iorga, *l. c.*, pp. 219—20 (1687).
[3]) P. 96, nota 1,

deschise: Chioara, Hustul, Brașovul. *Tătarii sunt aproape. Dacă Ardelenii vor simți că nu vor mai fi liberi, vor fugi în Moldova, în Țara-Românească, în Polonia și Ucraina.* E acolo un trecut de ostași. Făgărașul ar fi ușor de luat, dar Tököly e aproape, sunt multe adăposturi pentru rebeli; ierni grele se așteaptă; la Rin amenință Francezii. E și o țară de multe nații și legi. Pe prințul *ignavus* nu e de pus temeiu. Ce n'a pățit în lupte cu Tătarii Gheorghe Rákóczy al II-lea! Tătarii aceia nu așteaptă decât o răscoală. E tristă soarta ocupanților siliți să plece. Doar dacă unele contingențe favorabile pot ajuta [1]).

Stăpâne de fapt Teleky, care a adus moartea lui Dionisie Bánffy, închiderea lui Bethlen și Csáky la Constantinopol și se laudă că râde de doi Impărați ca să-și salveze Ardealul. Dar rivalitatea cu Tököly, disprețul pentru «stupidul» Apaffy duc spre Imperiali pe moșneagul cu mulți copii, bogat mai mult ca regii.

Tunuri se aduc la Sibiiu, și prințul e somat să spuie ce vrea, acum când e sigur de spre Tătari. Altfel, va fi tratat ca dușman. Oricum, să dea tributul.

Dela el vine Teleky cu Alexe Bethlen și alți doi, din partea provinciei. Se arată că Tătarii vor fi opriți. Se cere doar respectul față de prinț și libertatea religioasă. Discuții pentru provizii în dieta ce se adună.

Dându-se ordine stricte ostașilor, se câștigă Sașii, firește catolicii, *țăranii, cari sunt ajutați.*

Caraffa arată situația Țării-Românești. Din șaizeci de orașe, acum două secole, a rămas doar unul și o mănăstire pe jumătate ruinată, unde e apoi garnizoană. In loc de Curte, două cete turcești. Domnul nu poate vorbi liber cu un străin. Tătarii îi stau pe cap, stricând, prădând. Țara e devastată, oamenii ruinați. Domnul, foarte desprețuit *(contemptissimus)*, trebuie să se închine și unui negustor turc [2]). In schimb, altfel sunt tratați Ungurii la Imperiali: Paul Eszterhazy are Lâna de aur, Kollonics e cardinal.

[1]) P. 98.
[2]) P. 102.

Dieta ardeleană recunoaște pe Impărat. Caraffa e foarte mulțămit de provinciile ce i se dau. Era gata de iernatec, când *prevăzutul pericol tătăresc se produce*. Nuredinul pradă în Polonia și în Moldova și amenință să treacă și în Ardeal [1]).

Se chiamă *o dietă nouă, care-i pretinde a da o orânduire definitivă provinciei*. Nicolae Bethlen, *vir vasti animi*, cere ca primă măsură înlăturarea prințului incapabil. In cuvântarea lui se arată că Tătarii pot intra în Secuime prin trei pasuri, că nu li pasă de cetățile, de pe ale căror ziduri ar privi fără a se mișca, Germanii. Subt regimul de până acum, de cincisprezece ani sufere nobilimea, vechea Constituție fiind distrusă, impozitele acumulându-se.

Din parte-i, un vechiu calvin, Daniel Absalon, recomandă a se trimete aiurea Apáffy și a se reuni Ardealul cu Ungaria, separația dintre aceste două țări fiind originea nenorocirilor ungurești și *a trecerii la Turci a Domnilor români, deveniți « tamquuam regum mendicabula »* [2]), *osândiți la dominația între ruinele orașelor și bietele bordeie*: « misera dulcedine captos inter urbium rudera humilesque casas regnandi » [3]). Dar să nu i se dea Ardealului un guvernator străin, cum a fost Basta, ci Mihail Teleki, pe care-l vrea țara.

Caraffa invocă pactul dela Ibașfalău. El cere o hotărîre. Se ia aceea de a pune Germani în garnizoană la Brașov, Hust, Chioara, Gurghiu și Făgăraș. La dieta din acest oraș, Bethlen se unește la părerea celorlalți și, după discuții de trei zile, se supune dietei o deciziune care e primită. Făgărașul e lăsat însă lui Apáffy, cu dreptul de a ținea 500 de soldați.

Brașovul nu primește însă pe soldați. Apaffy trimete acolo pe Teleki cu trupe de ale sale; Caraffa, bolnav de ochi, pe Veterani. După hotărîrea lăsată prințului, se execută un argintar și alți câțiva.

Acuma, Caraffa nu consimte să mai păstreze și Ungaria și Ardealul, pentru a cărui supunere Impăratul trimete felicitări. Veterani va comanda acolo, șeful lui ajungând a fi pârît

[1]) P. 103.
[2]) Pp. 105—106.
[3]) *Ibid.*

pentru politica sa în această provincie, unde vine un comisar imperial pentru privilegii. Caraffa recomandă a se lua Caransebeșul [1]).

Șerban Cantacuzino îi trimete generalului imperial, printr'un sol, doi cai. El se adresase Impăratului prin episcopul de Nicopol și Ladislau Csáki, oferind supunerea sa și intervenția la « fratele » Constantin —, de fapt Cantemir, confundat cu Constantin Stolnicul, — din Moldova [2]). *Caraffa crede însă că, atâta timp cât nu s'a luat Timișoara, Domnul muntean nu poate fi de niciun folos.* De altfel și el sufere de « infidelitatea grecească ». In două, trei zile Tătarii îi pot prăda țara, lipsită de cetăți. Dacă s'ar trimite în ea puține trupe n'ar fi mai folositori.

El ia, cu Guido Starhenberg, Șoimușul, Făgetul, « Zatvaranya », Lipova, unde se ucid multe vite, și Lugojul, în acest an 1688. Ajunge până la Deva. Avea cu el 2.000 de pedeștri, 400 de călări [3]).

Dar gândul îi este tot la Timișoara, pentru a încunjura pe Șerban-Vodă. E trimes însă aiurea, pentru ca îndată să împace, la Belgrad, unde era Tököly, pe cei doi rivali, marchizul de Baden și prințul de Lorena, ceea ce aduce cucerirea cetății, *creștinii de acolo cerând să fie liberați* [4]), pe când Caraffa ia Titel și se ocupă de Caransebeș [5]), Caprara cucerind Illoch și Petruvaradinul. Apoi primul e ținut de boala sa de ochi la Seghedin. In acest moment apare pe acest teatru de războiu Eugeniu de Savoia, subt ordinele prințului bavarez [6]).

In noua împărțire de comandamente, marchizul de Baden e în Slavonia și prințul de Lorena în Bosnia. *Caraffa recomandă din nou a se lega luarea Timișoarei cu ocupația Țării-Românești. Rosturile balcanice n'ar putea veni decât pe urmă* [7]).

Pe când el e bolnav în Austria, vin la Belgrad noii soli de pace ai Turcilor, Zulficar-Efendi, Mavrocordat și tălmaciul

[1]) Pp. 108—109.
[2]) P. 109.
[3]) Pp. 110—111. Cf. Iorga. *l. c.*, p. 230.
[4]) *Ibid*,
[5]) Pp. 116—117.
[6]) Pp. 120.
[7]) P. 123.

venețian Tommaso Tarsia, care ar fi fost rudă cu diplomatul grec. Caraffa, din parte-i, se gândește la situația ardeleană, unde ar fi bine să vie preoți catolici, să se facă noi cetăți, pentru a ținea în frâu pe Unguri și prin Sârbi; nu uită nici pe Români. Gândul lui merge și până la Ragusa [1]).

Nu se uită invidia polonă, care încearcă a lua Moldova [2]), şi acțiunea venețiană la Negroponte, unde moare condottierul Königsmark.

In acest timp, la Constantinopol se încearcă restabilirea Sultanului Mohammed, și urmașul său se refugiază, cu Vizirul, la Adrianopol [3]).

Dar și la aliații creștini se simte oboseala. Sarcina de a negocia cu Turcii trece deci dela prințul de Lorena la Caraffa. Când solul turc se cere de-a dreptul la Impărat, i se spune că nu poate fi vorba de comunicarea suirii pe tron a unui Sultan fugar. Pentru a avea pacea, să se cedeze: Ungaria, Ardealul, Timișoara, Oradea, Ghiula, Inăul, totul până la Murăș, Kanisza și Szigethul, cu tot ce e dincoace de Drava și de Sava, toată Slavonia, Croația turcă, Serbia, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria până în Balcani ori măcar până la Niș, și libertatea Ragusei, și să se dea Tököly. In Țara-Românească, tributară acuma Impăratului, să fie o garnizoană germană. Tătarii să fie opriți.

Se adaugă că Moldova, care a fost prădată de Tătari, care-și are cetățile ocupate de garnizoane turcești, trebuie cerută și ea, dar nu ca să fie păstrată, ci numai ca obiect de schimb.

Se întreabă aliații; reprezintantul lui Sobieski, Potocki, avea numai calitatea de informator [4]). Discuția are loc între Starhemberg, Kinski și Caraffa.

Incă odată se cere, ca garanție a dispoziției spre pace, predarea lui Tököly.

In schimb, Turcii oferă Impăratului și Veneţienilor pacea sau un scurt armistițiu. In acest din urmă caz, fiecare ar

---

[1]) P. 128.
[2]) Pp. 130—1.
[3]) Pp. 129—30. Cf. Iorga *l. c.*, p. 228.
[4]) Pp. 38—40.

rămânea cu ce are, iar Ardealul ar avea să plătească un tribut dublu, și Turcilor și Imperialilor. Dacă e vorba însă de pace, să se restituie cuceririle, mai ales Belgradul și Ardealul. Atâta s'ar ceda creștinilor: Camenița, ruinată. Și Caraffa se întreabă dacă nu se explică astfel de pretenții prin tulburările din Constantinopol sau prin războiul dela Rin.

Iată acum pretențiile, altfel nu destul de cunoscute, ale Imperialilor: să se treacă, la Ierusalim, asupra lor privilegiile Grecilor, să se cedeze Veneţienilor Eubeia și teritoriul până la râul Cerca și la Boiana, Polonilor Camenița, Impăratului ambele ţări românești [1]).

Englezii și Olandezii stăruie de pace pentru a îndrepta pe Imperiali, alături de dânșii, contra lui Ludovic al XIV-lea.

Dar Turcii biruie pe cei doi rebeli și-și refac armata şi flota. Liberachi Ierakari [2]), — soţul Doamnei Anastasia Duca, — e aruncat asupra Veneţienilor în Moreia. Se atacă și Monembasia, fără rezultat. Rușii sunt bătuţi de Tătari în Crimeia, abia scăpându-i Cazacii. Războiul nu reîncepe în Moldova, fiindcă nu-l primește dieta polonă; o încercare, la Camenița, dă greș.

Imperialii iau însă Vidinul, la al treilea atac. Marchizul de Baden declară că ar putea, cu 30.000 de oameni, merge până la Constantinopol. Generalul von Holstein pătrunde până la Scoplie, von Herberstein până la « Licka ». Aceasta pe când, în Ungaria, capitula Scoplie [3]).

E adevărat că moare promotorul cruciatei, Papa Inocențiu, dar la Rin se câștigă victorie.

Se refuză deci propunerea turcească de a se ceda Timişoara în schimb pentru Belgrad și pentru recunoașterea cuceririlor veneţiene [4]).

Caraffa recomandă a nu se lua iernatec în Bulgaria şi Ţara-Românească, Turcii nefiind cu totul învinși. Dar Strasser, care înaintează până la Priștina, e bătut și pierde o mie de oameni, Veterani scăpând restul. Atunci Caraffa cere, zădarnic, să se ardă Nișul, părăsindu-l. Argumentul său e că

---

[1]) Cf. Iorga, *l. c.*, p. 243.
[2]) *Ibid.*, p. 234.
[3]) *Ibid.* pp. 245, 252.
[4]) P. 140.

aceste cvartire sunt prea departe, și o ofensivă turcească ar putea să reiaie Nișul[1]). E păcat să se scoată trupe din Ardeal. Mai bine s'ar întări Belgradul.

De fapt Vizirul poate lua Nișul. In momentul când Apaffy moare și naționalismul unguresc din Ardeal îmbrățișează pe Tököly, Caraffa recomandă lui Heissler să nu-și împartă trupele. Neurmând acest sfat, generalul german e bătut și prins, împreună cu Doria, — bătălia dela Zârnești — pe Turco-Tătari, împreună și cu Vodă-Brâncoveanu.

Dar marchizul de Baden aleargă în Ardeal și gonește pe Tököly până la Poarta-de-fier. Se așează în provincie Veterani, cu 7.000 de oameni.

Vizirul trimete provizii pe Dunăre, apoi, cu 60.000 de oameni, iea pe rând Vidinul și Semendria (la Niș, Stahremberg avuse doar 3.400 de oameni) și (Octomvrie) Belgradul, de pe urma unei explozii (acolo era Cray, cu 16.000 de Germani). Se apără însă Essekul, și, la urmă, cei 15.000 de Turci se retrag[2]). Era departe visul Papei de a face serviciul la Constantinopol.

La 1697, marchizul de Baden moare, dar Caraffa, propus, nu vrea moștenirea, deși se adeveriseră prevederile lui, în ce privește pe Tököly.

Restul nu mai privește țările noastre.

---

1) Iorga *l. c.*, pp. 245—6.
2) *Ibid.*, p. 252.

CONSTITUŢIUNEA POLONĂ

DIN 23 APRILIE 1935

DE

ANDREI RĂDULESCU
CONSILIER LA ÎNALTA CURTE DE CASAŢIE ŞI JUSTIŢIE
PROFESOR LA ACADEMIA DE COMERŢ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 4 Iunie 1937.

INTRODUCERE

Am anunţat această comunicare încă din Martie 1936, când am vorbit aici despre Constituţiunea cehoslovacă, şi când nu se prea gândeau mulţi la intensificarea relaţiunilor culturale între noi şi Polonia.

Imi îndeplinesc promisiunea cam târziu, din motive nestăpânite de mine, făcând cu bucurie constatarea că de atunci s'a mai lucrat în sensul desvoltării acestor relaţiuni, s'au făcut călătorii, s'a mai scris, se proectează schimb de profesori, etc.

Cred totuşi că această comunicare nu vine prea târziu fiindcă tot va fi de oarecare folos specialiştilor şi va servi pentru a ne cunoaşte aliatul, al cărui cel mai înalt reprezentant va fi peste trei zile pe pământul românesc.

Cunoaşterea reciprocă aduce înţelegerea, apropierea sufletească şi întăreşte legăturile dintre popoare mai mult decât toate tratatele şi orice alte manifestări.

*
* *

Sunt cunoscute greutăţile prin care a trecut Statul polon pentru a-şi apăra fiinţa şi rolul pe care l-a îndeplinit, ca şi noi, pentru apărarea creştinătăţii şi civilizaţiei, rol prea des uitat de Apusul, care a profitat şi a putut să-şi desvolte o civilizaţie superioară.

Aceste greutăţi au devenit şi mai mari după dispariţia dinastiei naţionale şi în urma luptelor cu Turcii, în sec. XVI şi XVII. Ceea ce a contribuit mult la slăbirea Statului şi a deşteptat poftele vecinilor a fost în deosebi micşorarea autorităţii centrale. La aceasta au contribuit mult nobilii, cari au căutat să smulgă din acea autoritate în favoarea lor, desvoltând astfel o vieaţă regională în dauna unităţii Statului. Procedeul nenorocit, care i-a ajutat, a fost acel *liberum veto*, care a împiedecat luarea măsurilor de îndreptare şi care a fost folosit cu destulă dibăcie de străini.

Se ştie că la 1764 s'au încercat îndreptări serioase dar în curând, cu sprijinul Caterinei II s'a menţinut dezastrosul veto. După prima împărţire din 1772 pericolul este văzut de toţi şi străduinţele pentru mântuire cuprind fiinţa întregului popor. La începutul cataclismului în care intra Europa, el face o mare sforţare spre a-şi îmbunătăţi organizaţia. Fructul este *Constituţia dela 3 Mai 1791*, în care s'a căutat să se ia calea de mijloc între absolutismul răsăritean şi central al Europei şi între principiile revoluţiei franceze, un mare act de cuminţenie politică, de înţelegerea vremurilor şi de înalt patriotism. Prin acea Constituţie, admirată de mari cugetători, s'a încercat a se stabili o armonie între năzuinţele democratice de o parte şi asigurarea unei solide autorităţi centrale a Statului [1]). Ea, însă, nu s'a putut aplica. O confederaţie, sub influenţa Rusiei, n'a recunoscut-o; în curând a urmat a doua împărţire iar la 1795 Statul polon a dispărut.

Constituţia dela 7 Mai 1791 a rămas — cum s'a zis — un fel de « testament politic » şi totodată un « ideal simbolic »

---

[1]) *Constitution de la République de Pologne*, 1921. Introduction historique par Michel Potulicki, p. 14 şi urm.

pentru mai multe generații de Polonezi, ideal care le-a dat puterea de a trăi și de a lupta.

Pentru a înțelege spiritul acestei Constituții, care a fost luată ca temeiu pentru cea de azi, nu e de prisos să menționăm ce spuneau autorii ei: « Niciun guvern, oricât de excelent ar fi, nu poate trăi fără o putere executivă puternică. Fericirea unui popor depinde de legi drepte și efectul legilor de executarea lor. Experiența a arătat că neglijența acestei probleme a adus nenorociri pentru Polonia ».

Se știe ce s'a mai întâmplat. S'a creat Marele Ducat al Varșoviei: s'a înființat mica republică a Cracoviei, pentru câtăva vreme, s'a dat anumite norme de vieață constituțională, mai largi în special Polonezilor din Austria, au izbucnit revoluțiile dela 1830 și 1863 dar cu toate sbuciumările și chinurile acestui brav popor, care nu voia să moară, Statul polon n'a mai reînviat, decât din valurile de sânge ale războiului mondial [1]).

Incă dela început, fiecare dintre beligeranți promitea poporului polonez o vieață nouă. Era chiar o întrecere între ei. Legiunile lui Pilsudski intră în luptă încă dela 6 August 1914. Svonurile vagi de liberare sunt concretizate în manifestul Rusiei dela 14 August 1914 și în ale Puterilor Centrale dela 5 Noemvrie 1916 și 12 Septemvrie 1917. In timpul ocupației de către Germani se înființează un Consiliu de Stat, un fel de Parlament, apoi un Consiliu de Regență, putere executivă și se încep lucrări pentru o Constituție.

La 3 Iunie 1918 Franța, Anglia și Italia într'o conferință la Versailles declară că unul din scopurile esențiale ale războiului este crearea Statului polonez independent cu ieșire la mare. De altă parte, cele 14 puncte ale lui Wilson menționează, tot ca un scop esențial al războiului, restaurarea Poloniei.

In sfârșit dreptatea a învins; la 11 Noemvrie 1918 Polonia a redevenit liberă iar tratatul dela Versailles a așezat Statul polonez (art. 87—93) în rândul Statelor independente.

La 14 Noemvrie, Consiliul de regență abdică iar Pilsudschi este proclamat șef al Statului. El dispune să se facă alegeri,

[1]) Potulicki, *l. c.* Același în *Constitution* du 23 avril 1935. Introduction historique. Crozat Charles: *Les Constitutions de la Pologne et de Dantzig*, 1923, pp. 46—72.

pe o bază foarte democratică, pentru Constituantă. Alegerile au loc la 26 Ianuarie 1919 iar Dieta se întrunește la 9 Februarie 1919. La 20 Februarie ea mulțumește lui Pilsudschi pentru serviciile aduse Patriei, îi redă funcțiunea de șef al Statului și întocmește așa zisa Mica Constituție, în care a pus « principiile fundamentale ale organizării Statului » în epoca de transiție.

La 6 Mai 1919 Guvernul a prezentat Dietei un proiect de « declarațiune constituțională », format din 12 articole și care era inspirat și de Constituția dela 3 Mai 1791. Pentru a-l studia s'a alcătuit o Comisie, care a primit și alte proiecte.

In acest timp Polonia dădea o strălucită dovadă că merită să trăiască, respingând năvălirea oștilor rusești, ajunse la Varșovia.

Cu toată această grea lovitură, în care era în joc însăși ființa Statului, munca pentru întocmirea Constituției a continuat și la 28 Iulie 1920 Comisia a înfățișat Dietei un proiect propriu. Asupra acestuia s'a discutat opt luni și, în sfârșit, s'a votat cu mare majoritate *Constituția Republicii polone din 17 Martie 1921*. Chiar socialiștii, au recunoscut că este înaintată și cuprinde drepturi, pentru care proletariatul din alte țări a trebuit să lupte ani îndelungați [1]).

Constituția dela 1921 a fost influențată în special de cea franceză. Este o constituție democratică, asemănătoare în multe privințe cu cea cehoslovacă și cu alte Constituțiuni moderne. Ea avea — la început — ca și a Cehoslovaciei o declarație, un fel de imn la adresa divinității și a generațiilor, care au luptat pentru independență precum și luarea de angajamente solemne pentru viitor.

Reproducerea acestei declarații nu este fără folos: « In « numele lui Dumnezeu atotputernic, Noi, Națiunea polo- « neză, mulțumind Providenței că ne-a dat libertatea după un « secol și jumătate de sclavie; evocând cu recunoștință cu- « rajul și devotamentul neobosit al generațiunilor care au « luptat fără întrerupere și au consacrat cele mai bune din « sforțările lor pentru cauza independenței; reînoind tradiția « glorioasă a memorabilei Constituțiuni dela 3 Mai; având

---

[1]) Potulicki, *Const. 1935 l. c.* p. 26, notă.

« în vedere binele întregii noastre Patrie-mumă, liberă şi unită;
« doritori să-i aşezăm independenţa sa, puterea sa, siguranţa
« sa, ca şi ordinea socială, pe principiile eterne ale dreptului
« şi libertăţii; dornici de asemenea să asigurăm desvoltarea
« tururor forţelor sale morale şi materiale pentru binele în-
« tregii umanităţi care renaşte precum şi să garantăm tuturor
« cetăţenilor Republicii egalitatea şi muncii respectul, recu-
« noaşterea drepturilor sale şi protecţiunea deosebită a Sta-
« tului; am adoptat şi decretăm în Dieta Constituantă a Repu-
« blicii Poloniei legea constituţională al cărui cuprins urmează».

După această Constituţie puterea suverană aparţine Naţiunii. La baza organizării Statului stă principiul separaţiei celor trei puteri. Textele cuprind dispoziţii privitoare la aceste puteri, apoi la datoriile şi drepturile generale ale cetăţenilor şi la sfârşit o serie de dispoziţii generale.

Puterea legiuitoare o exercită Sejmul — Camera Deputaţilor — şi Senatul. Ambele corpuri erau alese prin vot universal.

Camera putea să fie disolvată prin hotărîrea ei, luată cu majoritate de 2/3 dacă jumătate din membri sunt prezenţi. Ea putea fi disolvată şi de Preşedintele Republicii dar numai cu aprobarea Senatului, ca în Franţa. In caz când Camera a fost disolvată, era disolvat automat şi Senatul.

Dieta îşi valida singură alegerile necontestate. Cele contestate erau supuse pentru validare Curţii supreme, cam în felul cum propuneam într'o conferinţă, ţinută în 1922, la Institutul social român [1]).

Puterea executivă se exercita de Preşedintele Republicii, prin intermediul Consiliului de miniştri.

Intre cele două corpuri legiuitoare rolul prim îl avea Camera.

Fără să intrăm în amănunte putem spune că în genere această Constituţie era bine întocmită, în unele privinţe mult mai bună ca altele şi din punct de vedere al formei şi al fondului[2]).

Totuşi se pare că nu era potrivită cu împrejurările şi cu starea spiritelor din Polonia. Era poate o Constituţie prea

[1]) Andrei Rădulescu, *Puterea judecătorească în Noua Constituţie a României*, p. 207.
[2]) *Constitution de la République de Pologne* du 17 mars 1921. Avant-propos par Joseph Barthélémy. Introduction historique par Michel Potulicki.

înaintată. Mai ales preponderanța Puterii legiuitoare și în special a Camerei nu corespundea cu nevoile Statului, care reclamau urgente măsuri de consolidare. De aceea vieața Statului mergea greu iar luptele politice înverșunate împiedecau opera de construcție solidă. Se ajunsese astfel, după cum se afirmă, la 21 partide sau fracțiuni politice în Dietă, iar la alegerile din 1924 au fost prezentate 35 liste. Guvernele dintre 1921—926 n'aveau, în mijlociu, o vieață mai lungă de 6 luni [1]).

Această situație, care se înrăutăția din zi în zi, nu mai putea continua, fără pericole pentru Stat.

In aceste împrejurări interveni cu toată energia Pilsudschi, care în fruntea trupelor sale intră în Varșovia, sili pe Witos, Președintele Consiliului de miniștri și pe Wojciechovschi, Președintele Republicii, să demisioneze și luă măsuri pentru o revizuire a Constituției.

Printr'o lege din 2 August 1926 (8 articole) s'a dispus între altele că singur Președintele Republicei are dreptul *să disolve Dieta* și Senatul și să dea, în anumite cazuri, *ordonanțe* cu putere de lege, precum și să puie în vigoare *budgetul* dacă Dieta nu l-a votat într'un termen.

In urmă, în 1929 și următorii, s'a lucrat intens la făurirea unei noui Constituții, mai adaptată nevoilor Statului. Ea a fost votată de Dietă la 26 Ianuarie 1934 iar de Senat la 16 Ianuarie 1935. Reîntoarsă la Dietă, noua Constituție a fost votată definitiv în noaptea de 23—24 Martie 1935. Peste o lună, la 23 Aprilie 1935, a fost promulgată de Președintele Republicii [2]).

Ea are deci, doi ani împliniți de aplicare.

CAP. I

DISPOZIȚIUNI GENERALE

In cadrul acestei comunicări nu poate fi vorba de a intra în amănunte sau de a cerceta toate problemele.

Ca și în comunicarea despre Constituțiunea Cehoslovaciei, voiu expune cuprinsul, urmând într'o oarecare măsură

---

[1]) *Ibidem.*

[2]) *Constitution* du 23 avril 1935. Potulicki *o. c.* p. 28.

ordinea textelor, semnalând părțile caracteristice și făcând câteva observațiuni generale.

In noua Constituție polonă nu s'a mai reprodus acea declarație inițială din Constituția dela 1921, probabil fiindcă nu se mai potrivea în totul cu redacția nouă. In schimb, s'a înscris în primele 10 articole un fel de *declarație de principii solemne*, care poate fi asemănată cu declarația drepturilor omului dela 1789. Aceste 10 articole sunt interesante fiindcă arată clar concepția autorilor despre Stat și organizarea lui.

După această concepție, Statul polon este bunul comun al tutulor cetățenilor săi. Reconstituit (după altă traducere: reînviat), prin lupta și sacrificiile celor mai buni fii ai săi, el trebue să fie lăsat din generație în generație, ca moștenire istorică.

Fiecare generație este datoare, ca prin sforțările sale proprii, să mărească puterea și demnitatea Statului.

Pentru îndeplinirea acestei datorii față de urmași, ea răspunde cu onoarea sa.

Acest articol afirmă solemn *solidaritatea* între toți cetățenii de ieri, de azi și de mâine ai Statului polon și marea datorie ce decurge din această legătură de a se jertfi pentru păstrarea și propășirea patrimoniului național.

Desvoltându-se această idee, se prevede că toți cetățenii formează o colectivitate care trăește în cadrul Statului și se sprijină pe el. Statul îi asigură libera desvoltare iar în cazul când cere interesul obștesc, îi dă o îndrumare și-i stabilește condițiunile. Pentru reglementarea acestei vieți colective, acestei « vieți în comun » și pentru îndeplinirea sarcinilor pe care ea le comportă, Statul va putea recurge la colaborarea autonomiei regionale și economice.

Temelia desvoltării și puterii Statului este *munca*; el are dreptul să-i controleze condițiunile și datoria s'o protejeze.

Statul are ca țintă să unească pe cetățeni pentru o colaborare armonică în folosul interesului comun.

Nicio activitate nu poate să fie în contradicție cu scopurile Statului, exprimate în lege. Pentru observarea acestei norme Statul are mijloace de constrângere.

Din acestea iese în evidenţă *idea Statului social*, concepţia primordială a noului aşezământ polon. Statul este îndrumătorul vieţii şi conducătorul vieţii comune a poporului. El poate reglementa această vieaţă cum crede mai potrivit cu interesul general. El, pentru aceasta, poate folosi procedeul autonomiei, idee care a preocupat mult la întocmirea Constituţiei şi care — se pare — satisfăcea în parte unele tendinţe federaliste.

Organismul Statului a căpătat şi un reprezentant suprem, cu drepturi şi datorii mai precise decât formula vagă: naţiunea suverană. In fruntea Statului stă *Preşedintele Republicii*. El răspunde — prevede textul — înaintea lui Dumnezeu şi înaintea Istoriei de soarta Statului. Cea mai înaltă datorie a lui este să îngrijească de interesele Statului, de apărarea lui şi de situaţia pe care o ocupă printre celelalte naţiuni.

In persoana Preşedintelui este concentrată autoritatea unică şi indivizibilă a Statului, autoritatea supremă. Sub această autoritate sunt puse toate celelalte organe ale Statului, care au ca sarcină esenţială să servească Republica.

Nu trebue însă să credem că prin noua Constituţie s'a nesocotit *valoarea individului*, subjugându-l colectivităţii sau egalizându-l în totul, ca în alte părţi.

Pârghia acestei vieţi colective este activitatea creatoare a individului. Statul asigură cetăţenilor putinţa desvoltării însuşirilor lor personale precum şi libertatea conştiinţei, a cuvântului şi asocierii, în limitele determinate de interesul public.

Drepturile cetăţenilor de a avea o înrâurire asupra afacerilor publice vor fi măsurate după *valoarea sforţărilor şi a meritelor*, despre care vor fi dat dovezi în interesul obştesc, deci *principiul selecţiunii*. Aceste drepturi nu pot fi limitate, din cauza originii, a confesiunii, a sexului sau a naţionalităţii, prin urmare toţi *cetăţenii sunt egali în faţa legilor*.

S'a prevăzut expres, ceea ce se înţelegea uşor, *datoria fundamentală pentru cetăţeni: de a păstra credinţă Statului şi de a îndeplini în mod cinstit îndatoririle care le sunt impuse.*

CAP. II

PREŞEDINTELE REPUBLICEI.

După această declaraţie de principii, Constituţia cuprinde *normele pentru organizarea Statului*, aşezate în 12 capitole de întinderi inegale.

Această organizare n'are la bază *principiul separaţiei Puterilor* aşa cum este la noi şi în alte părţi ci mult schimbat. Aici toate drepturile Statului, Naţiunii, sunt o singură Putere, iar ceea ce se înţelege de obiceiu prin Puteri sunt considerate funcţiuni ale singurei Puteri. Este o părere — admisă de unii doctrinari — şi pe care Polonezii au primit-o.

Reprezentantul, titularul acestei Puteri, este *Preşedintele Republicii*. Separaţia funcţiunilor este păstrată şi acolo dar ea există între organele subordonate toate Preşedintelui, încât se poate spune că voinţa lui este hotărîtoare pentru mersul Statului. Rolul Preşedintelui este mai mare decât al Preşedinţilor de republică, aşa cum se concepe în mod obişnuit sau decât al unui monarch constituţional. Totuşi nu se poate afirma că este un fel de Suveran absolut, cum se afirmă uneori.

Pentru determinarea rolului Preşedintelui, consacrat — cum am arătat — în declaraţia de principii, s'au înscris art. 11—24, în care se precizează drepturile şi datoriile lui, pe care le voiu rezuma.

In calitatea lui de şef şi autoritate supremă a Statului, *Preşedintele trebue să coordoneze activitatea organelor publice superioare.*

Drepturile şi puterile lui sunt clasate în două categorii: unele, pe care le-am putea numi: *oficiale propriu zise* şi altele, personale, care — spune textul — constituesc *prerogativele* sale.

I. In *prima categorie* sunt enumerate următoarele drepturi:

a) Preşedintele numeşte pe Preşedintele Consiliului de miniştri, după aprecierea sa, fără de a ţine seamă de indicaţiile Parlamentului.

Miniştrii sunt numiţi tot de el, însă după propunerea Primului-ministru.

b) El convoacă și disolvă Corpurile legiuitoare, după normele ce se vor arăta mai jos.

c) Ordonă deschiderea, amânarea și închiderea sesiunilor Parlamentului.

d) El este șeful suprem al forțelor armate.

e) El reprezintă Statul în raporturile cu străinătatea, dă agrementul pentru reprezentanții Statelor străine și-i primește; de asemenea acreditează pe reprezentanții Statului.

f) Hotărăște asupra războiului și păcii, adică are dreptul de a declara războiu și a face pace, un drept exorbitant.

g) El are dreptul de a încheia acorduri, tratate cu alte State precum și de a le ratifica.

h) Supraveghează funcțiunile de Stat care sunt rezervate alegerii sale.

II. *A doua categorie* cuprinde așa zisele drepturi sau puteri personale, care constituesc *prerogativele* sale.

Dintre acestea Constituția menționează o serie, care, din felul cum e redactat textul, este enumerativă.

Aici intră:

a) Dreptul să indice pe unul dintre candidații la locul de Președinte al Republicii și să ordone sufragiul universal, asupra acestei alegeri.

b) Să desemneze pe urmașul său în timp de războiu.

c) Să numească și să revoace pe Președintele de Consiliu, pe Primul-Președinte al Curții supreme și pe Președintele Curții de Conturi.

d) Să numească și să revoace pe Generalisim și Inspectorul general al forțelor armate.

e) Să desemneze pe membrii Tribunalului de Stat.

f) Să desemneze un număr de senatori, cari reprezintă 1/3 din Senat.

g) Să numească și să revoace pe șeful și funcționarii Casei sale civile.

h) Să disolve Camera și Senatul înainte de expirarea legislaturii.

i) Să trimeată pe membrii Guvernului în judecata Tribunalului de Stat.

j) El are și dreptul de grațiere.

Pentru a fi valabile, actele oficiale propriu zise, adică acelea din prima categorie, trebue să fie contrasemnate de Preşedintele Consiliului şi de ministrul respectiv.

Această contrasemnare nu este însă necesară pentru a doua categorie de acte, care emană din prerogativele prezidenţiale.

Constituţia consacră *iresponsabilitatea Preşedintelui* pentru actele sale oficiale. Textul întrebuinţând formula generală. « acte oficiale », urmează că nu este răspunzător nici pentru cele din categoria II care — potrivit art. 14 — sunt tot acte oficiale (art. 14—15).

In timpul funcţiunii sale, Preşedintele nu poate fi făcut responsabil nici pentru alte acte. Din text rezultă că pentru asemenea acte neoficiale ar putea răspunde, când a încetat funcţiunea.

Preşedintele este ales pe 7 ani, ca în Franţa şi Cehoslovacia, socotiţi dela intrarea în funcţiune. Dacă la expirarea termenului nu se terminase operaţiile electorale în vederea alegerii urmaşului, durata funcţiunii sale se prelungeşte pentru timpul indispensabil terminării alegerilor.

In timp de războiu, funcţiunea sa este prelungită până la 3 luni după încheierea păcii. In acest caz, Preşedintele va desemna pe urmaşul său prin act special, publicat în Jurnalul oficial, pentru ipoteza când Preşedinţia Republicii ar rămâne vacantă, înainte de încheierea păcii. Este o dispoziţie bună, menită să împiedece rămânerea Statului fără şef, ceea ce ar putea pricinui mari neajunsuri, mai ales faţă de rolul ce-l are după noua Constituţie; poate fi însă şi periculoasă dacă ne gândim că el poate încheia o pace nefericită.

Dacă s'ar întâmpla ca, într'un asemenea caz, Preşedinţia să devină vacantă şi succesorul desemnat să intre în funcţiune, el îşi va îndeplini misiunea până în termen de 3 luni socotite de la încheierea păcii.

Alegerea Preşedintelui se făcea, sub imperiul Constituţiei dela 1921 de către Cameră şi Senat, întrunite în Adunarea Naţională, ca la Francezi şi Cehoslovaci. Acestea erau convocate de către Preşedintele Republicii în ultimul trimestru al celor 7 ani ai funcţiunii sale. Dacă, în cele 30 zile anterioare

îndeplinirii septenatului, Preşedintele nu făcea convocarea, Corpurile legiuitoare se reuneau de plin drept în Adunare Naţională, fiind invitate de Mareşalul Dietei şi sub preşedinţia acestuia.

Constituţia de azi a introdus un alt sistem original dar mai complicat.

Pentru locul de Preşedinte al Republicii este propus un candidat ales de către o Adunare numită *Adunarea electorilor*. Aceasta se compune din Preşedintele Senatului, care are titlul de Mareşal, Preşedintele (Mareşalul) Dietei, Preşedintele Consiliului de miniştri, Primul Preşedinte al Curţii Supreme, Inspectorul general al forţelor armatei şi din 75 electori, cari sunt aleşi dintre cetăţenii cei mai demni, de către Dietă (Cameră) şi Senat, cea dintâi alegând 50, iar Senatul 25. Mandatele acestor electori durează numai până când noul Preşedinte intră în funcţiune.

Preşedintele acestei Adunări este Preşedintele Senatului, care are ca supleant pe acela al Camerei.

Constituţia n'a prevăzut mai precis dintre cine şi cum vor fi aleşi aceşti electori. Această lacună a fost completată printr'o lege dela 10 Iulie 1935. Dieta şi Senatul trebue să se întrunească cu 3 zile înainte de termenul când trebue să se adune electorii şi care e fixat de Preşedintele Republicii cu 15 zile, cel mai târziu, înainte de expirarea funcţiunilor sale. Pentru electori se prezintă diferite liste de candidaţi, semnate cel puţin de câte 8 deputaţi şi 8 senatori. Fiecare deputat sau senator poate semna o singură listă. Repartiţia se face după un procedeu destul de complicat, în care şi sorţul are uneori rostul său. După proclamarea rezultatului, Adunarea electorilor, întrunindu-se la locul şi data desemnată de Preşedintele Republicii, procedează la alegerea candidatului pentru această demnitate. Pentru a putea lucra valabil este necesară prezenţa a cel puţin jumătate din numărul electorilor şi a Preşedintelui acestei Adunări.

Numele candidaţilor trebuesc propuse în scris şi propunerea să fie semnată de cel puţin 8 electori.

Este declarat ales cel care va întruni majoritatea absolută a voturilor.

In caz când Camera şi Senatul sunt disolvate şi dacă rezultatul alegerilor pentru noile Corpuri legiuitoare n'a fost publicat, alegerea electorilor va fi făcută de deputaţii şi senatorii din Parlamentul disolvat. Măsura aceasta se găseşte şi în alte Constituţii, pentru a nu rămâne Statul fără conducătorul suprem.

După ce Adunarea electorilor a ales un candidat, Preşedintele ei comunică Preşedintelui Republicii, rezultatul alegerii.

Preşedintele Republicii poate să n'aibă nimic de obiectat. In acest caz el comunică, în scris, Preşedintelui de Consiliu, părerea sa; poate, însă, să lase să treacă 7 zile fără să ia vreo măsură. Intr'o asemenea ipoteză, candidatul ales de Adunarea electorilor este socotit ales Preşedinte al Republicii.

Preşedintele în funcţiune are însă, după Constituţie, dreptul să indice un alt candidat, dar trebue să arate hotărîrea sa în cele 7 zile menţionate mai sus. In acest caz, se va face alegere prin vot universal, un plebiscit între cei doi candidaţi. La această alegere au dreptul să participe toţi cetăţenii, fără deosebire de sex, în vârstă de 24 ani şi cu drept de vot la Dietă.

Se poate întâmpla ca *Preşedintele Republicii să moară înainte de termenul de 7 ani*. In acest caz, Preşedintele Senatului îndeplineşte formalităţile în vederea alegerii noului Preşedinte. El convoacă Adunarea electorilor şi are dreptul să desemneze un alt candidat, ordonând plebiscitul. Se pune problema dacă s'ar putea propune pe sine?

Se poate ca *Preşedintele Republicii să fie în imposibilitate continuă de a-şi mai îndeplini funcţiunea*. Intr'un asemenea caz, tot Preşedintele Senatului convoacă Corpurile legiuitoare întrunite, care hotărăsc dacă trebue declarat vacant locul de Preşedinte al Republicii. Pentru o astfel de decizie este nevoie de o majoritate de 2/3 din numărul total al membrilor.

Dacă a fost luată această decizie, Preşedintele Senatului convoacă Adunarea electorilor. Deşi textul nu mai prevede expres, de sigur că şi în acest caz el are dreptul să desemneze un candidat şi să recurgă la consultarea poporului, prin sufragiul universal. Identitatea de raţiune duce la aceeaşi soluţie ca şi în cazul precedent.

In timpul *vacanței Președinției* Republicii, atributele acestei înalte funcțiuni aparțin Președintelui Senatului, iar când Senatul este disolvat, tot Președintelui acestuia.

CAP. III

GUVERNUL.

Am văzut că *toate organele Statului sunt supuse autorității supreme a Președintelui Republicii*.

Voiu expune, pe scurt, situația lor, în ordinea în care sunt înscrise în Constituție și care ne arată și însemnătatea dată de alcătuitorii acestui pact.

Primul loc după Președinte îl are *Guvernul*, care e format din *Președintele de Consiliu* și *miniștri*.

Guvernul este nu numai o putere executivă ca aceea dela noi sau din Constituția anterioară a Poloniei, ci cu drepturi mai mari. Art. 25 din Constituție prevede că *Guvernul dirijează afacerile Statului care nu sunt rezervate celorlalte organe ale Puterii*. Aci e consacrată plenitudinea dreptului de a conduce Statul. Celelalte organe au drepturi limitate pe când Guvernul are tot ceea ce nu intră în atribuțiile celorlalte.

Organizarea Guvernului este un atribut al Președintelui Republicii. El o fixează prin decret, el stabilește competința Președintelui, a miniștrilor și a Consiliului.

Cum exercită Guvernul atribuțiile sale? Președintele de Consiliu are rolul cel mai important; el reprezintă Guvernul, dirijează lucrările și determină pincipiile generale ale politicei de Stat. In această concepție, Președintele de Consiliu are mai mult caracterul unui Cancelar al monarhiilor de altădată.

Miniștrii conduc diferitele grupe ale administrațiunii Statului sau îndeplinesc sarcinile speciale care le sunt date.

Ei sunt mai mult funcționari ai Puterii executive.

Miniștrii întruniți sub președinția Primului-ministru alcătuesc *Consiliul de Miniștri*. Acesta are ca atribuții să rezolve diferitele probleme care interesează întregul Guvern.

Pentru a executa legile, miniștrii au dreptul ca, fiecare în parte, sau toți, în Consiliul de Miniștri, să dea *ordonanțe* sau *regulamente*. Acestea trebuesc întocmite în așa fel, încât să nu contrazică legea. Și în această privință se pare că dreptul Guvernului este mai larg decât în alte țări. Din felul cum e statornicit dreptul acesta de a da ordonanțe, se poate deduce că prin ele se poate completa o lege, ceea ce nu-i îngăduit în dreptul nostru și cele similare. De altă parte s'ar putea chiar modifica textele dacă n'ar contrazice legea. Ce înseamnă «a contrazice», poate da naștere la discuții.

Este — în orice caz — un drept mai nou decât cel obișnuit, acordat Puterii executive.

Noua Constituție a păstrat *responsabilitatea Guvernului*, dar a reglementat-o altfel decât în Constituția dela 1921.

Miniștrii au, în primul rând, *o răspundere politică* față de Președintele Republicii, care-i poate revoca oricând. Ei sunt, înainte de orice, mandatarii săi, oamenii săi de încredere și ca atare este justificat dreptul de revocare.

Ei sunt ținuți — apoi — de o *responsabilitate parlamentară*.

Din primele alineate ale art. 29 și din art. 30 pare să rezulte că această responsabilitate există numai în fața Camerei, a Dietei. Din ultimul alineat al art. 29 și în special din art. 46, alin. 2 a, se vede, însă, că și Senatul participă, cu drepturi egale cu ale Camerei, la rezolvarea propunerii de a se cere demisia Guvernului sau a unui ministru. Există — totuși — o diferență între cele două corpuri legiuitoare; Senatul n'are drept de inițiativă pentru o asemenea propunere.

Iată cum se exercită controlul de către Parlament.

Dieta are dreptul să controleze activitatea Guvernului și să ceară demisia Guvernului sau a unuia ori a mai multor miniștri. O astfel de cerere nu poate fi făcută decât în timpul sesiunii ordinare. E de întrebat de ce s'a vorbit numai de sesiune ordinară?

Ca și în Cehoslovacia, de teama surprizelor, asupra cererii demisiei nu se poate hotărî în ședința în care a fost propusă, ci în altă ședință așa ca întreaga Cameră să știe.

Cererea poate fi admisă. Aceasta nu impune căderea Guvernului. Cel ce hotărăşte este Preşedintele Republicii. El poate revoca Guvernul ori pe miniştrii respectivi, în cele trei zile care urmează după votul Dietei. El are — însă — şi dreptul să disolve amândouă Corpurile legiuitoare, menţinând Guvernul. Este şi a treia soluţie; chestiunea este supusă şi Senatului, în cea mai apropiată şedinţă. Dacă Senatul nu primeşte cererea votată de Dietă, Preşedintele nu mai e ţinut să revoace Guvernul. Dacă însă e primită, Preşedintele este obligat să revoace Guvernul sau să recurgă la disolvarea Corpurilor legiuitoare.

Deci şi de astă dată se constată marea autoritate a Preşedintelui.

Nu se spune însă ce se va face când noile alegeri vor fi defavorabile Guvernului şi se va repeta votul de blam. După principiile acestei Constituţii, Preşedintele, reprezentând Puterea în înţelesul larg al cuvântului, n'ar fi ţinut să revoace Guvernul, în care are încredere. El are necontestat dreptul de a disolva din nou Parlamentul. Dar până când? Iată un *conflict constituţional* destul de grav şi la care poate că nu s'au gândit cei ce au întocmit Constituţia polonă.

Afară de aceste două forme de răspundere, Guvernul are şi *o răspundere constituţională* înaintea Tribunalului de Stat, instituţie de judecată, de care se va vorbi mai departe. Această responsabilitate există pentru cazul când, în exerciţiul funcţiunilor lor, au călcat, cu intenţie, dispoziţiile Constituţiei sau ale actelor legislative, cuvânt prin care se înţeleg şi legile propriu zise făcute de Parlament şi actele cu acelaşi caracter, făcute de Preşedinte.

Dreptul de a-i trimite în judecata Tribunalului de Stat aparţine Preşedintelui Republicii, precum şi Dietei şi Senatului. Acestea trebue să fie reunite, să aibă prezenţi cel puţin 1/2 din numărul total al membrilor lor, iar hotărîrea să fie luată cu o majoritate de 3/5 din cei prezenţi.

Garanţiile luate sunt foarte bune şi împiedecă trimiterea, cu uşurinţă, în judecată.

CAP. IV

CORPURILE LEGIUITOARE

După ce a reglementat situația Președintelui și a Guvernului, Constituția se ocupă în rândul al treilea (cap. IV și V) de *Puterea legiuitoare*, care în Constituția anterioară avea rolul preponderant.

Ea nici nu întrebuințează — potrivit cu cele ce am spus — expresia de Putere legiuitoare ci se ocupă de două instituții care îndeplinesc funcțiunea de a face legi. Acestea sunt: *Dieta* sau Camera Deputaților, Sejm în limba polonă și *Senatul*.

Dintre acestea două, Dieta are rolul cel mai important, cum era și în Constituția precedentă și ca și la Cehoslovaci.

Dieta este formată din *deputați aleși* prin vot universal, secret, egal și direct. Dreptul de a alege *aparține oricărui cetățean*, *fără distincție de sex*, *dacă are 24 ani* înainte de promulgarea decretului referitor la alegeri precum și dacă are plenitudinea drepturilor civile și politice.

Pentru a fi ales, trebue să aibă dreptul de alegător și vârsta de 30 de ani.

Militarii cari fac parte și din forțele mobilizate ale armatei și ale marinei, n'au drept să voteze. Constituția anterioară interzicea să voteze militarilor în activitate de serviciu: ceea ce are alt sens decât mobilizați. Eligibili însă puteau fi și militarii. Constituția actuală nu mai vorbește. De altfel ea a lăsat ca legea electorală să fixeze numărul circumscripțiilor ca și al deputaților, procedura alegerilor și categoriile de persoane lipsite de drept de vot și eligibilitate, pentru lipsa unor calități morale sau intelectuale.

Această lege, cu un caracter constituțional, s'a făcut la 8 Iulie 1935. Prin ea s'a fixat numărul deputaților la 208, iar al circumscripțiilor la 104. S'au creat incapacități de a fi alese pentru unele persoane din cauza funcțiunii lor, dintre care menționăm: voevozii (palatinii) și funcționarii de resortul lor, procurorii dela tribunale, cu excepția Procurorilor generali dela Curtea Supremă, funcționarii polițienești, și alții.

Se pare că s'a păstrat sistemul anterior de a se lăsa funcţionarilor, neexceptaţi expres, dreptul de a fi aleşi şi chiar militarilor. In tot cazul spre această soluţie ne îndreaptă tăcerea textelor.

Durata unei legislaturi este de 5 ani. Nu mai e discuţie ca la noi asupra datei când se sfârşeşte fiindcă se prevede expres dela ziua convocării lor.

Dieta poate fi *disolvată* şi mai înainte de către Preşedintele Republicii, dar trebue să se arate motivele. El este dator să ordone noui alegeri în termen de 30 zile dela data disolvării, iar alegerile vor avea loc cel mai târziu în a 60-a zi dela convocarea corpului electoral. Dieta va fi convocată, cel mai târziu, în timp de 30 zile după publicarea rezultatului alegerilor.

Deputaţii sunt obligaţi, ca la începutul activităţii lor, să depună următorul jurământ:

« Conştient de datoria mea de credinţă către Statul polonez jur solemn şi asigur pe onoarea mea, în calitatea mea de deputat în Dieta Republicii, că voiu lucra fără întrerupere pentru binele Statului şi că voiu considera ca prima dintre datoriile mele, grija demnităţii sale, a unităţii şi a forţei sale ».

Dacă ar refuza să jure sau ar jura cu rezerve va fi considerat că nu acceptă mandatul de deputat.

Odată întrunită, Dieta îşi alege dintre membrii ei un *Preşedinte, numit Mareşal*, dar nu numai pentru o sesiune ca la noi şi în alte părţi, ci pentru întreaga legislatură de 5 ani.

Am văzut că el are drepturi foarte importante în ceea ce priveşte alegerea Preşedintelui Republicii. El păstrează aceste drepturi până când se va constitui o nouă Dietă.

Sesiunea ordinară trebue să fie deschisă în fiecare an, cel mai târziu în *luna Noembrie*. Nu se precizează ziua. Ea trebue să dureze cel puţin *patru luni*, afară numai dacă a votat bugetul înainte de acest termen. Cum Preşedintele are dreptul s'o închidă, constituantul a voit să pună reprezentanţa poporului la adăpost de eventuale abuzuri ale şefului Statului, care, pentru a scăpa de discuţii neplăcute, s'ar grăbi să închidă Parlamentul cât mai repede. Chestiunea este delicată în ipoteza când Dieta n'ar avea ce să lucreze în timp de

4 luni; să continue a fi deschisă? In practică de sigur cu greu se va întâlni așa ceva.

Sesiunea ordinară poate fi *amânată* cu 30 zile de Președintele Republicii, în loc de o lună, cum este la noi. Ea poate fi amânată și pentru mai mult timp; chiar poate fi reînoită amânarea dar, în asemenea cazuri, este necesar și consimțimântul Dietei.

Timpul cât a fost amânată nu este socotit în termenul de 4 luni cât trebue să dureze o sesiune ordinară.

Dieta poate lucra și în *sesiuni extraordinare*. Aceasta are loc în două cazuri: când Președintele Republicii socotește oportună o astfel de sesiune sau când i se cere de către cel puțin jumătate din numărul total al deputaților.

Rolul sesiunii extraordinare este însă limitat. Dieta nu se poate ocupa decât de chestiunile prevăzute în ordonanța de convocare sau în moțiunea deputaților, prin care s'a cerut acea sesiune. Se mai poate ocupa și de chestiunile, care trebuesc rezolvate în sesiunea următoare sau dacă sunt chestiuni a căror urgență este recunoscută de Președintele Republicii, după propunerea Președintelui Consiliului sau a Mareșalului Dietei.

Numărul obișnuit al deputaților cari trebue să fie prezenți pentru ca Dieta să poată lucra este de cel puțin 1/3 din numărul total, afară de excepțiile înscrise în Constituție. Pentru a se putea lua o hotărîre trebue majoritate de voturi.

Ședințele sunt publice; cele secrete trebuesc hotărîte de Dietă.

S'a înscris chiar în Constituție dreptul pentru deputați de a primi indemnități și de a călători gratuit pe căile ferate, care aparțin Statului. S'a înscris de asemenea dispoziții referitoare la procesul-verbal al ședinței și la stenograme.

Au fost prevăzute și norme pentru *imunitatea parlamentară*, dar în unele privinți mai puțin asigurătoare ca în Constituția noastră, în cea cehoslovacă și în altele similare.

Deputații se bucură de garanțiile imunității, dar numai de acelea care sunt necesare pentru participarea lor la lucrările Dietei.

Ei răspund numai înaintea Dietei pentru discursurile ţinute acolo, pentru propunerile și interpelările depuse, precum şi pentru atitudinea lor din cursul desbaterilor..

Cu toate acestea ei pot fi trimiși *în judecata Tribunalului de Stat*, în urma unei hotărîri a Dietei sau a cererii Mareșalului Dietei ori a Ministrului de Justiție. Aceasta poate avea loc în caz când are loc o manifestare care e contrară datoriei de credință către Statul polon sau care reprezintă indiciile unei infracţiuni urmărită din oficiu. Textul nu e destul de precis şi am bănuiala că de aci pot rezulta multe neplăceri pentru deputaţii mai îndrăzneţi.

In caz de a se fi stabilit culpabilitatea, Tribunalul de Stat poate pronunța decăderea deputatului, pierderea mandatului.

Se poate ca în cursul desbaterilor deputații să atingă drepturile unor terții, cari ar putea să-i dea în judecată înaintea instanţelor de drept comun. Constituția a prevăzut că aceasta nu se poate decât cu consimțimântul Dietei. Grija ca nu cumva deputaţii să fie stânjeniți în rolul lor parlamentar prin fel de fel de acţiuni, pornite de cei ce vor să exercite presiuni asupra lor, a dus la înscrierea acestei dispoziţiuni. Nu se poate spune că deputații ar putea să lovească, fără motive justificate, pe terții, știind că nu pot fi trimiși în judecată, pentrucă nu este de crezut că Dieta n'ar da aprobarea ca asemenea deputaţi să poată fi chemaţi înaintea Justiției.

Pentru orice acte ale deputaţilor cari n'au legătură cu participarea lor la lucrările Dietei, ei sunt răspunzători faţă de cetățeni. Totuși și aci Dieta are dreptul să ceară să se suspende, pe tot timpul cât deputatul posedă mandatul, orice procedură, penală, judiciară, administrativă, sau disciplinară pornită contra lui, întrerupându-se prescripția pe tot acest timp. Aceeași grijă ca să se asigure deplina libertate a deputatului.

In ceea ce privește *arestarea* s'a admis un principiu diferit decât în majoritatea Constituţiunilor și care cred că nu reprezintă o suficientă garanție.

In genere, parlamentarii nu pot fi arestați în timpul sesiunii decât cu autorizația Corpului din care fac parte. După Constituția polonă, un deputat arestat în timpul sesiunii de altă

autoritate decât de un Tribunal, va fi imediat pus în libertate dacă Preşedintele Dietei cere această liberare.

Deci poate fi arestat de un Tribunal, chiar în timpul sesiunii, fără a se mai cerceta dacă e flagrant-delict, ca la noi. Mai mult, când e arestat, de Tribunal, Dieta şi Mareşalul nu mai au niciun drept să ceară liberarea.

Dar chiar când e arestat de altă autoritate, până când va afla Mareşalul şi până se va hotărî — dacă va crede — să ceară liberarea, deputatul va fi expus umilirii şi suferinţii.

Şi atunci e de întrebat, dacă chiar garanţiile expuse mai sus, faţă de terţii, mai au mare valoare, când o autoritate — sub îndemnul poate tocmai al unui cetăţean care nu reuşeşte pe calea obişnuită să facă rău deputatului — îl arestează.

De vreo garanţie, în afară de sesiune, nu se prevede nimic.

Explicabilă reglementarea imunităţii parlamentare prin organizarea Statului în sensul întăririi Puterii executive, ea poate fi serios criticată.

S'a mai prevăzut — ceea ce era inutil — că deputaţii nu pot fi şi senatori, s'a lăsat pe seama legiuitorului ordinar arătarea funcţiunilor, care primite atrag pierderea mandatului şi s'a înscris principiul că nu e permis deputaţilor să îndeplinească *acte incompatibile cu exerciţiul mandatului lor*.

Mai precisă însă este dispoziţia, după care *deputaţii n'au voie să dobândească ori să închirieze domeniile Statului*, să contracteze furnituri şi lucrări pentru Guvern sau să obţină dela Stat concesiuni sau alte avantaje personale, fie în numele lor, fie indirect prin terţii, întreprinderi, societăţi, asociaţii.

Dacă această dispoziţie ar fi călcată, Preşedintele Dietei sau Preşedintele Inaltei Curţi de Conturi poate cere ca deputatul să fie trimis înaintea Tribunalului de Stat, care *va pronunţa decăderea din demnitatea de deputat şi totodată va anula avantajele obţinute*.

Măsura este fără îndoială bună pentru a împiedeca una din cele mai neplăcute învinuiri aduse parlamentarilor. Sistemul e în deosebi de recomandat şi pentrucă judecata o face nu Dieta, unde deseori totul se reduce la o interpelare,

o discuţie furtunoasă şi din care nu se vede niciun rezultat, ci o instanţă de judecată. De altă parte e bine că se anulează şi avantajele personale. Altminteri s'ar putea, în cazul cel mai bun, ca deputatul vinovat să piardă mandatul, dar să rămână cu milioanele.

O dispoziţie mai puţin clară este aceea după care un deputat poate intra în raporturi juridice cu Guvernul, dacă acestea nu sunt contrarii bunelor moravuri. Pentru aceasta trebue o decizie a Comisiunii regulamentului, luată cu o majoritate de 3/5 şi pe lângă aceasta este nevoie şi de autorizaţia Mareşalului Dietei.

Şi în această Constituţie aflăm dispoziţia bună dela Cehoslovaci, în baza căreia, *la lucrările Dietei au drept să ia parte nu numai Miniştrii ci şi funcţionarii delegaţi de ei şi cari au drept să ia cuvântul.*

Dieta are ca *atribuţii*: să facă legi şi să controleze Guvernul. Textul mai adaogă dreptul să voteze bugetul şi să impună sarcini cetăţenilor. Acestea două însă intră în prima atribuţie, de a legifera, în sensul larg al cuvântului.

Ea însă n'are dreptul să se amestece în guvernarea Statului. Aceasta aparţine Preşedintelui şi Guvernului. Este o parte caracteristică a noii Constituţii şi aşa de mult a ţinut Constituantul la ea, încât deşi se înţelegea, faţă de modul cum organizase Preşedinţia şi Guvernul, totuşi a precizat-o din nou, în art. 31, alin. 3 unde a prevăzut: « *activitatea care consistă în a guverna Statul nu este de competenţa Dietei* ».

Ea — am spus — are însă dreptul să *controleze activitatea Guvernului*. Spre a nu se da expresiei de control vreo interpretare în sensul de amestec în actele Guvernului s'a precizat că *în acest drept de control intră următoarele*:

a) Să ceară demisia Guvernului sau a unui Ministru.

b) Să voteze, împreună cu Senatul, sancţiuni constituţionale contra Miniştrilor, după procedura expusă mai sus.

c) Să interpeleze pe Preşedintele de Consiliu sau pe Miniştrii, însă numai în afacerile care sunt de competenţa acestora şi în condiţiile stabilite prin regulament, se înţelege al Dietei. Cei interpelaţi sunt datori să răspundă în termen de 45 zile sau să arate motivele refuzului de a răspunde.

d) Să aprobe, în fiecare an, conturile Guvernului și să-i dea descărcare.

e) Să ia parte la controlul datoriilor Statului.

* * *

Senatul este al doilea corp legiuitor, cu un rol mult mai redus decât Dieta.

Ca și pentru Dietă, numărul senatorilor a fost fixat prin legea din 8 Iulie 1935 și anume la 96, dintre care o treime sunt numiți de Președintele Republicii, iar două treimi aleși de colegiile electorale din voevodate. Colegiile sunt formate din delegați aleși de cetățeni cari au drept de vot pentru Senat, adică 30 de ani. Acești delegați sunt aleși pentru meritele lor *personale* și aci intră cetățenii cari posedă principalele ordine polone ca Vulturul alb, Virtutea militară, Polonia restituta, etc. De asemenea cei aleși pentru titlurile lor intelectuale, persoane cu o cultură mai înaltă, precum și cei ce se bucură de încrederea concetățenilor lor. Aci intră cetățenii cari ocupă posturi, prin alegere, în instituții autonome administrative, economice, în organizații profesionale, etc.

Acești delegați au un drept electoral activ. Ei aleg pe senatori.

Pentru a fi ales în Senat se cere să fie alegător pentru Dietă și să aibă vârsta de 40 ani.

Procedura alegerii și distribuția numărului au fost făcute tot prin citata lege.

După ce s'a publicat rezultatul alegerilor la Senat, Președintele Republicii este ținut ca în termen de 7 zile să desemneze pe cei 32 senatori, pe care are dreptul să-i aleagă după socotința sa.

Rânduielile prevăzute pentru Dietă (art. 34—45), ca mod de lucru, alegerea Președintelui, drepturi, imunități, etc. se aplică și la Senat.

Atribuțiile Senatului sunt mult mai restrânse ca ale Dietei. El examinează bugetul, deci are în această privință un drept mai mare ca la noi; de asemenea proiectele de legi votate de Dietă și ia parte la controlul datoriilor Statului.

Afară de acestea — cum s'a arătat — ia parte ca și Dieta, la rezolvarea propunerii de a se cere demisia Guvernului sau unui Ministru, la examinarea legilor retrimise de Președinte pentru o nouă cercetare, la modificarea Constituției și la abrogarea dispozițiilor relative la starea de asediu.

* * *

După ce a stabilit această organizație, Constituția consacră un capitol problemei legiferării, capitol intitulat: « *Legislație* », unde întâlnim părți foarte interesante și care reprezintă încă una din notele caracteristice.

Sunt *două categorii de acte legislative*: 1) legile propriu zise, votate de Parlament și 2) decretele date de Președintele Republicii. Pe lângă celelalte drepturi, *Președintele are deci și dreptul expres de a legifera pe cale de decrete.*

Acest drept de a legifera trebue însă exercitat în conformitate cu Constituția. In această privință art. 49, alin. 3 prevede formal: « *Niciun act legislativ nu poate fi contrar Constituției* ».

In materie de legi *dreptul de inițiativă* aparține numai Dietei și Guvernului nu și Senatului. Dar nici Dieta nu mai are acest drept în materie bugetară, de recrutare și de ratificarea acordurilor internaționale, ci numai Guvernul. Dieta nu poate nici să voteze, fără consimțimântul Guvernului, o lege care ar necesita cheltuieli neacoperite prin buget, măsură întâlnită și la Cehoslovaci.

Actele mai importante ca împrumuturile de Stat, înstrăinarea imobilelor peste 100.000 zloți, impunerea de sarcini sau taxe, drepturi de vamă, monopoluri, stabilirea unui sistem monetar sau acordarea unei garanții financiare din partea Tezaurului nu pot fi făcute decât prin acte legislative.

Am văzut că tratatele pot fi încheiate numai de Președinte. Totuși cele comerciale, vamale, acelea prin care se grevează Tezaurul în mod permanent sau aduc impuneri de sarcini cetățenilor ori cuprind schimbări de frontiere, trebue să fie aprobate de Corpurile legiuitoare înainte de ratificare.

In cazuri urgente, însă, și în urma propunerii Consiliului de Miniștri, toate sau părți din tratatele comerciale sau

vamale pot fi declarate executorii, în mod provizoriu, de către Președintele Republicii.

Legile în genere trebuesc votate de ambele Corpuri legiuitoare. Cu tot rolul mai însemnat al Dietei, orice proiect de lege votat de ea trebue trimis la Senat, care-l poate modifica ori respinge. In acest caz e retrimis la Dietă. Dacă ea respinge hotărîrea Senatului cu trei cincimi rămâne valabil proiectul votat de Dietă. Dacă nu se întrunește această majoritate hotărîrea Senatului este socotită ca primită.

După ce legile au fost votate de Parlament ele sunt supuse Președintelui Republicii care le *semnează*, am zice promulgă, și dispune să fie *publicate* în Jurnalul legilor.

Președintele nu e obligat să primească legea votată, dar nici să-i refuze semnarea, pur și simplu. El are numai dreptul s'o trimeată Dietei spre a o examina din nou, dar acest drept trebue exercitat în 30 zile dela primirea legii. Dieta va examina iarăși legea trimisă, însă nu în aceeași sesiune ci în cele viitoare. O asemenea lege trebue să meargă și la Senat după ce s'a pronunțat Dieta.

Dacă legea e primită din nou, de ambele Corpuri legiuitoare, fără modificări, cu majoritate de voturi, formată din numărul total al membrilor, Președintele Republicii trebue să se supună, s'o semneze și să ordone publicarea. N'ar putea oare întrebuința mijlocul disolvării Parlamentului? Față de cele expuse mai sus, cu privire la revocarea Guvernului și la situația Președintelui s'ar putea da un răspuns afirmativ. Și dacă alegerile-i aduc un Parlament cu același punct de vedere? Iarăși ipoteza unei crize constituționale grave.

* * *

Să trecem acum la *activitatea legislativă proprie a Președintelui, pe cale de decrete.*

Președintele poate legifera în acest chip, *în virtutea unei legi*, prin care i se conferă acest drept în anumite termene și limite. O astfel de autorizație se poate da pentru orice lege dar nu pentru modificarea Constituției.

Afară de aceasta, Constituția recunoaște expres Președintelui dreptul de a promulga *decrete, cu caracter legislativ.*

Acest drept există şi în următoarele cazuri:

1. Când Corpurile legiuitoare sunt disolvate şi când necesităţile Statului cer. Nu e admisibil, însă, acest procedeu când e vorba de modificarea Constituţiei, legislaţia electorală, privitoare la Dietă şi Senat, buget, impozite şi instituţiuni de monopol, sistem monetar, împrumuturi de Stat, înstrăinarea şi grevarea imobilelor Statului a căror valoare trece de 100.000 zloţi.

2. El are acest drept, nu numai când Parlamentul este disolvat ci oricând dacă este vorba de organizarea Guvernului, de comandamentul militar suprem ca şi de organizarea administraţiei Statului. Asemenea decrete nici nu pot fi modificate sau desfiinţate decât tot prin astfel de decrete ale Preşedintelui. Aci el este absolut stăpân, bine înţeles cu condiţie de a respecta Constituţia; i se cere chiar ca decretele să se refere la temeiul lor constituţional.

Spre a tăia orice discuţie s'a prevăzut că decretele prezidenţiale — e vorba de toate cele expuse până aci — au putere de lege şi sunt publicate în Jurnalul legilor.

3. Preşedintele are un drept şi mai mare, înscris în art. 57, alin. 2. Ori de câte ori este nevoie — potrivit Constituţiei sau legilor — ca anumite chestiuni de domeniu legislativ să fie reglementate printr'o lege, aceste chestiuni vor putea fi reglementate printr'un decret al Preşedintelui. Uşoara condiţiune ce se cere este ca decretul să fie promulgat în condiţiile prevăzute de Constituţie.

Acest text dă Preşedintelui un drept integral de a legifera şi aproape nu se mai vede utilitatea dispoziţiilor anterioare expuse aci. Graţie acestui drept Preşedintele va putea rezolva dificultăţile constituţionale semnalate întru cât va legifera singur, dacă nu se va înţelege cu Parlamentul.

Este adevărat că acest drept apare ca o ultimă resursă şi că de sigur nu-l va folosi oricum, din respect pentru popor. Totuşi dreptul există şi folosirea lui depinde de persoana, care este Preşedinte.

* * *

In legătură cu activitatea legislativă, Constituția se ocupă de *buget. Un Stat trebue să prețuiască foarte mult ordinea în cheltuieli.* De aceea nu trebue să rămână fără un buget bine stabilit printr'o lege. Normele privitoare la buget sunt originale și bine precizate. Guvernul trebue să prezinte proiectul, cel mai târziu cu 4 luni înainte de începerea exercițiului bugetar ca să poată fi cercetat și votat. Dieta trebue să-l examineze în următoarele 90 zile iar Senatul în termen de 20 zile, socotite dela expirarea termenului acordat Dietei. El trebue să-l cerceteze chiar dacă Dieta n'a terminat.

Dacă Senatul a modificat ceva, Dieta are 10 zile pentru a examina modificările. In aceste termene bugetul trebue să fie gata.

Constituția a prevăzut însă și *sancțiuni* destul de aspre. Președintele ordonă publicarea bugetului așa cum a hotărît Parlamentul, dacă acesta l-a votat în termenele arătate. Dacă Senatul n'a terminat cu examenul în termenul prevăzut, bugetul va fi promulgat astfel cum a hotărît Dieta; dacă Dieta a întârziat, va fi promulgat așa cum a hotărît Senatul. Dacă amândouă Corpurile legiuitoare au întârziat, bugetul este promulgat așa cum este în proiectul Guvernului.

Măsuri fără îndoială eficace pentru apărarea intereselor Statului și grăbirea lucrărilor.

O dispoziție iarăși bună este că, fără asentimentul Guvernului, nu pot fi votate cheltuieli netrecute în buget, iar cele prevăzute nu pot fi mărite.

Nici Guvernul însă nu poate face cheltuieli fără lege, ci trebue să se mărginească în limitele bugetului. Totuși — dacă se ivesc necesități de Stat — pe care bineînțeles el le va aprecia — poate face cheltuieli în baza unei încheieri a Consiliului de miniștri, dar cu îndatorirea ca în 7 zile să prezinte Dietei proiect pentru credit suplimentar. Decizia Consiliului de miniștri va fi publicată în Jurnalul oficial și comunicată Curții de Conturi.

Dacă, din cauza disolvării Parlamentului, n'ar fi votat bugetul sau cele 12 zecimi provizorii, Guvernul are dreptul să perceapă venituri și să facă cheltuieli în limitele bugetului

precedent până la votarea noului buget sau a 12-zecimi provizorii. La fel se va proceda când Dieta ar fi refuzat bugetul în întregime dar în 7 zile Guvernul trebue să depună un nou proiect.

CAP. V

DIVERSE DISPOZIŢII.

După reglementarea acestor materii, în Constituţie s'au înscris norme mai sumare pentru alte probleme. Astfel găsim câteva reguli privitoare la *Forţele armate*. (Cap. VIII).

Toţi cetăţenii sunt obligaţi la serviciul militar şi la prestaţiile pe care le reclamă apărarea Statului.

Recrutarea este ordonată de Preşedintele Republicii, în fiecare an, în limitele contingentului stabilit. Orice modificare a contingentului reclamă un act legislativ, care poate fi — cum am văzut — un decret prezidenţial. Organizarea autorităţilor militare superioare se face pe cale de decret de către Preşedinte. Acesta hotărăşte cum vor fi întrebuinţate forţele pentru apărarea Statului. *Dacă numeşte un generalisim, dreptul de a dispune de armată revine acestuia.*

Generalisimul răspunde însă faţă de Preşedinte de actele sale de comandament.

* * *

Urmează — după acestea — norme pentru ceea ce noi numim *Puterea judecătorească*. Aci textele respective au ca titlu pe acela de: *administrarea justiţiei*, şi conţin mai mult dispoziţii de principii. (Cap. IX).

Organizarea judecătorească şi situaţia magistraţilor e lăsată să fie fixată prin legi ordinare.

Justiţia se distribue în numele Republicii. Instanţele au ca misiune să supravegheze ordinea legală în Stat şi să cultive sentimentul Dreptului în comunitatea socială.

Magistraţii sunt independenţi în exerciţiul funcţiunii lor. Hotărîrile lor nu pot fi modificate nici anulate de alte organe ale Statului.

Nu este întrebuinţată expresia de inamovibilitate, necum să fie înscrisă în Constituţie ca la noi.

Se prevede totuşi că un judecător nu poate fi destituit, suspendat, transferat sau scos la pensie decât printr'o hotărîre a justiţiei şi numai în cazurile prevăzute de lege. S'au gândit şi la ipoteza când s'ar schimba organizarea instanţelor printr'un act legislativ; în acest caz magistraţii pot fi mutaţi şi scoşi la pensie, situaţie întâlnită şi la noi, unde însă indepe-pendent de alte discuţii s'a căutat totdeauna să nu fie lăsaţi fără post magistraţii şi în genere funcţionarii inamovibili. S'a mai înscris pentru judecători dispoziţia că nu pot fi daţi în judecată — e de sigur vorba de judecăţi penale — decât în urma autorizării dată de tribunalul disciplinar competent şi nici nu pot fi arestaţi fără un ordin al Tribunalului, afară de caz de flagrant-delict.

Textele conţin — apoi — câteva din principiile admise peste tot şi prea cunoscute. Citâm: nimeni nu poate fi lipsit de judecătorii săi fireşti, nici pedepsit fără lege, nu sunt admise tribunale excepţionale, etc. S'a înscris şi principiul de a se putea adresa la instanţe cel pedepsit de autorităţile administrative; un fel de contencios.

Dintre instanţele judecătoreşti sunt create prin Constituţie următoarele: 1. *Curtea supremă* pentru afacerile judiciare, civile şi penale, similară cu Inalta Curte de Casaţie. 2. *Tribunalul administrativ suprem*, chemat să hotărască asupra legalităţii actelor administrative. 3. *Tribunalul de competenţă*, tribunal pentru tranşarea conflictelor între Tribunale şi alte organe publice.

Tribunalele militare au rămas să fie organizate prin legi.

Constituţia a mai creat *Tribunalul de Stat*, de care am vorbit, pentru a judeca chestiunile de responsabilitate constituţională ale miniştrilor, deputaţilor şi senatorilor.

El este format din Primul-preşedinte al Curţii supreme, care aci e Preşedinte, şi din 6 judecători. Aceştia şi supleanţii lor sunt numiţi pe 3 ani, de către Preşedintele Republicii, dintre judecătorii instanţelor de drept comun, propuşi în număr dublu, jumătate de Dietă, jumătate de Senat. La numire trebue să se observe să fie un număr egal de fiecare corp

legiuitor. Fără îndoială că sistemul nostru, ca înalţii demnitari să fie judecaţi de Inalta Curte de Casaţie, este mult mai bun.

In ceea ce priveşte *cercetarea constituţionalităţii legilor* — cum este sistemul nostru şi pe care-l aprobă majoritatea celor cari doresc garantarea Dreptului — în Polonia nu numai că nu s'a dat Justiţiei, darspre a nu fi îndoială şi de sigur spre a nu se stabili acest drept pe cale de jurisprudenţă, cum a fost la noi până la 1923, s'a înscris formal într'un text (art. 64, alin. V) că *instanţele n'au dreptul să examineze validitatea legilor regulat promulgate*. Le rămâne totuşi şi acolo judecătorilor cercetarea aşa numitei constituţionalităţi externe. Această interdicţie era şi în Constituţia din 1921, ceea ce i-a atras critici severe [1]).

Este fără îndoială un mare neajuns, dar ar fi fost greu în sistemul constituţional polon să se dea voie judecătorilor să înlăture legile neconstituţionale. Toţi cei ce urmăresc o întărire a Puterii executive nu pot vedea cu ochi buni dreptul acesta recunoscut Justiţiei şi *care totuşi e cea mai mare garanţie pentru dreptul cetăţenilor*.

* * *

Capitolul X din Constituţie cuprinde reguli privitoare la *Administraţie*. Aceasta este de trei feluri: guvernamentală, prin organele autonomiei regionale şi prin organele autonomiei economice.

Statul, din punct de vedere teritorial, este împărţit în *regiuni administrative*: voevodate (voevodii, palatinate), districte (starostii) şi comune urbane şi rurale.

Administraţia guvernamentală este organizată printr'un decret al Preşedintelui.

Pentru realizarea unor probleme de administraţie se pot crea *uniuni administrative* autonome de voevodate, districte, comune. Acestea pot stabili reguli obligatorii pentru ţinuturile respective dacă sunt aprobate de către autoritatea tutelară competentă.

---

[1]) Crozot Charles, *o. c.* p. 191.

Instituțiunile autonome se pot de asemenea asocia și forma uniuni pentru anumite scopuri; prin lege ele pot dobândi personalitate de drept public. Controlul lor este făcut de Guvern prin organele lui sau prin instituții autonome de un grad superior.

Asemenea instituții se pot constitui și în materie economică; ele vor fi controlate de Guvern.

* * *

Intr'un capitol scurt (XI) intitulat *controlul Statului*, Constituția creează *Inalta Curte de Conturi*, care este independentă de Guvern. Președintele ei este numit și revocat de Președintele Republicii. Membrii sunt numiți și revocați tot de șeful Statului, dar după recomandarea Președintelui care contrasemnează actele de numire. Președintele acestei Curți este răspunzător de funcțiunea sa după aceleași reguli ca și miniștrii.

Rolul Curții este să controleze gestiunea Statului și a uniunilor de drept public și să prezinte Dietei, în fiecare an, propunerea de aprobare, dacă este cazul.

* * *

Alcătuitorii Constituției au avut în vedere și ipoteza când *Statul ar fi în primejdie*. De aceea au înscris un capitol (XII) intitulat: *Statul în primejdie*. Două sunt situațiile de care s'a ocupat. Prima când e nevoie de a se declara *Starea de asediu* și a doua *Starea de războiu*.

Cea dintâi poate fi declarată când există o amenințare din afară și turburări interne sau fapte care au caracterul unei trădări și amenință structura sau ființa Statului, deci formule foarte largi și vagi. In aceste cazuri Consiliul de miniștri, cu învoirea Președintelui Republicii, va proclama starea de asediu pe tot sau o parte din teritoriul amenințat. Deciziunea respectivă trebue comunicată Dietei în 7 zile dela publicare. Când Dieta este disolvată comunicarea se va face nouei Diete în prima ședință.

Dieta poate cere ridicarea stării de asediu; această moțiune nu poate fi însă pusă la vot în ședința în care a fost propusă.

Dacă Dieta votează ridicarea, chestiunea este dusă înaintea Senatului. Dacă și el votează ridicarea, Guvernul trebue să se supună fără întârziere și să desființeze starea de asediu; Se pune — totuși — întrebarea dacă Președintele Republicii o menține?

In timpul stării de asediu Guvernul are dreptul să suspende libertățile cetățenești și să se folosească de drepturile speciale cuprinse în legea stării de asediu.

A doua ipoteză cuprinsă tot în capitolul: Statul în pericol este când va fi nevoie să se întrebuințeze forța armată pentru apărarea Statului. In acest caz, Președintele Republicii va ordona *starea de războiu.*

In tot timpul cât va ține această stare, Președintele Republicii are dreptul, fără autorizarea Parlamentului, să promulge decrete în materie de legislație afară de modificarea Constituției. De asemenea are dreptul să prelungească durata legislaturii până la încheierea păcii, să deschiză, să amâne și să închidă sesiunile Corpurilor legiuitoare ținând seamă de nevoile apărării naționale, precum și să lucreze cu o Dietă și Senat reduse, așa cum vor fi stabilit aceste Corpuri.

In timpul stării de războiu Guvernul se va folosi de drepturile prevăzute în legile referitoare la starea de asediu și la cea de războiu.

CAP. V

DREPTURI ȘI DATORII CETĂȚENEȘTI. MODIFICAREA CONSTITUȚIEI.

Ne-am aștepta, după organizarea Statului în atâtea capitole, să avem ca aproape în toate constituțiile, câteva articole înscrise aci despre *drepturile cetățenești* sau despre « datoriile și drepturile generale ale cetățenilor », ca în Constituția polonă din 1921; un asemenea capitol special nu există.

Sunt totuși înscrise — am arătat — cu declarația de principii: *libertatea de conștiință, de cuvânt și de asociație.* Deasemenea în capitolul referitor la Justiție sunt garantate:

libertatea individuală, inviolabilitatea domiciliului şi secretul corespondenţei, dar aşa cum vor fi reglementate prin legi. In privinţa libertăţii individuale Constituţia prevede tot în acel capitol că nimeni nu poate fi deţinut fără un ordin al instanţei mai mult de 48 ore. Cu alte vorbe poţi fi arestat şi de altă autoritate 48 ore; consolarea e că n'are dreptul să te ţină mai mult de 48 ore, dacă poate fi o consolare. Iar dacă eşti deţinut de tribunal, aşa cum e redactat textul, ar urma că poţi fi ţinut şi mai mult; desigur că, măcar în acest caz, legea stabileşte modul şi durata arestării.

Este de relevat că *nu se vorbeşte de libertatea presei*. Liberă este numai publicarea rezultatelor dobândite din cercetările ştiinţifice dar acesta în virtutea art. 117 din Constituţia dela 1921, care a rămas încă în vigoare.

Explicarea neînscrierii acestei libertăţi stă în împrejurările în care s'a întocmit această Constituţie şi în motivele care au provocat-o. Când starea de lucruri va fi alta şi noul aşezământ va fi pătruns adânc şi-şi va fi dat roade, desigur că se va reînscri şi libertatea presei.

* * *

După ce au întocmit Constituţia în modul arătat aci, autorii ei s'au gândit — cum era natural — şi la eventualitatea unei *modificări*. (Cap. XIII).

Ea poate fi modificată, după propunerea Preşedintelui, a Guvernului sau a unui sfert din numărul total al deputaţilor. Senatul n'are drept să propună modificarea.

Propunerea Preşedintelui trebue votată în bloc şi fără modificări sau cu modificările pe care guvernul le va fi aprobat în numele Preşedintelui. Această propunere trebue să fie votată atât de Cameră cât şi de Senat cu majoritate ordinară de voturi, adică din cei prezenţi, care trebue să fie cel puţin o treime.

Propunerea de modificare făcută din iniţiativa guvernului sau a Dietei trebue să fie votată cu majoritatea din numărul legal — adică total — al deputaţilor şi senatorilor.

Modificarea votată după propunerea guvernului sau Dietei trebue supusă ca orice lege Preşedintelui. Acesta poate s'o

trimeată Dietei, în termen de 30 zile dela primire, pentru a fi din nou examinată, operaţie care nu se face decât în sesiunea următoare.

Dacă în urma noului examen, Camera — şi Senatul căruia trebue să i se trimeată — ar păstra forma primă, Preşedintele este dator s'o promulge şi s'o publice. Dacă însă el tot n'ar accepta modificarea, are la îndemână dizolvarea Corpurilor legiuitoare.

Procedura modificării, deşi destul de grea pentru a împiedica modificările grăbite, totuşi cred că nu prezintă suficiente garanţii pentru a evita astfel de modificări. In tot cazul sistemul Constituţiei noastre şi al celei belgiene este superior.

* * *

Intr'un ultim capitol (XIV) intitulat «*Dispoziţiuni finale*» s'a prevăzut că noua Constituţie intră în vigoare din ziua promulgării. Pentru a fi cunoscută de popor, Preşedintele a promulgat-o la o lună de când a fost definitiv votată. Totodată s'a abrogat Constituţia din 1921 şi modificările din 1926.

S'a păstrat însă din acea Constituţie art. 99, 109 până la 118 şi 120 precum şi legea constituţională din 15 Iulie 1920 care conţine Statutul organic al voevodatului Silesiei şi cu anumite modificări.

CAP. VII.

DISPOZIŢII DIN CONSTITUŢIA DELA 1921.

Pentru a da o informaţie completă despre cuprinsul Constituţiei în vigoare este necesar să arătăm pe scurt şi ceea ce *a rămas în citatele articole din Constituţia dela 1921*.

Intr'unul din ele este reglementată *chestia proprietăţii*. *Republica Poloniei recunoaşte toate formele de proprietate :* individuală, colectivă, a asociaţiilor, instituţiunilor, corpurilor autonome şi a Statului însuşi *şi le socoteşte una din temeliile cele mai importante ale organizaţiunilor sociale şi ale ordinei legale*. Ea asigură tuturor locuitorilor, instituţiunilor, comunităţilor, *protecţiunea averii* lor şi nu admite desfiinţarea sau limitarea lor decât în cazurile specificate de lege,

pentru motive de interes superior și în schimbul unei indemnităţi. Numai prin lege se poate determina în ce măsură anumite bunuri trebue să constitue, în interesul colectivităţii, *proprietatea exclusivă* a Statului şi în ce măsură, pentru motive de ordine publică, s'ar putea limita drepturile cetăţenilor sau ale asociaţiilor legal recunoscute, de a dispune liber de pământ, ape minerale şi alte bogăţii naturale.

Totodată s'a prevăzut *dispoziţii speciale pentru pământ, întrucât este un element esenţial pentru vieaţa naţională şi a Statului.* Din cauza acestui caracter nu se pot face orice tranzacţii asupra lui. Un principiu fundamental, în această privinţă, este că *structura agrară a Poloniei trebue să fie întemeiată pe unităţi agricole capabile de a da o producţie normală şi care să fie proprietatea individuală a cetăţenilor.* De aceea s'a prevăzut în Constituţie că se va determina prin legi, în ce măsură Statul are dreptul să procedeze la răscumpărarea forţată a pământului şi să-i reglementeze transferarea, circulaţia.

In acest text sunt *garanţiile proprietăţii* ca în art. 17 al Constituţiei noastre, dar mai puţin bine orânduite. Ea este însă mai bine garantată ca în Constituţia cehoslovacă şi în altele. Aci avem şi principiile unei eventuale reforme agrare, care — după câte ştiu — n'a fost înfăptuită decât parţial, pentrucă se procedează treptat şi cu multă prudenţă spre a nu vătăma drepturile şi a nu sdruncina vieaţa economică.

Din Constituţia veche au mai rămas în vigoare dispoziţiile privitoare la *unele drepturi şi datorii ale cetăţenilor în genere şi ale minorităţilor în special* (art. 109, 110, 118 şi 120).

Prin art. 109 s'a prevăzut că oricare cetăţean are dreptul să conserve *naţionalitatea* sa precum şi să-şi cultive *limba* şi să păstreze particularităţile sale naţionale.

Dintre *religii* locul prim îl ocupă cea catolică — romană, care este religia marei majorităţi a naţiunii. Şi celelalte religii sunt, însă, egale ca drepturi.

Cea dintâi este cârmuită de legile ei iar raporturile între Stat şi ea au fost reglementate printr'un concordat cu Sf.-Scaun, ratificat de Parlament şi Preşedintele Republicii în 1925.

Celelalte biserici sunt guvernate de regulile lor proprii, pe care Statul le recunoaşte dacă nu cuprind dispoziţii ilegale.

Raporturile lor cu Statul vor fi fixate pe cale legislativă după ce vor fi stabilite acorduri cu reprezentanții lor legali.

Vor fi recunoscute și *confesiuni noui* dacă organizația și doctrina lor nu sunt contrarii ordinei publice și bunelor moravuri.

Se garantează oricărui cetățean *libertatea de conștiință*, prevăzută și în noul art. 5 precum și aceea de confesiune. Din cauza confesiunii și credințelor religioase nu se poate aduce niciunui cetățean vreo restricție în ceea ce privește exercițiul drepturilor recunoscute celorlalți cetățeni.

Nimeni nu poate fi obligat să participe la ceremonii sau servicii religioase, afară de obligațiile derivând din puterea părintească și tutelă. In schimb *nimeni nu poate invoca credința religioasă pentru a fi scutit dela datoriile sale publice.*

Orice asociație religioasă recunoscută de Stat are dreptul să organizeze manifestații publice ale cultului, să aibă un patrimoniu, să dispună de el, să aibă stabilimente religioase, dar *nu trebue să fie contrarii legilor Statului.*

Oricare cetățean are *dreptul să predea lecții, să întemeieze o școală sau un stabiliment de educație și să le administreze.* Este însă, dator, să satisfacă dispozițiile legilor pentru titlurile universitare, pentru siguranța copiilor și pentru loialismul față de Stat. *Statul are drept de control, reglementat prin legi, asupra tuturor școlilor și așezămintelor de educație.*

Pentru răspândirea culturei s'a înscris *obligativitatea învățământului religios* pentru toți elevii în toate așezămintele de învățământ, în care sunt formați copii mai mici de 18 ani și care sunt întreținute în tot sau în parte de Stat sau de corpurile autonome. Acest învățământ este îndrumat și controlat de asociația religioasă respectivă, dar sub controlul Statului.

Pentru minorități s'a prevăzut în art. 109 alin. 2 că li se va garanta prin legi *deplina și libera desvoltare a particularităților lor naționale.* Aceasta nu se poate face oricum, ci prin grupările lor autonome constituite conform dreptului public și care să intre în cadrul uniunilor de autonomie generală. *Statul are dreptul să le controleze* și le va da și ajutoare financiare de va fi cazul.

Minoritarii de religie și limbă au deasemenea dreptul, cași ceilalți cetățeni, să întemeeze pe cheltuiala lor orice instituție de binefacere, religioase sau sociale, precum și școli și orice așezăminte de educație. S'a mai repetat, deși nu era nevoie, că li se recunoaște dreptul de a se folosi de limba lor și de a îndeplini prevederile religiei lor.

Deci nu Stat în Stat pentru minorități ci egalitate deplină cu toți cetățenii și sub controlul Statului ca toți supușii lui.

Constatăm — astfel — că nu s'a reprodus tratatul minorităților ca în Constituția Cehoslovacă, unde s'a mers uneori chiar mai departe de litera tratatului ci s'au înscris norme pentru toți cetățenii, iar pentru minoritari s'au repetat câteva din dispoziții spre a înlătura îndoielile care s'ar fi putut ivi în privința egalității lor, accentuându-se totdeauna că *mai presus de toate este Statul, care are dreptul suprem de control și de care depind drepturile supușilor lui.*

INCHEIERE

Avem, în cele expuse, o schiță a Constituției actuale a Republicii polone. Oricât de simplă este, totuși sper că vor fi îndestulătoare spre a face cunoscute ideile fundamentale și părțile caracteristice ale acestei Constituții.

Concluzia la care ajunge un cercetător nepărtinitor este că avem în față o operă destul de interesantă.

Critici de sigur că i se pot aduce. Care lucrare de acest fel nu poate fi criticată, atât din punct de vedere al ideilor politice cât și al alcătuirii? Și mai ales când nu mergi pe drumul bătut, când cauți a te depărta de modelele știute?

Și *Constituția polonă din 1935 nu e din acelea ci este, în mare parte, o serie de inovații.*

Astfel ca tehnică i se pot găsi unele defecte; planul și aranjarea materiei ar putea îndreptăți unele *observațiuni* pentru cine le-ar voi altfel. S'au înscris uneori reguli și principii prea cunoscute și admise în știința dreptului; alteori norme înțelese dela sine ca aceea după care un deputat nu poate fi senator; alteori rânduieli al căror loc este mai mult

într'un regulament ca aceea referitoare la stenogramele din Parlament sau cel mult într'o lege ca aceea privitoare la indemnități și la gratuitatea pe căile ferate Nu s'au înscris la un loc dispozițiile referitoare la drepturile cetățenilor, etc.

De asemenea din punct de vedere al *formei* se pot găsi cazuri când redacția nu este destul de îngrijită, ori e prea vagă, articole prea lungi, repetări, ceea ce aduce greutăți pentru interpretare [1]).

Cu toate astea, în cea mai mare parte textele sunt bine redactate, clare, aranjate metodic.

Să judecăm *fondul?* Câte partide, atâtea hotărîri. Cert că oamenii de stânga o vor găsi rea, reacționară, sugrumătoare a libertăților. Cei de extremă dreaptă o vor socoti că are prea mult loc pentru democrație.

Independent însă de aceasta, luând-o așa cum este, se pot face felurite observațiuni dintre care am și semnalat câteva în cursul expunerii. Amintesc: imunitatea prea mare a parlamentarilor în civil și prea slabă în penal. De discutat dacă nu s'a mers prea departe cu decretele-legi? De ce nu s'a creat un Comitet parlamentar ca la Cehoslovaci? De ce nu s'a precizat unele norme în Constituție și s'a lăsat prea mult pe seama legiuitorului? De ce Justiției nu i s'a asigurat mai multă independență, când ea este un minunat organ pentru asigurarea ordinei?

Și câte de acestea nu se pot spune și deseori pe bună dreptate?

Nu se judecă însă astfel o operă juridico-politică. *Ea trebue judecată în totalitate, în comparație cu altele și mai vârtos ținând seamă de împrejurările în care a fost și pentru ce a fost produsă.*

Ori, examinată în acest chip, Constituția Poloniei are — și ca *fond* — numeroase părți bune, menite să împiedece luptele fără frâu, primejdioase pentru Stat, și să asigure mersul acestuia în condițiuni mai bune decât într'o organizare prea democratică. Prin aceasta se tinde la înfăptuirea principiului că « mai presus de toate este salvarea Statului ». De

[1]) Poate că această impresie se datorește și traducerilor. Ar fi util să avem o traducere și în românește.

aceea s'a dat puteri mari Preşedintelui Republicii. El nu trębue să fie numai un personaj decorativ, chemat — cum s'a zis — numai să prezideze sărbătorile naţionale, să subscrie şi să execute voinţa altora. El trebue să fie un factor activ, hotărîtor pentru vieaţa Statului.

De altminteri această Constituţie nu cuprinde o adevărată organizare absolutistă, cum se susţine de unii. Aţi văzut că ea are şi destule părţi democratice. Nu se consultă poporul pentru alegerea Preşedintelui? Şi încă prin plebiscit? Nu se alege Dieta prin vot universal, egal, direct şi secret? Nu se alege astfel chiar Senatul în cea mai mare parte? Că sunt colegii mai restrânse aci sau la Electori? Democraţie nu înseamnă totdeauna vot universal. Că se poate proclama stare de asediu? Dar în democraţii nu se întrebuinţează acest procedeu în anumite împrejurări?

Nu este obligat şi aci Preşedintele să convoace Parlamentul? Şi nu pot cere convocarea chiar reprezentanţii naţiunii? In caz de retrimiterea legilor nu poate fi pus Preşedintele în situaţia de a se supune voinţei Adunărilor legiuitoare, dacă nu recurge la disolvare?

Şi nu se pot ivi — cum am atătat — conflicte constituţionale?

Sunt deci destule părţi care nu seamănă a absolutism.

Să nu uităm — apoi — atâtea idei înaintate, foarte bune, pe care le-am menţionat; să nu uităm concepţia solidarităţii sociale, preţuirea muncii, a meritului, a individului, garanţia proprietăţii, tendinţa de a îmbina interesele societăţii, cu cele individuale, drepturile poporului cu autoritatea, etc. etc.

Pentru o dreaptă judecată trebue să înţelegem şi motivele pentru care a fost părăsită Constituţia dela 1921, o bună construcţie, democratică, în care poporul era aproape totul.

Distinsul decan al Facultăţii de drept din Varşovia şi fost ministru de Justiţie, unul dintre autorii Constituţiei dela 1935, d-l W. Makovschi, într'un scurt dar luminos studiu, spune că în vremurile de azi se face o revoluţie socială şi politică din cele mai profunde, ca şi la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi că Statul a fost nevoit să-şi înmulţească funcţiunile.

Acesta « nu mai poate lăsa ca vieața socială să curgă la întâmplare; el nu poate să se mulțumească să voteze și să execute legi; el este ținut să manifeste o activitate rațională și să devină un factor de solidaritate în lupta socială de interese opuse ale indivizilor și ale grupărilor ». El caută « să organizeze vieața socială, după trebuințele solidarității ». Este o necesitate ca să trecem « dela Statul individualist la Statul social »[1]), formă activă și capabilă de a îndeplini funcțiunile sociale cerute de nevoile actuale.

Din această cauză s'a ajuns la întocmirea nouei Constituții poloneze.

Nu căutăm să analizăm studiul ilustrului jurist dar mi se pare că nu putem primi numai asemenea explicații pentru a înțelege înlocuirea Constituției dela 1921. Stat social? E o o denumire ca atâtea altele, care se întrebuințează mai ales acum. E o calificare ca și aceea dată proprietății, de funcțiune socială, ca și cum nu totdeauna proprietatea, a îndeplinit o funcțiune socială. Tot așa și Statul — organizat într'un fel sau altul — îndeplinește o funcțiune socială, este un organ al colectivității sociale. De sigur că funcțiunile lui azi sunt mai numeroase și că trebue să năzuiască a realiza în cât mai largă măsură solidaritatea și armonia socială. Dar aceste principii se impun, după concepțiile de azi, oricărei forme de stat și nu mai mult unuia cu executiv mai forte decât unuia cu legiuitorul mai puternic.

Şi apoi nu în toate Statele se petrece revoluția de care vorbește d-l Makovschi? De ce unele merg destul de bine cu Constituții mai democratice? De pildă în Cehoslovacia cu o Constituție foarte democratică?

Cred că întocmirea nouei Constituții poloneze a fost provocată de alte cauze mai adânci și înțelese mai ușor de oricine.

Statul polon avea nevoie de închegare și consolidare, cum am amintit, pentru a-și asigura existența și propășirea. Pentru asta trebuia ca luptele politice să fie mai restrânse, spre a se putea munci serios. Cu atâtea partide, cu atâtea liste nu se pot obține majorități care să ajute un Guvern.

[1]) Constituția 1935, W. Makowschi. Les idées directrices de la nouvelle constitution de la République de Pologne, pp. 7 și 9.

De altă parte poporul desrobit dela trei stăpâniri, cu minorităţi numeroase, nu se putea deprinde uşor cu noile aşezăminte şi libertăţi spre a le folosi cum se cuvine.

Dar chiar conducătorii n'aveau pregătirea necesară pentru a corespunde unei Constituţii prea liberale.

Cu atât mai greu avea să meargă mecanismul Statului, cu cât Puterea cea mai mare era a Naţiunii, a Parlamentului, lipsit de unitate şi poate şi de înţelegerea marilor probleme.

Pentru a înţelege, să ne gândim ce s'a întâmplat la noi sub Cuza. Deşi trăisem liberi, nu ca Polonii, totuşi n'am prea ştiut să ne folosim de libertăţile şi drepturile înscrise în Convenţia dela Paris. Guvernele stau câte 2—3 luni, uneori mai puţin, alegerile sunt repetate, reformele întârziate, progresul foarte, foarte greoiu. Şi atunci Cuza a fost nevoit să facă lovitura de Stat, să dea Statutul, pentru care a fost învinuit de tiranie şi care în realitate respectând Convenţia, conţine dreptul de a da decrete-legi — în timp de vacanţă — şi de a numi senatori. Dar Constituţia dela 1866 n'am aplicat-o la început, în aşa fel încât se luaseră de gânduri cei ce doreau progres, iar Vodă Carol a fost gata să abdice?

Asemenea situaţii se întâlnesc în multe State unde se fac mari reforme democratice pentru care masele nu sunt destul de pregătite.

Astfel s'a întâmplat şi în Polonia. Era — deci — necesară o schimbare în organizarea constituţională.

De altminteri nu este — poate — de prisos să ne întrebăm: Oare Mareşalul Pilsudschi, care a clădit acest frumos edificiu, care cunoştea adânc şi iubea aşa de mult poporul său, se va fi gândit să facă un Stat social ori să asigure o cât mai potrivită organizare Statului polon, înlăturând relele constatate?

Este mult mai probabil că nu atât ideile sociale au determinat întocmirea noii Constituţii cât mai ales situaţia grea, în care se găsea mecanismul Statului, aproape ca la 1791. Ca şi atunci trebuia găsită o formă constituţională mijlocie. Nici comunism, nici hitlerism ci o formă cu puterea executivă mult întărită dar şi cu respectul drepturilor poporului şi ale indivizilor.

ALEX. LĂPĔDATU. Evreii în țările noastre acum o sută de ani . . . 20.—
N. IORGA. Wilhelm de Kotzebue și momentul de prefacere modernă a societății moldovenești . . . . 80.—
N. IORGA. Memoriile unui vechiu dascăl . . . . 15.—
G-ral R. ROSETTI. Problema militară românească alaltăieri-ieri-azi . . . 12.—

TOMUL XVI, (1934—35): 240.—

IOAN C. FILITTI. Proprietarii solului în trecutul Principatelor Române 15.—
N. IORGA. Știri despre Axintie Uricariul . . . . 15.—
CONST. I. KARADJA. Despre edițiile din 1488 ale Cronicei lui Johannes de Thurocz . . . . 15.—
G-ral R. ROSETTI. O mică întregire la istoria lui Ștefan cel Mare . . 10.—
I. NISTOR. Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonii . . . . 7.—
N. IORGA. Legături cu mănăstirile Meteorele din Tesalia. Cu o notiță despre Nicolae-Vodă Petrașcu . . . . 15.—
N. IORGA. Testamentele domniței Elina Cantacuzino . . . . 5.—
GEORGE FOTINO. G. Popovici: Un istoric uitat al vechiului Drept românesc . . . . 40.—
N. IORGA. Bucureștii de acum un veac, după romanul unui avocat (Ioan Em. Bujoreanu 1862) . . . . 15.—
N. IORGA. I. Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni.
N. IORGA. II. Două arzuri ale țării către Sultan în sec. XVIII . . . . 20.—
ZENOVIE PÂCLIȘANU. Un vechiu proces literar . . . . 25.—
N. IORGA. Practica domnească a unui ideolog: D. Cantemir . . . . . 5.—
I. LUPAȘ. Impăratul Iosif II și răscoala țăranilor din Transilvania . . . 50.—
N. IORGA. Trei generații în vieața publică românească după judecata lui J. A. Vaillant . . . . 5.—

TOMUL XVII, (1935—36): 240.—

N. IORGA. Două hrisoave domnești pentru mănăstirea Mărgineni închinată Muntelui Sinai . . . . 30.—
N. IORGA. Trei rare documente fanariote . . . . 10.—
G-ral R. ROSETTI. Din corespondența inedită a Principelui Milan al Serbiei cu colonelul Gheorghe Catargi în timpul războiului din 1877—1878 35.—
ȘT. METEȘ. Din istoria Dreptului românesc din Transilvania . . . . 20.—
N. IORGA. Formularul fanariot . . . . 10.—
N. IORGA. Considerații istorice asupra documentelor prezentate de d-l Marcu Beza . . . . 5.—
FRANZ BABINGER. Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652) . . . . 35.—
N. IORGA. Comemorarea lui Lope de Vega . . . . 5.—
N. IORGA. Explicația monumentului dela Adam Clisi . . . . 5.—
AURELIAN SACERDOȚEANU. Două acte hațegane și unul vâlcean . . 10.—
P. P. PANAITESCU. O istorie a Ardealului, tradusă de Miron Costin . . 10.—
ALEXANDRU CIORĂNESCU. Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul . . . . 10.—
N. IORGA. Dovezi despre conștiința originii Românilor . . . . 5.—
H. DJ. SIRUNI. Mărturii armenești despre România. Extrase din Cronica Armenilor din Camenița . . . . 20.—
N. IORGA. Marele logofăt al bisericii constantinopolitane Hierax și însemnările sale pe un manuscript al Academiei Române . . . . . . 5.—
ANDREI RĂDULESCU. 24 Ianuarie 1862 . . . . 25.—

TOMUL XVIII, (1936): 250.—

ANDREI RĂDULESCU. Constituțiunea cehoslovacă . . . . 45.—
FRANZ BABINGER. Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu . . . . . . 15.—
I. LUPAȘ. Voevodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII . . . . 25.—
Dr. ALEKSA IVIC. Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a Românilor din Ungaria în sec.: XVIII și XIX . . . . 25.—
N. IORGA. I. In jurul lui Mihai Viteazul; II. Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească . . . . 25.—

C. 53.102.